

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΚΑΙ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΝΑΛΥΣΕΩΝ

**Κοινωνικές και Οικονομικές Διαστάσεις της Εγκατάστασης
στην Ύπαιθρο κατά την περίοδο της κρίσης:
Ποσοτικές και Ποιοτικές προσεγγίσεις**

Διδακτορική Διατριβή

Αναστασίου Ευγενία

Βόλος, 2018

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΚΑΙ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΝΑΛΥΣΕΩΝ

**Κοινωνικές και Οικονομικές Διαστάσεις της Εγκατάστασης
στην Ύπαιθρο κατά την περίοδο της κρίσης:
Ποσοτικές και Ποιοτικές προσεγγίσεις**

Διδακτορική Διατριβή

Αναστασίου Ευγενία

Βόλος, 2018

Υπεύθυνη Δήλωση

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτή την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάστηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία.

Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δε συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου».

Ευγενία Α. Αναστασίου

Μέλη Επταμελούς Εξεταστικής Επιτροπής:

Μαρί Νοέλ Ντυκέν

Καθηγήτρια, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (Επιβλέπουσα)

Βύρωνας Κοτζαμάνης

Καθηγητής, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (μέλος 3-μελούς συμβουλευτικής επιτροπής)

Όλγα Χριστοπούλου

Καθηγήτρια, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (μέλος 3-μελούς συμβουλευτικής επιτροπής)

Δημήτριος Γούσιος

Καθηγητής, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Δημήτριος Καλλιώρας

Επίκουρος Καθηγητής, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Σταματίνα Κακλαμάνη

Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Σταυριανή Κουτσού

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Τμήμα Αγροτικής Ανάπτυξης και Διοίκησης Αγροτικών Επιχειρήσεων, Αλεξάνδρειο ΤΕΙ Θεσσαλονίκης

Περίληψη

Η μετανάστευση αποτελεί ένα πεδίο μελέτης με πλούσιο βιβλιογραφικό και ερευνητικό υπόβαθρο. Ως φαινόμενο έχει μελετηθεί επανειλημμένα, ωστόσο η πολυδιάστατη φύση του το καθιστά διαχρονικό και ορθώς επιτρέπει τη διαρκή διερεύνησή του. Οι πληθυσμιακές και χωρικές ισορροπίες μεταβάλλονται διαρκώς, ανακύπτουν νέα πολιτιστικά και κοινωνικά τοπία και πρότυπα διαβίωσης, και προκύπτουν νέες μορφές κινητικότητας που υποκινούνται από πλήθος αιτιών και κινήτρων. Οι οικονομικές συνθήκες διαφοροποιούν εξίσου το φαινόμενο από χωρική άποψη, ενισχύοντας τη δυναμική των εσωτερικών ροών (Bayona-I-Carrasco et al., 2015). Η ιστορία έχει διδάξει πως οι επιπτώσεις των υφέσεων στην οικονομία στον τομέα της μετανάστευσης είναι πολύπλοκες και δύσκολο να προβλεφθούν (Castles, 2009), ενώ σύμφωνα με τις προηγούμενες οικονομικές κρίσεις οι οριστικές συνέπειες θα διαφανούν μετά από χρόνια (Koser, 2009).

Στην Ελλάδα, το μεταναστευτικό ζήτημα και πιο ειδικά η εσωτερική μετανάστευση αποτέλεσε αντικείμενο αυξημένου ενδιαφέροντος για πολλές δεκαετίες. Πρόσφατες μελέτες που αφορούν στην εσωτερική μετανάστευση (σε μεγάλη χωρική κλίμακα), αναδεικνύουν τις τάσεις μετακίνησης του ελληνικού πληθυσμού από αστικές περιοχές στην ύπαιθρο ως φαινόμενο υπό εξέλιξη, ωστόσο περιορισμένης έντασης συγκριτικά με άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Ντυκέν, 2009; Gkartzios, 2013). Σε επίπεδο περιφέρειας (NUTS 2), το μεταναστευτικό ισοζύγιο κατά την περίοδο 31/12/09 έως την ημερομηνία διεξαγωγής της τελευταίας απογραφής πληθυσμού (2011), καταδεικνύει ότι η Αττική και η Θεσσαλονίκη είναι οι μόνες περιοχές με αρνητικό ισοζύγιο, ενώ όλες οι υπόλοιπες περιφέρειες παρουσιάζουν ελαφρώς θετικό ή σαφώς θετικό ισοζύγιο (ιδιαίτερα οι νησιωτικές περιοχές). Αυτό το αποτέλεσμα τείνει να υποδεικνύει μια πιθανή έξοδο από τα δύο κύρια αστικά κέντρα προς άλλες περιοχές.

Η οικονομική κρίση που αντιμετωπίζει η Ελλάδα από το 2008 μετέτρεψε το φαινόμενο της εγκατάστασης στην ύπαιθρο σε έναν δυνητικά δυναμικό πυλώνα της εσωτερικής μετανάστευσης. Η βιβλιογραφία της εγκατάστασης των Ελλήνων στην ύπαιθρο κατά την περίοδο της κρίσης εμπλουτίζεται με τα αποτελέσματα ερευνών πεδίου όπου οι εσωτερικοί μετανάστες αποδίδουν την μετεγκατάστασή τους στην ύπαιθρο στην οικονομική κρίση (Gkartzios et al., 2017; Remoundou et al., 2016), δεδομένου ότι ο αγροτικός χώρος δημιούργησε προσδοκίες για ευκαιρίες και αλληλεγγύη στον αστικό πληθυσμό (Anthopoulou et al., 2017).

Εξετάζοντας τις εξελίξεις κατά την περίοδο 2001-2011 προκειμένου να αναδειχθούν περιοχές της ελληνικής υπαίθρου με πραγματικές ροές εγκατάστασης πληθυσμού, αναζητήθηκαν οι ερμηνευτικοί παράγοντες, από την οπτική του εν δυνάμει μετανάστη, στην επιλογή του μεταναστευτικού προορισμού. Η προσέγγιση του φαινομένου βασίστηκε στην ανάλυση των αποτελεσμάτων των απογραφών πληθυσμού, βάσει της κατανομής του πληθυσμού κατά τόπο διαμονής σε μία απογραφική περίοδο. Με βάση τις αντικειμενικές αναζητήσεις των μεταναστών

δεδομένης της ηλικιακής δομής τους, αξιολογήθηκαν οι κύριοι τύποι δήμων που εμφανίζουν πλεονεκτήματα ή δυνητικές προοπτικές εγκατάστασης,

Η προσέγγιση των ερευνητικών ερωτημάτων πραγματοποιήθηκε με τη χρήση δύο στατιστικών εργαλείων, συμπληρωματικών μεταξύ τους. Με την πολυκριτηριακή μέθοδο ανάλυσης (παραγοντική ανάλυση) αποτυπώνονται τα γεωγραφικά, πληθυσμιακά, πολιτισμικά, κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των χωρικών ενότητων, προκειμένου να καθοριστούν οι παράγοντες που καθιστούν ελκυστική μια περιοχή από την οπτική του μετανάστη. Η ανάλυση κατά συστάδες ταξινομεί τις χωρικές ενότητες που παρουσιάζουν αυξημένη ένταση εισροών, με βάση τους ερμηνευτικούς παράγοντες της μετανάστευσης και το ηλικιακό προφίλ των μεταναστών, ώστε να προκύψουν τα σύνθετα χωρικά μοτίβα εγκατάστασης πληθυσμού στην ύπαιθρο.

Τέλος, μέσα από Μεθόδους Προοπτικής Διερεύνησης επιδιώκεται να αναπτυχθεί ένα πιο μακροπρόθεσμο πλαίσιο, πέρα από τους συνήθεις περιορισμούς του παρόντος, μέσα στους οποίους να υπάρξει σκέψη για πιθανές στρατηγικές επιλογές. Στον άξονα των συνθηκών που επικρατούν στο εξωτερικό περιβάλλον και των παραγόντων έλξης της ελληνικής υπαίθρου, έγινε απόπειρα να δημιουργηθούν σενάρια με απώτερο σκοπό να διαφανούν οι προοπτικές της εγκατάστασης των Ελλήνων στον ύπαιθρο χώρο σε ορίζοντα 10 ετών, με διττό στόχο. Αφενός να διαφανεί εάν η εγκατάσταση στην ύπαιθρο αποτελεί ένα φαινόμενο που εδραιώθηκε στην Ελλάδα υπό συνθήκες οικονομικής κρίσης και αφετέρου να διαφανεί ποια είναι τα πιο πιθανά σενάρια και ποιες οι προϋποθέσεις ώστε αυτή η επιστροφή στην ύπαιθρο να διαρκέσει στο διηνεκές του χρόνου.

Λέξεις-Κλειδιά: εσωτερική μετανάστευση, ελληνική ύπαιθρος, αγροτικός χώρος, οικονομία, οικονομική κρίση, ποσοτικές μέθοδοι, ποιοτικές μέθοδοι, στρατηγικές προοπτικές

Abstract

Migration is a field of study with rich bibliographical and research background. It is a phenomenon that has been studied extensively, but its multidimensional nature makes it timeless and allows its ongoing exploration. Population and spatial balances are constantly changing, new cultural and social landscapes and living standards are emerging, and new forms of mobility are arising, driven by a multitude of causes and incentives. Economic conditions also differentiate the phenomenon from a spatial point of view, enhancing the dynamics of internal flows (Bayona-I-Carrasco et al., 2015). History has taught that the effects of economic recessions on the migration are complex and difficult to predict (Castles, 2009), while according to previous economic crises, the final consequences will be seen after years. (Koser, 2009).

In Greece, the migration issue and, more specifically, internal migration has received a lot of attention for many decades. Recent studies on internal migration (on a large spatial scale) highlight the trend of the Greek population moving from urban to rural areas as a phenomenon in progress but of limited intensity compared to other European countries (Duquenne, 2009; Gkartzios, 2013). At a regional level (NUTS 2), the migration balance for the period between 1/12/09 and the date that the last population census was conducted (2011) shows that Attica and Thessaloniki are the only areas with a negative balance, while all the other regions show a slightly positive or clearly positive balance (particularly the island regions). This result tends to indicate a possible exit from the two major urban centers to other areas.

The financial crisis faced by Greece since 2008 has turned the phenomenon of moving in the countryside into a potentially dynamic pillar of internal migration. The literature on the return of Greeks in the countryside during the crisis is enriched with the results of field surveys where internal migrants attribute their relocation to the countryside in the economic crisis (Gkartzios et al., 2017; Remoundou et al., 2016), given the fact that the rural areas has created expectations for opportunities and solidarity in the urban population (Anthopoulou et al., 2017).

Looking at the evolutions in the period 2001-2011 in order to highlight regions of the Greek countryside with real population flows, the interpretative factors in the choice of the migratory destination were sought, from the perspective of the potential migrants. The approach of the phenomenon was based on the analysis of the results of population censuses based on the distribution of the population by place of residence in a census period. Based on the objective searches of migrants, given their age structure, the main types of municipalities that have advantages or potential prospects for settlement were evaluated.

The approach to the research questions was carried out using two complementary statistical tools. The multi-criteria method of analysis (factorial analysis) depicts the geographical, population, cultural, social and economic characteristics of the spatial units in order to determine the factors that make an area attractive from the migrant's perspective. Cluster analysis classifies spatial units with increased inflow intensity,

based on migratory factors and age profiles of migrants, to provide complex spatial patterns of population settlement in the countryside.

Finally, Foresight Methods are used to try and develop a longer-term framework, beyond the usual constraints of the present, where possible strategic choices can be thought of. On the axis of the prevailing conditions in the external environment and the factors of attraction of the Greek countryside, attempts were made to create scenarios with the ultimate aim of revealing the prospects for the establishment of Greeks in the countryside over a 10-year horizon, with a dual goal; on one hand, to find out whether the return in the countryside is a phenomenon established in Greece under conditions of economic crisis, and on the other hand, to see what the most likely scenarios and prerequisites are, for this return to the countryside to last forever.

Keywords: internal migration, Greek countryside, rural areas, economy, economic crisis, quantitative methods, qualitative methods, strategic thinking

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Περίληψη.....	iv
Abstract	vi
ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ	x
Ευχαριστίες	xii

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
Ερευνητικά Ερωτήματα.....	2
Υποθέσεις Εργασίας.....	7
Δομή Διδακτορικής Διατριβής	8

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η Επιστροφή στην Ύπαιθρο: μια ιδιότυπη μορφή εσωτερικής μετανάστευσης.....	10
1.1 Εισαγωγή	11
1.2 Η Εσωτερική Μετανάστευση	14
1.3. Οι μορφές εσωτερικής μετανάστευσης	16
1.3.1 Urbanization	16
1.3.2 Periurbanization.....	18
1.3.3 Counterurbanization	19
1.4 Επιστροφή στην Ύπαιθρο	23
1.4.1 Ο ύπαιθρος χώρος και η πολύ-λειτουργικότητά του	24
1.4.2 Ερμηνεία της «Επιστροφής» και αδυναμίες προσέγγισης.....	25
1.4.3 Η «επιστροφή στην ύπαιθρο»: μια ειδική μορφή εσωτερικής μετανάστευσης.....	27

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Ένταση της Εγκατάστασης στην Ύπαιθρο και Ανάδειξη κύριου τόπου Προέλευσης των μεταναστών	29
2.1 Εισαγωγή	30
2.2 Μια πρόταση τυπολογίας του ελληνικού αγροτικού-αστικού χώρου	32
2.2.1 Υπάρχουσες τυπολογίες διεθνών οργανισμών	34
2.2.2 Αγροτικός-Αστικός χώρος υπό το πρίσμα του ΟΟΣΑ και της Eurostat	34
2.2.3 Μειονεκτήματα των ανωτέρω προσεγγίσεων.....	36
2.2.4 Μεθοδολογική προσέγγιση και πηγή δεδομένων για την πρόταση νέας τυπολογίας	39
2.2.5 Αξιολόγηση της προτεινόμενης τυπολογίας και συμπεράσματα	53
2.3 Η Επιστροφή στην Ύπαιθρο στην Ελλάδα μετά το 2000: Μια Μεθοδολογική Προσέγγιση των δυνητικών χωρικών προτύπων.....	58

2.3.1 Το λεπτό ζήτημα των διαθέσιμων δεδομένων	58
2.3.2 Μεθοδολογία	61
2.3.3 Επιστροφή στην Ύπαιθρο: μια πρώτη προσέγγιση	68
2.3.4 Συμπεράσματα.....	73
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	
Παράγοντες ελκυστικότητας της Ύπαιθρου και κύρια χωρικά μοτίβα εγκατάστασης ..	76
3.1 Εισαγωγή	77
3.2 Καθορισμός των Οπτικών των εσωτερικών μεταναστών	79
3.3 Μεθοδολογία	92
3.3.1 Παραγοντική Ανάλυση.....	93
3.3.2 Συσταδοποίηση.....	96
3.4 Παράγοντες-Συνιστώσες που συμβάλλουν στις προτιμήσεις των μεταναστών	98
3.5 Ανάδειξη των διακριτών χωρικών μοτίβων εγκατάστασης.....	105
3.6 Συμπεράσματα.....	110
 ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	
Προοπτικές εγκατάστασης των Ελλήνων στην ελληνική ύπαιθρο στον ορίζοντα 2030	112
4.1 Εισαγωγή	113
4.2 Αναζήτηση προοπτικών διεύρυνσης του φαινομένου της επιστροφής στην ύπαιθρο.	113
4.3 Φιλοσοφία της Προοπτικής Διερεύνησης	115
4.4 Μεθοδολογία της Προοπτικής Διερεύνησης.....	119
4.5 Προοπτική Διερεύνηση της «Εγκατάστασης στην Ύπαιθρο» στον ορίζοντα 2030.....	126
4.5.1 Κεντρικό Ερώτημα	126
4.5.2 Ανάλυση Περιβάλλοντος.....	126
4.5.3 Καθορισμός Επιρροής – Αβεβαιότητας και δημιουργία πλέγματος σεναρίων	128
4.5.4 Προοπτικές εγκατάστασης στην Ύπαιθρο στον ορίζοντα 2030.....	172
4.6 Συμπεράσματα.....	187
 ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ	188
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	196
Ξενόγλωσση	196
Ελληνική.....	210
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	216

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 2.1: Διάκριση πληθυσμού με βάση την απογραφή του 1991.....	33
Πίνακας 2.2: Τυπολογίες ΟΟΣΑ και Eurostat.....	35
Πίνακας 2.3: Μεταβλητές τυπολογίας.....	41
Πίνακας 2.4: Κριτήριο ελέγχου ανακατάταξης κλάσεων.....	49
Πίνακας 2.5: Κριτήριο γειτνίασης-πυκνότητας και ανακατάταξη κλάσεων.....	49
Πίνακας 2.6: Ταξινόμηση μεσαίας κλάσης με το κριτήριο «% αστικού πληθυσμού – σταθμισμένο υψόμετρο με την έκταση.....	53
Πίνακας 2.7: Ημιαστικές έδρες νομών.....	57
Πίνακας 2.8: 1 ^η πληθυσμιακή ομάδα απόρριψης (Αλλοδαποί).....	59
Πίνακας 2.9: 2 ^η πληθυσμιακή ομάδα απόρριψης (Έλληνες μη μετακινούμενοι).....	59
Πίνακας 2.10: 3 ^η πληθυσμιακή ομάδα απόρριψης (Έλληνες 0-19 ετών).....	60
Πίνακας 2.11: Ροές εξερχόμενου πληθυσμού από τα αστικά κέντρα.....	63
Πίνακας 2.12: Δημιουργία νέων πληθυσμιακών μεταβλητών.....	66
Πίνακας 2.13: Υπολογισμός βαρών.....	67
Πίνακας 3.1: Οπτικές σε σχέση με τους μετανάστες.....	80
Πίνακας 3.2: Κατηγοριοποίηση δήμων βάσει μεγέθους.....	84
Πίνακας 3.3: Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας.....	87
Πίνακας 3.4: Rotated Component Matrix.....	101
Πίνακας 3.5: Συνεισφορά των παραγόντων εγκατάστασης στην ανάδειξη των χωρικών μοτίβων.....	106
Πίνακας 3.6: Σύνθεση των στοιχείων για την ανάδειξη των χωρικών μοτίβων.....	110
Πίνακας 4.1: Οδηγός ανάπτυξης σεναρίων.....	123
Πίνακας 4.2: Περιγραφή εξωτερικού περιβάλλοντος.....	127
Πίνακας 4.3: Δημογραφικές Εξελίξεις στον ορίζοντα 2050.....	143
Πίνακας 4.4: Οι Νέοι Γεωργοί στους πυλώνες I και II.....	154
Πίνακας 4.5: Ορισμός επιπέδου Αβεβαιότητας του εξωτερικού περιβάλλοντος.....	168
Πίνακας 4.6: Εναλλακτικές υποθέσεις εξέλιξης των κινητήριων δυνάμεων της εγκατάστασης στην Ύπαιθρο.....	174
Πίνακας 4.7: Σύνοψη σεναρίων των προοπτικών εγκατάστασης στην ύπαιθρο στον ορίζοντα 2030.....	186

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΧΑΡΤΩΝ

Χάρτες 2.1, 2.2: Αποτύπωση τυπολογιών ΟΟΣΑ και Eurostat.....	38
Χάρτης 2.3: Χαρακτηρισμός καποδιστριακών δήμων με βάση τις ακραίες περιπτώσεις (0%-100%).....	44
Χάρτης 2.4: 1 ^η απόπειρα χαρακτηρισμού αστικού-αγροτικού πληθυσμού (25%-75%).....	46
Χάρτης 2.5: Πληθυσμιακή πυκνότητα ανά καποδιστριακό δήμο, έτος αναφοράς: 2001.....	48
Χάρτης 2.6: Τυπολογία αγροτικού-αστικού χώρου.....	55
Χάρτης 2.7: Δείκτης έντασης της «επιστροφής στην ύπαιθρο» (2001-2011).....	69
Χάρτης 2.8: Κυρίαρχη Προέλευση σε απόλυτες τιμές (2001-2011).....	71
Χάρτης 2.9: Κυρίαρχη Προέλευση σε σχετικές τιμές (2001-2011).....	73
Χάρτης 3.1: Χωρικά Μοτίβα εγκατάστασης στην Ύπαιθρο.....	109

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

Γράφημα 3.1: Γράφημα χαρακτηριστικών τιμών.....	100
Γράφημα 4.1: Δείκτης Ανεργίας Νέων (15-24 ετών) (ως % επί του συνολικού πληθυσμού των ηλικιών 15-24).....	132
Γράφημα 4.2: Μέση ηλικία πληθυσμού ΕΕ, 2006-2016.....	140
Γράφημα 4.3: Πληθυσμιακή πυραμίδα, ΕΕ-28, 2016 και 2080 (ως % του συνολικού πληθυσμού)	140
Γράφημα 4.4: Ο πληθυσμός της Ελλάδας από το 2015 ως το 2050.....	143
Γράφημα 4.5: Δείκτης ψηφιακής οικονομίας και κοινωνίας 2017 (Digital Economy & Society Index).....	145
Γράφημα 4.6: Προτεραιότητες ΠΑΑ 2014-2020	155
Γράφημα 4.7: Δείκτης Πολιτικής Αστάθειας στην Ευρώπη	159
Γράφημα 4.8: Κυβερνητική ακεραιότητα	160
Γράφημα 4.9: Κυβερνητική αποτελεσματικότητα και πολιτική σταθερότητα στην Ελλάδα	161

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΣΧΗΜΑΤΩΝ

Σχήμα 2.1: Διάγραμμα ροής μεθοδολογίας.....	42
Σχήμα 2.2: Επιλογή και απόρριψη πληθυσμού μελέτης	61
Σχήμα 2.3: Τα δυνητικά χωρικά μοτίβα εσωτερικής μετανάστευσης.....	62
Σχήμα 2.4: Δυνητικές ροές φαινομένου «επιστροφής στην ύπαιθρο».....	62
Σχήμα 4.1: Η φιλοσοφία των στρατηγικών προσεγγίσεων	117
Σχήμα 4.2: Οι διαστάσεις της Προοπτικής Διερεύνησης	118
Σχήμα 4.3: Στάδιο ανάπτυξης σεναρίων	120
Σχήμα 4.4: Ταξινόμηση δυνάμεων στον άξονα επιρροής-αβεβαιότητας.....	122
Σχήμα 4.5: Πλέγμα Σεναρίων.....	123
Σχήμα 4.6: Scoreboard απόδοσης της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα	129
Σχήμα 4.7: DESI 2017 - σχετική απόδοση ανά διάσταση.....	146
Σχήμα 4.8: Ταξινόμηση συνιστωσών βάσει καθορισμού επιρροής-αβεβαιότητας.....	171

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 4.1: Το αβέβαιο μέλλον.....	115
Εικόνα 4.2: Δείκτης Αντίληψης της Διαφθοράς – CPI 2016	163

Ευχαριστίες

Το ακαδημαϊκό μονοπάτι στο οποίο βάδισα τα τελευταία χρόνια ήταν ένα μεγάλο σχολείο, γεμάτο πλούσιες εμπειρίες. Αισθάνομαι πραγματικά την ανάγκη να εκφράσω ειλικρινείς ευχαριστίες στους ανθρώπους που συνέβαλαν με μοναδικό τρόπο στην περάτωση του στόχου μου.

Πρώτα απ' όλα θα ήθελα να εκφράσω τις θερμότερες ευχαριστίες και την απέραντη ευγνωμοσύνη μου στον Αναπληρωτή Καθηγητή του ΤΕΙ Θεσσαλίας Γιώργο Θεοδοσίου, που με μεγάλη ανιδιοτέλεια συνέβαλε καθοριστικά στη προδιαγραφή της μετέπειτα πορείας μου.

Είμαι ιδιαίτερα ευγνώμων στην επιβλέπουσά μου, Καθηγήτρια Μαρί-Νοέλ Ντυκέν. Η εμπιστοσύνη που μου έδειξε από την αρχή της συνεργασίας μας, οι ευκαιρίες που μου έδωσε, οι εποικοδομητικές συζητήσεις μας, η διάθεσή της να με ακούει, ο πολύτιμος χρόνος που μου διέθεσε, η αναλυτική της σκέψη, η υψηλότερη επιστημονική καθοδήγηση και η ενθάρρυνσή της με βοήθησαν να βελτιώσω την ποιότητα τόσο της διατριβής, όσο και του χαρακτήρα μου.

Θερμές ευχαριστίες εκφράζω επίσης στον Καθηγητή Βύρωνα Κοτζαμάνη, για τις ιδιαίτερα κρίσιμες επισημάνσεις του σε πραγματικά καίρια σημεία της διατριβής.

Φυσικά δε θα μπορούσα να παραλείψω τις ευχαριστίες στη συνοδοιπόρο μου σε αυτό το ταξίδι -κυριολεκτικά και μεταφορικά- Δρ Ελίνα Μανίκα, για τη διαρκή υποστήριξη τόσο σε επιστημονικό όσο και σε συναισθηματικό επίπεδο. Την ευχαριστώ θερμά για τις ατέλειωτες συζητήσεις των εντός, εκτός κι επί τ' αυτά!

Όσον αφορά την οικογένειά μου, θα μπορούσα να γράψω αμέτρητες γραμμές. Οφείλω ένα τεράστιο ευχαριστώ από τα βάθη της καρδιάς στον άντρα μου Χρήστο, στην αδερφή μου Σταυρούλα, στη γιαγιά Βούλα και στους γονείς μου Σάκη και Βάσω για την ολόψυχη αγάπη, την τεράστια κατανόηση, την υπομονή και την αέναη στήριξή τους. Είναι μεγάλη ευλογία να έχει κανείς γονείς σαν τους δικούς μου. Με δίδαξαν κάτι που δε διδάσκεται στα αμφιθέατρα, να παλεύω, να μην παραιτούμαι και να κοιτάω πάντα ψηλά. Τους ευχαριστώ για όσα έχουν κάνει για μένα, χωρίς τη στήριξή τους τα δεδομένα μου θα ήταν διαφορετικά.

Τέλος, αφιερώνω τη διατριβή μου στον μπέμπη μου με την υπόσχεση να του διδάξω την αξία της γνώσης και την ευχή *«να κάνει τα Αδύνατά του Δυνατά!»*

Ευγενία Α. Αναστασίου

*Στους γονείς μου,
Σάκη και Βάσω*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ερευνητικά Ερωτήματα

Το τέλος της δεκαετίας του 2010 αποτέλεσε την έναρξη μιας επίπονης περιόδου για τα κράτη-μέλη της ευρωπαϊκής ένωσης. Η οικονομική κρίση επέφερε την οικονομική εξαθλίωση σε ορισμένες περιοχές της Ευρώπης. Δημιούργησε νέα κύματα μετανάστευσης και μετέτρεψε πόλεις, περιφέρειες ή ακόμα και χώρες ολόκληρες σε τόπους προέλευσης και υποδοχής οικονομικών μεταναστών. Το 2009, οι χώρες που παρουσίασαν τους υψηλότερους δείκτες καθαρής μετανάστευσης ήταν το Λουξεμβούργο, η Σουηδία, η Σλοβενία, η Ιταλία και το Βέλγιο (Eurostat, 2011). Συνολικά στην Ε.Ε., 769 περιφερειακές ενότητες (NUTS-3) παρουσίασαν θετική καθαρή μετανάστευση κατά το 2010. Μια από τις υψηλότερες εισροές μεταναστών καταγράφηκε στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στο νομό Φωκίδας. Στην Ιταλία η υψηλότερη καθαρή μετανάστευση για το 2010 παρουσιάζεται στη Μπολόνια, την Πάρμα και την Πίζα (Eurostat, 2012).

Η Ελλάδα χαρακτηρίζεται από μακρά μεταναστευτική παράδοση. Στην μεταναστευτική ιστορία της, η εξωτερική μετανάστευση είναι αυτή που κατέχει ιδιάζουσα θέση. Ωστόσο σχετικά πρόσφατα ανέκυψε η εσωτερική μετανάστευση ως μια δεύτερη και εξίσου σημαντική μορφή μετακίνησης πληθυσμού. Σε αρκετές χώρες της Ε.Ε., δίνεται όλο και περισσότερο έμφαση σε αυτή τη μορφή μετανάστευσης, εφόσον ενδέχεται να οδηγεί σε νέες μορφές κατανομής πληθυσμού και να αναδείξει νέα κέντρα ελκυστικότητας (Davezies 2009; Baudet, 2011), όπου η ύπαιθρος θα μπορούσε να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο.

Η Ελλάδα παραδοσιακά έως το 1980 αποτέλεσε χώρα προέλευσης μεταναστών, ενώ από το 1980 και έπειτα μετατράπηκε σε χώρα υποδοχής (Κυριαζή-Αλλισον, 2007). Μετά το 1940, το φαινόμενο της εσωτερικής μετανάστευσης άρχισε να παρατηρείται έντονα στον ελλαδικό χώρο, ωστόσο αφορούσε τη γεωγραφική κινητικότητα των κατοίκων ορεινών, ημιορεινών περιοχών και μικρών κέντρων της υπαίθρου σε πεδινές περιοχές και σε μεγαλύτερα αστικά κέντρα (Κοτζαμάνης και Μίχου, 2010). Διαχρονικά, η εσωτερική μετανάστευση οδήγησε σε σημαντική δημογραφική αποδυνάμωση της υπαίθρου, αφενός εξαιτίας της γήρανσης του πληθυσμού και αφετέρου λόγω της μετανάστευσης του νέου εργατικού δυναμικού είτε προς τα ελληνικά αστικά κέντρα είτε προς χώρες υποδοχής του εξωτερικού.

Πριν την περίοδο της κρίσης, οι περισσότερες έρευνες αναδείκνυαν την εσωτερική μετανάστευση στην Ελλάδα ως μια μορφή αστικοποίησης και εγκατάλειψης της υπαίθρου. Παρατηρούνται όμως ορισμένες ενδείξεις επιστροφής στην ύπαιθρο. Όπως και στην Ευρώπη (Ackers and Dwyer, 2002), οι περιοχές της Ελλάδας που αποτελούν πόλο έλξης είναι οι παραθαλάσσιες και νησιωτικές, καθώς συνθέτουν ένα μείγμα καλύτερης ποιότητας ζωής. Μεταξύ άλλων, χαρακτηρίζονται από ιδανικό κλίμα και δυνατότητα ενασχόλησης με ποικίλες δραστηριότητες (Γαβαλάς και Κωστοπούλου, 2011). Οι συγκεκριμένες μετακινήσεις αφορούν κυρίως συνταξιούχους και άτομα τρίτης ηλικίας που μετακινούνται σε περιοχές των οποίων οι συνθήκες θα τους προσφέρουν ποιοτικές συνθήκες διαβίωσης. Η κινητικότητα αυτής της κατηγορίας

συνδέεται άμεσα με τον τουρισμό και αποτελεί ειδική κατηγορία της μετανάστευσης (Pennington, 2013).

Η εσωτερική μετανάστευση στην Ελλάδα είναι ένα φαινόμενο που έχει μελετηθεί ελάχιστα κυρίως λόγω της διαθεσιμότητας των δεδομένων. Ο μοναδικός τρόπος ανάλυσης της εσωτερικής μετανάστευσης βασίζεται αποκλειστικά στα δεδομένα των απογραφών πληθυσμού και κατοικιών. Σε αντίθεση με άλλες χώρες, όπως η Ιταλία, δεν υπάρχει συστηματική καταγραφή της εσωτερικής μετανάστευσης ανά έτος, ειδικά σε αρκετά μικρή χωρική κλίμακα (Bianchini, Borracetti and Zoppi, 2018). Ακόμα, δεν έχουν γίνει λεπτομερείς αναλύσεις διότι υποκρύπτονται διαφορετικά είδη μετακινήσεων, παραδείγματος χάριν μετακίνηση λόγω στρατού, σπουδών, συνταξιοδότησης, κοινωνικής κινητικότητας και άλλα. Προς το παρόν η Ελλάδα δε φαίνεται να παρουσιάζει τάσεις επιστροφής στην ύπαιθρο υπό τη μορφή της μετάβασης σε ένα πολύ-λειτουργικό χώρο και σε έναν «τύπο ζωής», όσο λόγω των στενών δεσμών των μετακινούμενων με τον τόπο καταγωγής τους (Ντυκέν και Κακλαμάνη, 2009).

Ωστόσο οι περικοπές μισθών και συντάξεων, η ολοένα αυξανόμενη ανεργία, η αβεβαιότητα και όλοι οι δυσμενείς παράγοντες που καθιστούν ανεπαρκή την διαβίωση ενός σημαντικού ποσοστού του πληθυσμού της Ελλάδας αποτελούν οιωνό για ένα κύμα μετανάστευσης διαφόρων ηλικιακών ομάδων. *«Η στέρηση βασικών αγαθών και υπηρεσιών περιλαμβάνει δυσκολία στην ικανοποίηση βασικών αναγκών, ανεπαρκείς συνθήκες στέγασης, επιβάρυνση από τις δαπάνες στέγασης, αδυναμία αποπληρωμής δανείων ή αγορών με δόσεις, δυσκολίες στην πληρωμή πάγιων λογαριασμών, δυσκολία αντιμετώπισης των συνήθων αναγκών, ποιότητα ζωής»* (ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2012).

Σκοπός της παρούσας διδακτορικής έρευνας είναι να αποτυπωθεί η χωρική-κοινωνική διάσταση του φαινομένου της «επιστροφής στην ύπαιθρο». Πιο αναλυτικά θα ερευνηθεί «σε ποιο βαθμό η κρίση συνέβαλε στην ακούσια επιστροφή/εγκατάσταση ενός μέρους του ελληνικού πληθυσμού στην ύπαιθρο;» Για να αποτυπωθεί το κεντρικό ερώτημα είναι απαραίτητο να πραγματοποιηθεί απόπειρα μέτρησης της έντασης του φαινομένου τόσο στο σύνολο της χώρας, όσο και στο εσωτερικό της. Η μέτρηση αυτή αναμένεται να αναδείξει τις ζώνες ελκυστικότητας της υπαίθρου.

Βασικές Παραδοχές:

(α) Η επιστροφή/εγκατάσταση που εξετάζεται αφορά αποκλειστικά τον ημεδαπό πληθυσμό. Θεωρούμε ότι σε περίοδο κρίσης είναι πιο πιθανό ο αλλοδαπός πληθυσμός να επιστρέφει κατά κύριο λόγο στη χώρα προέλευσής του, παρά να μετακινείται από αστρικά κέντρα σε περιοχές της υπαίθρου. Πραγματικά, τα επίσημα δεδομένα ανέδειξαν ότι τα πρώτα χρόνια της κρίσης ένα σημαντικό μέρος των αλλοδαπών, ειδικά στις ηλικίες απασχόλησης, αναχώρησε από την Ελλάδα (Κοτζαμάνης, 2018). Επίσης η επιστροφή στην ύπαιθρο ως μορφή εσωτερικής μετανάστευσης, συνδέεται άμεσα με την πιθανή επιστροφή στον τόπο καταγωγής. Κατά συνέπεια θεωρήθηκε απαραίτητο η έρευνα να επικεντρωθεί στον ελληνικό πληθυσμό.

(β) Όπως ήδη αναφέρθηκε, η ανάλυση της εσωτερικής μετανάστευσης στην Ελλάδα βασίζεται αποκλειστικά σε μια προσεγγιστική μέθοδο/διαδικασία, εφόσον οι ροές αυτές δεν παρακολουθούνται και δεν καταγράφονται συστηματικά. Κατά συνέπεια η ανάλυση της επιστροφής/εγκατάστασης βασισμένης στα αποτελέσματα των απογραφών πληθυσμού δεν μπορεί να εκτιμήσει την πραγματική ένταση του φαινομένου μέσα στην περίοδο της κρίσης. Παρόλα αυτά η έρευνα μπορεί να αναδείξει την εν δυνάμει ύπαρξη μιας επιστροφής, εφόσον η τελευταία απογραφή πραγματοποιήθηκε ένα χρόνο μετά την υιοθέτηση των πρώτων αυστηρών μέτρων λιτότητας. Τον Μάιο του 2011 όταν διενεργήθηκε η απογραφή πληθυσμού-κατοικιών, όλοι οι κοινωνικο-οικονομικοί δείκτες (όπως ανεργία και κίνδυνος φτώχειας) ανέδειξαν μια ουσιαστική τάση επιδείνωσης του επιπέδου ευημερίας ενός σημαντικού ποσοστού νοικοκυριών.

(γ) Προσεγγίζοντας το θέμα της επιστροφής/εγκατάστασης στην ύπαιθρο στο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης, η κατεύθυνση της κινητικότητας που εξετάζεται αφορά ροές από τον αμιγώς αστικό χώρο προς την ύπαιθρο. Το γεγονός αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν σημαντικές ροές στο εσωτερικό της υπαίθρου, όμως η συγκεκριμένη κατηγορία κινητικότητας δεν αντανakλά ένα φαινόμενο εγκατάστασης στην ύπαιθρο. Αντιστοιχεί σε μια εσωτερική κινητικότητα μέσα στον μη αστικό χώρο.

Η πραγματική αποτύπωση της χωρο-κοινωνικο-οικονομικής διάστασης της επιστροφής/εγκατάστασης στην ύπαιθρο θέτει τα ακόλουθα υπο-ερωτήματα:

(α) Ποιες είναι οι ηλικιακές ομάδες που τείνουν να μετακινούνται περισσότερο κατά τη δεκαετία 2001-2011;

(β) Ποιες είναι οι περιοχές της υπαίθρου στις οποίες φαίνεται να υπάρχει μια αυξημένη ένταση εισροών; Για την καλύτερη προσέγγιση των περιοχών η μέτρηση του φαινομένου θα πραγματοποιηθεί στην χωρική κλίμακα των δημοτικών ενοτήτων.

(γ) Με βάση τις αντικειμενικές αναζητήσεις των μεταναστών πώς μπορούμε να αξιολογήσουμε τις κύριες κατηγορίες δημοτικών ενοτήτων που εμφανίζουν πλεονεκτήματα ή δυνητικές προοπτικές εγκατάστασης νέων κατοίκων; Θεωρείται ότι, μέσω της διερεύνησης των κύριων κοινωνικο-οικονομικών και άλλων χαρακτηριστικών των περιοχών αυτών, μπορεί να αναζητηθούν οι ενδεχόμενες αίτιες / κίνητρα που οδηγούν διαφορετικές ομάδες πληθυσμού (ειδικά ως προς την ηλικία) να μετακινούνται σε συγκεκριμένους τύπους δήμων.

(δ) Τέλος, δεδομένου ότι η ανάλυση αφορά αποκλειστικά την περίοδο έναρξης της κρίσης, θεωρείται χρήσιμο να τεθεί το ζήτημα των μελλοντικών προοπτικών εγκατάστασης των Ελλήνων στην ύπαιθρο σε ορίζοντα δέκα ετών. Λαμβάνοντας υπόψη τις βασικές αιτίες / κίνητρα εγκατάστασης στην ύπαιθρο, ποιες είναι επομένως (και υπό ποιες προϋποθέσεις), οι πιθανές εξελίξεις του φαινομένου αυτού;

Προκειμένου να δοθούν απαντήσεις στα προαναφερόμενα ερωτήματα το γενικό μεθοδολογικό πλαίσιο βασίστηκε σε μια σειρά φάσεων, οι οποίες παρουσιάζονται συνοπτικά στον ακόλουθο πίνακα.

Πίνακας: Εργαλεία προσέγγισης ερευνητικών ερωτημάτων

Ερευνητικά Ερωτήματα	Εργαλεία
(α) (β)	Τυπολογία της Υπαιθρου
	Μήτρες απογραφών πληθυσμού
	Ένταση μεταναστευτικών ροών
	Χαρτογράφηση περιοχών με αυξημένη ένταση εισροών
(γ)	Διαγνωστική Ανάλυση (Retrospective Analysis)
	Ανάλυση κύριων Συνιστωσών
	Παραγοντική Ανάλυση
	Συσταδοποίηση
(δ)	Προοπτική Ανάλυση (Prospective Analysis)
	Διερευνητική Στρατηγική Ανάλυση (Foresight)

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Η επιστροφή στον υπαιθρο χώρο μπορεί να διαχωριστεί σε δύο βασικές κατηγορίες, την εθελοντική και την κατ' ανάγκη. Τα διαθέσιμα δεδομένα ωστόσο δεν επιτρέπουν την διάκριση των κατηγοριών. Θεωρούμε ότι ο βασικός λόγος επιστροφής κατά την εξεταζόμενη περίοδο είναι η μη ανταπόκριση στις πάγιες ανάγκες και στο αυξημένο κόστος διαβίωσης στα αστικά κέντρα. Οι έρευνες για την επιστροφή στην υπαιθρο όσον αφορά την Ελλάδα κατά τη δεκαετία 2000 έδειξαν ότι η εθελοντική επιστροφή με κύριο κίνητρο την αναζήτηση διαφορετικού τύπου ζωής ήταν αμελητέο φαινόμενο, σε αντίθεση με άλλες χώρες όπως η Γαλλία (Raymond, 2012), όπου υπάρχει ένα πραγματικό κίνημα αναζήτησης διαφορετικού μοντέλου διαβίωσης. Κατά συνέπεια δεν θα εξεταστεί η εθελοντική επιστροφή στον υπαιθρο χώρο, καθώς σε αυτή την περίπτωση σηματοδοτείται η πρόθεση για επιστροφή σε έναν τύπο ζωής. Οι ομάδες που πρόκειται να εξεταστούν δε μετακινούνται στην υπαιθρο προκειμένου να επωφεληθούν των φυσικών παροχών της, ανεξαρτήτως αν αυτό αποτελεί φυσικό επακόλουθο.

Ο πληθυσμός που θα εξεταστεί είναι ο μόνιμος πληθυσμός που κατοικεί στην Ελλάδα και συγκεκριμένα οι Έλληνες υπήκοοι που διαβιούν στον αστικό χώρο. Βασική προϋπόθεση είναι οι εν δυνάμει εσωτερικοί μετανάστες να κατοικούσαν κάποια χρονική περίοδο της ζωής τους στην υπαιθρο και διαχρονικά να μετανάστευσαν προς αστικούς χώρους. Ενδέχεται ακόμα να είναι μετανάστες δεύτερης γενιάς και να μην έζησαν, ούτε να γεννήθηκαν στην υπαιθρο. Ακόμα, για τις ανάγκες της έρευνας και με βάση την ερμηνεία του όρου της «επιστροφής» που αποδόθηκε για την παρούσα διατριβή θα εξεταστεί και ο πληθυσμός που εγκαθίσταται στην υπαιθρο, χωρίς η ίδια να αποτελεί τόπο καταγωγής τους.

Η οικονομική κρίση πλήττει διαφορετικές πληθυσμιακές ομάδες με διαφορετική ένταση. Στην παρούσα έρευνα θα εξεταστούν οι ομάδες του πληθυσμού που είναι πιο πιθανό να τροφοδοτούν αυτό το φαινόμενο. Κάθε ηλικιακή ομάδα αντανακλά μια κατάσταση και ένα στάδιο της ζωής. Κοινό χαρακτηριστικό των ομάδων είναι οι οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στα αστικά κέντρα, ενώ πρέπει να αναφερθεί πως δεν έχουν ακριβώς τα ίδια κίνητρα όσον αφορά τη μεταναστευτική απόφαση, όπως και δεν πλήττονται με την ίδια ένταση από την κρίση και τα μέτρα λιτότητας. Ισχύει πως αγγίζουν τη φτώχεια όσοι αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες σε τουλάχιστον τέσσερις από τις εννέα συνολικά διαστάσεις της υλικής στέρησης. Παρακάτω λοιπόν προσδιορίζονται ηλικιακά οι ομάδες του πληθυσμού που πρόκειται να εξεταστούν.

Η πρώτη ομάδα που θα εξεταστεί είναι οι νέοι 20-34 ετών. Πρόκειται για μια κατηγορία ανθρώπων οι οποίοι θίγονται μέγιστα από το οικονομικό τέλμα της χώρας. Βάσει επίσημων δεδομένων η ανεργία στους νέους 15-24 ανερχόταν στο 58% και στους 25-34 στο 32,9% (ΕΛ.ΣΤΑΤ., 2012). Αν μπορούσαμε να τους εντάξουμε σε δύο υποκατηγορίες θα λέγαμε πως οι 20-24 είναι οι νέοι που εγκαταλείπουν τις σπουδές τους ή επιλέγουν να ανταποκριθούν σε αυτές εξ' αποστάσεως. Η υποκατηγορία 25-34 περιλαμβάνει ζευγάρια ή οικογένειες με τέκνα μέχρι και τη νηπιακή ηλικία. Θεωρούμε πως τα άτομα της ηλικιακής κατηγορίας 20-34 απασχολούνται με καθεστώς ημι-απασχόλησης ή είναι άνεργα. Ακόμα είναι πιθανό να διαθέτουν πλήρη απασχόληση ωστόσο με καθόλου ικανοποιητικό μισθό.

Όμως θα πρέπει επίσης να εξετάσουμε σε ποιο βαθμό σχετικά νέα στην ηλικία νοικοκυριά αποτελούν μια ομάδα με πιθανή «πρόθεση» επιστροφής στην ύπαιθρο. Ειδικό βάρος πρέπει να δοθεί στην ηλικιακή κατηγορία 35-44. Πρόκειται για τα άτομα με οικογένειες, ανήλικα τέκνα και αυξημένες υποχρεώσεις. Η ανεργία που αγγίζει τη δεύτερη κατηγορία είναι χαμηλότερη σε σχέση με τους 20-34. Παρόλα αυτά οι αντικειμενικές δυσκολίες στη διαβίωση ενός νοικοκυριού –πολύ συχνά με ένα ή κανένα μισθό- είναι μεγαλύτερες. Μια πιθανή μετακίνησή τους στην ύπαιθρο αφενός θα καταστήσει δύσκολη την προσαρμογή των τέκνων σε ένα νέο περιβάλλον αφετέρου όμως θα μειώσει σημαντικά το κόστος διαβίωσης.

Η τρίτη σημαντική ομάδα που πλήττεται από τη σημερινή κατάσταση είναι οι συνταξιούχοι και πιο συγκεκριμένα τα άτομα ηλικίας 55 και άνω. Είναι πιθανό λόγω των περικοπών στις συντάξεις τους και της αντικειμενικής δυσκολίας να απασχοληθούν σε κάποια εργασία για να συμπληρώσουν το εισόδημά τους ή τα απαραίτητα ένσημα προς συνταξιοδότηση -και σε συνδυασμό με το υψηλό κόστος ζωής- να μην ανταπεξέρχονται οικονομικά. Ακόμα, ίσως να υπάρχουν περιπτώσεις συνταξιούχων οι οποίοι δεν αποφασίζουν απαραίτητα να επιστρέψουν στον τόπο καταγωγής τους αλλά να εγκατασταθούν σε προορισμούς που θα τους προσφέρουν χαμηλό κόστος διαβίωσης και καλύτερη ποιότητα ζωής.

Η ηλικιακή ομάδα που δε θα συμπεριληφθεί στην έρευνα είναι η 0-19. Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει άτομα που είναι άμεσα εξαρτώμενα από τους γονείς τους και σε μία πιθανή μετακίνηση της οικογένειας θα ακολουθήσουν υποχρεωτικά.

Υποθέσεις Εργασίας

Η παρούσα διατριβή αποπειράται να δώσει απαντήσεις σε ορισμένα ερωτήματα, ενώ στους στόχους της είναι να στοιχειοθετήσει τις απαντήσεις αυτές μέσα από μεθόδους χωρικής ανάλυσης σε πραγματικά δεδομένα.

Λόγω της οικονομικής-συστημικής κρίσης υποβαθμίστηκε η ποιότητα ζωής, με αποτέλεσμα σημαντικές ομάδες πληθυσμού να οδηγηθούν σε κίνδυνο φτώχειας και απώλεια εργασίας. Οι εξελίξεις των τελευταίων ετών προκάλεσαν νέα ρεύματα μετακινήσεων τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και στο εξωτερικό. Στην τελευταία περίπτωση, πρόσφατες έρευνες ανέδειξαν ότι τα ρεύματα προς το εξωτερικό αφορούν κατά κύριο λόγο τους νέους με υψηλά προσόντα (Duquenne and Metaxas, 2017; Labrianidis and Pratsinakis, 2016). Το φαινόμενο εμφανίζεται πολύ έντονα σε χώρες με σοβαρά προβλήματα οικονομικής φύσης, όπως η Ισπανία και η Ελλάδα. Η ελπίδα των μεταναστών για αύξηση του βιοτικού τους επιπέδου και αναζήτηση καλύτερων προοπτικών στο πλαίσιο της επαγγελματικής καριέρας τους οδηγεί στη μετακίνηση προς άλλες χώρες (Domínguez-Mujica et al., 2012).

Αν σε περίοδο κρίσης η μετανάστευση προς το εξωτερικό είναι αναμενόμενο φαινόμενο, είναι επίσης πιθανόν να παρατηρηθούν σημαντικές εσωτερικές μετακινήσεις -πιο πιθανό σε χώρους όπου ο πρωτογενής τομέας παραμένει ένας βασικός πυλώνας της οικονομίας -οι οποίες να οδηγούν σε δημογραφικές αλλαγές και σε μια νέα κατανομή του πληθυσμού στο εσωτερικό της χώρας. Σε μια χώρα σαν την Ελλάδα όπου οι δεσμοί με τον τόπο καταγωγής παραμένουν ισχυροί (Gkatzios, 2013; Koutsou et al., 2011), είναι πιθανό να είναι πιο εύκολη η λήψη της απόφασης για επιστροφή στον τόπο καταγωγής. Ως γνωστό, τα άτομα που αναχώρησαν στο παρελθόν από τα χωριά τους για εγκατάσταση στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας, δεν πούλησαν την περιουσία τους (γη και πατρικό σπίτι) και διατήρησαν ισχυρούς δεσμούς με τον τόπο τους (Ντυκέν και Κρομυδάκης, 2009).

Υπάρχουν ομάδες πληθυσμού που δυνητικά μπορούν να συμβάλλουν πιο έντονα σε σχέση με άλλες στην ανάπτυξη του φαινομένου της επιστροφής/εγκατάστασης στην ύπαιθρο. Οι ηλικιακές ομάδες που πλήττονται περισσότερο από την ανεργία είναι οι πρώτες ομάδες που αποφασίζουν ή θα αποφασίσουν να μετακινηθούν. Για αυτό το λόγο θα δοθεί ιδιαίτερη έμφαση σε ορισμένες από αυτές. Η αναζήτηση εργασίας σε αυτό το δύσκολο περιβάλλον είναι μια άνιση διαδικασία υπό την έννοια ότι η έλλειψη μόρφωσης και τεχνογνωσίας αποτελούν τροχοπέδη στον ήδη αυξημένο ανταγωνισμό. Το φαινόμενο θα είναι πιο εύκολο να αναδειχθεί για τα άτομα που έχουν καταγωγή από αγροτικές περιοχές. Η τεταμένη περίοδος κρίσης εκτός από τα αστικά κέντρα έχει επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό και την ύπαιθρο. Θεωρούμε επομένως ότι πιο επιρρεπείς στην επιστροφή είναι όσοι έχουν στην ιδιοκτησία τους πατρική κατοικία, καλλιεργήσιμη γη ή χώρο προς άλλου είδους εκμετάλλευση.

Οι αγροτικές περιοχές διαχρονικά εξελίχθηκαν και από ένα χώρο παραγωγής πρωτογενών προϊόντων μετατράπηκαν σε ένα πολυλειτουργικό χώρο παραγωγής, εξαγωγών, αναψυχής και τουρισμού και έτσι πραγματοποιείται ουσιαστική

κατανάλωση της υπαίθρου. Γύρω από τον πυλώνα της γεωργίας αναπτύχθηκαν πολλαπλές δραστηριότητες. Ωστόσο οι νοεισερχόμενοι κάτοικοι αντιλαμβάνονται διαφορετικά το αγροτικό περιβάλλον απ' ότι οι γηγενείς αγρότες που εξασφαλίζουν τη διαβίωσή τους από αυτό (Ανθοπούλου και Γούσιος, 2007). Η απορρόφηση των ατόμων που επιστρέφουν στην ύπαιθρο θα επηρεάσει τους τομείς της απασχόλησης. Από τη στιγμή που η ύπαιθρος μετατράπηκε από ένα μονοδιάστατο τομεακό χώρο σε ένα πολύ-λειτουργικό χώρο οι δυνατότητες ανάπτυξης οικονομικών δραστηριοτήτων αυξάνουν. Ταυτόχρονα, δεδομένου ότι, η ανεργία είναι ιδιαίτερα υψηλή στα μεγάλα αστικά κέντρα, είναι επίσης πιθανό να εμφανιστούν κύματα εισερχόμενων μεταναστών στην ύπαιθρο τα οποία – υπό ορισμένες συνθήκες – μπορούν να αποτελέσουν κινητήριο μοχλό για την ανάπτυξη των τοπικών κοινωνιών. Σε συνδυασμό με τη διατήρηση της παρουσίας στον τόπο καταγωγής διευρύνονται οι δυνατότητες απασχόλησης για τους νεοεισερχόμενους. Κατά συνέπεια, η κρίση πιθανώς να αποτελέσει ευκαιρία όχι απλώς για να ανακοπεί η απερίμωτη της υπαίθρου, αλλά αντίθετα να συμβάλλει στην αναζωογόνησή της.

Δομή Διδακτορικής Διατριβής

Στο εξής υποκεφάλαιο γίνεται μια συνοπτική παρουσίαση της δομής και της φιλοσοφίας της παρούσας διδακτορικής διατριβής, η οποία αναπτύσσεται σε 4 κεφάλαια.

Το Κεφάλαιο 1 εστιάζει σε μια ιστορική τοποθέτηση της εσωτερικής μετανάστευσης στην Ελλάδα. Γίνεται μια εις βάθος βιβλιογραφική επισκόπηση των επιμέρους κατηγοριών (κατευθύνσεις κινητικότητας) της εσωτερικής μετανάστευσης, ενώ μέσα από τη διάκριση της διαφοροποίησης των όρων «επιστροφή» και «εγκατάσταση» τεκμηριώνεται η αδυναμία προσέγγισης της «επιστροφής». Τέλος, μέσα από την ανάδειξη της πολύ-λειτουργικότητας του αγροτικού χώρου, η «επιστροφή στην ύπαιθρο» προβάλλεται ως μια ειδική μορφή εσωτερικής μετανάστευσης.

Το Κεφάλαιο 2 εστιάζει στη μέτρηση της έντασης της εγκατάστασης στην ύπαιθρο και στην ανάδειξη του κύριου τόπου προέλευσης των μεταναστών, προκειμένου να διερευνηθεί αν υπάρχουν χωρικά μοτίβα επιστροφής στην ύπαιθρο. Στο πλαίσιο αυτό και με απώτερο σκοπό τον χωρικό προσδιορισμό της υπαίθρου, αναπτύσσεται και παρουσιάζεται μια πρόταση τυπολογίας του ελληνικού αγροτικού-αστικού χώρου.

Στο 3ο Κεφάλαιο παρουσιάζονται οι παράγοντες ελκυστικότητας της υπαίθρου και τα κύρια χωρικά μοτίβα εγκατάστασης των Ελλήνων, διαμορφώνοντας παράλληλα τις δυναμικές όπως και τα μειονεκτήματα του μη αστικού χώρου. Η προσπάθεια συστηματικής έρευνας των πολλαπλών συνιστωσών που ερμηνεύουν τους παράγοντες έλξης των κατοίκων των αστικών κέντρων στην ελληνική ύπαιθρο, αναπτύσσεται μέσω στατιστικών μεθοδολογικών εργαλείων.

Το τελευταίο κεφάλαιο της διδακτορικής διατριβής (Κεφάλαιο 4) παρουσιάζει τις Προοπτικές εγκατάστασης στην ελληνική ύπαιθρο σε ορίζοντα δέκα ετών.

Συγκεκριμένα, επικεντρώνεται στην ανάπτυξη και ανάδειξη σεναρίων ως προς την ενδεχόμενη μελλοντική εξέλιξη του φαινομένου στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της κρίσης, βασισμένο σε μια προσέγγιση τύπου στρατηγικών προοπτικών (Strategic Thinking).

Η Διδακτορική Διατριβή ολοκληρώνεται με τη Συζήτηση Αποτελεσμάτων όπου συνοψίζονται τα πιο σημαντικά ευρήματα της έρευνας και παρατίθενται βασικές κατευθύνσεις πολιτικών, που να συμβάλουν στο χωρικό σχεδιασμό και σε πολιτικές υποστήριξης της υπαίθρου, προκειμένου οι μη αστικές περιοχές να είναι – και αυτές – σε θέση να ελκύουν νέους κάτοικους και κατά συνέπεια να αποκτούν σχετική πληθυσμιακή δυναμική, βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη νέων οικονομικών και όχι μόνο δραστηριοτήτων. Παράλληλα, οι προτάσεις δίνουν έμφαση στην αναγκαιότητα ενσωμάτωσης στο σχεδιασμό τους, των σύγχρονων προτιμήσεων ομάδων πληθυσμού που αναζητούν ένα καλύτερο μέλλον στην ύπαιθρο ή/και καλύτερη ποιότητα ζωής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

**Η Επιστροφή στην Ύπαιθρο:
μια ιδιότυπη μορφή εσωτερικής μετανάστευσης**

1.1 Εισαγωγή

Στα μέσα του 2008, οι παγκόσμιες οικονομίες ήρθαν αντιμέτωπες με ένα ισχυρό και πρωτοφανές σοκ -το σημαντικότερο μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Πρόκειται για την οικονομική και χρηματοπιστωτική κρίση που τελικά πήρε τη μορφή της «Μεγάλης Ύφεσης» (The Great Recession) (Brakman et al., 2015). Η ευμετάβλητη, ασταθής και ακαθόριστη εξέλιξη των οικονομικών ισορροπιών έπειτα από μια περίοδο υψηλής οικονομικής δραστηριότητας και απασχόλησης, αναβίωσε εξαιρετικά χαμηλά επίπεδα ανάπτυξης. Πέραν όμως του χρηματοοικονομικού τομέα, η σημερινή κρίση έχει πάρει έντονες κοινωνικές και οικονομικές διαστάσεις, προκαλώντας δραστικές επιπτώσεις στην πραγματική οικονομία των ευρωπαϊκών χωρών.

Πρωταρχικές συνέπειες αυτής της κρίσιμης κατάστασης αποτελούν ο αρνητικός αντίκτυπος στις αγορές εργασίας των κρατών μελών της Ε.Ε. (IOM, 2010), η έξαρση της ανεργίας και η μείωση του επιπέδου ευημερίας. Συγκεκριμένα, ο δείκτης ανεργίας της Ε.Ε. για το έτος 2008-2009 αυξήθηκε από 7% σε 10%. Το νεαρό εργατικό δυναμικό επηρεάζεται ιδιαίτερα από τα νέα οικονομικά δεδομένα. Η δυσκολία που αντιμετωπίζουν οι νέοι στην εύρεση εργασίας κατά τη διάρκεια της ύφεσης, αντικατοπτρίζεται στα υψηλά ποσοστά ανεργίας των μεταναστών κάτω των 25 ετών (IOM, 2010). Τον Ιανουάριο του 2012 ο δείκτης ανεργίας στις χώρες της ευροζώνης αυξήθηκε σχεδόν κατά μία ποσοστιαία μονάδα σε σχέση με τον Ιανουάριο του 2011. Στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης που δεν έχουν υιοθετήσει ως νόμισμα το ευρώ, η ανεργία κυμάνθηκε σε εξίσου υψηλά επίπεδα (STAT, 2012). Η αυξητική πορεία των τιμών του δείκτη ανεργίας όμως δεν έχει παύσει καθώς τα πρόσφατα αποτελέσματα για το 2013 δείχνουν αύξηση της ανεργίας τόσο στην ευροζώνη (11,9%) όσο και στην Ευρωπαϊκή ένωση (10,8%). Το έτος 2011-2012 η ανεργία αυξήθηκε σε 19 κράτη μέλη, μειώθηκε σε επτά και παρέμεινε σε σταθερά επίπεδα σε ένα. Η Ελλάδα παρουσιάζει τη μεγαλύτερη αύξηση καθώς επίσης και το υψηλότερο ποσοστό ανάμεσα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης με το δείκτη ανεργίας να κυμαίνεται στο 27%, ενώ η ανεργία στους νέους κάτω των 25 ετών αγγίζει το 59,4% (STAT, 2013). Το επόμενο χρονικό διάστημα, το οποίο εκτός από οικονομική χαρακτηρίζεται και από έντονη πολιτική αστάθεια, εκτινάσσει τα επίπεδα της ανεργίας τόσο σε ελληνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, φτάνοντας στο αποκορύφωμα το έτος 2014, όπου σημειώθηκε η υψηλότερη τιμή του δείκτη στο 27,1%. Τα δύο επόμενα χρόνια αποκλιμακώθηκε με εξαιρετικά αργούς ρυθμούς, με αποτέλεσμα τον Ιανουάριο του 2017 ο δείκτης της ανεργίας να κυμανθεί στο 23,5% (ΕΛΣΤΑΤ, 2017α). Παρά την αποκλιμάκωση της ανεργίας, τον Μάιο του 2017 η Ελλάδα εξακολουθεί να κυμαίνεται σε ιδιαίτερα υψηλά επίπεδα (21,7%), ενώ ταυτόχρονα εξακολουθεί να διατηρεί τον υψηλότερο δείκτη ανάμεσα στις χώρες της ευροζώνης (Eurostat, 2017a). Πέραν της ανεργίας η ύφεση έπληξε και τομείς της οικονομικής λειτουργίας των κρατών, όπως το είδος της απασχόλησης και τον κλάδο της οικονομικής δραστηριότητας. Από το 2008 η κατάσταση της προσωρινής εργασίας έχει αυξηθεί σε

πολλές χώρες του ΟΟΣΑ, με τα ποσοστά της Ελλάδας να είναι τα υψηλότερα και να έπονται η Φιλανδία, η Τσεχία, η Σλοβενία και η Ιρλανδία (OECD, 2012).

Σε ένα κλίμα γενικής αβεβαιότητας, η αναζήτηση λύσης σε ατομικό επίπεδο συμβάλει στην αύξηση των μεταναστευτικών ροών. Σε χώρες όπου τα ρεύματα της μετανάστευσης συνδέονται στενά με οικονομικά κριτήρια η οικονομική ύφεση μπορεί να έχει μεγαλύτερο αντίκτυπο στις μεταναστευτικές ροές (IMO, 2010). Από το 2004 ως το 2008 η αύξηση της μετανάστευσης του εργατικού δυναμικού συμπίπτει με την παρατεταμένη περίοδο έντονης οικονομικής ανάπτυξης και μείωσης της ανεργίας. Η μείωση της οικονομικής δραστηριότητας σε ορισμένους τομείς της οικονομίας το 2009 συνοδεύθηκε από μείωση του επιπέδου της μετανάστευσης. Καθώς η οικονομική δραστηριότητα επιταχύνθηκε τη διετία 2010-2011, η μετανάστευση αυξήθηκε σε νέο ιστορικά υψηλό επίπεδο το 2011. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Φιλανδίας όπου το 70% των μεταναστών που εισήχθησαν στη Φιλανδία προέρχεται από χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και πρόκειται για οικονομικούς μετανάστες (Thorud et al., 2012).

Μια χώρα υπό συνθήκες οικονομικής ύφεσης τείνει να παρουσιάζει εκροές (Dobson et al., 2009). Σύμφωνα με δεδομένα χωρών της Ε.Ε. οι μεταναστευτικές ροές αυξήθηκαν με βραδύτερους ρυθμούς ή μειώθηκαν ταχέως σε ορισμένες περιπτώσεις, κατά τη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τα κράτη μέλη, για τα οποία η μετανάστευση εργατικού δυναμικού αποτελεί τον κύριο παράγοντα μετανάστευσης, όπως η Ισπανία, το Ηνωμένο Βασίλειο και η Ιταλία (IMO, 2010). Σύμφωνα με τον Castles (2009) σε περιόδους οικονομικής κρίσης ένα μεγάλο ποσοστό εργατών επιστρέφει στις χώρες καταγωγής του λόγω της ανεργίας ή των χαμηλών μισθών. Τα ποσοστά επιστροφής των μεταναστών που προέρχονται από την EU-12 στις χώρες καταγωγής τους ανταποκρίνονται στις διακυμάνσεις της αγοράς εργασίας (EHRC and MPI, 2009). Επομένως η μετανάστευση ως φαινόμενο έχει ευρωπαϊκή διάσταση και η παγκόσμια οικονομική ανισότητα το εντείνει (Beets and Willekens, 2009). Η ιστορία έχει διδάξει πως οι επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης στον τομέα της μετανάστευσης είναι πολύπλοκες και δύσκολο να προβλεφθούν (Castles, 2009). Όπως άλλωστε συνέβη με τις προηγούμενες οικονομικές κρίσεις, οι οριστικές συνέπειες θα διαφανούν μετά από χρόνια (Koser, 2009).

Η κινητικότητα των πληθυσμών και η μετανάστευση ειδικότερα, ανέκαθεν αποτελούσαν αναπόσπαστο τμήμα των χωρικών και οικονομικών αναπτυξιακών πολιτικών (Sietchiping et al., 2014). Μετά από τους γνωστούς «Νόμους της Μετανάστευσης» (“Laws of migration”) του Ravenstein (1885; 1889), αναπτυχθήκαν διάφορες θεωρίες με σκοπό τον προσδιορισμό και την ανάλυση των αιτίων της μετανάστευσης (King, 2012). Μεταξύ των πιο διαδεδομένων συγκαταλέγονται οι θεωρίες «push-pull». Σύμφωνα με τις θεωρίες αυτές υπάρχουν παράγοντες που ωθούν τον μετανάστη σε αναζήτηση νέας «πατρίδας» λόγω συνθηκών και καταστάσεων που τον δυσχεραίνουν, ενώ παράλληλα υπάρχουν άλλοι παράγοντες που κάνουν ελκυστική κάποια νέα περιοχή-προορισμό προς διαβίωση (Dorigo and Tobler, 1983).

Μεταξύ άλλων, οι παράγοντες που ωθούν στη μετανάστευση είναι οι περιορισμένες θέσεις εργασίας, οι λιγοστές ευκαιρίες, ο πόλεμος, οι διακρίσεις, η καταναγκαστική εργασία. Αντίθετα, οι παράγοντες που ωθούν ένα άτομο για μετεγκατάσταση σε ένα νέο τόπο είναι οι θέσεις εργασίας, η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης, η πολιτική/θρησκευτική ελευθερία και οι οικογενειακοί δεσμοί (Lee, 1966). Σύμφωνα με τον Ravenstein (1885) κάθε μετανάστευση αφήνει ανοιχτή μια επιστροφή. Συνήθως οι μετανάστες τείνουν να επιλέγουν ως προορισμό μεγάλα αστικά κέντρα παρά αγροτικές περιοχές, καθώς η σημαντικότερη συνιστώσα για μια μεταναστευτική απόφαση είναι η οικονομική. Η προσπάθεια θεωρητικής διάκρισης των παραγόντων που προκαλούν τη μετανάστευση, σε παράγοντες έλξης προς έναν τόπο και σε παράγοντες απώθησης από έναν τόπο κρίνεται από μερίδα ερευνητών ως αδόκιμη. Και τούτο διότι προσπαθεί να χαρακτηρίσει το είδος των παραγόντων με βάση τις αντιδράσεις που προκαλούν και όχι ανάλογα με τα κύρια χαρακτηριστικά τους.

Καθώς η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει τη μετανάστευση σε διεθνές επίπεδο αδιαμφισβήτητα επηρέασε και τον ελληνικό χώρο. Το δυσοίωνα κλίμα των τελευταίων χρόνων είναι προάγγελος δημογραφικών, κοινωνικών και οικονομικών μεταβολών σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια. Αυτό οφείλεται στην πτώση του επιπέδου ευημερίας και στις δυσκολίες που αντιμετωπίζει ειδικά το νεαρό εργατικό δυναμικό στην εύρεση εργασίας, δεδομένου ότι η ανεργία έχει φτάσει στα υψηλότερα επίπεδα που έχει γνωρίσει ποτέ η Ελλάδα. Μία από τις άμεσες συνέπειες του κλίματος αβεβαιότητας που επικρατεί είναι η πιθανή εντατικοποίηση της μετακίνησης Ελλήνων είτε στο εξωτερικό (Duquenne and Metaxas, 2017) είτε στο εσωτερικό. Η ανάδειξη των εσωτερικών μετακινήσεων είναι περιορισμένη δεδομένου ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχουν διαθέσιμα διαχρονικά δεδομένα, καθώς η μοναδική πηγή άντλησης είναι οι απογραφές πληθυσμού, πέραν των μεμονωμένων εμπειρικών ερευνών.

Η μετανάστευση επομένως δεν προσεγγίζεται μόνο ως προς τη διεθνή της διάσταση καθώς αναδεικνύεται και η εσωτερική της συνιστώσα, ως μια εξίσου σημαντική μορφή μετακίνησης πληθυσμού. Η εσωτερική μετανάστευση στην Ελλάδα μέχρι και το πρόσφατο παρελθόν χαρακτηρίζεται κυρίως από μονόδρομη κατεύθυνση καθώς υπήρχε η τάση ο πληθυσμός του αγροτικού χώρου και της υπαίθρου γενικότερα να συγκεντρώνεται στα αστικά κέντρα (Κοτζαμάνης και Μίχου, 2010). Σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα που πραγματοποιήθηκε για λογαριασμό του Οργανισμού ΕΛΓΟ - «ΔΗΜΗΤΡΑ» σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη, σχεδόν το 70% των ερωτηθέντων επιθυμεί να επιστρέψει στην επαρχία. Το σπουδαιότερο σημείο σε αυτό το ποσοστό είναι πως το 60% αντιπροσωπεύεται από ηλικίες 25-40 ετών, δηλαδή τις δυναμικά παραγωγικές ηλικίες της κοινωνίας (ΥΑΑΤ, 2012).

Αν και στην Ελλάδα δεν υπάρχουν ακόμα επαρκή δεδομένα ως προς τις πληθυσμιακές μετακινήσεις λόγω οικονομικών αιτιών-κινήτρων, αξίζει πραγματικά να γίνει μια έρευνα του φαινομένου σε βάθος, με έμφαση στην εσωτερική μετανάστευση. Ο προβληματισμός που επικρατεί στην λήψη της μεταναστευτικής απόφασης αφορά στην αναζήτηση καλύτερων και ποιοτικότερων συνθηκών

διαβίωσης. Δεδομένης της υφιστάμενης οικονομικής κρίσης που επικρατεί, διαφορετικοί παράγοντες ορίζουν την συγκεκριμένη μορφή μετακίνησης του πληθυσμού, συγκριτικά με ιδανικές συνθήκες, δηλαδή με συνθήκες που αφορούν την ομαλή οικονομική πορεία μιας χώρας.

Αναπτύσσοντας αυτό το συλλογισμό, η διδακτορική διατριβή εξετάζει μια ειδική μορφή εσωτερικής μετανάστευσης, την «επιστροφή στην ύπαιθρο». Το συγκεκριμένο μοτίβο μετανάστευσης αποτελεί μια μορφή εσωτερικής πληθυσμιακής ανακατάταξης κατά την οποία παρατηρούνται μετακινητικές ροές από τα αστικά κέντρα σε αγροτικές περιοχές και πιθανόν στον τόπο καταγωγής του υπό μελέτη πληθυσμού. Πρόκειται για ένα φαινόμενο το οποίο στην δεδομένη φάση πραγματοποιείται υπό ειδικές συνθήκες, καθώς είναι αβέβαιο εάν σε πλαίσια οικονομικής -και κατ' επέκταση πολιτικής και κοινωνικής σταθερότητας- η μετακίνηση αυτή θα πραγματοποιούνταν.

Σε αυτό το γενικό πλαίσιο η ερώτηση που τίθεται είναι σε ποιο βαθμό η εσωτερική μετανάστευση και πιο συγκεκριμένα η «επιστροφή στην ύπαιθρο» ως μορφή μετανάστευσης μπορεί να είναι μια απάντηση τόσο σε ατομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο, προσφέροντας έτσι ευκαιρίες αναζωογόνησης της υπαίθρου, ή ορισμένων περιοχών της. Μήπως αυτό είναι μια ευκαιρία αναβίωσης και αλλαγής οδηγώντας τελικά στη συμβολή μιας νέας χωρικής ισορροπίας στο εσωτερικό της Ελλάδας;

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η πρόσβαση σε διαχρονικά δεδομένα που σχετίζονται με την εσωτερική μετανάστευση είναι ιδιαίτερα περιορισμένη, ενώ δεν υπάρχει αναπτυγμένη επιστημονική βιβλιογραφία σχετικά με το συγκεκριμένο χωρικό τύπο μετανάστευσης. Ο μοναδικός τρόπος προσέγγισης του φαινομένου βασίζεται στην ανάλυση των αποτελεσμάτων των απογραφών πληθυσμού με βάση την κατανομή πληθυσμού κατά τόπο διαμονής (π.χ. σε επίπεδο δημοτικών ενοτήτων) στο έτος απογράφης t και $t+10$ (π.χ. 2001 και 2011), λαμβάνοντας υπόψη μόνο τον πληθυσμό που ήδη διέμενε στη χώρα στο αρχικό έτος t . Οι παραπάνω δυσκολίες αποτελούν επομένως μια πρόκληση που προσδίδει στην προβληματική μας γύρω από το παρόν φαινόμενο ιδιαίτερη βαρύτητα. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζοντας τις εξελίξεις κατά την περίοδο 2001 – 2011 προκειμένου να αναδειχθούν περιοχές της Υπαίθρου με πραγματικές ροές εγκατάστασης πληθυσμού, θα πρέπει να αναζητηθούν οι παράγοντες που εξασφάλισαν μια σχετική ελκυστικότητα, παράγοντες που μπορούν να διαφέρουν ανάλογα με τις ηλικιακές ομάδες πληθυσμού. Η συστηματική αναζήτηση των συγκεκριμένων παραγόντων μπορεί να αποτελέσει υπόβαθρο για τη διατύπωση ενδεχομένων μελλοντικών σεναρίων και αυτό ακριβώς αποτελεί την τελική πρόκληση της παρούσας διδακτορικής διατριβής.

1.2 Η Εσωτερική Μετανάστευση

Η πληθυσμιακή κινητικότητα (mobility) αποτελεί ένα σπουδαίο κεφάλαιο στην επιστήμη της δημογραφίας, καθώς ως δημογραφικό συμβάν, επιδρά και καθορίζει έμμεσα τη δομή και την εξέλιξη του πληθυσμού, καθώς επίσης και τις πολιτικές

αποκέντρωσης – αντιμετώπισης αστυφιλίας, τη μεταναστευτική πολιτική και τα προγράμματα αντιμετώπισης υπογεννητικότητας.

Ταξινομείται σε τρεις ευρείες κατηγορίες, την τακτική, την έκτακτη και την οριστική. Η τακτική κινητικότητα αφορά μετακινήσεις πληθυσμού στα πλαίσια εργασίας ή αναψυχής, χωρίς ωστόσο να αλλάζει ο τόπος κατοικίας. Θεωρείται επομένως «μετακίνηση» (commuting), παρά μετανάστευση. Η έκτακτη κινητικότητα (punctual mobility) αναφέρεται στις πληθυσμιακές ροές που κατευθύνονται ανά τακτά χρονικά διαστήματα στη δεύτερη κατοικία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι συνταξιούχοι οι οποίοι μετακινούνται σε παραθαλάσσιες περιοχές ή στον τόπο καταγωγής τους για εύλογο χρονικό διάστημα. Είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικό το γεγονός ότι στην ηλικία συνταξιοδότησης πολλές φορές η δεύτερη κατοικία γίνεται μόνιμη. Πρόκειται για μια διαδικασία που μία μετακίνηση ανά τακτά διαστήματα μετατρέπεται σε εσωτερική μετανάστευση και συγκεκριμένα σε μια μορφή αποαστικοποίησης (counterurbanisation). Αναφέροντας ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα από την ελληνική ύπαιθρο με βάση τα στοιχεία των απογραφών πληθυσμού 2001-2011, στη δημογραφική ανάπτυξη των περιοχών της Ανατολικής Αττικής η αύξηση των μόνιμων κατοίκων φτάνει μέχρι και το 30%. Στις πληθυσμιακές πυραμίδες όμως οι ηλικίες που παρουσιάζουν αυτή την τάση είναι άνω των 55. Αυτό πιθανόν συμβαίνει διότι παρουσιάζεται η ανάγκη για αναζήτηση ενός χώρου αναψυχής που δεν έχει σχέση με την κρίση.

Τέλος η οριστική μετανάστευση χαρακτηρίζεται από την κατ' ανάγκη αλλαγή του τόπου κατοικίας σε έναν νέο, ο οποίος πιθανώς είναι μόνιμος -έστω για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Στα πλαίσια της οριστικής μετανάστευσης εντάσσεται και η έννοια του πρόσφυγα. Πρόκειται για τον μετανάστη ο οποίος εξαναγκάζεται να εγκαταλείψει την πατρίδα του διότι δεν έχει εναλλακτική επιλογή. Σε αυτή την περίπτωση βρίσκει ουσιαστικό έδαφος η έννοια της μετανάστευσης, καθώς εδώ πραγματοποιείται όντως αλλαγή του τόπου κατοικίας.

Μια άλλη κατηγοριοποίηση της εσωτερικής μετανάστευσης είναι διαχωρισμός της σε αστική και αγροτική. Η μετανάστευση από το αστικό στον αγροτικό χώρο υπάρχει στην Ευρώπη αλλά δεν παρουσιάζεται ως μορφή επιστροφής. *Η εσωτερική μετανάστευση είναι μία κατ' εξοχή δυναμική του «χώρου».* Αποτελεί τον πιο σημαντικό παράγοντα ο οποίος επιδρά στην κατανομή/ ανακατανομή του πληθυσμού στον χώρο και στη διάρθρωση/ αναδιάρθρωση των δημογραφικών δομών (φύλο, ηλικία) των πληθυσμών των χωρικών ενότητων, διαμορφώνοντας έτσι την δημογραφική εικόνα τους.

Ιστορικά η εσωτερική μετανάστευση αποτελεί ένα φαινόμενο με πολλές συνιστώσες. Ένας από τους κυριότερους παράγοντες που ωθούν ένα άτομο να συμμετέχει ενεργά σε αυτού του είδους αναδιανομή του πληθυσμού είναι ο οικονομικός. Ακόμα και οι ομαλές οικονομικές συνθήκες μιας χώρας δε συνεπάγονται οικονομική ευημερία σε μεμονωμένα άτομα ή νοικοκυριά. Οι οικονομικοί παράγοντες περιλαμβάνουν έννοιες όπως «οικονομικές ευκαιρίες», «στάνταρ διαβίωσης» και «εργατική παραγωγικότητα». Η βασικότερη αιτία εσωτερικής μετανάστευσης των δύο τρίτων

των ανεξάρτητων ατόμων είναι οικονομική. Έπονται οι κοινωνικοί και πολιτιστικοί παράγοντες (Shryock, 1969).

Το σύνηθες είναι οι μεταναστευτικές ροές να κινούνται από την ασθενέστερη οικονομικά περιοχή στην ισχυρότερη ή από τις αγροτικές περιοχές στις αστικές (Elizaga, 1972). Η μετανάστευση από μια αγροτική περιοχή σε μια αστική πραγματοποιείται ως επί το πλείστον από νέους ανθρώπους με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, το οποίο σχετίζεται θετικά με την πιθανότητα μετανάστευσης (Lucas, 1997).

Εκτός από οικονομικούς λόγους, οι λόγοι της εσωτερικής μετανάστευσης είναι επίσης κοινωνικοί. Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο παίζει η απόσταση από τα αστικά κέντρα και οι προσωπικές σχέσεις με άτομα του μεταναστευτικού προορισμού αλλά και τα μέσα ενημέρωσης. Εξίσου σημαντικοί με τους οικονομικούς και τους κοινωνικούς είναι και οι ψυχολογικοί παράγοντες όπως η γενική δυσaráσκεια από την ποιότητα ζωής στην παρούσα τοποθεσία και η ελκυστικότητα της ζωής στην πόλη ή στην ύπαιθρο (Elizaga, 1972).

Τα στοιχεία από μελέτες της εσωτερικής μετανάστευσης ωστόσο δεν είναι καθόλου ενθαρρυντικά καθώς όταν ο τόπος προέλευσης αποτελεί αγροτική περιοχή τείνει προοδευτικά να εγκαταλείπεται. Οι ζωές των μεταναστών επικεντρώνονται σε αστικούς προορισμούς, με αποτέλεσμα η ύπαιθρος να χάνει τη δημογραφική της δυναμικότητα μεταβάλλοντας παράλληλα τον χαρακτήρα της σε «τόπο ψυχαγωγίας» μέσα σε μια ευρύτερα αστική οικονομία (Skeldon, 2010).

1.3. Οι μορφές εσωτερικής μετανάστευσης

Η εσωτερική μετανάστευση αποτελεί ένα είδος μετανάστευσης με πολλές μορφές. Σύμφωνα με τους Rees και Kupiszewski (1999) υπάρχουν τρεις τύποι εσωτερικής μετανάστευσης: η αστικοποίηση (urbanisation), η αναστροφή της αστικοποίησης (counterurbanisation) και ένας τύπος μετανάστευσης ο οποίος περιγράφει την τομή των δύο ανωτέρω περιπτώσεων, γνωστός ως περιαστικοποίηση.

1.3.1 Urbanization

Η αστικοποίηση αποτέλεσε την κυρίαρχη τάση αναδιανομής του πληθυσμού στη δεκαετία του 1950 σε όλες τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (Fielding, 1989). Πρόκειται για έναν πολύ πρόσφατο όρο αναφορικά με την ιστορία της ανθρωπότητας. Έχει παρατηρηθεί πως στις οικονομικά ανεπτυγμένες χώρες η αστικοποίηση συνδέεται άρρηκτα με τη βιομηχανοποίηση (Kingsley, 1995), ενώ αντίθετα στις οικονομικά ανίσχυρες χώρες η σχέση αυτή είναι αδύναμη. Ωστόσο η αστικοποίηση του 2010 αλλά και του μέλλοντος χαρακτηρίζει τις μη αναπτυγμένες χώρες (Greenwood, 2009). Οι τάσεις αστικοποίησης, γενικότερα, χαρακτηρίζονται από τις ιστορικές φάσεις ανάπτυξης και κατά την παρούσα συγκυρία παρατηρείται έντονα σε χώρες της Ασίας και της Αφρικής, ενώ αντίθετα στην Ευρώπη και την Αμερική έχει

φτάσει σε σχετικό κορεσμό. Υπολογίζεται ότι ως το 2030 η Ασία θα καταμετρά περισσότερο από το 50% του παγκόσμιου αστικού πληθυσμού (UN Habitat, 2006).

Ο βαθμός εξάπλωσης της αστικοποίησης κατά τη δεκαετία του 50 ήταν τόσο έντονος, που ήταν δύσκολο να προβλεφθεί το ζενίθ του φαινομένου αλλά και οι συνέπειές του στις κοινωνίες και στα ίδια τα αστικά κέντρα. Ωστόσο υπήρχαν προφανείς ενδείξεις της πορείας της αστικοποίησης. Απόρροια της ταυτόχρονης διόγκωσης του αστικού ιστού και μείωσης του αγροτικού χώρου που περιβάλλει τον πρώτο, είναι η ανάδειξη φαινομένων όπως η αστική διάχυση, ακόμα και η αντιστροφή του ίδιου του φαινομένου- όχι όμως προς την κατεύθυνση του επαναπατρισμού των ανθρώπων με σκοπό την εκμετάλλευση του υπαίθρου χώρου, αλλά μάλλον προς την εξάπλωσή τους πιο ομοιόμορφα στο χώρο, για σκοπούς κατοίκησης και βιομηχανικών εργασιών (Kingsley, 1995).

Σε ορισμένες περιπτώσεις η δημογραφική μεγέθυνση των πόλεων προκαλεί την άναρχη-ασύντακτη-αδόμητη επέκτασή τους στον γεινιάζοντα χώρο με αποτέλεσμα την αστικοποίηση του «αγροτικού» (Sietchiping et al., 2014), εφόσον αυτή η διάδραση ωθεί στην υιοθέτηση αστικών χαρακτηριστικών και συμπεριφορών.

Περισσότερο από το 50% του παγκόσμιου πληθυσμού κατοικεί σε αστικά κέντρα (UN DESA, 2014), ενώ η πλειοψηφία του μετακινούμενου πληθυσμού προς αυτά προέρχεται από τον αγροτικό χώρο (Sietchiping et al., 2014). Το παγκόσμιο επίπεδο αστικοποίησης έχει αυξηθεί παράλληλα με την αστική ανάπτυξη των πόλεων. Το 2007 για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία το ήμισυ του παγκόσμιου πληθυσμού εκτιμήθηκε ότι έχει ζήσει σε αστικές περιοχές. Όμως η αστικοποίηση και η αστική ανάπτυξη είναι δύο έννοιες διαφορετικές (Greenwood, 2009). Μία χώρα θεωρείται αστικοποιημένη εάν τουλάχιστον ο μισός πληθυσμός της κατοικεί σε αστικές περιοχές. Η αστική ανάπτυξη αναφέρεται στην αύξηση του αστικού πληθυσμού ή των ατόμων που ζουν σε περιοχές που θεωρούνται αστικές. Αντίθετα η αστικοποίηση είναι η αύξηση του λόγου των ατόμων που ζουν σε αστικές περιοχές προς το συνολικό πληθυσμό. Είναι απαραίτητη προϋπόθεση ο αγροτικός πληθυσμός να είναι αρκετά παραγωγικός ώστε να τροφοδοτήσει τον αστικό πληθυσμό. Ακόμα απαιτεί την ταχύτερη αύξηση του αστικού πληθυσμού από το συνολικό. Η αστικοποίηση χαρακτηρίζεται από μία αρχή και ένα τέλος και είναι γεγονός πως πολλές οικονομικά προηγμένες χώρες βρίσκονται στο ανώτερο επίπεδό της (Greenwood, 2009).

Παρόλο που πολλές έρευνες παρουσιάζουν τις αστικές περιοχές ως σαηγευτικές που παρασύρουν τους κατοίκους της υπαίθρου σε πιο έντονους ρυθμούς ζωής, η πιο αποδεκτή εξήγηση για την αστικοποίηση υποκρύπτεται πίσω από άλλους παράγοντες. Πρόκειται για αβεβαιότητα, φυσικές καταστροφές, άσχημες συνθήκες διαβίωσης στην υπαίθρο όπως οι σχετικά χαμηλοί μισθοί και η έλλειψη ευκαιριών απασχόλησης, και η έλξη των καλύτερων συνθηκών διαβίωσης στις πόλεις όπως καλύτερες ευκαιρίες απασχόλησης και ανώτερης ποιότητας κοινωνικές υπηρεσίες (UN Habitat, 2006).

1.3.2 Periurbanization

Τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται η δημιουργία ζωνών γύρω από τα αστικά κέντρα με «όψη αγροτική» και λειτουργίες αστικές. Η παρουσία τέτοιων περιαστικών κέντρων είναι εμφανής σε Αμερική (Davis et al., 1994), Καναδά (Dahms, 1995), Αυστραλία (Maher and Stimson, 1994) και Ευρώπη (Errington, 1994). Η ζώνη αυτή δεν είναι αποκλειστικά αγροτική ή αστική. Είναι ο χώρος που καταλαμβάνει την έκταση μεταξύ όμορων αστικών κέντρων και αγροτικής υπαίθρου. Έχει σχετικά χαμηλή πυκνότητα πληθυσμού και συνδυάζει ένα μίγμα χρήσεων γης (Davis et al., 1994).

Ο χαρακτήρας των περι-αστικών περιοχών είναι το αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης μεταξύ αστικών και αγροτικών επιρροών και μπορεί να θεωρηθεί ως ένα πολύπλοκο και αλληλένδετο σύστημα κοινοτήτων με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά όσον αφορά τη χρήση γης και πληθυσμού (Ford, 1999; Sietchiping et al., 2014).

Η δημιουργία της ζώνης αυτή γύρω από τα αστικά κέντρα καταγράφεται στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης αρκετές δεκαετίες. Η αύξηση του πληθυσμού στο Ηνωμένο Βασίλειο αλλά και σε ολόκληρη την Ευρώπη είναι δεδομένη (Boyle and Halfacree, 1998).

Εν ολίγοις, οι μη μητροπολιτικές τάσεις αύξησης του πληθυσμού εμφανείς στη δεκαετία του 1970, έχουν γίνει συνεχείς και πιο περίπλοκες στη δεκαετία του 1980 και του 1990, αλλά ακόμα δεν υπάρχει μια ολοκληρωμένη θεωρία, που θα μπορούσε να ερμηνεύσει αυτό το μοτίβο της ανάπτυξης.

Η περι-αστικοποίηση ορίζεται ως η *«επέκταση των καθιερωμένων κατοικημένων περιοχών ... που αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της διευρυνόμενης μητροπολιτικής περιοχής»* (Berry et al., 1995:17). Συμπληρωματικά, οι περιαστικές περιοχές λειτουργούν ως μεταβατικές ζώνες μεταξύ αστικών και αγροτικών περιοχών χωρίς σαφή χωρικά όρια (Asperen, 2014). Σε αυτές τις ζώνες είναι έκδηλη η αστική διάχυση, ως απόρροια της επιτακτικής ανάγκης χρήσεων γης προς αστική ανάπτυξη (Sietchiping et al., 2014).

Η περιαστικοποίηση χαρακτηρίζεται από συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τα οποία τη διαφοροποιούν από την «αναστροφή της αστικοποίησης» (counterurbanisation). Συγκεκριμένα εντοπίζονται τρεις διακριτές διαφοροποιήσεις: η γενικότερη κατάσταση του περι-αστικού προορισμού, οι οικονομικοί και κοινωνικοί δεσμοί με τα αστικά κέντρα και η χωρική τοποθεσία (θέση) του μεταναστευτικού προορισμού.

Ως προς την τοποθεσία μπορεί να ειπωθεί πως η περι-αστικοποίηση αφορά την εσωτερική μετακίνηση πληθυσμού από μητροπολιτικές περιοχές σε εύκολα προσβάσιμες παρακείμενες περιαστικές ζώνες. Η περιαστικοποίηση αφορά κυρίως περιοχές μεσαίας πληθυσμιακής πυκνότητας όπως μικρές πόλεις και προάστια που κερδίζουν πληθυσμό είτε από μεγάλα αστικά κέντρα ή από αγροτικές και απομακρυσμένες περιοχές. Στις χώρες που παρουσιάζουν αυτού του είδους

εσωτερική μετανάστευση συγκαταλέγονται η Γερμανία, η Ιταλία, η Τσεχία και η Πορτογαλία (Rees and Kupiszewski, 1999).

Εξίσου ισχυροί είναι οι κοινωνικοί και κοινωνικοί δεσμοί με τα μητροπολιτικά κέντρα. Συγκεκριμένα ένα μεγάλο ποσοστό των «περιαστικών μεταναστών» δίνει πνοή στα μεγάλα αστικά κέντρα διότι παρατηρούνται υψηλά επίπεδα καθημερινής μετακίνησης και συμμετοχής στον αστικό τρόπο ζωής (Robert and Randolph, 1983). Πράγματι υπάρχουν άτομα τα οποία μετακινούνται από αυτές τις περιοχές στα αστικά κέντρα για να εργαστούν σε καθημερινή βάση. Επομένως η επιλογή του συγκεκριμένου μεταναστευτικού προορισμού μόνο τυχαία δεν είναι καθώς καθιστά ιδιαίτερα εύκολη την πρόσβαση στα μητροπολιτικά ή/και αστικά κέντρα. Ωστόσο σε κάποιο βαθμό υποθάλπεται η επιθυμία για καλύτερη ποιότητα ζωής και συνθηκών διαβίωσης (Flowerdew and Boyle, 1992), όπως χαμηλή εγκληματικότητα και μηδαμινή κυκλοφοριακή συμφόρηση (Sietchiping et al., 2014).

Σε πολλές περιπτώσεις η εξάπλωση του αστικού ιστού στον όμορο χώρο δημιουργεί υποτυπώδεις οικισμούς –αποκλεισμένους ωστόσο από τις αστικές λειτουργίες και παροχές, μετατρέποντάς τους σε εστίες συγκέντρωσης φτώχειας (World Bank Group, 2015).

Τις τρεις τελευταίες δεκαετίες έχει αναπτυχθεί στη Γαλλία ένα πρότυπο αστικής ανάπτυξης γνωστό ως «περιαστική ζώνη». Ορίζεται ως ο χώρος έξω από τα αστικά κέντρα στον οποίο συγκεντρώνονται νοικοκυριά και αγρότες. Ο χώρος αυτός πρακτικά μπορεί ταυτόχρονα να θεωρηθεί αστικός και αγροτικός. Το μεγαλύτερο τμήμα της περιοχής αυτής χρησιμοποιείται για γεωργικές-αγροτικές εργασίες, παράλληλα όμως οι κάτοικοι μετακινούνται καθημερινώς στο γειτνιάζον αστικό κέντρο για να εργασθούν (Cavailhès et al., 2004). Το περιαστικό νοικοκυριό χαρακτηρίζεται από την αναζήτηση φυσικού περιβάλλοντος. Βρίσκεται μακριά από την αναταραχή της πόλης, σε ευρύχωρα σπίτια με κήπους, διατηρώντας παράλληλα μια δουλειά στο κοντινό αστικό κέντρο με το σχετικό εισόδημα (Le Jeannic, 1997). Οι περιαστικές ζώνες χαρακτηρίζονται από καθημερινές μετακινήσεις του εργατικού δυναμικού προς τα αστικά κέντρα, έλλειψη εργασιών (εργασιακά εξαρτώνται άμεσα από τα αστικά κέντρα), αγροτικούς οικισμούς και αγροτική χρήση γης.

1.3.3 Counterurbanization

Η αναστροφή της αστικοποίησης έχει προσεγγιστεί εννοιολογικά (Dean et al., 1984) μέσα από την ανάλυση συγκεντρωτικών δεδομένων (Champion, 1981), την ερευνητική ανάλυση (Williams and Sofranko, 1979) και την παρατήρηση (Forsythe, 1980). Η μετανάστευση από αστικές περιοχές σε προαστιακές και σε πιο αγροτικές είναι ένα φαινόμενο που λαμβάνει χώρα στις αναπτυγμένες χώρες για περισσότερα από πενήντα χρόνια. Αυτό το πρότυπο μετανάστευσης αποκαλείται «αποαστικοποίηση» ή «αναστροφή της αστικοποίησης». Συναντάται ακόμα ως «αστική έξοδος» ή «επάνοδος στην ύπαιθρο».

Το φαινόμενο αναφέρεται κυρίως στη μετακίνηση οικογενειών της μεσαίας τάξης από τον αστικό χώρο στην ύπαιθρο λόγω της ελκυστικότητας του οικιστικού περιβάλλοντος (Halfacree, 2008). Τα χαρακτηριστικά που ευνοούν την εμφάνιση του φαινομένου είναι κοινωνικά (όπως φιλικό περιβάλλον, περιορισμένη εγκληματικότητα) και φυσικά (όπως καθαρός αέρας, καλύτερο φυσικό περιβάλλον) (Gkartzios and Scott, 2009; Halfacree, 1994). Η μετανάστευση στην ύπαιθρο δεν είναι μόνο μια μετακίνηση σε ένα διαφοροποιημένο φυσικό και οικονομικό χώρο. Αποτελεί επίσης μια συνειδητή κοινωνική αποστασιοποίηση από τις μητροπολιτικές δομές εργασίας, τις καταναλωτικές συνήθειες και τον αστικό τρόπο ζωής γενικότερα (Jones et al., 1986).

Η αποαστικοποίηση είναι η ώθηση του πληθυσμού από τα μητροπολιτικά κέντρα σε χαμηλότερα ιεραρχικά επίπεδα, δηλαδή σε μικρότερης πληθυσμιακής και οικιστικής πυκνότητας οικισμούς (Joseph et al., 1988; Mitchell, 2004), στην οποία εντάσσεται και η ξεχωριστή κατηγορία της περιαστικοποίησης, της μετανάστευσης δηλαδή στα προάστια (suburbanisation) (Simpson and Finney, 2009). Σύμφωνα με τους Champion και Atkins (1996), η τάση διάχυσης του πληθυσμού στην ύπαιθρο «counterurbanization cascade» επεκτείνεται εκτός από τις περιαστικές περιοχές και σε πιο απομακρυσμένες και αγροτικές, οι οποίες χωρικά τοποθετούνται σε μεγαλύτερες αποστάσεις.

Τέσσερα είναι τα χαρακτηριστικά που διακρίνουν την αποαστικοποίηση από την περιαστικοποίηση εφόσον και οι δύο μορφές μετανάστευσης περιγράφουν έξοδο από μητροπολιτικά κέντρα και είσοδο σε μικρότερους πληθυσμιακά χώρους: η απόσταση από το αστικό κέντρο, το κίνητρο των εσωτερικών μεταναστών που βασίζεται στην επιθυμία να αντικαταστήσουν τον αστικό τρόπο ζωής από έναν πιο αγροτικό, ο βαθμός κοινωνικής και οικονομικής δικτύωσης-εξάρτησης από το αστικό κέντρο και η θέση του τόπου εγκατάστασης. Το τελευταίο χαρακτηριστικό συνδυάζεται με περιοχές που προσφέρουν υψηλής ποιότητας παροχές στους κατοίκους. Ο τρόπος ζωής στην ύπαιθρο αποτελεί πραγματικά βασικό συστατικό της αποαστικοποίησης (Halliday and Coombes, 1995). Ως εκ τούτου η αναστροφή της αστικοποίησης δε συνιστά απλά μια επέκταση των κατοικημένων περιοχών πέρα από τα υπάρχοντα αστικά όρια, αλλά αποτελεί μια σαφή μετατόπιση του πληθυσμού από τις μεγαλύτερες και πιο πυκνοκατοικημένες μητροπολιτικές περιοχές σε μικρότερες επαρχιακές πόλεις και οικισμούς ή αραιοκατοικημένες αγροτικές τοποθεσίες (Stillwell et al., 1992). Ο όρος αυτός είτε πρόκειται για μικρή είτε για μεγάλη απόσταση συνδέεται άμεσα με την ανοδική κοινωνική κινητικότητα, τις μεγαλύτερες μετακινήσεις για εργασία (commuting) (ή τηλε-εργασία) και την αναδιανομή των οικονομικών κέντρων (Simpson and Finney, 2009).

Με την ανάπτυξη νέων μορφών μετανάστευσης, η σχέση μεταξύ καθαρής μετανάστευσης και μεγέθους του τόπου εγκατάστασης (settlement size) του πληθυσμού άρχισε να μεταβάλλεται στη δεκαετία του 1960, ειδικά στις χώρες της Βορειοδυτικής Ευρώπης οι οποίες παρουσιάζουν μια σαφή τάση αναστροφής αστικοποίησης. Παρόμοια εξέλιξη παρουσιάζουν ορισμένες περιφέρειες χωρών οι

οποίες γειτνιάζαν με τις χώρες του κέντρου (για παράδειγμα Βόρεια Ιταλία) (Fielding, 1989). Η παραπάνω σχέση διατηρήθηκε ωστόσο στις χώρες και τις περιφέρειες της Νότιας και Δυτικής Ευρώπης ενώ στην περίπτωση της Ισπανίας διήρκεσε ως τη δεκαετία του 1970. Στις αρχές του 1980, η αναστροφή της αστικοποίησης άρχισε να αντικαθίσταται από την αστικοποίηση αλλά και από μια κατάσταση στην οποία δεν υπήρχε σαφής σχέση μεταξύ της καθαρής μετανάστευσης και του μεγέθους του τόπου εγκατάστασης (αναδιανομή του πληθυσμού). Οι χώρες στις οποίες το φαινόμενο της αναστροφής διατηρείται είναι η Δυτική Γερμανία και η Ιταλία (Fielding, 1989).

Σύμφωνα με τον Šimon (2012) εντοπίζονται δύο διαφορετικές προσεγγίσεις της «αναστροφής της αστικοποίησης» (counterurbanisation). Η πρώτη αφορά τις μετασοσιαλιστικές χώρες, οι οποίες γύρω στο 1990 χαρακτηρίζονταν από εκροές ανθρώπων προς αγροτικές περιοχές λόγω της ανεργίας και της αδυναμίας τους να ανταποκριθούν στα υψηλά κόστη ζωής των αστικών περιοχών (Krisjane and Berzis, 2012). Τα δίκτυα συγγένειας και η παραοικονομία στην ύπαιθρο αποτέλεσαν στρατηγική επιβίωσης για τους πρώην κατοίκους των αστικών πόλεων. Παρουσιάστηκαν ακόμα ευκαιρίες για απασχόληση στον αγροτικό κλάδο (Brown and Schafft, 2002). Η δεύτερη προσέγγιση δεν παρουσιάζει σημαντικές διαφορές στην απόδοση της «αναστροφής της αστικοποίησης» ανάμεσα στις ανατολικές και τις δυτικές χώρες (Halfacree, 2008). Σύμφωνα με έρευνες οι εσωτερικοί μετανάστες είναι άτομα που ανήκουν στη μεσαία τάξη, δυσανεστημένοι από τον αστικό τρόπο ζωής. Μετακινούνται στον υπαίθριο χώρο για να ζήσουν μια ειδυλλιακή ζωή και να εκπληρώσουν το όνειρό τους για διαβίωση σε ένα πιο φυσικό τρόπο ζωής (Bijker and Haartsen, 2012). *«Στην περίπτωση της Ελλάδας η υπαιθριακότητα (το ανήκειν στον κόσμο της υπαίθρου) είναι ισχυρότερη του υπαιθριωτισμού (ειδυλλιακότητα της ζωής στην ύπαιθρο)»* (Ανθοπούλου και Γούσιος, 2007: 254).

Οι ερευνητές-δημογράφοι που μελετούν την μεταβολή του αγροτικού πληθυσμού ίσως πρέπει να αντιμετωπίσουν πιο κριτικά το ευρύ φάσμα της κινητικότητας που παρουσιάζεται στην ύπαιθρο. Η μεταβολή του αγροτικού πληθυσμού είναι ένα περίπλοκο φαινόμενο που αφορά μετακινήσεις εντός, εκτός και μεταξύ αγροτικών περιοχών. Αυτή η διαφορετικότητα που παρουσιάζεται στις μετακινήσεις πληθυσμών –σε διάφορους συνδυασμούς σε διαφορετικά μέρη- παράγει την πολυπλοκότητα στη μεταβολή του πληθυσμού της υπαίθρου (Milbourne, 2007).

Το 1982 έλαβε χώρα στις αστικές Ευρωπαϊκές πόλεις με πληθυσμό μεγαλύτερο των διακοσίων χιλιάδων, μια διακρατική συγκριτική μελέτη με σκοπό να διαπιστωθεί εάν όντως υπήρχαν τάσεις αποκέντρωσης. Τα αποτελέσματα της έρευνας ανέδειξαν χώρες στις οποίες το φαινόμενο της αποαστικοποίησης παρατηρήθηκε έντονα, οι σημαντικότερες των οποίων είναι η Βρετανία, το Βέλγιο, η Ολλανδία και η Ελβετία (van den Berg et al., 1982). Σε αντίστοιχη έρευνα, ο Fielding (1982) επιβεβαιώνει μια γενικότερη ώθηση από την αστικοποίηση στην αναστροφή αυτής της ροής με έμφαση στο Βέλγιο, στη Γαλλία, στη Σουηδία, στη Βρετανία και τη Δυτική Γερμανία. Ένα κεντρικό ζήτημα που τίθεται είναι για ποιο λόγο οι αγροτικές περιοχές έχουν αυξήσει την ικανότητά τους να προσελκύουν μετανάστες ή να διατηρούν σταθερούς τους

επίδοξους μετανάστες προς αναχώρηση (outmigrant). Οι επεξηγήσεις βασίζονται σε ανθρωποκεντρικά και σε εργατοκεντρικά κριτήρια (Moseley, 1984).

Ξεκινώντας από τον ανθρώπινο παράγοντα υπάρχει η κατηγορία των ανθρώπων που εργάζονται και αυτών που δεν εργάζονται. Στην πρώτη κατηγορία συναντάμε επαγγελματίες οι οποίοι μπορούν να ασκήσουν το επάγγελμά τους από οποιοδήποτε γεωγραφικό σημείο, όπως οι ελεύθεροι επαγγελματίες-προγραμματιστές. Άλλοι, έχουν κατορθώσει να μειώσουν το χρόνο που δαπανούν στο χώρο εργασίας τους, με σύστημα επιμερισμού της εργασίας, ή με μερική απασχόληση, με τακτικές εκπαιδευτικές άδειες, με λιγότερες εργάσιμες ημέρες και εβδομάδες μειωμένης εργασίας. Με αυτό τον τρόπο είναι σε θέση να ζήσουν σε ένα υπαίθριο περιβάλλον είτε ως «μετακινούμενοι σε μεγάλες αποστάσεις (long-distance commuters)» είτε διατηρώντας δύο κατοικίες (μία στο χώρο εργασίας και μία στον μεταναστευτικό προορισμό). Η κατηγορία των μη εργαζόμενων αφορά τους άνεργους και τους συνταξιούχους (Moseley, 1984).

Το φαινόμενο της «αναστροφής της αστικοποίησης» τις προηγούμενες δεκαετίες αποτελούσε αντικείμενο αμφισβήτησης από μέλη της διεθνούς ακαδημαϊκής κοινότητας. Αμφέβαλλαν τόσο για τη φύση όσο και τη σημασία του φαινομένου (Champion 1989). Στη βιβλιογραφία ωστόσο εντοπίζεται πληθώρα κινήτρων για την ύπαρξη του φαινομένου τα οποία αντικατοπτρίζουν την πολυπλοκότητά του (Mitchell, 2004; Gkartzios and Scott, 2010). Τα σημαντικότερα είναι η εγγύτητα στον οικογενειακό-συγγενικό-φιλικό κύκλο, η άμεση επαφή με τη φύση, η ποιότητα του φυσικού περιβάλλοντος, ο βραδύτερος ρυθμός ζωής, η ηρεμία και η αποφυγή των προβλημάτων της αστικής ζωής (Šimon, 2012).

Στη διεθνή βιβλιογραφία ορίζεται ως η μετανάστευση από μεγάλα αστικά κέντρα σε μικρότερης πληθυσμιακής και οικιστικής πυκνότητας οικισμούς (Mitchell, 2004). Ουσιαστικά πρόκειται για την εσωτερική μετανάστευση πληθυσμών προς αγροτικές περιοχές (Champion, 1989; Boyle and Halfacree, 1998). Από τη δεκαετία του '70 παρουσιάστηκε η τάση της αύξησης του μεγέθους του πληθυσμού της υπαίθρου που προέρχεται από τα βιομηχανικά αστικά κέντρα. Τη δεκαετία αυτή το φαινόμενο εμφανίστηκε στις ΗΠΑ και αργότερα στη Δυτική Ευρώπη (Ανθοπούλου και Γούσιος, 2007).

Οι προσωρινοί μετανάστες θεωρούνται ένας τύπος «επενδυτών». Ο καθένας διαμορφώνει την δικιά του επένδυση η οποία μπορεί να είναι ένας γάμος, εκπαίδευση για τα παιδιά, οικονομία για την αγορά ενός σπιτιού ή σύνταξη (Nelson, 1976). Αυτή η κατηγορία μεταναστών ενδεχομένως να σκοπεύει να επιστρέψει στον τόπο καταγωγής ίσως λόγω του φθηνότερου κόστους ζωής στην επαρχία ή λόγω της πρόθεσης να επιστρέψει στον τόπο του (Fan and Stretton, 1985). Μία δεύτερη εξήγηση δίνεται από το γεγονός ότι οι μετανάστες που επιστρέφουν στον τόπο καταγωγής πιθανώς δεν είχαν προγραμματίσει μια προσωρινή μετανάστευση. Σε αυτή τη κατηγορία ανήκουν εκείνοι των οποίων οι προσδοκίες δεν πραγματοποιήθηκαν, αυτοί που στάθηκαν άτυχοι στην εύρεση μιας δουλειάς και αυτοί που άλλαξαν άποψη για την ποιότητα ζωής στον προορισμό.

1.4 Επιστροφή στην Ύπαιθρο

Η «επιστροφή στην ύπαιθρο» (σύμφωνα με τους Άγγλους) είναι πιο πολύ μια επιλογή που συνειδητά πραγματοποιούν οι άνθρωποι, χωρίς πίεση. Πρόκειται για μια θέληση αλλαγής χώρου και συνθηκών διαβίωσης. Η ιδέα αυτή βασίζεται σε μια ολόκληρη φιλοσοφία. Υπάρχει ένα κοινωνικό-πολιτικό κίνημα που αντιμετωπίζει την επιστροφή ως μια ζωή με άλλες αρχές και αξίες, ως έναν τύπο ζωής με ποιότητα προϊόντων και υπηρεσιών και σαν μια μορφή άρνησης της πόλης ενάντια στον καπιταλισμό που διαστρεβλώνει τις ζωές των νέων. Κατά κύριο λόγο είναι μια μορφή επιλογής νέου πλαισίου ζωής βασισμένη σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό-φιλοσοφικό πρότυπο. Πρόκειται ξεκάθαρα για μια βούληση, μια εντελώς ελεύθερη απόφαση-επιλογή. Το κίνημα αυτό υπάρχει στην ΕΕ εδώ και χρόνια, ωστόσο δεν είναι πολύ έντονο. Παρόλα αυτά το κίνημα φαίνεται να επεκτείνεται χάρη στις τοπικές αρχές της υπαίθρου οι οποίες έχουν πλέον υιοθετήσει στρατηγικές διαδικασίες προσέλκυσης νέων κατοίκων.

Πολύ συχνά οι άνθρωποι χρησιμοποιούν τον όρο «επιστροφή στην ύπαιθρο» χωρίς ωστόσο να εννοούν μια πραγματική επιστροφή στον τόπο καταγωγής. Όμως όπως έχει επικρατήσει η μετακίνηση από την ύπαιθρο στα αστικά κέντρα, έτσι πια επικρατεί και η αντίθετη διαδικασία, η οποία περιγράφεται με την φράση «επιστροφή στη ύπαιθρο». Ορισμένες περιοχές της υπαίθρου αναζωογονούνται και αυτή η έννοια τους ώθησε ώστε να χρησιμοποιήσουν τον όρο επιστροφή (Hervieu, 1996). Είναι οι αντίστροφες ροές που κυριαρχούν σε σχέση με τις υπάρχουσες σε συλλογικό επίπεδο. Σε επίπεδο διατριβής η προσέγγιση θα πραγματοποιηθεί σε «ατομικό» επίπεδο. Πιο συγκεκριμένα θα ανάγω τη συλλογική αναζωογόνηση της υπαίθρου από την οπτική του εν δυνάμει μετανάστη. Θα αναζητηθούν δηλαδή οι παράγοντες έλξης της υπαίθρου, όπως τους αντιλαμβάνεται ο νεοεισερχόμενος πληθυσμός.

Γενικότερα οι εσωτερικοί μετανάστες που κατοικούν σε αστικά κέντρα τα οποία βρίσκονται κοντά στον τόπο καταγωγής τους ευνοούνται και επωφελούνται από την ύπαιθρο καθώς έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν ενεργά σε εξω-αστικές δραστηριότητες. Αυτό συμβαίνει διότι υπάρχει η αντικειμενική δυνατότητα να επιστρέφουν τακτικά σε αυτή και να την αξιοποιούν κατά βούληση (Ντυκέν και Κακλαμάνη, 2009).

Η γεωγραφική διερεύνηση του φαινομένου όπως και οι πρόσφατες απογραφές πληθυσμού στην Ευρώπη τείνουν να δείχνουν μια εγκατάσταση στην ύπαιθρο και ειδικά στις μικρομεσαίες πόλεις (Ντυκέν, 2009; Κυριαζή-Άλλισον, 2007). Συγκεκριμένα το φαινόμενο της αναστροφής της αστικοποίησης παρατηρείται έντονα σε ορισμένες χώρες της Ε.Ε. όπως είναι η περίπτωση της Ιρλανδίας, της Σκωτίας, της Ισπανίας και της Γαλλίας.

Ειδικότερα στην Ιρλανδία λόγω του ότι αποτελεί χώρα με μεγάλη προϊστορία στην έξοδο του πληθυσμού από τις αγροτικές περιοχές, η εσωτερική μετανάστευση αποτελεί ένα αναμενόμενο φαινόμενο (NiLaoire, 2007). Στην Σκωτία επίσης, παρατηρούνται πληθυσμιακές εισροές στην ύπαιθρό της (Stockdale et al., 2000). Το

φαινόμενο της εσωτερικής μετανάστευσης είναι εμφανές και στην ισπανική ύπαιθρο. Ιδιαίτερη πληθυσμιακή αύξηση παρουσιάζουν αρκετές αυτόνομες ισπανικές επαρχίες, οι σημαντικότερες των οποίων είναι οι Murcia, Cantabria, Castilla και οι Βαλεαρίδες νήσοι (INE, 2013). Στη Γαλλία, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της τελευταίας απογραφής, οι περιφέρειες με σημαντική αύξηση πληθυσμού είναι αυτές με έντονο αγροτικό ή/και ημι-αστικό χαρακτήρα όπως οι Alpes-de-Haute-Provence, Hautes-Alpes, Ariège, Aude, Charente-Maritime, Corse-du-Sud, Haute-Corse, Creuse, Lot, Pyrénées-Orientales, Tarn-et-Garonne, Var. Η πληθυσμιακή τους αύξηση οφείλεται στα θετικά ποσοστά καθαρής μετανάστευσης και όχι στη φυσική αύξηση του πληθυσμού (INSEE, 2013).

Η εγκατάσταση πληθυσμού στην ύπαιθρο σχετίζεται με την ίδια την ιστορία της εσωτερικής μετανάστευσης. Δεν είναι τυχαίο ότι σε χώρες όπως η Γαλλία, η διαδικασία αυτή ξεκίνησε νωρίτερα από άλλες χώρες και ειδικά από τις Μεσογειακές χώρες της Ευρώπης. Πιο συγκεκριμένα, οι πρώτες ροές αγροτικής εξόδου στη Γαλλία εμφανίστηκαν πριν τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο και στη συνέχεια εξελίχθηκε σε μαζικό κίνημα μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 50, ενώ στην Ελλάδα το φαινόμενο ωρίμασε και τελέστηκε κατά κύριο λόγο από το 1960 έως το 1980. Η σημαντική αυτή χρονολογική διαφορά εξηγεί ότι τα πρώτα κύματα επιστροφής στην ελληνική ύπαιθρο καθυστέρησαν με αποτέλεσμα η αστική έξοδος να παρουσιάζει χρονική υστέρηση περίπου 20 ετών (σε σχέση με τη Γαλλία και άλλες ευρωπαϊκές χώρες) και να αποτελέσει πλέον θέμα διερεύνησης κατά τη τελευταία δεκαετία (Πέτρου και Κουτσού, 2014).

Με τη διατύπωση των εννοιολογικών ζητημάτων που συνδέονται με την επιστροφή στην ύπαιθρο διευρύνεται η οπτική μας.

1.4.1 Ο ύπαιθρος χώρος και η πολύ-λειτουργικότητά του

Το θέμα της επιστροφής στην ύπαιθρο συνδέεται και με την πολυλειτουργικότητα του χώρου αυτού. Η ύπαιθρος χαρακτηρίζεται από το φυσικό περιβάλλον, το οποίο είναι ταυτόχρονα απαγορευτικό αλλά και ιδανικό για την ανάπτυξη διαφόρων δραστηριοτήτων. Χωρικά συνδέεται με τη γεωργία, τις χρήσεις γης, τη μικρή πληθυσμιακή πυκνότητα και την έλλειψη έντονης οικονομικής και επιχειρηματικής δραστηριότητας. Δεν υπάρχουν σαφείς ορισμοί και κοινωνικο-οικονομικά πλαίσια στα οποία εντάσσεται η εννοιολογική προσέγγιση της υπαίθρου (Λαμπριανίδης και Μπέλλα, 2004). Όμως κατά τις τελευταίες δεκαετίες, η ύπαιθρος μεταβλήθηκε σταδιακά από αγροτικό σε πολύ-λειτουργικό χώρο πολλαπλών δραστηριοτήτων (Παπαδόπουλος, 2004). Παρουσιάζονται πλέον νέες δυνατότητες για απασχόληση πέραν του τομέα της γεωργίας. Η νέα ευρωπαϊκή και κατ' επέκταση ελληνική ύπαιθρος απέκτησε πολυδιάστατο χαρακτήρα και απαρτίζεται από ποικίλες οικονομικές δραστηριότητες, όπως κατασκευές, εκβιομηχάνιση, τουρισμό, προώθηση τοπικών παραδοσιακών προϊόντων, καθιέρωση παραθεριστικών κατοικιών και αναψυχή (Ανθοπούλου και Γούσιος, 2007; Kayser, 1990).

Ωστόσο, παρά την εξέλιξη της υπαίθρου, δε νοείται η ύπαρξή της χωρίς αγροτικό εργατικό δυναμικό και αγροτική παραγωγή (στον γεωργοκτηνοτροφικό ή/και δασικό τομέα) (Ανθοπούλου και Γούσιος, 2007). *«Τα νέα πρότυπα κατανάλωσης και διαχείρισης του αγροτικού χώρου οδηγούν σε μια γενικευμένη τάση εμπορευματοποίησης λειτουργιών και αξιών, με άλλα λόγια σε μια εμφανή τριτογενοποίηση της υπαίθρου»* (Ανθοπούλου και Γούσιος, 2007: 247). Επομένως ο ρόλος του αγρότη ξεπερνά την γεωργική παραγωγή και εξελίσσεται στο διαχειριστή των υπηρεσιών και των δραστηριοτήτων του πολύ-λειτουργικού χώρου της υπαίθρου (Παπαδόπουλος, 2004).

Η μετάβαση στη πολύ-λειτουργική ύπαιθρο κατέστη διαδικασία χρονοβόρα και πολύπλοκη. Οι τοπικές αγροτικές κοινωνίες και ειδικότερα αυτές που ασχολούνταν με τον πρωτογενή τομέα στερούνταν διαρκώς το νεαρό εργατικό δυναμικό. Λόγω της απαξίωσης των αγροτικών εργασιών από τους ντόπιους κατοίκους της υπαίθρου, η Ελλάδα και οι Νότιες Ευρωπαϊκές χώρες γενικότερα, μετατράπηκαν σε κέντρα υποδοχής μεταναστών. Παράλληλα οι δημογραφικές συνθήκες καλλιέργησαν το φαινόμενο. Οι πενιχροί μισθοί και το υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης των νέων τροφοδότησαν την έξοδό τους από την ύπαιθρο. Ακόμα η γήρανση του πληθυσμού συντέλεσε στην έλλειψη εργατικού δυναμικού στη γεωργία (Kasimis and Papadopoulos, 2005).

Παρόλα αυτά, σε ορισμένες περιπτώσεις, η αξιοποίηση των υπηρεσιών και των δραστηριοτήτων που αναπτύχθηκαν, τόνωσαν και αναζωογόνησαν δημογραφικά την ύπαιθρο. Η σχετική αύξηση του πληθυσμού δεν οφείλεται στους γηγενείς αλλά σε «νεοεισερχόμενους κατοίκους» οι οποίοι εκτός από αγροτικό εργατικό δυναμικό αξιοποιούνται ανάλογα με τα γεωγραφικά χαρακτηριστικά κάθε περιφέρειας (Kasimis, Papadopoulos and Pappas, 2010).

1.4.2 Ερμηνεία της «Επιστροφής» και αδυναμίες προσέγγισης

Η ενασχόληση με το φαινόμενο της «επιστροφής στην ύπαιθρο» προϋποθέτει την κατανόηση και την αποσαφήνιση των εννοιών «επιστροφή» και «ύπαιθρος». Ετυμολογικά η λέξη «επιστροφή» σημαίνει την επάνοδο σε ορισμένο τόπο, όπως η επιστροφή των μεταναστών στις πατρίδες τους (Μπαμπινιώτης, 2008). Σε όλο το εύρος της βιβλιογραφίας και στο πλαίσιο της μεταναστευτικής επιστροφής, η λέξη αυτή είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις πατρογονικές περιοχές.

Στη διεθνή βιβλιογραφία η «επιστροφή» συναντάται ως “reflux migration, homeward migration, remigration, return flow, second-time migration, repatriation”. Οι όροι αυτοί χρησιμοποιούνται συνήθως για να εκφράσουν την μετακίνηση και εγκατάσταση των πληθυσμών στην πατρίδα τους (Gmelch, 1980). Σε συνθήκες διεθνούς μετανάστευσης η επιστροφή ερμηνεύεται ως «παλιννόστηση». Συγκεκριμένα χρησιμοποιείται για να εκφράσει τον γυρισμό των μεταναστών στη χώρα καταγωγής τους. Αρκετές μελέτες που αφορούν στην παλιννόστηση εκφράζουν

την άποψη ότι η επιστροφή των μεταναστών είναι η φυσική κατάληξη που κλείνει τον κύκλο της μετανάστευσης (Koser and Black, 1999).

Εντοπίζεται ένας διαχωρισμός ανάμεσα στην επιστροφή ως φυσική διαδικασία μετεγκατάστασης ενός μετανάστη -για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα ή και μόνιμα- στον τόπο καταγωγής και της επιστροφής ως μια ευρύτερη έννοια που αφορά τον επαναπατρισμό (συνήθως πραγματοποιείται κατ' ανάγκη) και εκφράζεται με μορφές επισκέψεων μεγάλης διάρκειας, όπως διακοπές (Long and Oxfield, 2004).

Διακρίνονται επίσης διαφορές στην επιστροφή μεταναστών πρώτης και μεταγενέστερων γενεών. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι πληθυσμοί που κάποια χρονική στιγμή εγκατέλειψαν τον τόπο καταγωγής τους, μετανάστευσαν σε άλλες πόλεις και χώρες και έπειτα επέστρεψαν. Αντίθετα οι μετανάστες δεύτερης γενιάς επιστρέφουν στα πατρογονικά εδάφη, χωρίς απαραίτητα να έχουν ζήσει ποτέ σε αυτά (Tsuda, 2009).

Οι King και Christou (2011) διατύπωσαν κάποιες πιθανές ερμηνείες του όρου «επιστροφή», ειδικότερα για τους μετανάστες δεύτερης και μεταγενέστερης γενιάς. Αρχικά ορίστηκε η επιστροφή ως μορφή επισκέψεως στον τόπο καταγωγής. Μπορεί να διαρκέσει λίγες ημέρες (όπως επίσκεψη για ένα γάμο ή μια κηδεία) μέχρι τρεις μήνες (όπως επίσκεψη για αναψυχή). Συνήθως οι ανήλικοι μετανάστες δεύτερης γενιάς συνοδεύουν τους γονείς τους σε αυτά τα ταξίδια επιστροφής. Με την ενηλικίωσή τους μπορούν να τα πραγματοποιήσουν και μόνοι τους. Ωστόσο οι ανήλικοι συμμετέχουν ελάχιστα στη μεταναστευτική απόφαση των γονιών τους (Urry, 2007).

Η επιστροφή ως μορφή επίσκεψης είναι στενά συνδεδεμένη με τη μετεγκατάσταση των μεταναστών στον τόπο καταγωγής. Όσο πιο συχνές είναι οι επισκέψεις τόσο πιο ισχυροί είναι οι κοινωνικοί δεσμοί, το οικογενειακό δέσιμο και οι πιθανότητες για επενδυτικές ευκαιρίες, άρα και μετεγκατάστασης. Η επιστροφή αφορά και τους ενήλικες νεαρής ηλικίας που είναι ανεξάρτητοι από τους γονείς τους. Αναλυτικότερα οι ενήλικοι μετανάστες δεύτερης γενιάς είναι πιθανό να μην έχουν γεννηθεί στην ιδιαίτερη πατρίδα τους, ωστόσο να επιστρέφουν για μετεγκατάσταση στον τόπο που γεννήθηκαν και έζησαν οι γονείς τους (King and Christou, 2011).

Όπως προαναφέρθηκε η επιστροφή είναι μια έννοια πολύπλευρη και από μεταναστευτική άποψη, συνδέεται άρρηκτα με τις πατρογονικές περιοχές. Μία πτυχή της, εντοπίζει ένα διαχωρισμό ανάμεσα στην επιστροφή ως φυσική διαδικασία μετεγκατάστασης ενός μετανάστη στον τόπο καταγωγής (είτε για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα ή για μόνιμα) και της επιστροφής ως μια ευρύτερη έννοια που αφορά τον επαναπατρισμό. Η τελευταία πραγματοποιείται συνήθως κατ' ανάγκη και εκφράζεται με μορφές επισκέψεων μεγάλης διάρκειας, όπως διακοπές (Long and Oxfield, 2004). Μια άλλη σκοπιά, η οποία επιβεβαιώνει την πολυπλοκότητα της ερμηνείας της επιστροφής, είναι η γενεαλογική και συγκεκριμένα ο διαχωρισμός μεταξύ των μεταναστών πρώτης και μεταγενέστερων γενεών. Μετανάστες πρώτης γενιάς θεωρούνται οι πληθυσμοί που κάποια χρονική στιγμή εγκατέλειψαν τον τόπο

καταγωγής τους, εγκαταστάθηκαν σε κάποιους μεταναστευτικούς προορισμούς και έπειτα επέστρεψαν. Αντίθετα οι μετανάστες δεύτερης γενιάς επιστρέφουν στα πατρογονικά εδάφη, χωρίς απαραίτητα να έχουν ζήσει ποτέ σε αυτά (Tsuda, 2009).

1.4.3 Η «επιστροφή στην ύπαιθρο»: μια ειδική μορφή εσωτερικής μετανάστευσης

Παρά το γεγονός ότι, συχνά οι ερευνητές χρησιμοποιούν τον όρο «επιστροφή στην ύπαιθρο», ωστόσο δεν περιορίζουν την ανάλυση τους στην επανεγκατάσταση του πληθυσμού στον τόπο καταγωγής του. Το γεγονός ότι η εγκατάσταση αστικού πληθυσμού τόνωσε και αναζωογόνησε ορισμένες περιοχές της υπαίθρου, ώθησε τους ερευνητές να χρησιμοποιήσουν τον όρο επιστροφή (Hervieu, 1996). Η «επιστροφή στη ύπαιθρο» είναι μια φράση ιδιαίτερα προσφιλής στον καθημερινό λόγο, εννοιολογικά εσωκλείει όμως μια πιο ευρεία έννοια της μετανάστευσης.

Η επιστροφή στην ύπαιθρο αποτελεί πολυδιάστατο φαινόμενο το οποίο σχετίζεται στενά με την εξέλιξη της αστικοποίησης. Τις τελευταίες δεκαετίες η ύπαιθρος έχει μεταβληθεί από αγροτικό σε ένα πολύ-λειτουργικό χώρο πολλαπλών δραστηριοτήτων (Παπαδόπουλος, 2004). Παρουσιάζονται πλέον νέες δυνατότητες για απασχόληση πέραν του τομέα της γεωργίας. Σύμφωνα με την ανθρωπογεωγραφία των Ελλήνων μεταναστών το μεγάλο κύμα εξόδου έλαβε τέλος τη δεκαετία του '80 (Παπαδόπουλος κ.α., 2007; Κυριαζή- Άλλισον, 2007). Επίσης η οικονομική κρίση που πλήττει την Ελλάδα οδηγεί ολοένα σε μικρότερους ρυθμούς αστικοποίησης. Τη δεκαετία αυτή εντοπίζονται αλλαγές στη χωρική κατανομή του πληθυσμού, πτώση του πληθυσμιακού ρυθμού αύξησης των αστικών κέντρων και πληθυσμιακή ανάκαμψη των ζωνών της υπαίθρου, κυρίως των παράκτιων (Κυριαζή- Άλλισον, 2007). Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν σταδιακά στην εμφάνιση του φαινομένου της «αναστροφής της αστικοποίησης» (counterurbanisation).

Λαμβάνοντας υπ' όψιν τη σχετική βιβλιογραφία και την ετυμολογική ερμηνεία του όρου της επιστροφής, το φαινόμενο είναι αρκετά συγκεκριμένο και έχει τεθεί σε ένα σαφώς περιορισμένο πλαίσιο: αφορά τα άτομα που έχουν καταγωγή δεύτερης ή τρίτης γενιάς στην ύπαιθρο. Παρόλα αυτά στην περίπτωση του υπό μελέτη φαινομένου δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα πως τα άτομα που μετακινούνται στην ύπαιθρο έχουν οπωσδήποτε και καταγωγή. Είναι πιθανό να εντοπιστούν περιπτώσεις ατόμων που εγκαταλείπουν τον αστικό χώρο για να ζήσουν στην ύπαιθρο χωρίς να έχουν ρίζες. Τελικά όσοι κάνουν αυτό το βήμα επιστρέφουν ή φεύγουν;

Ουσιαστικά το φαινόμενο της επιστροφής μπορεί να περιλαμβάνει πολλαπλές περιπτώσεις και να διαφοροποιείται από την «απλή» επιστροφή. Για το λόγο αυτό κρίνεται σκόπιμο να οριστεί η επιστροφή με βάση τα κριτήρια που αφορούν στην παρούσα εργασία. Επομένως, ως επιστροφή στην ύπαιθρο ορίζεται η διαδικασία μετακίνησης του αστικού πληθυσμού που αποφασίζει υπό τις συνθήκες της κρίσης να μετακινηθεί στον ύπαιθρο χώρο.

Στο πλαίσιο της παρούσας διδακτορικής διατριβής η «επιστροφή στην ύπαιθρο» ορίζεται ως τη διαδικασία μετανάστευσης του αστικού πληθυσμού που αποφασίζει να μετακινηθεί στον ύπαιθρο χώρο, δεδομένου ότι, δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία που θα επέτρεπαν την «απομόνωση» της πραγματικής επιστροφής στο τόπο καταγωγής. Κατά συνέπεια, αναφερόμαστε στον αστικό πληθυσμό που μεταναστεύει είτε έχει καταγωγή στην ύπαιθρο, είτε δεν έχει και αποφασίζει να εγκατασταθεί στον ύπαιθρο χώρο της επιλογής του. Στην πρώτη περίπτωση υπάρχει πιθανότητα οι μετανάστες να έχουν συγγενικούς δεσμούς στην ύπαιθρο και επιπλέον να έχουν στην ιδιοκτησία τους μια κατοικία ή/και αγροτική γη. Ενδέχεται όμως παρά την καταγωγή τους να μη διαθέτουν περιουσιακά στοιχεία, ούτε συγγενικό περιβάλλον. Τότε η κατάσταση περιπλέκεται καθώς οι μετανάστες μοιάζει να παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά με τα άτομα της δεύτερης κατηγορίας, η οποία πιθανόν να είναι μικρότερης κλίμακας αλλά παρουσιάζει εξίσου σημαντικό ενδιαφέρον.

Ο αστικός πληθυσμός που μεταναστεύει εντάσσεται στις εξής κατηγορίες: Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τα άτομα που έχουν καταγωγή στην ύπαιθρο. Στην περίπτωση αυτή υπάρχει πιθανότητα οι μετανάστες να έχουν συγγενείς στην ύπαιθρο και επίσης να έχουν στην ιδιοκτησία τους μια κατοικία. Ενδέχεται όμως παρά την καταγωγή τους να μην υπάρχει συγγενικό περιβάλλον ούτε κατοικία στη διάθεσή τους. Τότε η κατάσταση περιπλέκεται καθώς οι μετανάστες μοιάζει να παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά με τα άτομα της δεύτερης κατηγορίας, η οποία πιθανόν είναι μικρότερης κλίμακας αλλά παρουσιάζει εξίσου σημαντικό ενδιαφέρον. Περιλαμβάνει τον πληθυσμό που δεν έχει καταγωγή στην ύπαιθρο και αποφασίζει να εγκατασταθεί στον τόπο της επιλογής του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Ένταση της Εγκατάστασης στην Ύπαιθρο και Ανάδειξη κύριου τόπου Προέλευσης των μεταναστών

2.1 Εισαγωγή

Η μετανάστευση αποτελεί το μοναδικό δημογραφικό φαινόμενο το οποίο διαδράματίζεται με το χώρο και το χρόνο. Η ιδιαιτερότητά της έγκειται στην αδυναμία διατύπωσης ενός μοναδικού και ευρέως αποδεκτού ορισμού, καθώς διαφοροποιείται ανάλογα με το εκάστοτε ερευνητικό αντικείμενο, τον πληθυσμό αναφοράς καθώς και τη διαθεσιμότητα και αξιοπιστία των δεδομένων. Στη σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας και ειδικότερα κατά την μεταπολεμική περίοδο, η εξωτερική μετανάστευση είχε ιδιάζοντα ρόλο -αφού παραδοσιακά αποτελούσε, όπως και οι υπόλοιπες χώρες της Νότιας Ευρώπης, «ενεργή χώρα μετανάστευσης» (Kotzamanis, Pilidis, 2005: 227) ενώ παράλληλα υπήρξε, στο εσωτερικό της χώρας, έντονη αστικοποίηση και εγκατάλειψη της υπαίθρου με αποτέλεσμα να παρατηρείται σημαντική χωρική ανακατανομή του πληθυσμού (Sidiropoulos et al., 1996). Κατά τη δεκαετία του '90, η Ελλάδα μετατράπηκε προοδευτικά σε χώρα υποδοχής, ειδικά για τους πολίτες ορισμένων Βαλκανικών χωρών, συμβάλλοντας τόσο στην αύξηση του συνολικού πληθυσμού της χώρας όσο και σε μια σχετική δημογραφική αναζωογόνηση ορισμένων περιοχών της υπαίθρου. Παράλληλα οι εσωτερικές μεταναστευτικές ροές στην Ελλάδα συνεχίζουν, φαίνεται ωστόσο να αποκτούν νέες μορφές και κατευθύνσεις όπου τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα δεν αποτελούν συστηματικά τον προνομιούχο προορισμό.

Εδώ και αρκετές δεκαετίες, η αποαστικοποίηση αποτελεί για την Ευρώπη κύρια συνιστώσα της εσωτερικής μετανάστευσης προκαλώντας πλήθος επιστημονικών αναλύσεων τόσο για την ένταση του φαινομένου όσο και για τις αιτίες και επιπτώσεις του (Champion 1990; Champion and Illeris, 1990; Halfacree, 2008; Milbourne, 2007). Η επεξεργασία των πρόσφατων απογραφών πληθυσμού στις Ευρωπαϊκές χώρες επιβεβαιώνουν τη διαρκή τάση μετακίνησης του πληθυσμού στην ύπαιθρο (Eurostat, 2012) ενώ στην Ελλάδα οι πρώτες ενδείξεις αποαστικοποίησης εμφανίζονται μετά τη δεκαετία του 1990 (Duquenne, 2014; Gkartzios, 2013). Μέχρι σήμερα δεν έχουν γίνει λεπτομερείς αναλύσεις διότι υποκρύπτονται διαφορετικά είδη εσωτερικών μετακινήσεων λόγω σπουδών, συνταξιοδότησης και κοινωνικής κινητικότητας για τις οποίες υπάρχει σημαντική έλλειψη δεδομένων, ειδικά σε μικρή χωρική κλίμακα.

Στόχος του παρόντος κεφαλαίου είναι, με βάση τα δεδομένα της τελευταίας απογραφής πληθυσμού (2011), να διερευνηθεί σε ποιο βαθμό και σε ποιες περιοχές της χώρας παρατηρούνται πραγματικές τάσεις εσωτερικής μετακίνησης πληθυσμού. Ειδικότερα, η μεθοδολογία που αναπτύσσεται στοχεύει στην ανάδειξη περιοχών της υπαίθρου που παρουσιάζουν σημαντική ή δυναμική πληθυσμιακή ανάκαμψη. Απώτερος στόχος είναι η χωρική ανάδειξη του μεγέθους της «επιστροφής στην ύπαιθρο», καθώς οι ροές της εσωτερικής μετανάστευσης καθορίζουν σε σημαντικό βαθμό τη δυναμική του χώρου (Κυριαζή-Αλλισον, 2005). Ο προσδιορισμός και η μέτρηση των ροών αυτών βασίζονται στα αποτελέσματα της τελευταίας απογραφής πληθυσμού (2011) και αφορούν τους *Ελληνες που το 2001 και το 2011 ήταν παρόντες στην Ελλάδα*. Η κλίμακα ανάλυσης αναφέρεται στο διοικητικό επίπεδο καποδιστριακού δήμου, κλίμακα που σε σχέση με την νέα διοικητική διαίρεση

(Καλλικρατικοί δήμοι) επιτρέπει καταλληλότερο προσδιορισμό των αγροτικών περιοχών και εξασφαλίζει την καλύτερη αποτύπωση των μετακινήσεων προς τις ημιαστικές και αγροτικές περιοχές.

Τις τελευταίες δεκαετίες η ευρωπαϊκή ύπαιθρος φαίνεται να συνιστά πόλο έλξης εσωτερικών μεταναστών με αποτέλεσμα την αναστροφή του έντονου ρυθμού εξόδου από αυτή. Σε ορισμένες περιοχές μάλιστα παρουσιάστηκε πληθυσμιακή ανάκαμψη (Λαμπριανίδης και Μπέλλα, 2004; Κυριαζή-Άλλισον, 2007). Στην Ελλάδα, οι αυξητικές αυτές τάσεις προέκυψαν κατά κύριο λόγο από την εγκατάσταση αλλοδαπού πληθυσμού (Κακλαμάνη και Ντυκέν, 2008; Κοτζαμάνης και Ντυκέν, 2012). Όπως όμως συνέβη στην ευρωπαϊκή ύπαιθρο, έτσι και στη χώρα μας, παρατηρούνται εδώ και δύο δεκαετίες νέες μορφές εσωτερικής μετανάστευσης από τα αστικά κέντρα προς την ύπαιθρο στο πλαίσιο της αναζήτησης καλύτερων συνθηκών διαβίωσης, ειδικά για τους κατοίκους των αστικών κέντρων που διατήρησαν την πατρογονική τους περιουσία (Πέτρου και Κουτσού, 2014; Ανθοπούλου κ.ά., 2013; Gkartzios, 2013).

Οι περιοχές που επωφελούνται και φαίνεται να κερδίζουν πληθυσμό είναι οι μικρομεσαίες πόλεις της περιφέρειας και όχι τόσο τα μεγάλα αστικά κέντρα. Όμως η ελκυστικότητά τους είναι σε σημαντικό βαθμό συνάρτηση της σχετικής γειτνίασης με τις μεγάλες πόλεις της χώρας. Ορισμένες περιοχές προσπαθούν όντως να ελκύσουν κατοίκους γιατί χάρη στην ίδια την παρουσία τους δημιουργούν νέες ροές ζήτησης, νέες ανάγκες, απαιτήσεις και υπηρεσίες οι οποίες συμβάλλουν στην ανάπτυξη ή τουλάχιστον στη διατήρηση οικονομικών δραστηριοτήτων και σε ορισμένες περιπτώσεις στη διαφοροποίηση του οικονομικού ιστού. Η στρατηγική αυτή εξηγεί ότι ορισμένες αγροτικές περιοχές, όχι εντελώς απομακρυσμένες, έχουν μια πραγματική δύναμη ελκυστικότητας (Davezies 2009; Baudet, 2011).

Στο πλαίσιο αυτό, στόχος του παρόντος κεφαλαίου είναι να αναδειχτεί σε ποιο βαθμό η εσωτερική μετανάστευση από τα αστικά κέντρα προς την ύπαιθρο αποτελεί πλέον πραγματικότητα στην Ελλάδα, συμβάλλοντας επομένως στην αναζωογόνηση ορισμένων αγροτικών περιοχών. Ενδιαφέρον έχει επίσης η ανάδειξη διαφορετικών χωρικών μοτίβων εσωτερικής μετανάστευσης. Η ανάλυση βασίζεται στα δεδομένα των δύο τελευταίων απογραφών (2001-2011) που αφορούν τον μόνιμο τόπο διαμονής του ελληνικού πληθυσμού κατά τα έτη 2001 και 2011 αντίστοιχα ενώ η χωρική κλίμακα αναφοράς είναι η σημερινή Δημοτική Ενότητα (πρώην Καποδιστριακός Δήμος).

Ο κεντρικός στόχος του κεφαλαίου είναι διττός και αφενός αφορά την διερεύνηση της έντασης του φαινομένου, αφετέρου εξετάζει την προέλευση των μέγιστων εισροών σε κάθε καποδιστριακό δήμο, έτσι ώστε να ερευνηθεί αν υπάρχουν χωρικά μοτίβα επιστροφής στην ύπαιθρο και πιο συγκεκριμένα εάν παρατηρούνται τάσεις μετακίνησης από αμιγώς αστικούς δήμους προς την ύπαιθρο. Ο υπό μελέτη πληθυσμός αναφέρεται στους Έλληνες υπηκόους δεδομένου ότι, η έννοια της «επιστροφής» όπως προσεγγίζεται στην παρούσα έρευνα, αναφέρεται στη συνολική

κινητικότητα των κατοίκων της Ελλάδας και υποκρύπτεται σε κάποιο βαθμό η έννοια της «καταγωγής».

2.2 Μια πρόταση τυπολογίας του ελληνικού αγροτικού-αστικού χώρου

Ο «αγροτικός χώρος» αποτελεί μια πολυδιάστατη έννοια και η φύση του ποικίλει τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Είναι ξεκάθαρο πως ο αγροτικός χώρος δεν παρουσιάζει ομοιομορφία μεταξύ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς ποικίλουν οι γεωμορφολογικές-κλιματικές-κοινωνικές συνθήκες των εκάστοτε χωρών (Hoggart et al., 1995). Υπάρχουν ήδη εδώ και πολλά χρόνια τυπολογίες που διαχωρίζουν τον αστικό και αγροτικό χώρο. Ωστόσο λόγω της ιδιαιτερότητάς του προέκυψε η ανάγκη δημιουργίας μιας ελληνικής τυπολογίας η οποία θα βρίσκει εφαρμογή και θα ανταποκρίνεται πλήρως στα ελληνικά δεδομένα, ενώ παράλληλα ο καθορισμός των επιπέδων της θα αντικατοπτρίζει επαρκώς την ελληνική αγροτικότητα.

Στο σημείο αυτό –και για την καλύτερη ερμηνεία της υπαίθρου- κρίθηκε σκόπιμο να ορισθεί πλήρως ο αγροτικός χώρος και να αποτυπωθούν οι περιοχές που εντάσσονται σε αυτόν. Σκοπός είναι να διαμορφώσουμε μια θεωρητική και επιστημονική ταυτόχρονα προσέγγιση με βάση τον ορισμό του αστικού και του αγροτικού χώρου. Κύριος στόχος είναι να διατυπωθεί μια τυπολογία όπου σε σύγκριση με τις εσωτερικές ελληνικές μεταναστευτικές ροές (εισροές-εκροές) να αντιλαμβάνεται κανείς τις ζώνες επιρροής των αστικών κέντρων. Απώτερος στόχος είναι η αξιοποίηση της τυπολογίας που θα συνταχθεί, η οποία σε συνδυασμό με το μεταναστευτικό ισοζύγιο θα προσδιορίζει τις περιοχές ελκυστικότητας.

Η κυρίαρχη όμως άποψη είναι ότι ο στόχος θα πρέπει να ορισθεί με βάση την ανασκόπηση των σύγχρονων προσεγγίσεων τυπολογίας αγροτικών περιοχών στην Ευρώπη αλλά και τις ιδιαιτερότητες και ανάγκες των αγροτικών περιοχών της χώρας μας. Η έννοια του αγροτικού χώρου δεν είναι σταθερή και κατά συνθήκη μεταβάλλεται και ορίζεται ποικιλοτρόπως, ανάλογα με τις ανάγκες της εκάστοτε έρευνας. Ο αγροτικός χώρος δεν περιορίζεται πλέον στην παραγωγική του δραστηριότητα, αλλά ως χωρική υπόσταση αποκτά πολυτομεακή έννοια. Μετατρέπεται σε χώρο πολλαπλών οικονομικών αλλά και κοινωνικών-φυσικών δραστηριοτήτων, παροχών και υπηρεσιών (OECD, 1992).

Ο σκοπός της δημιουργίας μιας τυπολογίας ορίζει κατά κύριο λόγο τόσο το πώς θα διαμορφωθούν οι συστάδες της όσο και το είδος των μεταβλητών που θα χρησιμοποιηθούν (Corpus et al., 2008). Φυσικά σημαντικό ρόλο για την ολοκληρωμένη προσέγγισή της παίζει ξεκάθαρα και η διαθεσιμότητα των δεδομένων (Weingarten et al., 2010).

Μέχρι και την απογραφή του 1991, ο πληθυσμός στην Ελλάδα διακρινόταν σε τρεις κατηγορίες: αστικός, ημιαστικός και ορεινός. Από την απογραφή του 2001 και έπειτα απλοποιήθηκε η συγκεκριμένη κατηγοριοποίηση και ο πληθυσμός χωρίζεται σε

αστικό και αγροτικό. Τα κριτήρια διαχωρισμού του πληθυσμού με βάση την απογραφή του 1991(ΕΣΥΕ, 1998) παρουσιάζονται στον Πίνακα 2.1. Επιπλέον, το κριτήριο του μεγέθους του πληθυσμού ισχύει για όλους τους οικισμούς εκτός αυτών που βρίσκονται εντός των 18 οριοθετημένων πολεοδομικών συγκροτημάτων.

Πίνακας 2.1: Διάκριση πληθυσμού με βάση την απογραφή του 1991

	Πολυπληθέστερος Οικισμός	Πολεοδομικά Συγκροτήματα
Αγροτικός	< 2.000 κάτοικοι	Εξαίρεση: οικισμοί < 2000 εντός των ΠΣ
Ημιαστικός	2.000-9.999 κάτοικοι	Εξαίρεση: 2000 < οικισμοί < 9999 εντός των ΠΣ
Αστικός	> 10.000 κάτοικοι	+ οικισμοί ανεξαρτήτως μεγέθους εντός των 18 οριοθετημένων ΠΣ

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Σύμφωνα με την ΕΣΥΕ (σελ.14, 2009) *αστικό χαρακτηρίζεται κάθε δημοτικό ή κοινοτικό διαμέρισμα του οποίου ο πολυπληθέστερος οικισμός έχει 2000 κατοίκους και άνω. Αγροτικό χαρακτηρίζεται κάθε δημοτικό ή κοινοτικό διαμέρισμα του οποίου ο πολυπληθέστερος οικισμός έχει λιγότερους από 2000 κατοίκους. Ο χαρακτηρισμός του συνόλου του δημοτικού ή κοινοτικού διαμερίσματος ως αστικού και αγροτικού γίνεται βάσει του συγκεντρωμένου πληθυσμού του πολυπληθέστερου οικισμού του δημοτικού ή κοινοτικού διαμερίσματος (δηλαδή δε λαμβάνεται υπόψη ο διασπαρμένος πληθυσμός).*

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως οι παραπάνω ταξινομήσεις πλέον δεν υφίστανται. Ο πληθυσμός με βάση τη γεωγραφική του υπόσταση απλοποιήθηκε σε δύο κατηγορίες (αστικός, αγροτικός). Από την απογραφή του 2001 πραγματοποιήθηκε από μέρους της Στατιστικής Αρχής μια πρώτη απόπειρα εναρμόνισης των ελληνικών δεδομένων της γεωγραφικής κατάταξης του πληθυσμού με τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά. Ίσως αυτός να είναι ο λόγος διαχωρισμού του πληθυσμού σε δύο γεωγραφικές υποομάδες (αστικός και αγροτικός). Αυτό που ουσιαστικά πραγματοποιήθηκε, με βάση πάντα τους ορισμούς των εννοιών, είναι η συγχώνευση του ημιαστικού και του αστικού πληθυσμού σε μία νέα κατηγορία με την ονομασία «αστικός», ενώ διατηρήθηκε ίδιος ο ορισμός του «αγροτικού» πληθυσμού με σημείο αναφοράς τα 2000 άτομα. Η Eurostat άλλωστε δεν ενσωμάτωσε ποτέ στις τυπολογίες της την έννοια του ημιαστικού πληθυσμού.

Μία εξίσου πιθανή ερμηνεία είναι ότι η έννοια του αγροτικού χώρου έχει διευρυνθεί. Ο νέος, πολυλειτουργικός πλέον αγροτικός χώρος, αποτελείται από ένα ιδιαιτέρως σημαντικό εύρος παροχών και υπηρεσιών ώστε να περιοριστεί η δυναμική του στις κοινότητες που είναι μικρότερες των 2000 κατοίκων. Για το λόγο αυτό εντάσσει στη δυναμική του και τα μικρά αστικά κέντρα (ημιαστικά) με τα οποία κατά κύριο λόγο αλληλεπιδρά (Ευστράτογλου, 1998).

2.2.1 Υπάρχουσες τυπολογίες διεθνών οργανισμών

Η τυπολογία ορίζεται ως τη μελέτη ή τη συστηματική ταξινόμηση των ερευνητικών υποκειμένων ή αντικειμένων με κοινά χαρακτηριστικά. Δεν αποτελεί αυτοσκοπό, παρά εργαλείο που επιτρέπει μια λογική ανάλυση και σύγκριση. Οι τυπολογίες αναπτύσσονται κυρίως για να επικοινωνήσουν διάφορες πτυχές του σχεδιασμού πολιτικών. Στην παρούσα μελέτη δίνεται έμφαση στην ανάπτυξη της τυπολογίας ως αναλυτικό εργαλείο ερμηνείας του αγροτικού χώρου (ESPON, 2013).

Στη διεθνή βιβλιογραφία έχει αναπτυχθεί μια σειρά διαφορετικών τυπολογιών για να περιγράψει υπό το αναλυτικό πρίσμα των περιφερειακών ενοτήτων τη γεωγραφική ταξινόμησή τους. Οι σημαντικότερες από αυτές τις τυπολογίες είναι: η τυπολογία αγροτικού-αστικού χώρου, η τυπολογία των μητροπολιτικών περιοχών, των παραμεθόριων περιοχών, των ορεινών περιοχών, των νησιωτικών περιοχών και των αραιοκατοικημένων περιοχών (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2010; European Commission, 2014; ESPON, 2013).

2.2.2 Αγροτικός-Αστικός χώρος υπό το πρίσμα του ΟΟΣΑ και της Eurostat

Η μεθοδολογία του ΟΟΣΑ αναπτύχθηκε αρχικά το 1990 βασιζόμενη στην πληθυσμιακή πυκνότητα και πραγματοποιήθηκε σε επίπεδα δημοτικού/κοινοτικού διαμερίσματος (LAU2) (Dijkstra and Poelman, 2011). Η κατηγοριοποίηση αποτελείτο από τρεις κλάσεις: αμιγώς αστικό, ενδιάμεση κατάσταση και αμιγώς αγροτικό. Το 2009 αναθεωρήθηκε η συγκεκριμένη τυπολογία καθώς συνυπολογίστηκε μία ακόμα διάσταση, η απόσταση από το κοντινότερο αστικό κέντρο.

Η τυπολογία του ΟΟΣΑ αναπτύσσεται σε δύο στάδια. Αρχικά ορίζεται ο αγροτικός και ο αστικός πληθυσμός σε επίπεδο δημοτικού/κοινοτικού διαμερίσματος (LAU2). Σε δεύτερη φάση πραγματοποιείται ομαδοποίηση των δημοτικών/κοινοτικών διαμερισμάτων με βάση τη γεωγραφική κατάταξη του πληθυσμού. Πιο συγκεκριμένα και με βάση την τυπολογία, οι κοινότητες με πληθυσμιακή πυκνότητα μικρότερη των 150 κατοίκων/km² χαρακτηρίζονται αγροτικές (OECD, 2011). Εδώ ωστόσο αναδεικνύονται δύο προβληματισμοί οι οποίοι δυσχεραίνουν την ομαλή εφαρμογή της τυπολογίας σε κάθε χωρική ενότητα βαθμού LAU2. Αφενός οι πολύ στενά οριοθετημένες μικρές κοινότητες που παρουσιάζουν υψηλή πληθυσμιακή πυκνότητα και μικρό πληθυσμό χαρακτηρίζονται ως «αστικές» και αφετέρου οι πόλεις σε ένα δήμο με μεγάλη έκταση χαρακτηρίζονται ως «αγροτικές» παρά τον μεγάλο πληθυσμό (Eurostat, 2010).

Η μεθοδολογία της Eurostat βασίζεται στη μεθοδολογία του ΟΟΣΑ και αναπτύχθηκε με σκοπό να βελτιώσει δύο παραδοχές οι οποίες δυσχεραίνουν τη συγκρισιμότητα μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών σε επίπεδο NUTS3 (νομοί). Η τυπολογία που αναπτύχθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή ωστόσο δεν λαμβάνει υπόψη το κριτήριο της απόστασης. Οι παράμετροι που αποτελούν ειδικό βάρος για την κατηγοριοποίηση είναι η πυκνότητα και η διανομή του πληθυσμού (αστικός-αγροτικός). Σύμφωνα με

τους Dijkstra και Poelman (2011) ένας πληθυσμός χαρακτηρίζεται αστικός εάν η πυκνότητα του πληθυσμού είναι τουλάχιστον 300 κάτοικοι/ km² και ο ελάχιστος αποδεκτός πληθυσμός είναι 5000 κάτοικοι. Τέλος πραγματοποιείται και συνυπολογίζεται μια διάκριση ανάμεσα στις περιοχές που βρίσκονται ή όχι κοντά στα κέντρα των αστικών σημείων αναφοράς (Dijkstra and Poelman, 2011). Η τυπολογία που προκύπτει είναι η εξής (Eurostat, 2010):

- Αμιγώς αγροτικές περιοχές
- Ενδιάμεσες περιοχές κοντά σε αστικό κέντρο
- Ενδιάμεσες απομακρυσμένες περιοχές
- Αμιγώς αγροτικές περιοχές κοντά σε αστικό κέντρο
- Αμιγώς αγροτικές απομακρυσμένες περιοχές

Η μεθοδολογία αποτελείται από τρία στάδια. Καθορισμός αγροτικού πληθυσμού, καθορισμός νομών και ομαδοποίηση βασισμένη στα αστικά κέντρα. Με βάση την αντιστοίχιση του πληθυσμού σε αστικό και αγροτικό δημιουργούνται τρεις κατηγορίες γεωγραφικής κατάταξης των νομών. Η χωρική μονάδα ανάλυσης των συγκεκριμένων τυπολογιών είναι το NUTS3. Η επιλογή αυτή είναι απόλυτα δικαιολογημένη δεδομένου ότι η τυπολογία αναπτύχθηκε σε συνάρτηση με τη μονάδα εφαρμογής των πολιτικών και ειδικά των πολιτικών συνοχής. Σε συλλογικό-ευρωπαϊκό επίπεδο ο ΟΟΣΑ και η Eurostat επέλεξαν να χαρακτηρίσουν τις διοικητικές ενότητες στις οποίες εφαρμόζονται οι περιφερειακές πολιτικές. Η ομαδοποίηση που προτείνουν οι μεθοδολογίες τους παρατίθενται στον Πίνακα 2.2 σε επίπεδο νομών (NUTS3) και αναφέρονται σε τρεις κλάσεις.

Πίνακας 2.2: Τυπολογίες ΟΟΣΑ και Eurostat

	Τυπολογίες	
Ομαδοποίηση	ΟΟΣΑ	Eurostat
Αμιγώς Αγροτικά	< 15%	< 20%
Ενδιάμεση κλάση	15% - 50%	20% - 50%
Αμιγώς Αστικά	> 50%	> 50%
Χωρική μονάδα	NUTS3	NUTS3

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Στο τελικό στάδιο πραγματοποιείται ένας τελευταίος έλεγχος στις διαμορφωθείσες κλάσεις με βάση το εξής κριτήριο (Eurostat, 2010):

- Εάν ένας αμιγώς αγροτικός νομός περιλαμβάνει μια πόλη με τουλάχιστον 200.000 κατοίκους η οποία αντιπροσωπεύει παράλληλα το 25% του τοπικού-περιφερειακού πληθυσμού τότε ο νομός αυτός μεταφέρεται στη μεσαία (ενδιάμεση) κλάση.
- Εάν μια περιοχή που ανήκει στην ενδιάμεση κλάση περιλαμβάνει μια πόλη με τουλάχιστον 500.000 κατοίκους και αντιπροσωπεύει παράλληλα το 25% του

τοπικού-περιφερειακού πληθυσμού, τότε η περιοχή αυτή μεταφέρεται στην επόμενη κλάση και γίνεται «αμιγώς αστική».

Οι δύο ανωτέρω προσεγγίσεις αναπτύχθηκαν από τον ΟΟΣΑ και τη Eurostat για να υπάρχει μία ενιαία ταυτότητα και ένα κοινό σημείο αναφοράς σε συλλογικό ευρωπαϊκό επίπεδο. Είναι προφανές ωστόσο ότι αν εφαρμοστούν μεμονωμένα σε επίπεδο χώρας δεν είναι ικανές να εκφράσουν σε ρεαλιστικό βαθμό το επίπεδο αγροτικότητας. Για τον λόγο αυτό πολλές ευρωπαϊκές χώρες ανέπτυξαν μια σειρά τυπολογιών προσαρμοσμένες στα δεδομένα της εκάστοτε περιοχής (Σκούρας και Ψαλτόπουλος, 2012). Στην Ελλάδα συγκεκριμένα, έχουν επιχειρηθεί στο παρελθόν προσπάθειες αποτύπωσης του αγροτικού χώρου από τους Dimara and Skuras (1996), Ευστράτογλου (1998) και Rontos et al. (2008).

2.2.3 Μειονεκτήματα των ανωτέρω προσεγγίσεων

Ο ΟΟΣΑ αρχικά και η Eurostat διατύπωσαν δύο τυπολογίες με σκοπό να προσδώσουν κοινή ταυτότητα στον ευρωπαϊκό αγροτικό και αστικό χώρο. Τα κριτήρια στα οποία βασίστηκαν προσπάθησαν να εναρμονίσουν τυχόν αποκλίσεις μεταξύ βορά και νότου και ανατολής και δύσης. Ωστόσο όμως αφορούν το σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και δεν ανταποκρίνονται επαρκώς στα ελληνικά δεδομένα και πιθανώς στα δεδομένα της κάθε χώρας μεμονωμένα.

Όσον αφορά την Ελλάδα και τις χώρες του νότου γενικότερα οι τρεις κατηγορίες δεν επαρκούν καθώς η γεωμορφολογική διάρθρωση, η χωρική δομή, η έντονη ανομοιογένεια στην πληθυσμιακή πυκνότητα και η κοινωνική σύσταση των δημοτικών/κοινοτικών ενοτήτων δεν εναρμονίζονται με τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά των βόρειων και κεντρικών ευρωπαϊκών χωρών (Ευστράτογλου, 1998).

Όσον αφορά την τυπολογία του ΟΟΣΑ, οι κοινότητες με πληθυσμιακή πυκνότητα μικρότερη των 150 κατοίκων/km² χαρακτηρίζονται αγροτικές, ενώ σύμφωνα με την Eurostat το αντίστοιχο όριο αυξάνεται στους 300 κατοίκους/km². Στην περίπτωση της δεύτερης τυπολογίας παρατηρείται πως η πυκνότητα διπλασιάστηκε, με σκοπό προφανώς να διαφανούν πιο ξεκάθαρα και να οριστούν επαρκέστερα οι αγροτικές περιοχές στο σύνολο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Το κριτήριο αυτό ωστόσο δε βρίσκει πλήρη εφαρμογή στα ελληνικά δεδομένα, καθώς σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2006) η μέση πληθυσμιακή πυκνότητα ανέρχεται σε 83,7 κατοίκους/km², γεγονός που δημιουργεί μεγάλη απόκλιση στον χαρακτηρισμό των ελληνικών δήμων ως «αγροτικούς ή αστικούς», συγκριτικά με τις προϋπάρχουσες τυπολογίες. Συγκεκριμένα με βάση την τυπολογία του ΟΟΣΑ υπάρχει ένα ποσοστό ελληνικών δήμων της τάξης του 44% το οποίο έχει ενσωματωθεί στην κατηγορία «αγροτικό», ενώ με βάση τα ελληνικά δεδομένα θα προωθούνταν στη μεσαία κλάση προς επανεξέταση. Αντίστοιχα με βάση τη μεθοδολογία της Eurostat το ποσοστό αυτό αυξάνεται σε 72%. Εντοπίζεται δηλαδή το εξής πρόβλημα: πυκνοκατοικημένα κοινοτικά διαμερίσματα (LAU2) να ορίζονται

αστικά και αραιοκατοικημένα δημοτικά διαμερίσματα (LAU2) να θεωρούνται αγροτικά.

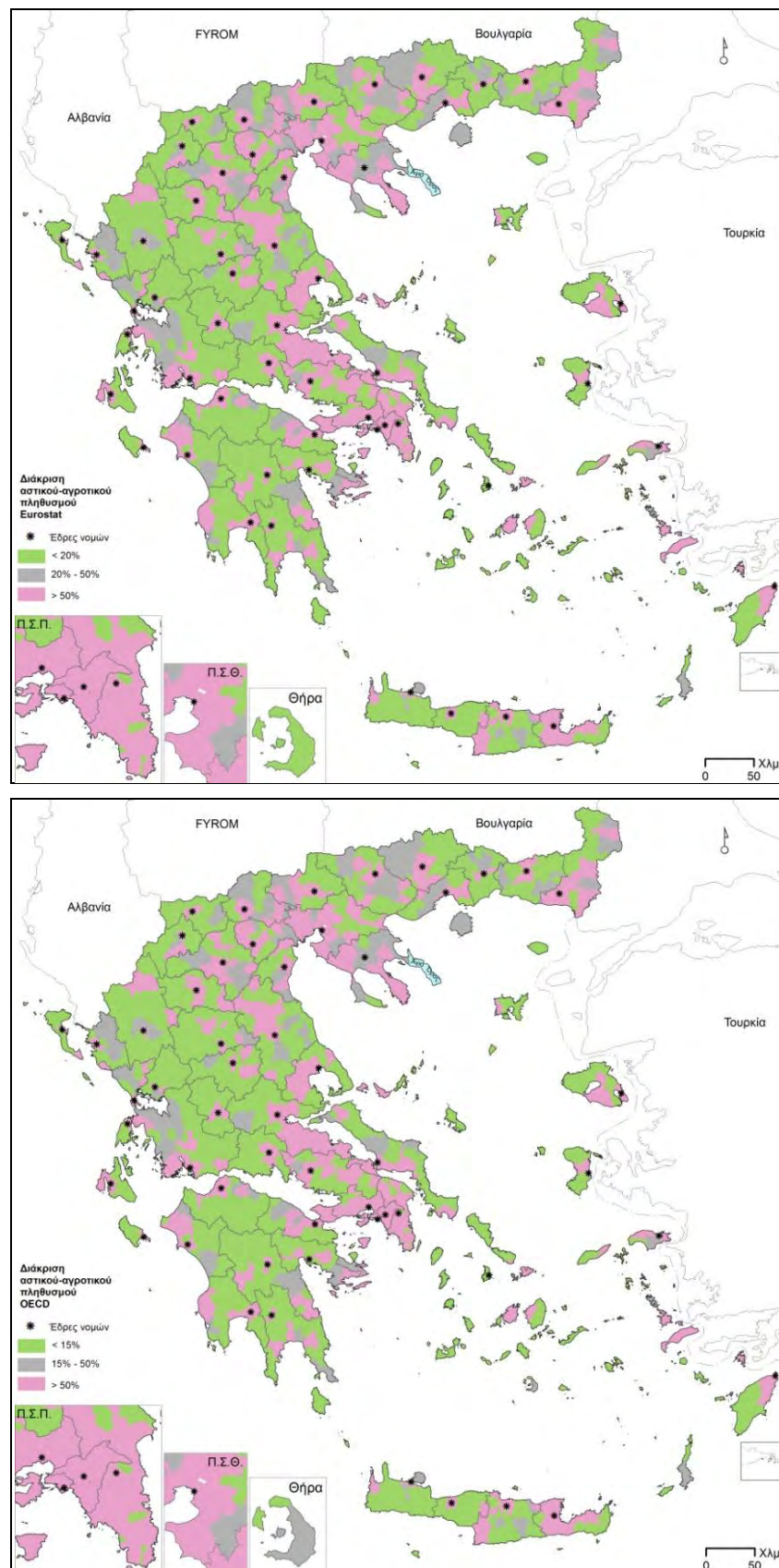
Σύμφωνα με τη μεθοδολογία της περιφερειακής επετηρίδας της Eurostat, αν το ποσοστό του αγροτικού πληθυσμού είναι μεγαλύτερο από 50%, ο δήμος θεωρείται αγροτικός. Αν το ποσοστό του αγροτικού πληθυσμού είναι μικρότερο από 20%, ο δήμος θεωρείται αστικός (Eurostat, 2010). Επίσης στην έννοια της αστικότητας του πληθυσμού εντάσσεται η προϋπόθεση η αντίστοιχη χωρική ενότητα να έχει πληθυσμό τουλάχιστον 5000 κατοίκους.

Τα ελληνικά δεδομένα ωστόσο προσδιορίζουν διαφορετικά την έννοια του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού. *Ο αστικός πληθυσμός περιλαμβάνει τον πληθυσμό των κοινοτικών και δημοτικών διαμερισμάτων των οποίων ο πολυπληθέστερος οικισμός έχει 2000 κατοίκους και άνω. Ο αγροτικός πληθυσμός περιλαμβάνει τον πληθυσμό των κοινοτικών και δημοτικών διαμερισμάτων των οποίων ο πολυπληθέστερος οικισμός έχει λιγότερους από 2000 κατοίκους* (ΕΣΥΕ, 2009, σελ.14).

Σε πρώτη φάση και σε ελληνικό επίπεδο, η Eurostat ταξινομεί ένα μεγάλο αριθμό κοινοτικών/δημοτικών διαμερισμάτων ως αμιγώς αγροτικά, ενώ με βάση τον ελληνικό ορισμό αστικότητας του πληθυσμού οι χωρικές αυτές οντότητες θα εντάσσονταν στην επόμενη κατηγορία, κοινώς την «ενδιάμεση τάξη».

Συγκρίνοντας τους χάρτες (Χάρτης 2.1, 2.2) που προκύπτουν από την εφαρμογή των δύο τυπολογιών (ΟΟΣΑ και Eurostat) στα ελληνικά δεδομένα παρατηρείται πως η μοναδική διαφορά που προκύπτει από την αύξηση του ποσοστού του αγροτικού πληθυσμού από 15 σε 20% βρίσκει απόκριση μόνο στο δημοτικό διαμέρισμα Θήρας το οποίο μετατρέπεται σε αγροτικό. Επομένως η διάκριση με βάση τον χαρακτηρισμό του πληθυσμού όσον αφορά τα ελληνικά δεδομένα αποδεικνύεται ελλιπής. Επίσης δεν μπορούμε να δεχτούμε την υπόθεση εργασίας ότι ο πληθυσμός αποτελεί μοναδικό κριτήριο για τον χωρικό προσδιορισμό των καποδιστριακών δήμων, καθώς απορρίπτουμε έτσι την υπόθεση ότι η έννοια του «χώρου» είναι πολύ-λειτουργική.

Χάρτες 2.1, 2.2: Αποτύπωση τυπολογιών ΟΟΣΑ και Eurostat

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Βασιζόμενοι σε αυτούς τους προβληματισμούς και υπό το πρίσμα της «διαφορετικότητας» του νότου, βασιστήκαμε καταρχήν σε αυτές τις μεθοδολογίες για να αναπτύξουμε κατά συνέπεια μια ποιοτική μεθοδολογία για τον ελληνικό χώρο.

2.2.4 Μεθοδολογική προσέγγιση και πηγή δεδομένων για την πρόταση νέας τυπολογίας

Η εγκυρότητα οποιασδήποτε τυπολογίας του χώρου εξαρτάται από δύο βασικούς παράγοντες: την επιλογή της κατάλληλης χωρικής κλίμακας καθώς και του έτους αναφοράς. Κατά συνέπεια η τυπολογία αφορά μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο και ως επακόλουθο, η μεθοδολογική προσέγγιση πρέπει να σχεδιαστεί με τρόπο που να εξασφαλίζει την εφαρμογή της και σε άλλες χρονικές περιόδους.

2.2.4.1 Χωρική Κλίμακα

Στο σημείο αυτό και εφόσον ορίστηκε ένα σημαντικό κομμάτι της έρευνας κρίνεται σκόπιμο να προσδιοριστεί η χωρική κλίμακα αναφοράς. Το πρώτο στάδιο της ανάλυσης αφορά τον ίδιο τον ορισμό όλων των οικισμών της Ελλάδας, δεδομένου ότι για κάθε καποδιστριακό δήμο πρέπει να εντοπιστεί το μέγεθος του μεγαλύτερου οικισμού του. Κατά συνέπεια η ανάλυση πραγματοποιείται σε επίπεδο δήμων.

Η χωρική κλίμακα αναφοράς είναι η LAU1, όμως απαιτείται η μετάβαση σε χαμηλότερο χωρικό επίπεδο (LAU2) ώστε να καταταχθεί ο πληθυσμός σε αγροτικό και αστικό. Επομένως σε πρώτη φάση θα αναζητηθούν οι οικισμοί με περισσότερους από 2000 κατοίκους. Ο διαχωρισμός αυτός πραγματοποιείται διότι με βάση την ΕΛΣΤΑΤ όταν ένας οικισμός έχει πληθυσμό μεγαλύτερο του 2000, τότε το αντίστοιχο δημοτικό διαμέρισμα θεωρείται αστικό.

2.2.4.2 Επιλογή έτους αναφοράς: 2001 ή 2011;

Πριν από τη διαδικασία ανάλυσης και κατηγοριοποίησης των δεδομένων υπάρχει ένα μείζον θέμα το οποίο πρέπει να εξεταστεί ενδελεχώς: ποιας απογραφής τα δεδομένα είναι προτιμότερο να χρησιμοποιηθούν για τη δημιουργία της τυπολογίας και για ποιο λόγο.

Για να απαντήσουμε αυτό το ερώτημα θεωρήσαμε αναγκαίο να υπολογίσουμε τα ποσοστά των αστικών και των αγροτικών δήμων επί των πληθυσμών τους με βάση τα δεδομένα των δύο τελευταίων απογραφών. Κατά συνέπεια υπολογίσαμε για κάθε καποδιστριακό δήμο τις ακόλουθες τέσσερα μεταβλητές:

%Αστικού Πληθυσμού 01 =

Αστικός Πληθυσμός 2001/Συνολικός Πληθυσμός 2001

%Αστικού Πληθυσμού 11 =

Αστικός Πληθυσμός 2011/Συνολικός Πληθυσμός 2001

%Αγροτικού Πληθυσμού 01 =

Αγροτικός Πληθυσμός 2001/Συνολικός Πληθυσμός 2001

$$\% \text{Αγροτικού Πληθυσμού } 11 = \frac{\text{Αγροτικός Πληθυσμός } 2011}{\text{Συνολικός Πληθυσμός } 2011}$$

Η συστηματική σύγκριση των τεσσάρων προαναφερθέντων μεταβλητών, μας προκάλεσε μια σειρά προβληματισμών και πιο συγκεκριμένα:

- i. Παρατηρήθηκαν τριάντα τρεις περιπτώσεις καποδιστριακών δήμων όπου το 2001 είχαν πληθυσμό πάνω από το 2000 κατοίκους, άρα με βάση την ΕΛΣΤΑΤ θεωρούνται αστικοί. Ωστόσο το 2011 ο πληθυσμός τους μειώθηκε και σε αρκετές περιπτώσεις αφορούσε μόνο μερικές δεκάδες άτομα. Σύμφωνα με τη μεθοδολογία της ΕΛΣΤΑΤ ο συγκεκριμένοι δήμοι χάνουν εξολοκλήρου την αστικότητα τους και θεωρούνται 100% αγροτικοί. Παραδείγματα τέτοιων δήμων αποτελούν τα Άγναντα, οι Δελφοί, τα Σφακιά, η Πορταριά και η Ύδρα. Το ίδιο ζήτημα παρατηρήθηκε επίσης με την αντίστροφη πορεία, δηλαδή οι αγροτικοί δήμοι να μετατρέπονται σε αστικούς. Συγκεκριμένα αναφερόμαστε σε επτά περιπτώσεις μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται οι κοινότητες Σαρωνίδος και Βαρνάβα και οι δήμοι Νεβρόπολης και Αγράφων.
- ii. Με βάση τον υπολογισμό της διαφοράς των αστικών ποσοστών των καποδιστριακών δήμων ανάμεσα στα δεδομένα του 2001 και του 2011 παρατηρήθηκαν 116 αρνητικές περιπτώσεις. Όταν η διαφορά είναι αρνητική, άρα το 2001 το αστικό ποσοστό είναι μεγαλύτερο από το 2011, ο καποδιστριακός δήμος χάνει πληθυσμό -είτε λόγω μεταναστεύσεων είτε λόγω φυσικού ισοζυγίου. Στις περιπτώσεις που η διαφορά είναι θετική, το ποσοστό του αστικού πληθυσμού στις συγκεκριμένες χωρικές ενότητες είναι μεγαλύτερο το 2011 από το 2001, γεγονός που εξηγεί την αύξηση του πληθυσμού στον συγκεκριμένο δήμο. Μέσα στις περιπτώσεις αυτές παρατηρήθηκαν κάποια δημοτικά διαμερίσματα με ιδιαίτερη δημογραφική συμπεριφορά η οποία όσον αφορά την ερμηνεία της παρουσιάζει πολυπλοκότητα. Παραδείγματα τέτοιων διαμερισμάτων είναι τα: δημοτικά διαμερίσματα Μυκόνου, Σκυλούντος, Άσσου Λεχαίου, Κερατέας, και Μουζακίου. Εν τάχει θα αναφερθεί πως το τελευταίο μέσα στη δεκαετία 2001-2011 μείωσε τον μόνιμο πληθυσμό του κατά 20%. Το γεγονός αυτό ίσως αναδεικνύει πιθανά προβλήματα στην απογραφή του 2011 (Κοτζαμάνης και Ντυκέν, 2012). Υπάρχει όμως η πιθανότητα κάποια από αυτά τα διαμερίσματα να αποτελούν περιοχές που παρουσιάζουν συστηματικά υψηλότερο σφάλμα. Ασφαλώς είναι πιθανό στους πληθυσμούς ορισμένων δημοτικών ενοτήτων του 2011 να υπάρχει κάποια υποεκτίμηση χωρίς ωστόσο αυτό να σημαίνει ότι είναι προβληματικά για τη μελέτη μας.

Επίσης πρέπει να συνυπολογιστεί το γεγονός ότι το 2001 η απογραφή που πραγματοποιήθηκε διήρκεσε μόνο μία ημέρα και συγκεκριμένα την ημέρα Κυριακή, ενώ το 2011 διήρκεσε 15 μέρες. Αυτό ίσως εξηγεί σε μεγάλο βαθμό κάποιες από τις διαφορές στον πληθυσμό ορισμένων δημοτικών ενοτήτων ανάμεσα στις δύο απογραφές. Όλα τα ανωτέρω συνδυαστικά οδηγούν στο συμπέρασμα ότι είναι προτιμότερο η τυπολογία που θα αναπτυχθεί να βασιστεί

στα δεδομένα της απογραφής του 2001 και κατά συνέπεια να εξεταστεί σε ποιο βαθμό η εφαρμογή της τυπολογίας με τα δεδομένα της απογραφής του 2011 παρουσιάζει σημαντικές μεταβολές.

2.1.4.3 Μεθοδολογία και στάδια δημιουργίας της τυπολογίας

Οι χωρικές μονάδες αναφοράς και ανάλυσης που χρησιμοποιήθηκαν σε πρώτο στάδιο είναι οι εξής: (α) Καποδιστριακοί Οικισμοί 2001 (β) Καλλικρατικοί Οικισμοί 2011 (γ) Καποδιστριακοί Δήμοι 2001 (δ) Καλλικρατικοί Δήμοι 2011. Αρχικά πραγματοποιήθηκε επεξεργασία των δεδομένων στις χωρικές κλίμακες και των δύο χρονολογιών και έπειτα επιλέχθηκε η βέλτιστη για την ανάπτυξη της τυπολογίας.

Η διαμόρφωση της τυπολογίας βασίστηκε σε δώδεκα μεταβλητές προσδιορισμού και χαρακτηρισμού του βαθμού αγροτικότητας και επομένως και αστικότητας (Πίνακας 2.3)

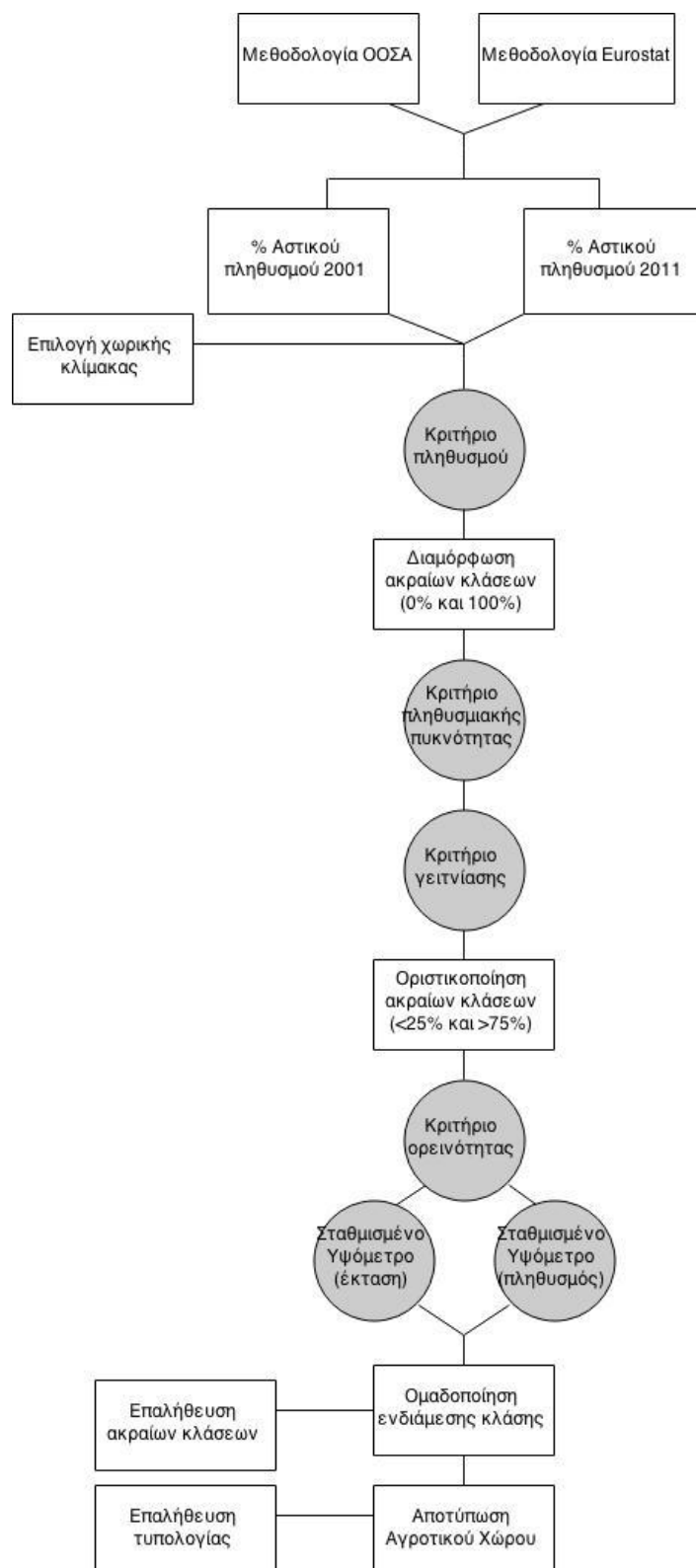
Πίνακας 2.3: Μεταβλητές τυπολογίας

A/A	Μεταβλητή	Χρονική περίοδος ανάλυσης
1	Μόνιμος πληθυσμός	2001
2	Μόνιμος πληθυσμός	2011
3	Ποσοστό αστικού πληθυσμού '01	2001
4	Ποσοστό αγροτικού πληθυσμού '01	2001
5	Ποσοστό αστικού πληθυσμού '11	2011
6	Ποσοστό αγροτικού πληθυσμού '11	2011
7	Έδρες νομών	2001
8	Έκταση καποδιστριακών δήμων	2001
9	Πυκνότητα πληθυσμού	2001
10	Ορεινότητα	2001
11	Υψόμετρο (σταθμισμένο με πληθυσμό)	2001
12	Υψόμετρο (σταθμισμένο με έκταση)	2001

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Στο Σχήμα 2.1 αναπαρίσταται γραφικά υπό τη μορφή διαγράμματος ροής η διαδικασία που ακολουθήθηκε για την ανάπτυξη της τυπολογίας και παρουσιάζεται ο σχεδιασμός της διαδικασίας.

Σχήμα 2.1: Διάγραμμα ροής μεθοδολογίας

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

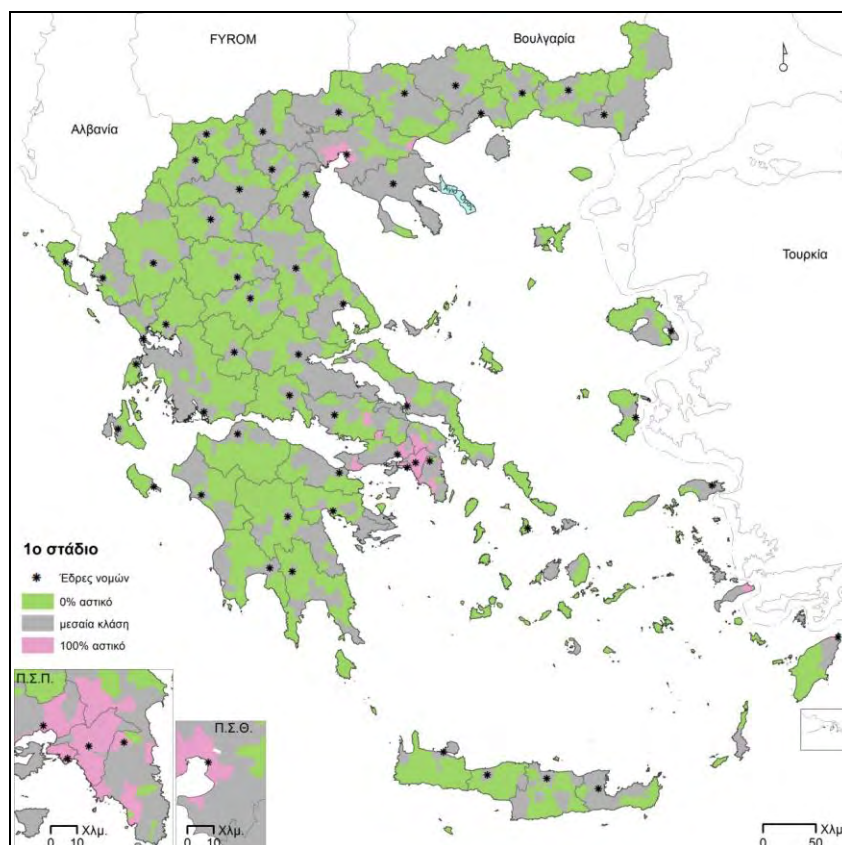
1^ο στάδιο: Μια πρώτη προσέγγιση των ορίων των δύο ακραίων κλάσεων

Για κάθε δήμο εντοπίστηκε το σύνολο του πληθυσμού που χαρακτηρίζεται αστικός και το σύνολο του πληθυσμού που χαρακτηρίζεται αγροτικός. Ουσιαστικά το άθροισμα του αστικού και του αγροτικού πληθυσμού αποτελεί το συνολικό πληθυσμό του δήμου. Επομένως μέσα από αυτή τη διαδικασία υπολογίστηκε το ποσοστό του αστικού και το ποσοστό του αγροτικού πληθυσμού σε κάθε δήμο. Έτσι δημιουργήθηκαν οι πρώτοι συγκεντρωτικοί πίνακες που περιλαμβάνουν πληροφορίες για την αστικότητα των δημοτικών διαμερισμάτων. Ακολούθως πραγματοποιήθηκε η ίδια διαδικασία σε επίπεδο καποδιστριακών δήμων για να υπολογιστεί το σύνολο του αστικού και του αγροτικού πληθυσμού σε κάθε δήμο.

Η αστικότητα του πληθυσμού μας ενδιαφέρει μόνο σε επίπεδο δημοτικού διαμερίσματος και όχι σε χαμηλότερο γεωγραφικό επίπεδο (οικισμός). Ο ορισμός της αστικότητας (ή της αγροτικότητας ενός πληθυσμού) βασίζεται στην έννοια του δημοτικού διαμερίσματος. Ο πληθυσμός σε ένα δημοτικό διαμέρισμα θεωρείται αστικός όταν υπάρχει τουλάχιστον ένας οικισμός με πληθυσμό πάνω από 2000 κατοίκους.

Μέχρι το σημείο που ορίστηκε σε επίπεδο καποδιστριακού δήμου το ποσοστό του αστικού και του αγροτικού πληθυσμού, παρατηρήθηκε ότι υπάρχουν -ή ότι αυτόματα δημιουργήθηκαν- οι ξεκάθαρες «ακραίες» περιπτώσεις. Πρόκειται για τις δύο ακραίες κλάσεις της τυπολογίας οι οποίες διαφάνηκαν αμέσως και εύλογα, καθώς οι δήμοι που τις αντιπροσωπεύουν χαρακτηρίζονται «αμιγώς αγροτικοί» ή «αμιγώς αστικοί». Πιο συγκεκριμένα τα άκρα αιτιολογούνται μέσω των ξεκάθαρων ποσοστών αγροτικότητας και αστικότητας αντίστοιχα. Δηλαδή παρουσιάζονται καποδιστριακοί δήμοι με 100% αστικό και 0% αγροτικό πληθυσμό (107 δήμοι) και καποδιστριακοί δήμοι με 0% αστικό και 100% αγροτικό πληθυσμό (585 δήμοι). Κατά συνέπεια προκύπτει το συμπέρασμα πως 342 από τους 1034 καποδιστριακούς δήμους συνολικά εντάσσονται –αρχικά τουλάχιστον- στην ενδιάμεση «μεσαία κατηγορία» όπου πρόκειται να εξεταστούν ενδελεχώς στη συνέχεια τόσο μεμονωμένα όσο και συνολικά. Τα συμπεράσματα αυτά αποτυπώνονται στον χάρτη 2.3 που ακολουθεί.

Χάρτης 2.3: Χαρακτηρισμός καποδιστριακών δήμων με βάση τις ακραίες περιπτώσεις (0%-100%)

Πηγή: *Ιδία Επεξεργασία*

Στο σημείο αυτό και μέσα από την ολοκλήρωση μιας πρώτης διερευνητικής ανάλυσης των δεδομένων διαφαίνεται αβίαστα ο αγροτικός χαρακτήρας της Ελλάδας. Ειδικότερα, μόλις το 10% των καποδιστριακών δήμων χαρακτηρίζεται από αστικό πληθυσμό, ενώ το 57% χαρακτηρίζεται αγροτικό. Φυσικά όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω τα ποσοστά αυτά αντιπροσωπεύουν τις δύο ακραίες κλάσεις οι οποίες προς το παρόν ορίζονται από αυστηρά στενά όρια καθώς από τα συγκεντρωτικά δεδομένα διαφάνηκε πως υπάρχουν δήμοι μόνο αστικοί, ή μόνο αγροτικοί. Ωστόσο η τρίτη περίπτωση ή αλλιώς «μεσαία κλάση», δηλαδή οι δήμοι με ταυτόχρονα αστικά και αγροτικά δημοτικά διαμερίσματα ενδέχεται στη συνέχεια να διαμορφώσουν διαφορετικά τα όρια αυτά.

Στο στάδιο αυτό η προβληματική γύρω από την τυπολογία που πρόκειται να διαμορφωθεί αποκτά ενδιαφέρον καθώς σε πρώτη φάση δεν είμαστε σίγουροι για τον χαρακτηρισμό που πρέπει να αποδοθεί στις συγκεκριμένες χωρικές ενότητες.

2^ο στάδιο: Οριστική διαμόρφωση των ορίων των δύο ακραίων κλάσεων

Το πρώτο στάδιο στην πραγματικότητα αποτέλεσε μια προπαρασκευαστική διαδικασία μέσα από την οποία φέραμε τα δεδομένα σε μορφή τέτοια ώστε να μπορέσει να παραχθεί ένα εισαγωγικό συμπέρασμα. Επί της ουσίας ωστόσο στην Ελλάδα θα ήταν αδύνατο να υπάρξει τυπολογία η οποία θα βασιστεί σε απόλυτα διακριτές ομάδες (0% ή 100%).

Σύμφωνα με την αναθεωρημένη τυπολογία της Eurostat ο διαχωρισμός των κλάσεων ορίζεται για τα αμιγώς αγροτικά στο 20% και για τα αμιγώς αστικά στο 50%. Χρησιμοποιώντας αυτά τα όρια έγινε μια πρώτη απόπειρα αναδιαμόρφωσης και προσαρμογής τους σε ένα βαθμό στα ελληνικά δεδομένα.

Ξεκινώντας από το κατώτατο όριο το οποίο προσδιορίζει τους αμιγώς αγροτικούς δήμους αποφασίστηκε να αυξηθεί από 20% σε 25%. Δηλαδή η κλάση αυτή περιλαμβάνει τους δήμους που η αναλογία αγροτικού-αστικού πληθυσμού είναι 25%-75% αντίστοιχα. Σε κάθε περίπτωση το άθροισμα του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού ισούται με το σύνολο του πληθυσμού του δήμου.

Με τη μεταβολή που πραγματοποιήθηκε εντάσσονται σε αυτήν την κλάση τέσσερις επιπλέον καποδιστριακοί δήμοι: ο δήμος Πλατέος Ημαθίας (21% αστικότητα), ο δήμος Εμμανουήλ Παπά Σερρών (23% αστικότητα), ο δήμος Βόρειας Κυνουρίας Αρκαδίας (23% αστικότητα) και ο δήμος Νέας Ζίχνης Σερρών (24% αστικότητα). Με βάση το ποσοστό αστικότητας οι τέσσερις αυτοί δήμοι εύλογα τοποθετήθηκαν στην πρώτη κατηγορία. Αξίζει να αναφερθεί πως το 99% των περιπτώσεων που ενσωματώνονται στην πρώτη κλάση αποτελούνται από ΚΔ των οποίων ο πληθυσμός είναι 100% αγροτικός.

Όσον αφορά την τρίτη κλάση («αμιγώς αστικός») το 50% ως όριο αποδεικνύεται πολύ χαμηλό για να ταυτιστεί με τα ελληνικά δεδομένα. Αν αποδεχτούμε το 50% ως κατώτατο όριο, αυτομάτως χαρακτηρίζονται 365 καποδιστριακοί δήμοι καθαρά αστικοί, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνονται ο δήμος Τυχερού Ξάνθης (50% αστικότητα), ο δήμος Πάργας Πρέβεζας (53% αστικότητα) και ο δήμος Κισσάμου Χανίων (53% αστικότητα). Οι τρεις αυτοί δήμοι αποτελούν ένα μικρό δείγμα κάποιων χωρικών ενοτήτων που χαρακτηρίζονται καθαρά αστικοί. Στο σημείο αυτό διαφαίνεται ξεκάθαρα η διαφορά της Ελλάδας αλλά και των χωρών του νότου γενικότερα με τις κεντρικές και βόρειες ευρωπαϊκές χώρες. Στην Ελλάδα χωρίς καν να εξεταστούν άλλα κριτήρια δε νοείται να θεωρούνται αμιγώς αστικοί δήμοι οι οποίοι διαθέτουν σχεδόν κατά το ήμισυ αγροτικό πληθυσμό.

Επομένως απορρίφθηκε το 50% ως κατώτατο όριο της αμιγούς αστικής κλάσης και διαμορφώθηκε σε 75%. Με το νέο αυτό κάτω όριο εντάσσονται στην κλάση 217 καποδιστριακοί δήμοι. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι το 70% των δήμων αυτών περιλαμβάνει αστικό πληθυσμό μεγαλύτερο του 90%.

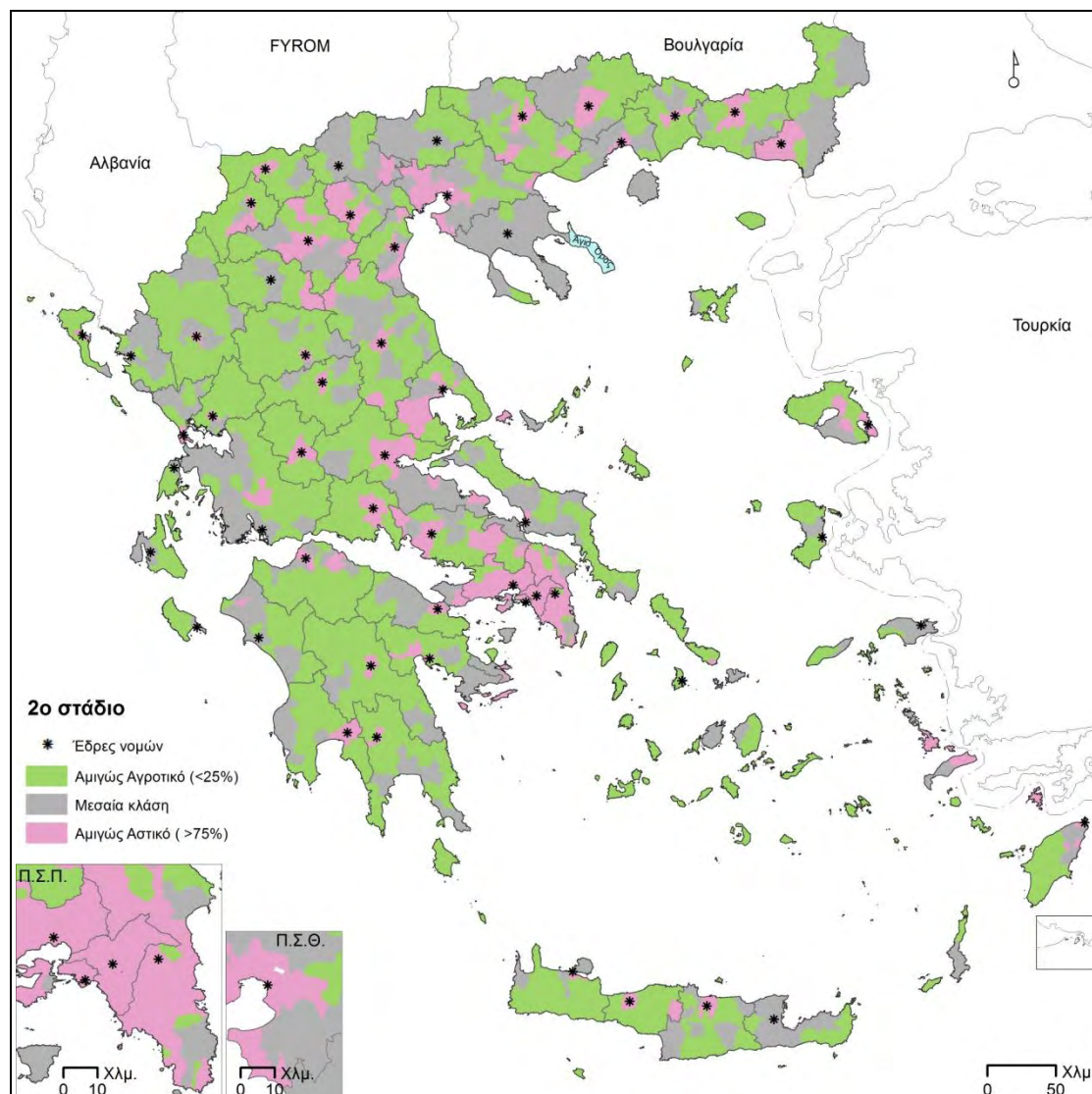
Στο στάδιο αυτό θεωρήσαμε χρήσιμο να κατηγοριοποιήσουμε τις ανωτέρω παραδοχές κάνοντας μια αρχική υπόθεση, ότι η τυπολογία του αστικού-αγροτικού χώρου αποτελείται από τρεις κλάσεις, τα όρια των οποίων κυμαίνονται ως εξής:

- < 25% αστικού πληθυσμού → αμιγώς αγροτικός δήμος
- 25-75% αστικού πληθυσμού → ενδιάμεση τάξη
- > 75% αστικού πληθυσμού → αμιγώς αστικός δήμος

Σε πρώτη φάση θα πραγματοποιηθεί η οριστικοποίηση των ορίων αστικότητας των ακραίων κλάσεων, ενώ σε δεύτερη φάση θα γίνει απόπειρα διαχωρισμού της μεσαίας

τάξης. Όπως επισημάνθηκε οι δύο ακραίες κλάσεις είναι αρκετά ευκολότερο να διαμορφωθούν διότι έχουν οριστεί σαφώς τα όριά τους. Η προβληματική επικεντρώνεται στη διαμόρφωση της μεσαίας κλάσης.

Χάρτης 2.4: 1^η απόπειρα χαρακτηρισμού αστικού-αγροτικού πληθυσμού (25%-75%)

Πηγή: *Ιδία Επεξεργασία*

Παρατηρώντας μεμονωμένα κάθε καποδιστριακό δήμο μέσα από τα συγκεντρωτικά δεδομένα αλλά και από τον Χάρτη 2.4 παρατηρήθηκε ότι υπάρχουν έδρες νομών οι οποίες περιλαμβάνουν αγροτικά δημοτικά διαμερίσματα. Παρόλα αυτά δεν είναι φυσικό να καταταχθούν στην ενδιάμεση κατηγορία. Εξάιρεση αποτελούν δήμοι όπως ο Πολύγυρος, το Λασιθί και η Άρτα, οι οποίοι δεν αποτελούν αστικά κέντρα με υψηλό πληθυσμό. Σε γενικές γραμμές ωστόσο η «αμιγώς αστική» κατηγορία περιλαμβάνει την πλειοψηφία των εδρών των νομών.

Σε ένα αρχικό και γενικό πλάνο θα μπορούσε να ειπωθεί πως το 75% ως όριο της αστικής κλάσης αποτελεί μια ικανοποιητική προσέγγιση. Φαίνονται ξεκάθαρα οι

έδρες αλλά και τα περιαστικά των εδρών-κέντρων των νομών. Επίσης διακρίνεται ο «άξονας της ανάπτυξης S», ενώ εξίσου καθαρά διακρίνεται ο ελληνικός ορεινός όγκος και ιδιαιτέρως η οροσειρά της Πίνδου.

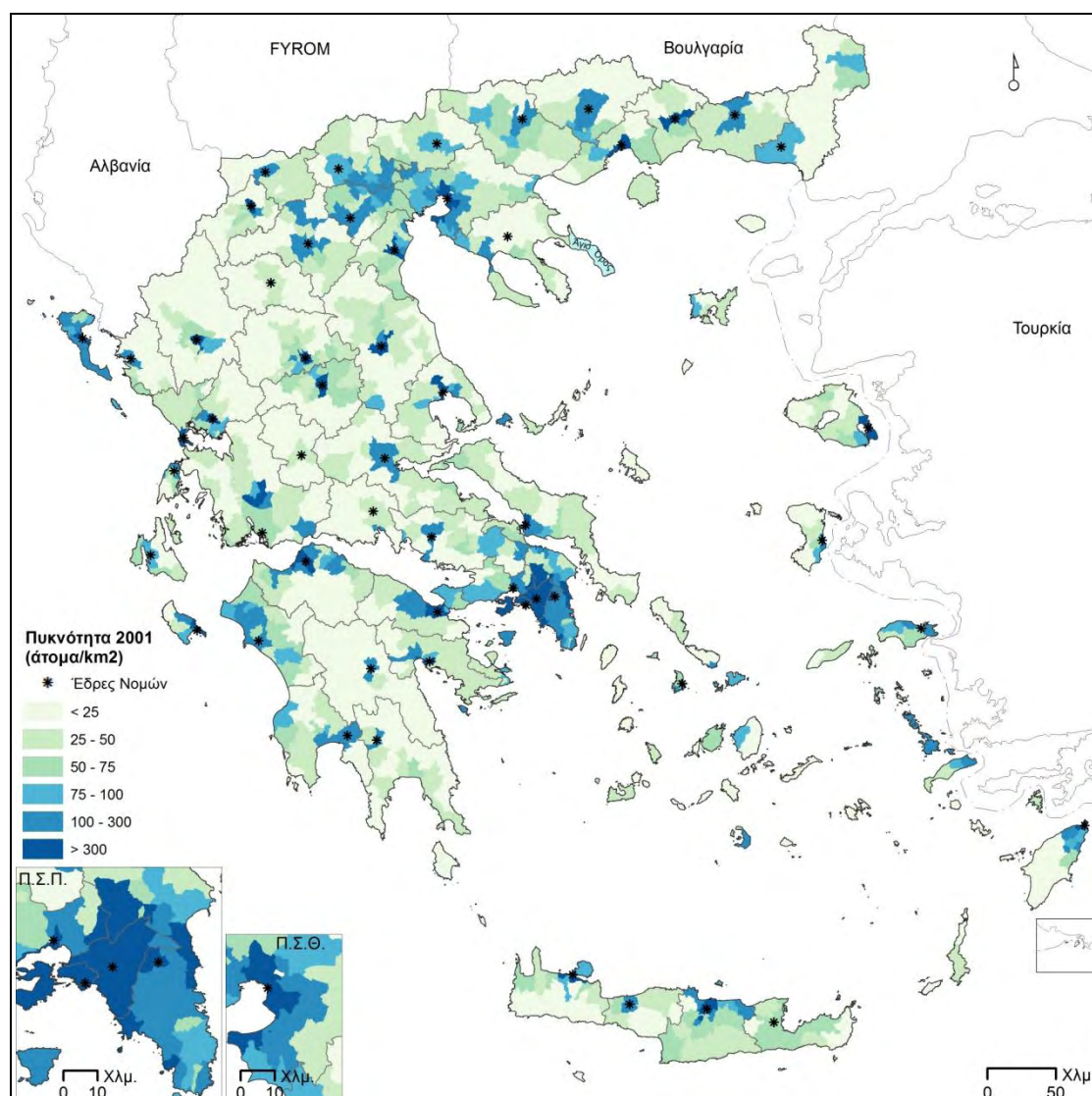
Με βάση το κριτήριο του πληθυσμού όμως, κάποιες από τις περιοχές αυτές πιθανόν να βρίσκονται δικαιολογημένα στην πρώτη και τρίτη κλάση, ίσως όμως να έπρεπε να τοποθετηθούν στην ενδιάμεση για περαιτέρω έλεγχο. Εύλογα καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως ο πληθυσμός αναπόφευκτα δεν αποτελεί από μόνο του ικανό κριτήριο διαχωρισμού των καποδιστριακών δήμων και πρέπει να εξεταστούν και άλλες επιμέρους μεταβλητές για τον ορθότερο προσδιορισμό της παρούσας τυπολογίας.

3^ο στάδιο: Προσέγγιση της ενδιάμεσης κλάσης με βάση την πυκνότητα και τη γειννίαση

Σε αυτό το στάδιο εντάσσουμε νέες μεταβλητές οι οποίες μας επιτρέπουν να ξεφύγουμε από το στενό κριτήριο του πληθυσμού που ουσιαστικά αντανακλούν σε σημαντικό βαθμό τη λειτουργία των εδαφικών οντοτήτων. Η πρώτη μεταβλητή που έχει σχέση με τον πληθυσμό και είναι εξαιρετικά πιθανό να ξεκαθαρίσει τις δύο ακραίες κλάσεις είναι η **πληθυσμιακή πυκνότητα**. Με βάση την τυπολογία του ΟΟΣΑ η μέση ευρωπαϊκή πυκνότητα είναι 150 άτομα/km². Από τη στιγμή όμως που επιχειρείται να διατυπωθεί μια τυπολογία για τα ελληνικά δεδομένα δεν μπορεί να γίνει αποδεκτό αυτό το νούμερο ως μέση τιμή πυκνότητας, διότι η μέση πυκνότητα σε επίπεδο χώρας είναι 84 άτομα/km². Εάν αποδεχτούμε τον μέσο ευρωπαϊκό όρο, ο οποίος είναι σχεδόν διπλάσιος από τον ελληνικό, αυτομάτως προκαλούμε άνισες μεταβολές στις κλάσεις που δημιουργήσαμε, καθώς οι καποδιστριακοί δήμοι δεν θα αντιπροσωπεύουν απόλυτα την τάξη στην οποία ανήκουν.

Η πυκνότητα υπολογίστηκε για κάθε καποδιστριακό δήμο. Ο έλεγχος με τις πυκνότητες πραγματοποιήθηκε για να διαπιστωθεί εάν στην «αμιγώς αγροτική» κλάση παρουσιάζονται υψηλές πυκνότητες και αντίστοιχα εάν στην «αμιγώς αστική» κλάση παρουσιάζονται χαμηλές πυκνότητες, οι οποίες δεν δικαιολογούν την αγροτικό/αστικό χαρακτήρα τα κάθε μιας. Αναμένεται η πλειονότητα των δήμων στη χαμηλή κλάση να παρουσιάζει μικρές πυκνότητες, λόγω του ότι τα αγροτικά δημοτικά διαμερίσματα είναι εξόχως αραιοκατοικημένα, ενώ αντίθετα οι αστικοί δήμοι είναι ιδιαίτερα πυκνοκατοικημένοι αφού αποτελούν κέντρα των ευρύτερων περιοχών στα οποία τείνει να συγκεντρώνεται ο πληθυσμός.

Χάρτης 2.5: Πληθυσμιακή πυκνότητα ανά καποδιστριακό δήμο, έτος αναφοράς: 2001

Πηγή: *Ιδία Επεξεργασία*

Με βάση τον χάρτη των πληθυσμιακών πυκνοτήτων (Χάρτης 2.5) παρατηρείται μια καθαρή διαβάθμιση στα αστικά κέντρα και στους περιαστικούς δήμους αναδεικνύοντας τις ζώνες επιρροής των αστικών κέντρων. Όπως αναμενόταν οι δήμοι με μικρό πληθυσμό χαρακτηρίζονται από χαμηλές πυκνότητες και τα μεγάλα πληθυσμιακά κέντρα χαρακτηρίζονται από υψηλές πυκνότητες.

Ωστόσο ξεχώρισαν κάποιοι δήμοι των οποίων η πληθυσμιακή πυκνότητα αντικρούει την ταυτότητά τους (αστική/ αγροτική). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Ιωλκός Μαγνησίας όπου θεωρείται 100% αγροτικός δήμος με πληθυσμό 2071 άτομα και πυκνότητα 1050 άτομα/km². Παρόλο που κανένας από τους 4 οικισμούς της Ιωλκού δεν έχει πάνω από 2000 πληθυσμό, ο συνολικός πληθυσμός του δήμου είναι 2071 άτομα, επομένως με βάση το κριτήριο της ΕΛ.ΣΤΑΤ. ο δήμος έπρεπε να θεωρείται αστικός. Η Ιωλκός επίσης έχει τόσο υψηλή πυκνότητα που είναι δύσκολο να χαρακτηριστεί αγροτική. Χαρακτηρίστηκε αγροτική λόγω του 1^{ου} κριτηρίου (πληθυσμός), ωστόσο θεωρείται πλέον προαστιακή περιοχή του Βόλου.

Τα προαναφερόμενα παραδείγματα φέρνουν στην επιφάνεια μια δεύτερη και εξίσου σημαντική διάσταση που έχει σχέση με τη **γειτνίαση** ενός δήμου με το κύριο τοπικό αστικό κέντρο, το οποίο αποτελεί τόπο συγκέντρωσης δραστηριοτήτων, πόλο έλξης και δίνει ιδιαίτερη δυναμική στον γειτνιάζων δήμο. Για να λυθεί το ζήτημα που προέκυψε με τις πυκνότητες, υπολογίστηκαν για τους 1034 καποδιστριακούς δήμους οι πρώτου βαθμού γείτονές τους. Επιλέχθηκε η συγκεκριμένη μέθοδος επίλυσης για να εντοπιστούν έτσι όλες οι αγροτικές χωρικές ενότητες με γειτνίαση 1^{ου} βαθμού που οδηγούν σε σχετικά υψηλή πυκνότητα και αντίστοιχα οι αστικοί καποδιστριακοί δήμοι με γειτνίαση μεγαλύτερη του 1^{ου} βαθμού που οδηγούν σε σχετικά χαμηλή πυκνότητα. Τέλος, επιλέχθηκε η πυκνότητα να μην προσδιοριστεί επακριβώς. Χρησιμοποιώντας τον όρο «σχετική» αναφερόμαστε σε μέγεθος αντίστοιχο της τάξης στην οποία βρίσκεται ο εκάστοτε δήμος. Όπως αναλύθηκε προηγουμένως, ακολουθεί το κριτήριο ελέγχου (Πίνακας 2.4).

Πίνακας 2.4: Κριτήριο ελέγχου ανακατάταξης κλάσεων

Αστικός πληθυσμός	Πυκνότητα	Γειτνίαση		Κλάση
< 25%	Υψηλή	= 1	→	Αστική
> 75%	Χαμηλή	> 1		Αγροτική

Πηγή: *Ιδία Επεξεργασία*

Μέσα από την επεξεργασία των δεδομένων όσον αφορά τη γειτνίαση και την πληθυσμιακή πυκνότητα πραγματοποιήθηκαν κάποιες ανακατατάξεις στις κλάσεις (Πίνακας 2.5).

Πίνακας 2.5: Κριτήριο γειτνίασης-πυκνότητας και ανακατάταξη κλάσεων

Μεταφορά από >75% στην ενδιάμεση κλάση			
Καποδιστριακός Δήμος	Πληθυσμός	% Αστικότητας	Πυκνότητα
ΔΗΜΟΣ ΦΥΛΗΣ	2702	100	39,00
ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΥΡΙΑΚΙΟΥ	2161	94	16,58
ΔΗΜΟΣ ΔΕΣΚΑΤΗΣ	4931	80	18,39
ΔΗΜΟΣ ΛΙΒΑΔΙΟΥ	2983	84	18,85
ΔΗΜΟΣ ΑΝΩΓΕΙΩΝ	2125	98	20,71
ΔΗΜΟΣ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ	2454	86	21,35
ΔΗΜΟΣ ΑΡΑΧΟΒΗΣ	3236	95	23,21
ΔΗΜΟΣ ΑΝΤΙΧΑΣΙΩΝ	3548	76	24,83
ΔΗΜΟΣ ΒΕΛΒΕΝΤΟΥ	3549	97	28,13
ΔΗΜΟΣ ΡΟΔΟΛΙΒΟΥΣ	3150	79	29,73

ΔΗΜΟΣ ΑΓΙΑΣΟΥ	2581	97	32,29
ΔΗΜΟΣ ΛΙΤΟΧΩΡΟΥ	6789	96	40,06
ΔΗΜΟΣ ΥΔΡΑΣ	2646	94	41,06
ΔΗΜΟΣ ΕΡΥΘΡΩΝ	3105	100	50,78
ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΡΥΟΝΕΡΙΟΥ	2708	100	58,07
ΔΗΜΟΣ ΑΓΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ	3221	78	44,60
ΔΗΜΟΣ ΑΙΓΙΝΙΟΥ	5007	83	66,79
Μεταφορά από < 25% στην τρίτη (αστική) κλάση (>75%)			
Καποδιστριακός Δήμος	Πληθυσμός	% Αστικότητας	Πυκνότητα
ΔΗΜΟΣ ΙΩΛΚΟΥ	2081	0	1050,48

Πηγή: *Ιδία Επεξεργασία*

Συνολικά πραγματοποιήθηκαν 18 μετακινήσεις εκ των οποίων η μία αφορούσε την αμιγώς αγροτική τάξη και οι 17 τον καθαρό αστικό ιστό. Επομένως συζητώντας πλέον σε νέα βάση, τα δεδομένα διαμορφώνονται ως εξής: Η αμιγώς αστική τάξη περιλαμβάνει 588 δήμους, η ενδιάμεση τάξη 247 και η αμιγώς αστική 199.

4^ο στάδιο: Διάσπαση της ενδιάμεσης κλάσης με βάση την ορεινότητα και το υψόμετρο

Στο τρίτο στάδιο χρησιμοποιήθηκαν τα κριτήρια της πυκνότητας και της γειννίας με σκοπό να ληφθούν υπ όψιν ορισμένες επιπλέον παράμετροι που εκθέτουν τις διάφορες χωρικές ιδιαιτερότητες, όσον αφορά τις δύο ακραίες κλάσεις. Το τέταρτο και τελευταίο βήμα περιλαμβάνει μια σειρά πρόσθετων μεταβλητών με σκοπό η διάσπαση της ενδιάμεσης τάξης να λαμβάνει υπόψη τα γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά αυτών των δήμων της ενδιάμεσης τάξης (δηλαδή το 1/4 των ελληνικών δήμων).

Οι νέες μεταβλητές που λαμβάνονται υπόψη είναι ο **βαθμός ορεινότητας** των δήμων καθώς και το **σταθμισμένο υψόμετρο με τον πληθυσμό και σταθμισμένο υψόμετρο με την έκταση**. Η ορεινότητα βασίστηκε στην ταξινόμηση της ΕΛΣΤΑΤ η οποία ταξινομεί τον πληθυσμό των δημοτικών διαμερισμάτων ως ορεινό, ημιορεινό και πεδινό και ορίζεται με βάση το δημοτικό διαμέρισμα (2011: 39).

Πεδινός πληθυσμός: ο πληθυσμός των δήμων και κοινοτήτων, των οποίων η εδαφική περιοχή βρίσκεται, ολόκληρη ή κατά το μεγαλύτερο μέρος της, σε επίπεδο ή ελαφρώς κεκλιμένο έδαφος και σε υψόμετρο κάτω από 800 μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας.

Ημιορεινός πληθυσμός: ο πληθυσμός των κοινοτήτων, των οποίων η εδαφική περιοχή βρίσκεται στις υπώρειες των ορέων ή η έκτασή τους διαμοιράζεται κατά το ήμισυ περίπου στην πεδιάδα και κατά το άλλο ήμισυ στο όρος αλλά πάντοτε με υψόμετρο κάτω από 800 μέτρα για το μεγαλύτερο μέρος της περιοχής της κοινότητας.

Ορεινός πληθυσμός: ο πληθυσμός των κοινοτήτων, των οποίων η επιφάνεια είναι κατεξοχήν κεκλιμένη και ανώμαλη, διακόπτεται από χαράδρες ή καλύπτεται από απότομους ορεινούς όγκους, οι οποίοι δημιουργούν στο έδαφος βαθιές και πολλαπλές πτυχώσεις με υψομετρικές διαφορές σημείων της κοινότητας πάνω από 400 μέτρα, καθώς επίσης, και των κοινοτήτων των οποίων ολόκληρη η επιφάνεια ή μεγάλο μέρος αυτής βρίσκεται σε υψόμετρο πάνω από 800 μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας.

Με βάση τους τρεις προαναφερθέντες ορισμούς υπολογίσαμε σε επίπεδο καποδιστριακού δήμου το βαθμό ορεινότητάς τους και πιο συγκεκριμένα το ποσοστό του ορεινού, του ημιορεινού και του πεδινού πληθυσμού. Δήμοι με σχετικά περιορισμένο υψόμετρο παρουσιάζουν όμως μεγάλες κλίσεις. Κατά συνέπεια το απλό κριτήριο της ορεινότητας δεν αντανakλά αυτό το συγκεκριμένο γεωμορφολογικό μειονέκτημα. Για αυτό το λόγο χρησιμοποιήθηκε παράλληλα το μέσο σταθμισμένο υψόμετρο με τον πληθυσμό και την έκταση (Ντυκέν και Κακλαμάνη, 2009).

$$\text{Μέσο Σταθμισμένο Υψόμετρο}_{\text{πληθυσμός}} = \frac{\sum_i alt * Pop_i}{Pop}$$

$$\text{Μέσο Σταθμισμένο Υψόμετρο}_{\text{έκταση}} = \frac{\sum_i alt * Area_i}{Area}$$

Παρατηρείται γενικότερα ότι οι δήμοι που έχουν υψηλό ΜΣΥ είναι αρκετά μεγάλοι και σε έκταση.

Οι ακραίες περιπτώσεις διαμορφώθηκαν ξεκάθαρα σε προηγούμενο στάδιο. Το ζητούμενο είναι η διάσπαση της ενδιάμεσης κλάσης –λόγω του ιδιαίτερος μεγάλου εύρους της- που κυμαίνεται από 25%-75%. Η Eurostat και ο ΟΟΣΑ χρησιμοποιούν τέτοιο εύρος, ωστόσο θεωρούμε ότι δεν είναι αντιπροσωπευτικό για την Ελλάδα. Για να ορίσουμε ένα διαχωρισμό στην ενδιάμεση κλάση ο οποίος θα αντιπροσωπεύει τις επιμέρους κατηγορίες θα κάνουμε ένα «πάντρεμα» του αστικού (ή αγροτικού) με τις μεταβλητές ορεινότητας αφενός και τις σταθμισμένες μεταβλητές υψόμετρου και έκτασης αφετέρου για να διερευνηθεί σε πρώτη φάση πού θα μπορούσε να χωριστεί η κλάση.

Για το λόγο αυτό εφαρμόστηκε μια πρώτη διερευνητική προσέγγιση. Αναλυτικότερα πραγματοποιήθηκε ταξινόμηση των δεδομένων της μεσαίας κλάσης και συγκεκριμένα επιλέχθηκε η μέθοδος της ιεραρχικής διαχωριστικής ταξινόμησης, με σκοπό να διασπαστεί διαδοχικά η ενιαία συστάδα (μεσαία κλάση με 247 παρατηρήσεις) σε επιμέρους μικρότερες με κοινά χαρακτηριστικά. Η ομοιογένεια των χαρακτηριστικών εξαρτάται από τις αποστάσεις μεταξύ των μετρήσεων. Ως μετρική της απόστασης στην παρούσα μεθοδολογία επιλέχθηκε η ευκλείδεια τετραγωνική απόσταση, η οποία εξασφαλίζει πιο συμπαγείς συστάδες. Σύμφωνα με το κριτήριο της ευκλείδειας απόστασης κάθε δήμος έχει ειδικό βάρος που ισούται με «1». Για δύο δήμους ισχύει: $\sum_{j=1}^k (A_i - B_j)^2$, όπου k, ο αριθμός των μεταβλητών που λαμβάνονται υπόψη. Όσο πιο κοντά στο 0 τείνει το άθροισμα των δήμων τόσο πιο μεγάλη ομοιογένεια παρουσιάζουν.

Παράλληλα, αφού σε πρώτη φάση τα δύο πιο κοντινά στοιχεία συγχωνευτούν σε μία συστάδα, είναι απαραίτητη η χρήση ενός κριτηρίου σύνδεσης, βάση του οποίου θα υπολογίζεται η απόσταση αυτής της νέας συστάδας με τις υπόλοιπες. Στην παρούσα φάση χρησιμοποιήθηκε το κριτήριο Ward ή διαφορετικά η «μέθοδος ελάχιστων διακυμάνσεων του Ward». Σύμφωνα με τον Ward σε κάθε νέα συστάδα χρησιμοποιείται το κριτήριο συνένωσης των κλάσεων με το μικρότερο άθροισμα τετραγωνικών σφαλμάτων. Θεωρείται ιδιαίτερα αποτελεσματικό κριτήριο καθώς ελαχιστοποιεί στο μέγιστο την απώλεια πληροφορίας (Ward, 1963).

Η ιεραρχική ταξινόμηση βασίζεται σε μια επαναληπτική διαδικασία και η ένωση των δήμων επαναλαμβάνεται μέχρι να ενωθούν όλοι σε μια συστάδα. Δεδομένου ότι έχουμε 247 δήμους η ομαδοποίηση επαναλαμβάνεται 246 φορές.

Όσο αφορά την επιλογή αριθμού συστάδων η τυπολογία βασίστηκε αφενός στα δένδρογράμματα που προέκυψαν και αφετέρου στο μέγεθος της μεσαίας κλάσης αναλογικά με το μέγεθος των δύο ακραίων κλάσεων και τον αριθμό των καποδιστριακών δήμων συνολικά. Η ταξινόμηση δοκιμάστηκε με δύο και τρεις συστάδες, ωστόσο οι δύο αποτέλεσαν ικανό και επαρκή αριθμό για να καταταχθούν ικανοποιητικά τα δεδομένα.

Η διαδικασία της ομαδοποίησης πραγματοποιήθηκε τρεις φορές, μία φορά για κάθε μεταβλητή εκτός του αστικού πληθυσμού. Συγκεκριμένα οι συνδυασμοί που ελέγχθηκαν είναι οι:

- % αστικού πληθυσμού - % ορεινού πληθυσμού
- % αστικού πληθυσμού – σταθμισμένο υψόμετρο με τον πληθυσμό
- % αστικού πληθυσμού – σταθμισμένο υψόμετρο με την έκταση

Από τον κάθε συνδυασμό μεταβλητών που επιλέχθηκαν για την ανάλυση των συστάδων προέκυψαν δύο ομαδοποιήσεις αντίστοιχα (μία με 2 συστάδες και μία με τρεις), η διασταύρωση των οποίων προέκυψε με πίνακες. Μέσα από την εκτενή και λεπτομερή ανάγνωση των πινάκων, προέκυψε πως ο συνδυασμός των μεταβλητών που διαχωρίζουν επαρκέστερα τη μεσαία κλάση είναι ο «% αστικού πληθυσμού – σταθμισμένο υψόμετρο με την έκταση» (Πίνακας 2.6).

Πίνακας 2.6: Ταξινόμηση μεσαίας κλάσης με το κριτήριο «% αστικού πληθυσμού – σταθμισμένο υψόμετρο με την έκταση

Τυπολογίες		Μέσος Όρος ανά Συστάδα				
		% Αστικού πληθυσμού 2001	Σταθμισμένο Υψόμετρο (πληθυσμός)	% Πεδινού πληθυσμού 2001	% Ορεινού πληθυσμού 2001	Πυκνότητα
Τυπολογία με 3 συστάδες	1	62,1	120	62,8	10,9	83,8
	2	37,6	204,2	52,9	17,2	51,7
	3	88,9	630,1	19,9	52,8	30,3
Τυπολογία με 2 συστάδες	1	64,5	166,3	58,9	14,7	78,9
	2	37,6	204,2	52,9	17,2	51,7

Πηγή: *Ιδία Επεξεργασία*

Σύμφωνα με την ταξινόμηση η μεσαία τάξη η οποία περιλάμβανε τον αστικό πληθυσμό του 2001 με ποσοστά από 25% έως 75% διασπάστηκε σε δύο μικρότερες κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία έχει μέσο αστικό πληθυσμό 64,5% και μέσο υψόμετρο 166,3 ενώ το ποσοστό του πεδινού πληθυσμού ανέρχεται στο 58,9%. Επομένως τα όρια της πρώτης κλάσης σταθεροποιούνται στο 50%-75%. Η δεύτερη ομάδα έχει μέσο αστικό πληθυσμό 37,6% και μέσο υψόμετρο 204,2 ενώ το ποσοστό του πεδινού πληθυσμού ανέρχεται στο 52,9%. Η δεύτερη κλάση οριοθετείται ανάμεσα στο 25% και στο 50%.

Μέσα από τη διαδικασία της ομαδοποίησης της ενδιάμεσης κλάσης προέκυψε σε ένα βαθμό η επαλήθευση του σταδίου 3. Οι περιοχές οι οποίες μέσα από μια χειρωνακτική παρέμβαση μετακινήθηκαν σε άλλη κλάση (Πίνακας 2.5) παρουσιάζονται να έχουν σχετικό υψηλό ορεινό υψόμετρο. Επομένως επιβεβαιώνεται ότι ορθά άλλαξαν κατηγορία. Η απευθείας συνολική ομαδοποίηση με τους 1034 καποδιστριακούς δήμους δεν δίνει ξεκάθαρα αποτελέσματα, δεδομένου ότι υπάρχει σημαντικός αριθμός παρατηρήσεων είτε με 0% είτε με 100%. Επομένως επιβεβαιώνεται ότι έπρεπε να γίνει διαχωρισμός τους εκ των προτέρων. Για επαλήθευση αυτής της υπόθεσης εργασίας πραγματοποιήθηκε ιεραρχική ανάλυση σε όλα τα δεδομένα συνολικά (1034) όπου όπως αναμενόταν δεν προέκυψαν ξεκάθαρα αποτελέσματα.

2.2.5 Αξιολόγηση της προτεινόμενης τυπολογίας και συμπεράσματα

Στο παρόν κεφάλαιο αποπειράθηκε να διατυπωθεί μια νέα τυπολογία του ελληνικού αγροτικού-αστικού χώρου με σκοπό να αναδείξει τις αγροτικές περιοχές σύμφωνα με το βαθμό ελκυστικότητάς τους. Αν και οι αντίστοιχες μεθοδολογίες της Eurostat και του ΟΟΣΑ αποτέλεσαν πρωταρχικό υπόβαθρο για τη δημιουργία της παρούσας τυπολογίας, ωστόσο θεωρούμε απαραίτητο να προτείνουμε διαφορετικά όρια

(thresholds) διαχωρισμού των κλάσεων, καθώς και επιπλέον κριτήρια έτσι ώστε η προτεινόμενη τυπολογία να προσαρμόζεται καλύτερα στα ελληνικά δεδομένα.

Με βάση τη μεθοδολογική προσέγγιση που προηγήθηκε η διαδικασία χωρίζεται αρχικά στη διαμόρφωση της αμιγούς αγροτικής και αστικής κλάσης και τέλος της ενδιάμεσης. Η αμιγώς αγροτική τάξη που προτείνουμε παραμένει σχεδόν η ίδια με αυτή των προτεινόμενων τυποολογιών. Αυτό που ουσιαστικά πραγματοποιήθηκε είναι μια αμελητέα αύξηση του άνω ορίου της από 20 σε 25%. Δεδομένου ότι ισχύει απόλυτα το πληθυσμιακό κριτήριο των 2000 κατοίκων με βάση την ΕΛΣΤΑΤ, οι υπόλοιπες μεταβλητές δεν κρίθηκε απαραίτητο να εφαρμοστούν. Επομένως η αμιγώς αγροτική τάξη διαμορφώθηκε με βάση το κριτήριο του πληθυσμού και μια αλλαγή στο ποσοστό που χαρακτηρίζει τους αστικούς δήμους, η οποία όμως είναι ουδέτερη (προστέθηκαν τέσσερεις δήμοι).

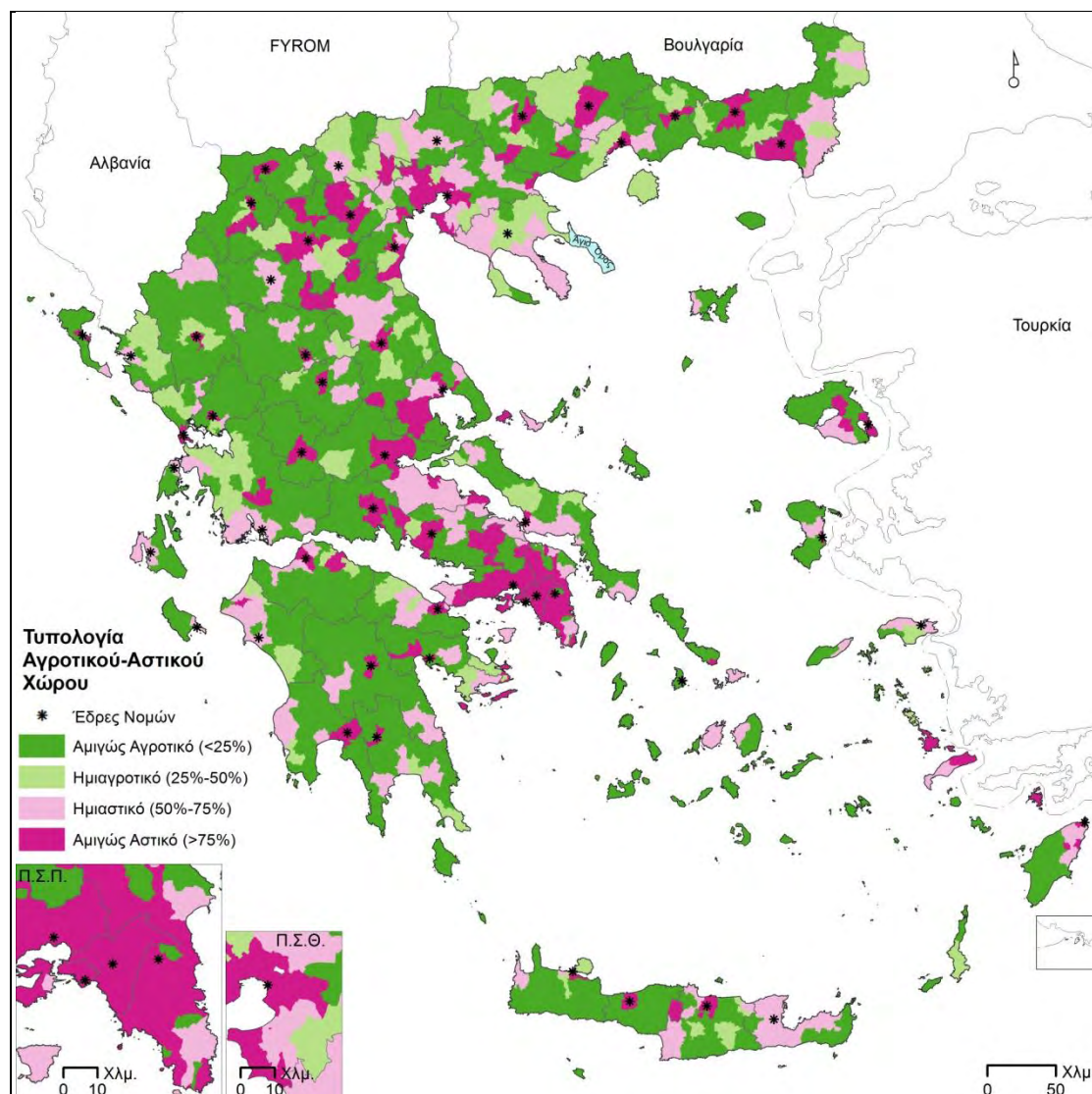
Αντίθετα, ο χαρακτηρισμός της αστικής τάξης συντίθεται διαφορετικά. Στην τυπολογία που αναπτύξαμε υπάρχουν πολύ λιγότεροι αμιγώς αστικοί καποδιστριακοί δήμοι. Αυτό συμβαίνει διότι αυξήσαμε το κριτήριο της αστικής τάξης κατά 25%. Πιο συγκεκριμένα, από 50% (359 δήμοι) που ορίζουν η Eurostat και ο ΟΟΣΑ το διαμορφώσαμε σε 75% (216 δήμοι). Επομένως περιορίσαμε τον ορισμό της αμιγούς αστικής τάξης και την κάναμε πιο συμπαγή, ενώ παράλληλα δώσαμε έμφαση στην αναδιάρθρωση της ενδιάμεσης τάξης. Ο λόγος που πραγματοποιήθηκε αυτό είναι ότι στην αστική ομάδα δεν εμπεριέχονταν αποκλειστικά δήμοι με κατεξοχήν αστικό πληθυσμό. Συγκεκριμένα, από τους 359 αστικούς δήμους οι 173 (48%) έχουν πληθυσμό από 2000-9999 κατοίκους, ενώ οι 71 (20%) έχουν πληθυσμό μικρότερο από 5000 κατοίκους. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι δήμοι Ανωγείων (2125 κάτοικοι), Ύδρας (2646 κάτοικοι), Φυλής (2702 κάτοικοι), Αγίου Κωνσταντίνου (3221 κάτοικοι), Αντιχασίων (3548 κάτοικοι), Πάργας (3846 κάτοικοι), Αλιάρτου (4352 κάτοικοι) και Αρχάγγελου (7731 κάτοικοι), καθώς επίσης οι κοινότητες Ανθούσας (2389 κάτοικοι) και Σταμάτας (2470 κάτοικοι).

Με βάση τον ορισμό του αστικού πληθυσμού η ενδιάμεση τάξη αφενός γίνεται πολύ μεγαλύτερη και αφετέρου ιδιαίτερα ανομοιογενής. Στόχος είναι να αναπτυχθεί μια τυπολογία όπου πραγματικά θα ενσωματώνει και στοιχεία λειτουργίας του χώρου. Η δυσκολία της παρούσας τυποολογίας έγκειται στη διάσπαση της μεγάλης ενδιάμεσης τάξης, η οποία δεν εντάσσεται στον αστικό ή τον αγροτικό ιστό με την έννοια του κανόνα του 25-75. Εν συνεχεία με βάση μια σειρά κριτηρίων όπως η ορεινότητα και το μέσο σταθμισμένο με τον πληθυσμό και την έκταση υψόμετρο πραγματοποιήθηκε μια σειρά ιεραρχικών ταξινομήσεων στη μεσαία κατηγορία (25%-75%) με σκοπό να προκύψει η βέλτιστη διάσπασή της.

Τελικώς η διάσπαση προέκυψε με μια καθαρή διάκριση μεταξύ του 25%-50% και του 50%-75%. Η διάκριση αυτή ενσωματώνει την ορεινότητα των περιοχών, η οποία έμμεσα υποδηλώνει δύο βασικές διαστάσεις, την «πρόσβαση» ή την «απομόνωση». Η τελική προτεινόμενη τυπολογία αποτελείται από τέσσερεις κατηγορίες οι οποίες ανταποκρίνονται πληρέστερα και επαρκέστερα στον ελληνικό αγροτικό-αστικό χώρο:

- < 25% → Αμιγώς Αγροτικό
- 25-50% → Ημιαγροτικό
- 50-75% → Ημιαστικό
- > 75% → Αμιγώς Αστικό

Χάρτης 2.6: Τυπολογία αγροτικού-αστικού χώρου

Πηγή: *Ιδία Επεξεργασία*

Στο σημείο αυτό αξίζει να γίνει μια αναφορά στην εγκυρότητα των ορίων της νέας τυπολογίας. Τα όρια που διαμορφώθηκαν στη νέα τυπολογία με βάση τους καποδιστριακούς δήμους είναι τεχνητά, δεν σημαίνει ότι είναι τα πραγματικά όρια που ισχύουν στο χώρο. Επομένως δημιουργείται αυτόματα ένας παράγοντας αβεβαιότητας. Πρόκειται για το κλασικό πρόβλημα των «μεταβαλλόμενων χωρικών ενοτήτων» (Jelinski and Wu, 1996). Στο χωρικό επίπεδο στο οποίο αναπτύξαμε την τυπολογία θεωρούμε ότι τα αποτελέσματά μας παρουσιάζουν ενδιαφέρον υπό την έννοια ότι επιτρέπουν μια πιο αποτελεσματική απεικόνιση του ενδιαμέσου αγροτικού χώρου. Όμως θα πρέπει ακόμα μια φορά να τονίσουμε ότι η προτεινόμενη τυπολογία

είναι καθαρά συνάρτηση της χωρικής μονάδας μέτρησης που επιλέξαμε καθώς και της επιλογής των ποσοστών διαχωρισμού αστικού-αγροτικού πληθυσμού. Κατά συνέπεια για να εξουδετερωθούν αυτοί οι παράγοντες αβεβαιότητας εφαρμόστηκε αυτή η μεθοδολογία στα δεδομένα της απογραφής του 2011 για τους καποδιστριακούς δήμους. Η επανάληψη αυτής της διαδικασίας δεν οδήγησε σε συνταρακτικές διαφορές, δηλαδή η ταξινόμηση όλων των δήμων της χώρας με βάση τα πιο πρόσφατα δεδομένα δεν προκάλεσε σημαντικές ανακατατάξεις. Όπως προκύπτει από το Χάρτη 4.1 η απεικόνιση του αγροτικού-αστικού χώρου για το 2011 δεν παρουσιάζει σημαντικές μεταβολές οι οποίες θα έθεταν υπό αμφισβήτηση τη μεθοδολογία μας.

Η τυπολογία αγροτικού-αστικού χώρου για την Ελλάδα που αναπτύχθηκε στον παρόν άρθρο, κρίνεται σκόπιμο να πλαισιωθεί από μια σύντομη κριτική αξιολόγηση, η οποία θα είναι ρεαλιστικότερη αν αναδείξουμε τις διαφορές μεταξύ της παρούσας και των τυπολογιών του ΟΟΣΑ και της Eurostat. Όπως αναδείχθηκε, οι τυπολογίες στις οποίες βασιστήκαμε για τη διαμόρφωση της νέας, αποδείχτηκαν ελλιπείς και δεν αντιπροσωπεύουν επαρκώς τη ταυτότητα των ελληνικών χωρικών ενοτήτων.

Μέσα από την οπτικοποίηση των τριών τυπολογιών σε θεματικούς χάρτες και τη μεταξύ τους σύγκριση διαφαίνονται ξεκάθαρες διαβαθμίσεις. Συγκεκριμένα η νέα τυπολογία προσδίδει λεπτομερέστερη ταυτότητα στους καποδιστριακούς δήμους. Αυτό που έχει ενδιαφέρον είναι η αμιγώς αγροτική κλάση που είναι σχεδόν ίδια με την αντίστοιχη της νέας τυπολογίας καθώς προστέθηκαν μόνο τέσσερεις επιπλέον χωρικές ενότητες (Πλατύ Ημαθίας, Εμμανουήλ Παπάς Σερρών, Νέα Ζίχνη Σερρών και Άστρος Κυνουρίας Αρκαδίας). Οι κυριότερες διαφορές εμφανίζονται μεταξύ της παλιάς αστικής τάξης (<50%) και της νέας (<75%). Η διαπίστωση αυτή είναι απόλυτα λογική αφού παρατηρείται ένα χάσμα είκοσι πέντε ποσοστιαίων μονάδων, οι οποίες αποτελούν την τρίτη τάξη της νέας τυπολογίας, κοινώς την ημιαστική κλάση. Πιο συγκεκριμένα η αμιγώς αστική ομάδα μειώνεται από 359 σε 216 καποδιστριακούς δήμους. Οι υπόλοιποι 143 δήμοι μετακινήθηκαν στην ημιαστική κλάση που δημιουργήθηκε.

Η εφαρμογή των προγενέστερων τυπολογιών στα ελληνικά δεδομένα δεν έβρισκε ικανοποιητική εφαρμογή, κυρίως στα δεδομένα της μεγάλης ενδιάμεσης και της αστικής κλάσης. Η ενδιάμεση τάξη ιδιαίτερα, αποτελούνταν από χωρικές μονάδες των οποίων η ταυτότητα δεν μπορούσε να προσδιοριστεί επαρκώς. Συνυπήρχαν στην ίδια ομάδα καποδιστριακοί δήμοι με εκ βάθρων διαφορετικά χαρακτηριστικά, παραδείγματος χάριν η Θήρα (83% αγροτικό-17% αστικό) και η Νίκαια Λάρισας (50% αστικό-50% αγροτικό), η οποία γειτνιάζει με το μεγάλο αστικό κέντρο της Θεσσαλίας και ως εκ τούτου όλο και περισσότερο λειτουργεί ως περιφερειακός χώρος της πόλης αυτής. Αντίστοιχα στην αμιγώς αστική κλάση συνυπήρχαν καποδιστριακοί δήμοι όπως η Αθήνα (0% αγροτικό-100% αστικό) και η Σκάλα Λακωνίας (49% αγροτικό-51% αστικό), δήμου με περίπου 5000 κατοίκους.

Τέλος, εστιάζουμε στην αντιστοίχιση της τυπολογίας που αναπτύξαμε, με τις έδρες των ελληνικών νομών. Δεδομένου ότι οι έδρες αντιπροσωπεύουν το μεγαλύτερο

αστικό κέντρο κάθε νομού, αποτελούν επομένως ταυτόχρονα οικονομικό πόλο και σημείο συγκέντρωσης των τοπικών αναπτυξιακών προοπτικών. Η ανωτέρω διαπίστωση επαληθεύεται και από το Χάρτη 4.1, όπου το 78% των εδρών (42 από 54) ανήκει σε αμιγώς αστικούς καποδιστριακούς δήμους. Παρουσιάζονται ωστόσο και εξαιρέσεις, δηλαδή έδρες νομών με ημιαστική και αμιαγροτική ταυτότητα. Πιο συγκεκριμένα ο Πολύγυρος Χαλκιδικής αποτελεί τον μοναδικό ελληνικό δήμο με έδρα ημιαγροτική. Επιπλέον παρατηρούνται έντεκα πρωτεύουσες νομών που ανήκουν σε ημιαστικούς δήμους (20% των εδρών) και παρατίθενται στον Πίνακα 2.7. Ειδικότερα παρατηρείται ότι στους νομούς Πύργου, Αιτωλοακαρνανίας και Πέλλας υπάρχουν, από πληθυσμιακής άποψης, μεγαλύτεροι δήμοι από τους αντίστοιχους των εδρών, οι οποίοι παράλληλα χαρακτηρίζονται ως αμιγώς αστικοί (Ανδραβίδα, Αγρίνιο και Γιαννιτσά αντίστοιχα). Το γεγονός αυτό επισημαίνει ότι ανεξαρτήτως έδρας, πόλο ελκυστικότητας ενδέχεται να αποτελεί ένας εξίσου μεγάλος δήμος του νομού, του οποίου ο πληθυσμός είναι «περισσότερο αστικός».

Πίνακας 2.1: Ημιαστικές έδρες νομών

Ημιαστικές Έδρες Νομών	% Αστικού πληθυσμού
Άγιος Νικόλαος	53,4
Ηγουμενίτσα	60,7
Λευκάδα	64,8
Βαθύ	67,2
Ζάκυνθος	67,6
Πύργος	68,1
Ιερά Πόλη Μεσολογγίου	68,9
Κιλκίς	71,3
Γρεβενά	71,8
Έδεσσα	71,9
Αργοστόλι	73,0

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Μέσα από τη συγκριτική ανάλυση και αξιολόγηση των επίσημων τυπολογιών και της παρούσας, συμπεραίνουμε ότι υπάρχουν θεμελιώδεις και ουσιαστικές διαφορές μεταξύ τους. Στο παρόν άρθρο αναδείξαμε ότι οι τυπολογίες του ΟΟΣΑ και της Eurostat (οι οποίες κατανέμουν τον πληθυσμό με βάση τα ποσοστά αστικότητας σε τρεις συστάδες) δεν αντιπροσωπεύουν τον ελληνικό χώρο με επάρκεια. Η μεγάλη δυσκολία έγκειται στην αδυναμία «κανονικοποίησης» των ιδιαίτερων μορφολογικών, δημογραφικών και κοινωνικών μεταβλητών κάθε χώρας. Διαμορφώνοντας την ελληνική τυπολογία αγροτικού-αστικού πληθυσμού δώσαμε ιδιαίτερη βαρύτητα στα

χαρακτηριστικά του ελληνικού χώρου. Δεδομένης της μεθοδολογίας που αναπτύξαμε, καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως η τυπολογία διαμορφωμένη σε τέσσερεις κλάσεις προσφέρει σε σημαντικό βαθμό καλύτερη πληροφορία για το σχεδιασμό πολιτικών ανάπτυξης.

2.3 Η Επιστροφή στην Ύπαιθρο στην Ελλάδα μετά το 2000: Μια Μεθοδολογική Προσέγγιση των δυνητικών χωρικών προτύπων

2.3.1 Το λεπτό ζήτημα των διαθέσιμων δεδομένων

Η μετανάστευση αποτελεί το πιο πολύπλοκο δημογραφικό φαινόμενο αφενός λόγω της δυσκολίας του ορισμού της και αφετέρου λόγω της μη διαθεσιμότητας επαρκών και αναλυτικών δεδομένων. Ως άμεσο επακόλουθο προκύπτουν οι τροποποιήσεις των μεθοδολογιών των εκάστοτε ερευνών με βάση τα υπάρχοντα δεδομένα. Έτσι το φαινόμενο είναι αδύνατο να μελετηθεί εις βάθος, παρά μόνο αποτυπώνονται κάποιες πτυχές του.

Κύρια πηγή παροχής δεδομένων για την εσωτερική μετανάστευση αποτελούν διεθνώς οι εθνικές απογραφές πληθυσμών. Αναλυτικότερα, στα απογραφικά δελτία περιλαμβάνονται εξειδικευμένες ερωτήσεις που αφορούν τον τόπο κατοικίας, τον τόπο γέννησης και τον τόπο συνήθους διαμονής. Παρόλα αυτά οι απογραφές φαίνεται σε κάποιο βαθμό να παρέχουν ανεπαρκείς πληροφορίες όσον αφορά τη μετανάστευση και την κινητικότητα των πληθυσμών καθώς: (i) η δεδομένη περίοδος αναφοράς είναι το έτος, ή η πενταετία (στην Ελλάδα) (ii) περιλαμβάνουν τις μετακινήσεις που πραγματοποιήθηκαν στα άκρα των χρονικών τομών, ενώ δεν αναφέρονται οι ενδιάμεσες μετακινήσεις (iii) δεν διατυπώνονται οι κύριες αιτίες αλλαγής τόπου κατοικίας (Κυριαζή-Άλλισον, 2005).

Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζεται η ένταση των μετακινήσεων κατά τη χρονική τομή 2001-2011. Συγκεκριμένα επικεντρώνεται στη μελέτη της κινητικότητας του ελληνικού πληθυσμού την τελευταία δεκαετία πριν την ελληνική οικονομική κρίση και ειδικότερα ερευνάται εάν υπάρχουν ενδείξεις μιας αναστροφής του φαινομένου της κινητικότητας, προς την ύπαιθρο. Αν παρατηρούνται δηλαδή χωρικά μοτίβα όσον αφορά την εσωτερική μετανάστευση ανάμεσα στον τόπο προέλευσης και στον τόπο εγκατάστασης, με απώτερο σκοπό την αναζήτηση κέντρων ελκυστικότητας πληθυσμού στην ύπαιθρο.

Οι διαχρονικές διοικητικές μεταβολές, η μη υιοθέτηση ενός ενιαίου συστήματος γεωγραφικών κωδικών και η μη διαθεσιμότητα ψηφιακών γεωχωρικών υποβάθρων θέτουν προβληματισμούς ιδιαίτερα στις διαχρονικές αναλύσεις, ενώ η αξιοπιστία και η διαθεσιμότητα ή μή των δεδομένων δυσχεραίνουν τις συγχρονικές αναλύσεις (Κοτζαμάνης και Παππάς, 2014). Στην παρούσα μελέτη τα δεδομένα της ανάλυσης αναφέρονται στα αποτελέσματα των απογραφών 2001-2011, ενώ το χωρικό επίπεδο αναφοράς και για τις δύο απογραφές είναι η δημοτική ενότητα (πρώην

Καποδιστριακός δήμος) με σύστημα γεωγραφικής κωδικοποίησης τους Καποδιστριακούς δήμους.

Ειδικότερα, η ανάλυση επικεντρώνεται στους Έλληνες που (i) ήταν επιβιώσαντες το 2001 και το 2011 και (ii) ήταν παρόντες στην Ελλάδα το 2001 και το 2011 (απογράφησαν στην Ελλάδα). Το διακύβευμα της παρούσας εργασίας είναι η μελέτη ενός πυλώνα της εσωτερικής μετανάστευσης και συγκεκριμένα της «επιστροφής στην ύπαιθρο» -και σε μία επέκταση στον τόπο καταγωγής. Συνεπώς η δομή και ο τρόπος που τίθεται το ερευνητικό ερώτημα επιτάσσει ο υπό μελέτη πληθυσμός να είναι ελληνικής καταγωγής που αντιστοιχεί περίπου στο 92% του μόνιμου πληθυσμού της χώρας (Πίνακας 2.8).

Πίνακας 2.8: 1^η πληθυσμιακή ομάδα απόρριψης (Αλλοδαποί)

Κατηγορίες	Πληθυσμός	Ποσοστό %
Έλληνες επιβιώσαντες και παρόντες στην Ελλάδα τα έτη 2001 και 2011	9.904.286	91,57
Αλλοδαποί παρόντες στην Ελλάδα το 2011	912.000	8,43
Σύνολο	10.816.286	100

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Μετά τον πρώτο διαχωρισμό, ο πληθυσμός διασπάστηκε σε δύο επιμέρους κατηγορίες: στους Έλληνες όπου στα δύο άκρα της υπό μελέτη χρονικής τομής απογράφησαν στον ίδιο δήμο και στους Έλληνες όπου το 2001 απογράφησαν σε ένα δήμο X ενώ το 2011 απογράφησαν σε διαφορετικό δήμο Y. Αυτός ο διαχωρισμός ουσιαστικά διαχωρίζει τον «σταθερό» (μη μετακινούμενο) σε βάθος δεκαετίας πληθυσμό ενός δήμου από αυτόν που μετακινήθηκε (Πίνακας 2.9).

Πίνακας 2.9: 2^η πληθυσμιακή ομάδα απόρριψης (Έλληνες μη μετακινούμενοι)

Κατηγορίες	Πληθυσμός	Ποσοστό %
Έλληνες παρόντες σε δήμο X το 2001 και απογραφέντες στον ίδιο δήμο X το 2011	8.067.657	81,46
Έλληνες παρόντες σε δήμο X το 2001 και απογραφέντες σε διαφορετικό δήμο Y το 2011	1.836.629	18,54
Σύνολο	9.904.286	100

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Τέλος μια 3^η ομάδα απορρίφθηκε εφόσον δεν πληροί τις προϋποθέσεις μελέτης - εκτός των αλλοδαπών και των επιβιωσάντων Ελλήνων που δε βρισκόταν στην Ελλάδα κατά τις δύο τελευταίες απογραφές (Πίνακας 2.10). Πρόκειται για την ηλικιακή ομάδα 0-19 ετών, καθώς οι μετακινήσεις που πραγματοποιεί η συγκεκριμένη ομάδα είναι επάγωγες. Οι νέοι δεν λαμβάνονται υπόψη στην παρακάτω ανάλυση εφόσον η μετακίνησή τους μπορεί να θεωρηθεί ως εξαρτώμενη.

Πραγματικά, η ένταση της μετακίνησης είναι συνάρτηση του πλήθους της οικογένειας (και συγκεκριμένα των τέκνων που μετακινήθηκαν). Τα ερευνητικά υποκείμενα που εντάσσονται στην ηλικιακή κατηγορία 0-19 δεν μετακινούνται αυτοβούλως, αλλά μετακινούνται διότι κάποιοι ανιόντες μετακινήθηκαν. Επιπλέον οι ανήλικοι συμμετέχουν αμυδρά στη μεταναστευτική απόφαση των γονιών τους (Urry, 2007). Εξαιρώντας επομένως από τον πληθυσμό του 2001 την ηλικιακή κατηγορία 0-9 ετών εξουδετερώνεται κατά κάποιο τρόπο το φαινόμενο της γονιμότητας και της γεννητικότητας στο διάστημα 2001-2011.

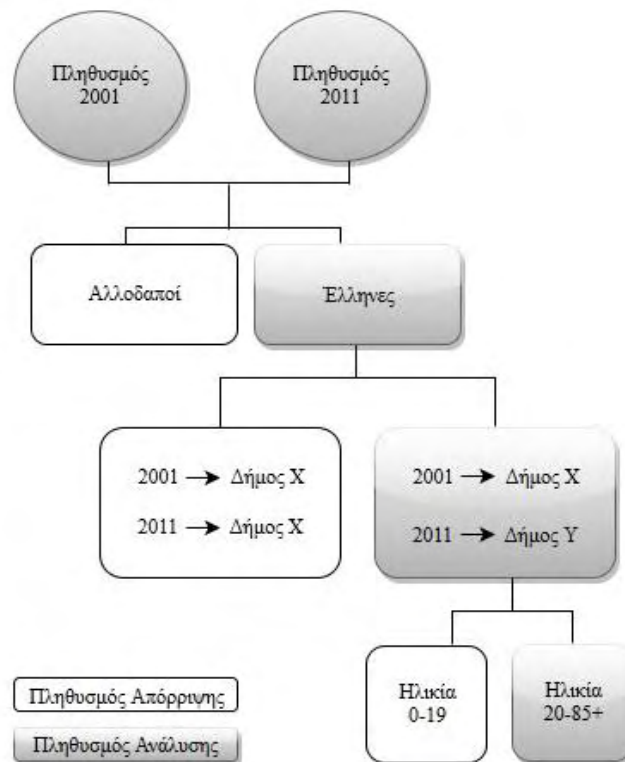
Πίνακας 2.10: 3^η πληθυσμιακή ομάδα απόρριψης (Έλληνες 0-19 ετών)

Κατηγορίες	Ηλικιακές Ομάδες	Πληθυσμός	Ποσοστό %
Έλληνες παρόντες σε δήμο X το 2001 και απογραφέντες στον ίδιο δήμο X το 2011	0-19	1.632.613	16,48
	20-85+	6.435.044	64,97
Έλληνες παρόντες σε δήμο X το 2001 και απογραφέντες σε διαφορετικό δήμο Y το 2011	0-19	287.238	2,90
	20-85+	1.549.391	15,64
Σύνολο	0-85+	9.904.286	100

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Συνοπτικά, η διαδικασία επιλογής του τελικού πληθυσμού μελέτης απεικονίζεται στο παρακάτω σχήμα.

Σχήμα 2.2: Επιλογή και απόρριψη πληθυσμού μελέτης

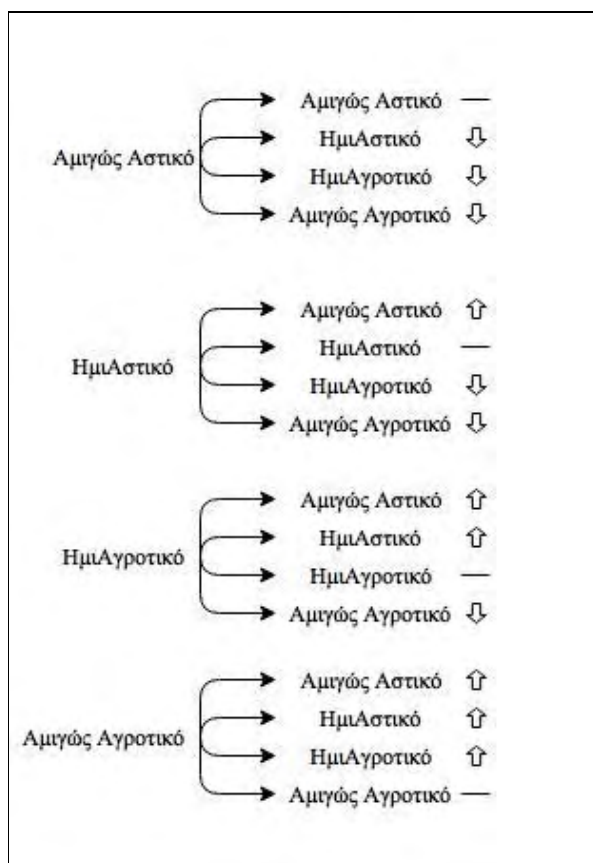

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

2.3.2 Μεθοδολογία

Με βάση την προτεινόμενη τυπολογία και τις τέσσερις κατηγορίες γεωγραφικής ταξινόμησης των καποδιστριακών δήμων, δυνητικά υπάρχουν 16 διαφορετικοί τύποι εσωτερικής μετανάστευσης (Σχήμα 2.3). Αναλογικά με την αστική-αγροτική ιεραρχία παρατηρούνται έξι τύποι μετακινήσεων προς «χαμηλότερα» γεωγραφικά στρώματα και έξι προς «υψηλότερα».

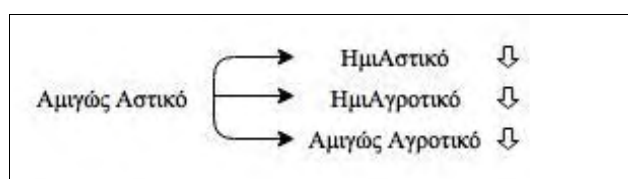
Σχήμα 2.3: Τα δυνητικά χωρικά μοτίβα εσωτερικής μετανάστευσης

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η παρούσα έρευνα εξετάζει εάν και σε ποιο βαθμό υπάρχουν τάσεις-ενδείξεις μετακίνησης ελληνικού πληθυσμού προς την ύπαιθρο. Επομένως η ανάλυση επικεντρώνεται στον πληθυσμό που εξέρχεται από τα αστικά κέντρα και κατευθύνεται προς τις ημιαστικές, ημιαγροτικές και αγροτικές περιοχές. Κατά συνέπεια απορρίπτονται οι ροές (i) από ημιαγροτικό δήμο προς αγροτικό και (ii) από ημιαστικό δήμο προς ημιαγροτικό ή αγροτικό. Παρά το γεγονός ότι αποτελούν ροές με κατεύθυνση «υψηλό προς χαμηλότερο γεωγραφικό επίπεδο», καμία από τις τρεις κατηγορίες δεν πληροί το κριτήριο της υψηλής αστικότητας όπως ορίστηκε στην τυπολογία που διατυπώσαμε. Εντάσσονται ως έννοιες στην ευρύτερη ύπαιθρο και ως εκ τούτου οι μετακινήσεις μεταξύ δήμων που παρουσιάζουν ομοιότητες και κοινά χαρακτηριστικά στα πλαίσια της έννοιας της υπαίθρου όπως την ορίσαμε ανωτέρω δεν αποτελούν ερευνητικό αντικείμενο του παρόντος. Ενσωματώνουν δηλαδή την έννοια της υπαίθρου. Επομένως, οι εξεταζόμενες ροές περιορίζονται σε τρεις κατευθύνσεις (Σχήμα 2.4).

Σχήμα 2.4: Δυνητικές ροές φαινομένου «επιστροφής στην ύπαιθρο»

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Περιορισμένος είναι -σε απόλυτες τιμές- ο πληθυσμός που μετακινήθηκε από τον αστικό χώρο στην ύπαιθρο, επομένως δε μπορεί να ειπωθεί ότι στα πλαίσια της εσωτερικής μετανάστευσης η επιστροφή στην ύπαιθρο αποτελεί φαινόμενο σε όξυνση. Ωστόσο όπως αποδεικνύεται στη συνέχεια είναι ενδιαφέρον να τύχει επιστημονικής διερεύνησης, καθώς δεν χαρακτηρίζεται από αμελητέες μεταναστευτικές ροές.

Το σύνολο των Ελλήνων μετακινούμενων ηλικίας 20 ετών και άνω, κατά το διάστημα 2001-2011, ανέρχεται σε 1.549.391 από τα οποία το 80% προέρχεται από αμιγώς αστικά κέντρα. Όπως ήταν αναμενόμενο, η πλειοψηφία αυτών των μετακινήσεων πραγματοποιείται μέσα στον αστικό χώρο (Πίνακας 2.11). Αν σε απόλυτες τιμές, η επιστροφή στην ύπαιθρο δεν μπορεί να θεωρηθεί φαινόμενο σε όξυνση, σε σχετικούς όρους, οι ροές από τα αστικά κέντρα στην ύπαιθρο δεν είναι ουδέτερες (περίπου 27%) και κατά συνέπεια αποτελούν αντικείμενο περαιτέρω διερεύνησης.

Πίνακας 2.11: Ροές εξερχόμενου πληθυσμού από τα αστικά κέντρα

Κατεύθυνση	Πληθυσμός	Ποσοστό %
Σύνολο	1.222.171	100
Αστικό → Αστικό	895.006	73,2
Αστικό → Υπαιθρο	327.165	26,8
Αστικό → Ημιαστικό	135.220	11,1
Αστικό → Ημιαγροτικό	54.787	4,5
Αστικό → Αγροτικό	137.158	11,2

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Για την προσέγγιση του ερωτήματος αναπτύχθηκαν δύο παράλληλες μεθοδολογίες, καθεμία από τις οποίες εστιάζει σε συγκεκριμένο πεδίο μελέτης και αναφοράς. Η ανάπτυξη των χωρικών μοτίβων προϋποθέτει σε αρχικό στάδιο τη διασταύρωση των πινάκων των δύο τελευταίων απογραφών (2001 και 2011) ώστε να δημιουργηθούν οι μεταναστευτικές ροές. Με φίλτρα απομονώθηκαν οι ροές με αφετηρία τους αμιγώς αστικούς δήμους (2001) και κατεύθυνση στην ύπαιθρο (2011) σε βάθος δεκαετίας. Τέλος, με βάση τα παραπάνω δεδομένα, εκτιμήθηκαν δύο δείκτες που αντανakλούν την ένταση του φαινομένου και την ελκυστικότητα των χωρικών ενότητων.

2.3.2.1. Ένταση

Η μετανάστευση από μια αγροτική περιοχή σε μία άλλη έχει ιδιαίτερη ένταση όταν πρόκειται για περιοχές που ανήκουν στην ίδια περιφέρεια. Σε αυτή την περίπτωση οι δείκτες μετανάστευσης είναι υψηλότεροι από τους αντίστοιχους της μετανάστευσης σε αστικές περιοχές (Connell et al., 1976). Στην πραγματικότητα οι εσωτερικές μετακινήσεις εντός του ιδίου νομού έχουν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά με την αγροτική προς αστική μετανάστευση. Μπορούν για παράδειγμα να ενισχύσουν τις ευκαιρίες εισοδήματος και να περιλάβουν μια μετάβαση από οικογενειακή επιχείρηση σε μισθωτή εργασία (Rosenzweig and Stark, 1989).

Το πρώτο μεθοδολογικό ζήτημα που προκύπτει είναι να αναδειχθεί ποιες είναι οι περιοχές που συνολικά γίνονται αποδέκτες εισροών ιδιαίτερα αυξημένης βαρύτητας. Μέσα από τη διερεύνηση της «έντασης» του φαινομένου αναμένεται να προκύψουν δήμοι που λόγω της μεγάλης έντασης των μεταναστευτικών εισροών (και όχι του φυσικού ισοζυγίου) παρουσιάζουν πληθυσμιακή ανάκαμψη.

Ο Δείκτης Έντασης του φαινομένου της «Επιστροφής στην Ύπαιθρο» είναι ο αριθμός των ατόμων που εισέρχονται σε ένα δήμο για 1000 μόνιμους κατοίκους. Προσδιορίζει την ελκυστικότητα ενός δήμου μέσα από το μέγεθος των εισροών σε αυτό. Όσο μεγαλύτερος είναι ο δείκτης έντασης τόσο μεγαλύτερο είναι το ειδικό βάρος των εισροών στον συνολικό πληθυσμό.

Δείκτης 1 = Δείκτης Έντασης «Επιστροφής στην Ύπαιθρο» =
Εισροές i / Πληθυσμός Αναφοράς i

Όπου $i = 1, 2, \dots, 1034$ Καποδιστριακοί δήμοι

Για τον υπολογισμό του συγκεκριμένου δείκτη απαιτήθηκε η δημιουργία του συγκεντρωτικού πίνακα των 1034 καποδιστριακών δήμων της χώρας για τα δύο άκρα της χρονικής τομής (2001-2011), με σκοπό την ανάδειξη των μεταναστευτικών ροών. Η ανάγνωση του αποτελέσματος περιγράφει τα άτομα που το 2001 απογράφησαν σε κάποιον αμιγώς αστικό δήμο της χώρας και το 2011 απογράφησαν σε δήμο που εντάσσεται στην ύπαιθρο. Ως εκ τούτου προέκυψαν οι εισροές στην ύπαιθρο για το απογραφικό έτος 2011. Κατόπιν οι εισροές διασπάστηκαν ανάλογα με την προέλευσή τους (εισροές από ίδιο νομό, από άλλο νομό, από Θεσσαλονίκη και από Αθήνα) και δημιουργήθηκαν πέντε χάρτες-εργαλεία ώστε να επαληθεύσουν και να ενισχύσουν τις πιθανές εστίες ελκυστικότητας που προέκυψαν από τον δείκτη έντασης του φαινομένου.

2.3.2.2 Κυρίαρχη Προέλευση

Η πλειοψηφία των ερευνητών της εσωτερικής μετανάστευσης δεν αντιλαμβάνεται τη σπουδαιότητα της σύνδεσης της υπαίθρου (ως μεταναστευτικό προορισμό) με τη χωρική ενότητα της κυρίαρχης προέλευσης των μεταναστών (Stockdale, 2015), ενώ τα κλασικά μεταναστευτικά μοτίβα της αποαστικοποίησης δεν αντικατοπτρίζουν με ακρίβεια την πολυπλοκότητα του φαινομένου (Bijker and Haartsen, 2012). Επιπλέον, το φαινόμενο της αναστροφής της αστικοποίησης έχει πια αναλυθεί σε όλο του το εύρος και υπάρχει ένα εκτεταμένο βιβλιογραφικό φάσμα στο οποίο «δεν υπάρχουν και πολλά να συμπληρώσει κανείς» (Halfacree, 2008). Αυτό έχει ως αποτέλεσμα την εξασθένηση των ποσοτικών ερευνών και την εξαγωγή γενικευμένων συμπερασμάτων ως προς τη μετακίνηση πληθυσμών σε αγροτικές περιοχές υπό το ευρύ φάσμα της αποαστικοποίησης (Stockdale, 2015).

Το μεθοδολογικό ζήτημα που προκύπτει αφορά στις προτιμησιακές σχέσεις όσον αφορά την κινητικότητα του πληθυσμού αναφοράς πριν την απογραφή του 2011. Η ανάλυση επικεντρώνεται στα πιθανά χωρικά μοτίβα που παρουσιάζει ο ελληνικός χώρος στα πλαίσια της εσωτερικής μετανάστευσης, όσον αφορά την έξοδο.

Διερευνάται επομένως σε ποιο βαθμό οι ροές που προκύπτουν προέρχονται από εγγύς ή μακρινά αστικά κέντρα, ίδιου ή διαφορετικού νομού και τέλος ποιός είναι ο σχετικός ρόλος των δύο μητροπολιτικών περιοχών της Ελλάδας (Αθήνα και Θεσσαλονίκη) ώστε να καταλήξουμε σε σαφή και ασφαλή συμπεράσματα σχετικά με την πραγματική ύπαρξη τάσεων μετακίνησης του πληθυσμού προς την ύπαιθρο. Ως εκ τούτου, ο τόπος προέλευσης του μετακινούμενου πληθυσμού παίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της μεθοδολογίας και στη διατύπωση των συμπερασμάτων.

Οι 816 πρώην Καποδιστριακοί δήμοι που εντάσσονται στην ελληνική ύπαιθρο (όπως αυτή ορίστηκε παραπάνω) είναι εξαιρετικά διαφοροποιημένοι όσον αφορά το εξής: υπάρχουν δήμοι των οποίων η έλξη ξεπερνά συνταρακτικά τα πλαίσια όχι μόνο του νομού, αλλά και του διπλανού χώρου, ενώ ταυτόχρονα υπάρχουν δήμοι, η έξοδος των οποίων περιορίζεται στον όμορο χώρο. Θεωρώντας ότι καλύπτουμε ένα αρκετά ευρύ χωρικό φάσμα ορίσαμε πέντε κλάσεις οι οποίες με βάση το ερευνητικό ερώτημα είναι ικανές να αναδείξουν εστίες συγκέντρωσης πληθυσμού που προέρχονται από συγκεκριμένα χωρικά μοτίβα. Τα μοτίβα που καθορίζουν τη μέγιστη έλξη συνοψίζονται ως:

1. Γειτονικά Αστικά κέντρα
2. Αστικά κέντρα ίδιου νομού
3. Αστικά κέντρα Νομού Θεσσαλονίκης
4. Αστικά κέντρα Νομού Αττικής
5. Αστικά κέντρα Άλλου Νομού (εκτός Αττικής και Θεσσαλονίκης)

Απαραίτητη προϋπόθεση για τη σύσταση των πέντε κατηγοριών είναι οι αφετηρίες των μετακινήσεων να προέρχονται από αμιγώς αστικά κέντρα, αφού μελετάται η «επιστροφή στην ύπαιθρο» υπό το πρίσμα της εξόδου από τους αμιγώς αστικούς δήμους. Λόγω της γεωγραφικής τους θέσης και του κοινωνικού και οικονομικού τους ρόλου στη λειτουργία της χώρας, προσδιορίστηκαν αρχικά οι αστικοί δήμοι των πολεοδομικών συγκροτημάτων Αττικής και Θεσσαλονίκης. Σε δεύτερη φάση δημιουργήσαμε τον συγκεντρωτικό πίνακα γειννίας 1^{ου} βαθμού για κάθε έναν από τους 1034 καποδιστριακούς δήμους, με σκοπό να εντοπιστούν οι εισροές στην ύπαιθρο από τους όμορους αστικούς δήμους. Είναι προφανές ότι η ανάλυση θα μπορούσε να εξεταστεί και σε επίπεδο γειννίας 2^{ου} βαθμού, καθώς είναι πιθανό να παρατηρηθεί εξίσου εντατική κινητικότητα.

Μεθοδολογικά η κυρίαρχη προέλευση προσεγγίζεται με δύο τρόπους μέτρησης, συμπληρωματικούς μεταξύ τους. Η πρώτη λαμβάνει υπόψη τις εισόδους σε απόλυτες τιμές και επομένως αναδεικνύει το βάρος των μεγάλων χωρικών ενοτήτων και πιο συγκεκριμένα των δύο μεγάλων πολεοδομικών συγκροτημάτων (Αττική και Θεσσαλονίκη), διότι έχουν μεγαλύτερο πληθυσμιακό μέγεθος και επιτρέπει επομένως να διαφανούν οι ζώνες επιρροής αυτού του δίπολου. Ο 2^{ος} δείκτης λαμβάνει υπόψη το σχετικό βάρος των πέντε μοτίβων (δεν έχουν το ίδιο βάρος λόγω του πληθυσμιακού μεγέθους), επομένως αναδεικνύεται η σχετική σημασία των ενδοπεριφερειακών

μετακινήσεων. Η μία προσέγγιση δεν αναιρεί την άλλη. Αντιθέτως αποτελούν δύο συμπληρωματικές προσεγγίσεις της κυρίαρχης προέλευσης: α) σε απόλυτες τιμές για να τονιστεί η λειτουργία μεταξύ των μεγάλων ζωνών επιρροής και β) σε σχετικές τιμές για να προκύψουν οι πραγματικές εισροές εκτός ζωνών επιρροής.

α) Κυρίαρχη Προέλευση σε απόλυτες τιμές

Για κάθε δήμο υπολογίστηκαν πέντε μεταβλητές, μία για κάθε χωρικό πλαίσιο. Ειδικότερα, οι μεταβλητές αυτές αντιπροσωπεύουν το ποσοστό των εισροών για κάθε μία από τις πέντε κατηγορίες προς τις συνολικές εισροές στο δήμο.

Inf_1 = Είσοδοι από Γειτονικό Δήμο / Συνολικές Εισροές στο δήμο

Inf_2 = Είσοδοι από δήμο Ίδιου νομού / Συνολικές Εισροές στο δήμο

Inf_3 = Είσοδοι από Θεσσαλονίκη / Συνολικές Εισροές στο δήμο

Inf_4 = Είσοδοι από Αθήνα / Συνολικές Εισροές στο δήμο

Inf_5 = Είσοδοι από Άλλο νομό / Συνολικές Εισροές στο δήμο

Η Κυρίαρχη Προέλευση σε απόλυτες τιμές που προκύπτει από το μοτίβο που παρουσιάζει την πλειοψηφία των εισροών σε κάθε δήμο υπολογίζεται ως εξής:

Δείκτης 2 = Κυρίαρχη Προέλευση σε απόλυτες τιμές i = $\text{Max}(Inf_1_i \text{ to } Inf_5_i)$

Όπου $i = 1, 2, \dots, 1034$ Καποδιστριακοί δήμοι

β) Κυρίαρχη Προέλευση σε σχετικές τιμές

Η δεύτερη προσέγγιση προσδοκά να λύσει το πρόβλημα των «μεγάλων πληθυσμών» σε σχέση με τους «μικρούς». Για το λόγο αυτό απαιτείται η δημιουργία σταθμισμένων μεταβλητών όπου θα εξαλείφουν το μεγάλο βάρος που έχει η Αττική και δευτερευόντως η Θεσσαλονίκη λόγω πληθυσμιακού μεγέθους. Ο συνολικός πληθυσμός των πέντε αστικών κατηγοριών, για κάθε έναν από τους δήμους, ορίζεται ως εξής (Πίνακας 2.12):

Πίνακας 2.12: Δημιουργία νέων πληθυσμιακών μεταβλητών

Μεταβλητή	Περιγραφή	Συνθήκη
$p1_i$	Πληθυσμός Γειτονικών Δήμων	Πληθυσμός γειτονικών δήμων στον ίδιο Νομό – Πληθυσμός Δήμου i – ΠΣΑ – ΠΣΘ + Πληθυσμός Γειτονικών Δήμων σε άλλο Νομό
$p2_i$	Πληθυσμός Γειτόνων Ίδιου Νομού	Πληθυσμός ίδιου Νομού – Πληθυσμός Γειτονικών Δήμων του Νομού – ΠΣΑ

– ΠΣΘ		
p3_i	Πληθυσμός ΠΣΘ	Πληθυσμός του ΠΣΘ – Πληθυσμός Δήμου i
p4_i	Πληθυσμός ΠΣΑ	Πληθυσμός του ΠΣΑ – Πληθυσμός Δήμου i
p5_i	Πληθυσμός Άλλων Νομών	Πληθυσμός άλλων Νομών – Πληθυσμός Δήμου i – Πληθυσμός Γειτονικών Δήμων – ΠΣΑ – ΠΣΘ

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Στη συνέχεια, δημιουργήσαμε τα ειδικά βάρη για κάθε ένα από τα πέντε χωρικά μοτίβα κυρίαρχης προέλευσης, τα οποία προέκυψαν από το λόγο των εισροών σε ένα δήμο i προς τις νέες πληθυσμιακές μεταβλητές στον πληθυσμό του κάθε μοτίβου (Πίνακας 2.13).

Πίνακας 2.13: Υπολογισμός βαρών

Μεταβλητή	Περιγραφή	Υπολογισμός
w_Inf1	Βάρος Γειτονικών Δήμων	Είσοδοι από Γειτονικό Δήμο / p1 _i
w_Inf2	Βάρος Γειτόνων Ίδιου Νομού	Είσοδοι από δήμο Ίδιου νομού / p2 _i
w_Inf3	Βάρος ΠΣΘ	Είσοδοι από Θεσσαλονίκη / p3 _i
w_Inf4	Βάρος ΠΣΑ	Είσοδοι από Αθήνα / p4 _i
w_Inf5	Βάρος Άλλων Νομών	Είσοδοι από Άλλο Νομό / p5 _i

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Η Κυρίαρχη Προέλευση σε σχετικούς όρους, λαμβάνει υπόψη το διαφορετικό μέγεθος των πέντε χωρικών προτύπων. Ορίζεται ως εξής:

Δείκτης 3 = Κυρίαρχη Προέλευση σε Σχετικές τιμές $i = \text{MAX} (w_Inf1i \text{ to } w_Inf5i)$

Όπου $i = 1, 2, \dots, 1034$ Καποδιστριακοί δήμοι

2.3.3 Επιστροφή στην Ύπαιθρο: μια πρώτη προσέγγιση

Η ένταση της εσωτερικής μετανάστευσης –αντανακλά τη σχετική σπουδαιότητα των εισροών από τις αστικές περιοχές σε βάθος εικοσαετίας- αποτιμάται ως δείκτης μέτρησης της ελκυστικότητας μιας χωρικής ενότητας. Ο συγκεκριμένος δείκτης χαρακτηρίζεται από υψηλή μεταβλητότητα (Χάρτης 2.7). Διακρίνονται περιοχές που παρουσιάζουν μικρής έντασης εισροές (<10%), μεσαίας έντασης εισροές (10-25%), αλλά και σημαντικά ποσοστά εισόδου (>25%) όσον αφορά τον πληθυσμό αναφοράς τους και αναδύονται κάποιες καινούργιες χωρικές ενότητες οι οποίες καθίστανται πιο δυναμικές όσον αφορά την αύξηση του πληθυσμού τους, ιδίως όταν οι νεοεισερχόμενοι κάτοικοι αποτελούν νέα νοικοκυριά.

Οι μεγάλες εντάσεις παρατηρούνται ως επί το πλείστον στους γειτονικούς των αστικών κέντρων δήμους. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική είναι η αυξημένη ένταση που εντοπίζεται στους περιφερειακούς δήμους, κυρίως των δύο μητροπολιτικών περιοχών Αθήνας και Θεσσαλονίκης. Χαρακτηριστικά παραδείγματα για την Αττική αποτελούν τα αμιγώς αγροτικά Πικέρμι, Σαρωνίδα και Σκάλα Ωρωπού, ενώ για τη Θεσσαλονίκη οι ημιαστικοί δήμοι Μίκρας, Θέρμης και Μυγδονίας. Στους προαναφερθέντες δήμους οι εισροές ξεπερνούν το 50% του συνολικού πληθυσμού αναφοράς. Ιδιαίτερος υψηλή ελκυστικότητα παρουσιάζει επίσης η Κρητική ύπαιθρος και συγκεκριμένα οι δήμοι που συνορεύουν με τα αστικά κέντρα Χανίων (Ακρωτήρι, Νέα Κυδωνία, Θέρισος), Ρεθύμνου (δήμοι Νικηφόρου Φωκά, Αρκαδίου) και Ηρακλείου (δήμοι Γαζίου, Γουβών, Επισκοπής).

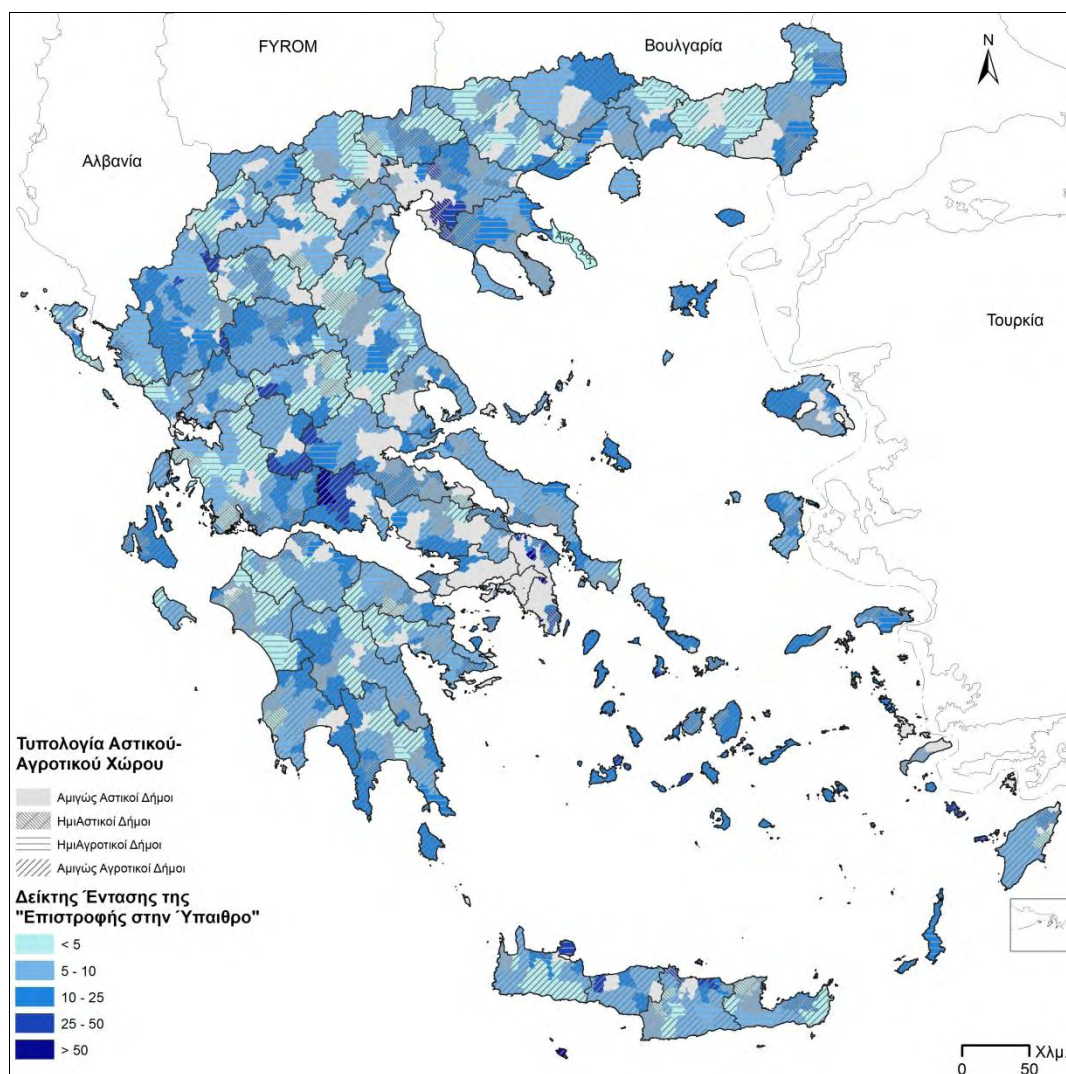
Η ένταση της κινητικότητας διαφοροποιείται σημαντικά στην υπόλοιπη ηπειρωτική Ελλάδα. Το φαινόμενο της εγκατάστασης ή επιστροφής του αστικού πληθυσμού στην ύπαιθρο αντανακλάται ευκρινώς στην κλάση 10-25. Συνολικά 244 χωρικές ενότητες χαρακτηρίζονται από μεσαίας έντασης ελκυστικότητα, από τις οποίες σχεδόν το 80% αφορά δήμους αμιγώς αγροτικούς και ημιαγροτικούς, ενώ μόλις το 20% αναφέρεται σε ημιαστικούς δήμους. Η πλειοψηφία των αγροτικών αυτών ενοτήτων δε γειτνιάζει με κάποιο αστικό κέντρο και συγκεντρώνεται στον κύριο ορεινό όγκο της χώρας. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει ότι δεν πρόκειται απλά για μια επέκταση της επιρροής της πόλης στο διπλανό χώρο, αλλά πραγματικά υπάρχει σε εξέλιξη μια χωρική τάση πληθυσμιακής ανακατάταξης, με αποτέλεσμα την ανασύσταση της αμιγούς αγροτικής υπαίθρου σε κοινωνικό, οικονομικό και πληθυσμιακό επίπεδο.

Η κατηγορία στην οποία θεωρείται ότι η ένταση των μετακινήσεων είναι αμελητέα (5% εισροές στον πληθυσμό) αποτελείται κατά κύριο λόγο από αμιγώς αγροτικούς και ημιαγροτικούς δήμους (166 δήμοι) με πληθυσμό κατά μέσο όρο 4.000 κατοίκους. Χαμηλής έντασης μετακινήσεις θεωρείται επίσης ότι πραγματοποιούνται στην ομάδα 5-10%, στην οποία εντάσσονται συνολικά 357 πρώην Καποδιστριακοί δήμοι εκ των οποίων οι 17% είναι ημιαστικοί, οι 11% είναι ημιαγροτικοί και οι 72% είναι αμιγώς αγροτικοί. Η ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης κατηγορίας είναι ότι περιλαμβάνει πέντε πρωτεύουσες νομών με μη αστική ταυτότητα (Πύργος, Γρεβενά, Ζάκυνθος, Έδεσσα, Άγιος Νικόλαος) οι οποίες παράλληλα αποτελούν μη ισχυρό πόλο έλξης πληθυσμού και οι όμοροι με αυτές δήμοι παρουσιάζουν χαμηλή ελκυστικότητα.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο ημιαστικός Πύργος Ηλείας, ο οποίος χαρακτηρίζεται από χαμηλή ελκτική δυναμική, σε αντίθεση με τον αμιγώς αγροτικό δήμο Κάστρου-Κυλλήνης (10-25%) ο οποίος γειτνιάζει με το μοναδικό αστικό κέντρο στην Ηλεία (Ανδραβίδα).

Τέλος, υπάρχουν ορισμένες περιπτώσεις που δύσκολα μπορούν να ερμηνευτούν και αυτό πιθανώς οφείλεται σε σφάλματα της τελευταίας απογραφής του πληθυσμού (2011). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ο αμιγώς αγροτικός δήμος Βαρδουσίων Φωκίδος όπου το 2001 είχε πληθυσμό αναφοράς 756 κατοίκους και το 2011 εισήλθαν 447 άτομα από κάποιο αστικό κέντρο.

Χάρτης 2.7: Δείκτης έντασης της «επιστροφής στην ύπαιθρο» (2001-2011)

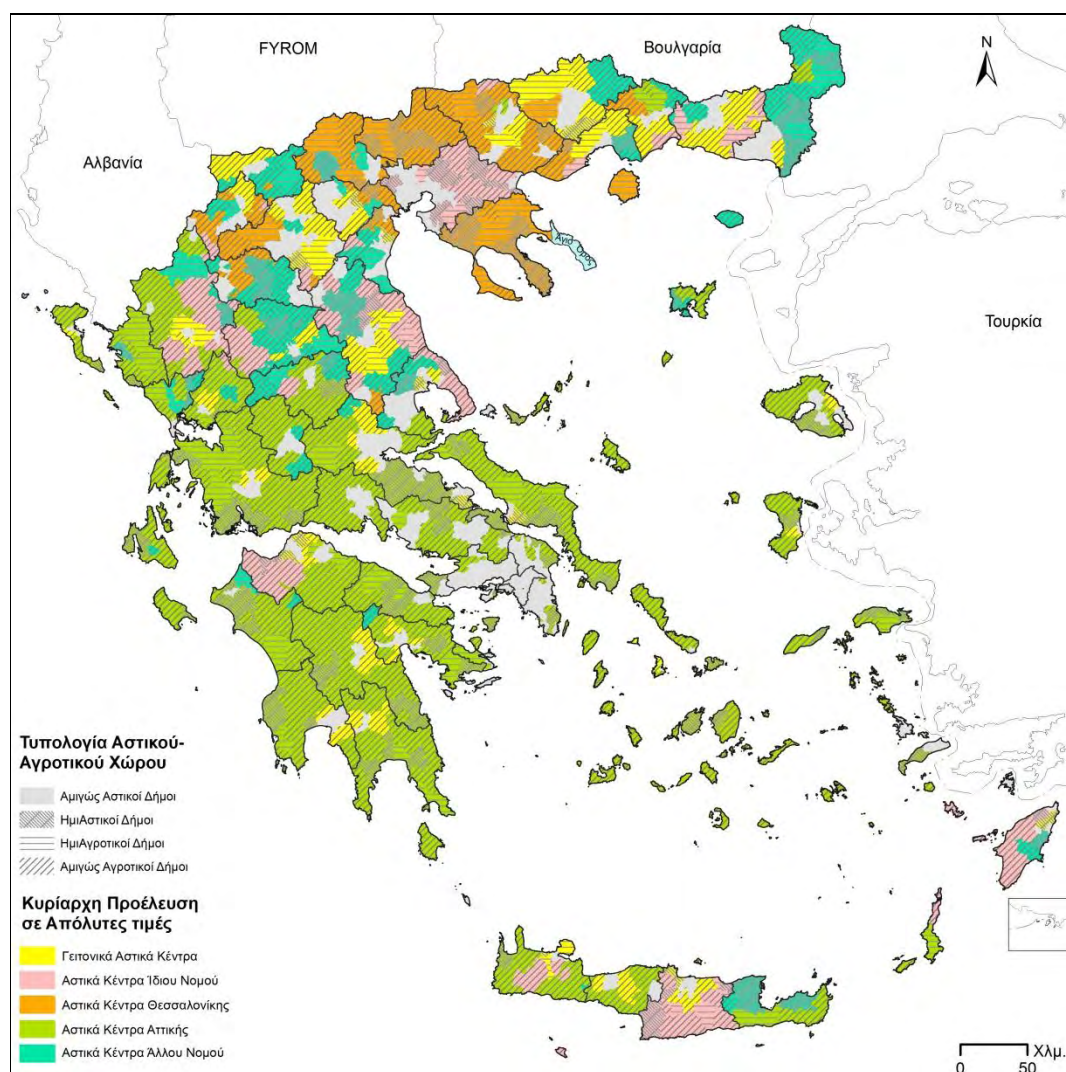
Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Η κυρίαρχη προέλευση (Χάρτης 2.8) αναδεικνύει σε απόλυτες τιμές την προέλευση της μέγιστης εισόδου σε κάθε δήμο. Ο δείκτης προσδιορίζει ξεκάθαρα τις ζώνες επιρροής του δίπολου Αθήνας- Θεσσαλονίκης. Η Πελοπόννησος, τα νησιά και η Στερεά Ελλάδα ελκύουν κατά πλειοψηφία άτομα τα οποία προέρχονται από την Αττική, ενώ αντίθετα η Βόρεια Ελλάδα και συγκεκριμένα η Κεντρική Μακεδονία

ελκύει αποκλειστικά άτομα τα οποία προέρχονται από τη Θεσσαλονίκη. Αποδεικνύεται επομένως ότι στα πλαίσια της εσωτερικής μετανάστευσης οι μετακινήσεις πληθυσμών δεν πραγματοποιούνται «τυχαία» ή με βάση μόνο το γεωγραφικό κριτήριο της απόστασης. Παράδειγμα αυτού αποτελεί η Κέρκυρα η οποία χωρικά βρίσκεται πλησιέστερα στη Θεσσαλονίκη, ωστόσο η κυρίαρχη προέλευση των νεοεισερχόμενων κατοίκων πραγματοποιείται από την Αθήνα. Παρατηρείται επίσης ότι το 50% των ημιαστικών, περισσότερο από το 30% των ημιαγροτικών και σχεδόν το 55% των αγροτικών δήμων ελκύει επί το πλείστον άτομα από την Αθήνα.

Ο ευρύτερος περιαστικός χώρος των περισσότερων αστικών κέντρων τείνει να ελκύει κατά πλειοψηφία άτομα από τα όμορα αστικά κέντρα (παραδείγματος χάρη Πάτρα, Ιωάννινα, Λάρισα, Ηράκλειο και άλλα). Παρά το γεγονός ότι το ειδικό βάρος των δύο μητροπόλεων είναι σημαντικό και εμφανώς υπερισχύει, οι περιαστικές περιοχές αναδύουν τη δυναμική τους και τείνουν να συνθέτουν πιθανές εστίες ελκυστικότητας τροφοδοτούμενες από τα αστικά κέντρα με τα οποία γειτνιάζουν. Η Θεσσαλία, η Ανατολική και Δυτική Μακεδονία, η Θράκη και ο νομός Ηρακλείου φαίνεται να διαφοροποιούνται ως προς την επικρατέστερη προέλευση των εισροών τους από την υπόλοιπη Ελλάδα, καθώς δεν υπερισχύει ο ρόλος και το μεγάλο ειδικό βάρος των μητροπόλεων. Παρουσιάζουν κατά βάση μια εσωτερική πληθυσμιακή ανακατάταξη.

Χάρτης 2.8: Κυρίαρχη Προέλευση σε απόλυτες τιμές (2001-2011)

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Σε σχετικούς όρους (Χάρτης 2.9) οι ενδοπεριφερειακές μετακινήσεις κυριαρχούν στον μεταναστευτικό χάρτη, οι οποίες δεν είναι δυνατό να απεικονιστούν στην πρώτη περίπτωση (Χάρτης 2.8) λόγω του μεγάλου σχετικού βάρους του δίπολου Αθήνας-Θεσσαλονίκης. Απεικονίζονται πλέον ξεκάθαρα οι ζώνες ελκυστικότητας που σχηματίζονται γύρω από κάθε αστικό κέντρο.

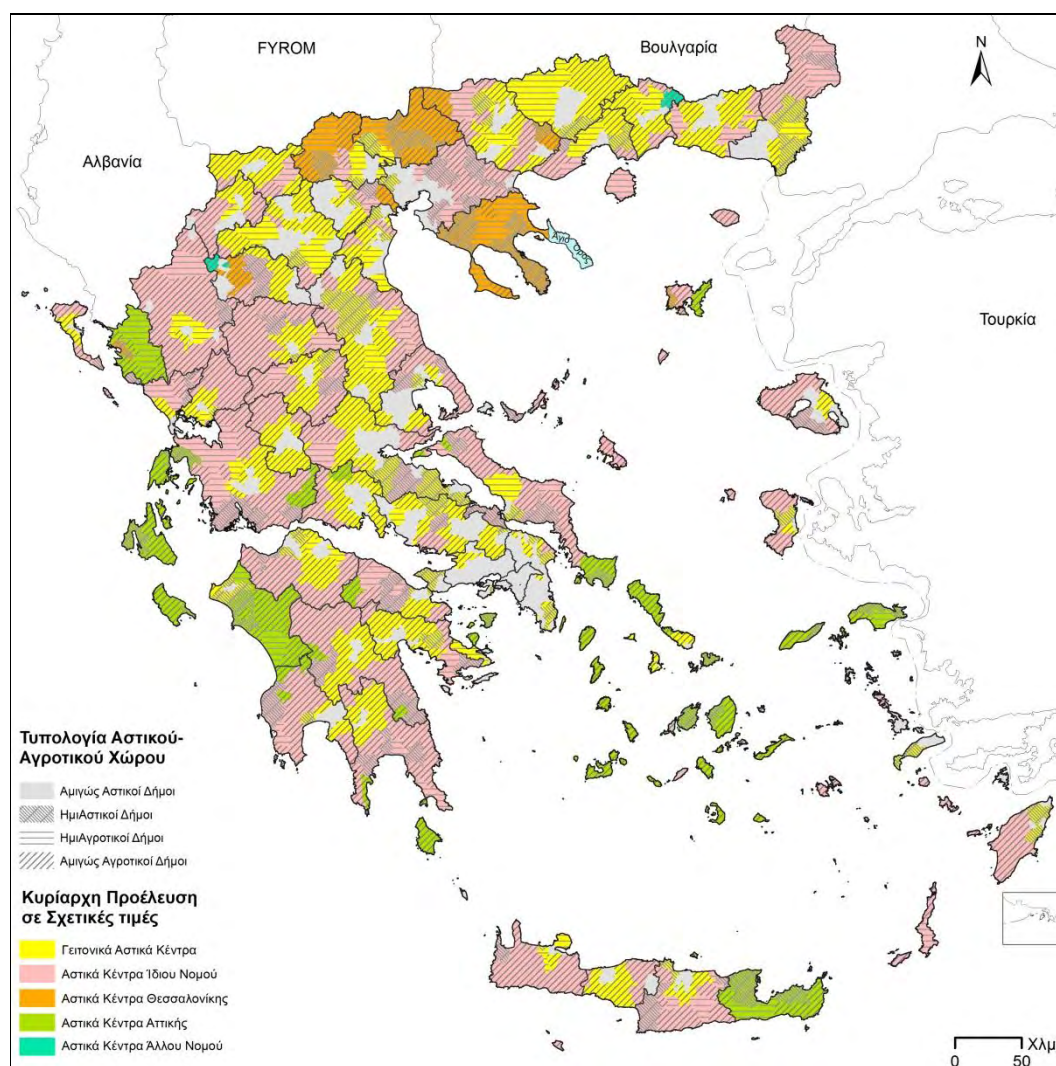
Παρατηρούνται αγροτικές χωρικές ενότητες οι οποίες γειτνιάζουν με τα αστικά κέντρα και προσελκύουν πληθυσμό από αυτά. Η ελκυστικότητα Αθήνας και Θεσσαλονίκης και η πόλωση που προκαλούν στον ευρύτερο περιαστικό χώρο τους παύουν να έχουν τόσο μεγάλη βαρύτητα και επομένως προκαλείται ένα φαινόμενο συσσώρευσης πληθυσμού γύρω από τα αστικά κέντρα της περιφέρειας (agglomeration effect).

Αντίθετα η επιρροή της Αττικής στο νησιωτικό χώρο εξακολουθεί να έχει ιδιαίτερη βαρύτητα καθώς από τον Χάρτη 2.9 προκύπτει μια έντονη αλληλεπίδραση μεταξύ τους. Ειδικότερα επιβεβαιώνεται μιας αυξημένης βαρύτητας έλξη των κατοίκων της

πρωτεύουσας από τις νησιωτικές περιοχές. Αντίθετα η Αττική χάνει τη δυναμικότητά της ως προς τις εκροές πληθυσμού προς την Πελοπόννησο και τη Δυτική Ελλάδα, ενώ σε αυτές τις χωρικές ενότητες κερδίζουν έδαφος οι ενδοπεριφερειακές ανταλλαγές πληθυσμών και οι γειτνιάζοντες με τα αστικά κέντρα δήμοι. Στον αντίποδα, η κυρίαρχη προέλευση σε σχετικούς όρους των περιοχών της κεντρικής Μακεδονίας δε διαφοροποιείται σημαντικά ως προς την επικρατέστερη προέλευση. Η Θεσσαλονίκη εξακολουθεί να αποτελεί ζώνη επιρροής στους νομούς της κεντρικής Μακεδονίας και ιδιαίτερα στο Κιλκίς, στη Πέλλα και στη Χαλκιδική.

Αντίθετα στις περιοχές του κύριου κορμού της χώρας, οι οποίες χαρακτηρίζονται από το άξονα S της ανάπτυξης, φαίνεται να κυριαρχούν οι μετακινήσεις με προέλευση τα όμορα αστικά κέντρα. Αναδύονται νέα κέντρα ελκυστικότητας στην ύπαιθρο με έμφαση στην ηπειρωτική χώρα και την Κρήτη τα οποία ελκύουν πληθυσμό από τα αστικά κέντρα με τα οποία γειτνιάζουν.

Χάρτης 2.9: Κυρίαρχη Προέλευση σε σχετικές τιμές (2001-2011)

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Η απόλυτη και η σχετική προσέγγιση της κυρίαρχης προέλευσης λειτουργούν συμπληρωματικά. Η πρώτη παρουσιάζει τη γενική εικόνα που επικρατεί στις ελληνικές χωρικές ενότητες όσον αφορά τις πληθυσμιακές μετακινήσεις, ενώ η δεύτερη εστιάζει στις ουσιαστικές μετακινήσεις, αυτές που δεν εντοπίζονται στην πρώτη περίπτωση λόγω του μικρού ειδικού βάρους των μικρότερων πληθυσμιακά δήμων.

2.3.4 Συμπεράσματα

Η μετανάστευση αποτελεί ένα συνεχές και επαναλαμβανόμενο «προσανατολισμένο προς το μέλλον» φαινόμενο, κατά το οποίο ο μετανάστης επανατοποθετεί τον εαυτό του -ενδεχομένως και την οικογένειά του- σε μια νέα χωρική τοποθεσία, προσδοκώντας ένα καλύτερο μέλλον (Λαλιώτου, 2013). Στην Ελλάδα, το μεταναστευτικό ζήτημα και πιο συγκεκριμένα η εσωτερική μετανάστευση αποτέλεσε αντικείμενο αυξημένου ενδιαφέροντος για πολλές δεκαετίες. Πρόσφατες μελέτες που

αφορούν στην εσωτερική μετανάστευση (σε μεγάλη χωρική κλίμακα), αναδεικνύουν τις τάσεις μετακίνησης του ελληνικού πληθυσμού από αστικές περιοχές σε αγροτικές ως φαινόμενο υπό εξέλιξη, ωστόσο περιορισμένης έντασης συγκριτικά με άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Ντυκέν, 2009; Gkartzios, 2013). Σε επίπεδο περιφέρειας (NUTS 2), εάν εξετάσουμε το μεταναστευτικό ισοζύγιο κατά την περίοδο 31/12/09 έως την ημερομηνία διεξαγωγής της τελευταίας απογραφής (2011), διαφαίνεται καθαρά ότι η Αττική και η Θεσσαλονίκη είναι οι μόνες περιοχές με αρνητικό ισοζύγιο, ενώ όλες οι υπόλοιπες περιφέρειες παρουσιάζουν ελαφρώς θετικό ή σαφώς θετικό ισοζύγιο (ιδιαίτερα οι νησιωτικές περιοχές). Αυτό το αποτέλεσμα τείνει να υποδεικνύει μια πιθανή έξοδο από τα δύο κύρια αστικά κέντρα προς άλλες περιοχές και αυτή η κινητικότητα φαίνεται να ενισχύει τη θέση των νησιωτικών περιοχών.

Τα αποτελέσματα που προέκυψαν σε σχέση με την απεικόνιση των ροών, παρουσιάστηκαν με επιφύλαξη ως προς την πληρότητα και την αξιοπιστία των διαθέσιμων δεδομένων (Κοτζαμάνης και Μίχου, 2010). Βάσει αυτού, πραγματοποιήθηκε μια ιδιαιτέρως προσεκτική ανάλυση προκειμένου να διατυπωθούν συμπεράσματα, λαμβάνοντας υπόψη τα μειονεκτήματα που επεσήμανε η ΕΛΣΤΑΤ, σχετικά με τη συγκρισιμότητα μεταξύ των δύο απογραφών (2001-2011).

Με βάση την ένταση των μετακινήσεων του ελληνικού πληθυσμού, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις ενδοπεριφερειακές μετακινήσεις και κυρίως στις μετακινήσεις με κατεύθυνση προς τις περιαστικές περιοχές, ανεξαρτήτως χωρικής ταυτότητας. Η ανάλυση του δείκτη κυρίαρχης προέλευσης σε απόλυτες τιμές, ωστόσο, προσφέρει ποιοτικότερες πληροφορίες σε σχέση με την ανάλυση της έντασης. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι ο πρώτος αντανakλά πολύ καλά την ιστορική διαμόρφωση της Ελλάδας, καθώς και το ιστορικό πλαίσιο της αστικοποίησης, πτυχές οι οποίες παίζουν σημαντικό ρόλο. Στη βάση των πέντε χωρικών μοτίβων που καθορίστηκαν προηγουμένως, επισημαίνονται τρεις μεγάλες ζώνες όσον αφορά την προέλευση νέων κατοίκων στην ύπαιθρο: (i) Οι μη αστικοί χώροι της Δυτικής Ελλάδας, της Νότιας Ελλάδας, καθώς και των νησιών του Αιγαίου είναι σαφώς κάτω από την επιρροή της Αθήνας, (ii) οι περισσότερες περιοχές της υπαίθρου της Δυτικής και Κεντρικής Μακεδονίας είναι υπό την επιρροή της Θεσσαλονίκης, (iii) ένα μεγάλο μέρος της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, η Ήπειρος και η Θεσσαλία παρουσιάζουν μια πιο σύνθετη κατάσταση με πολύ περιορισμένες εισροές από την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Σε σχετικούς όρους, ο δείκτης προέλευσης ενισχύει τα ανωτέρω αποτελέσματα, ακόμη και αν η γενικότερη εικόνα παραμένει αμετάβλητη: τα νησιά (συμπεριλαμβανομένων των Ιονίων) τείνουν να μετατραπούν σε χώρους υποδοχής νέων κατοίκων που προέρχονται από την Αττική, ενώ η προέλευση των νέων κατοίκων στην Κεντρική Μακεδονία προέρχεται στην πλειονότητά τους από τη Θεσσαλονίκη. Ωστόσο, η συνολική εικόνα των τάσεων «επιστροφής» -όταν αξιολογούνται σε σχετικούς όρους- είναι πιο διαφοροποιημένη καθώς είναι ιδιαίτερα αυξημένος ο ρόλος των περιφερειακών αστικών κέντρων (περιφερειακές πρωτεύουσες, καθώς και μικρές-μεσαίες πόλεις). Τέλος, φαίνεται ότι η εσωτερική μετανάστευση από αμιγώς αστικές περιοχές στις αγροτικές ζώνες εστιάζεται κυρίως

σε δύο χωρικά πρότυπα: μετακινήσεις α) σε γειτονικούς δήμους και β) σε δήμους του ίδιου νομού.

Ο συνδυασμός των δεικτών έντασης και κυρίαρχης προέλευσης σε σχετικούς όρους επαληθεύει την ύπαρξη πολλαπλών μορφών εσωτερικών μετακινήσεων, οι λόγοι των οποίων ποικίλουν ανάλογα με τους μεταναστευτικούς προορισμούς. Μέσω της χαρτογράφησης των χωρικών προτύπων, δεν είμαστε σε θέση να εξάγουμε συμπεράσματα όσον αφορά τα κίνητρα και τις αιτίες που οδήγησαν στην «επιστροφή στην ύπαιθρο». Έτσι, παρά το γεγονός ότι υπάρχουν ενδείξεις «επιστροφής», θα ήταν απολύτως αυθαίρετο να συναχθεί το συμπέρασμα ότι το φαινόμενο αυτό αντανακλά μια επιστροφή στον τόπο καταγωγής, αν και οι οικογενειακοί δεσμοί στην Ελλάδα είναι εξαιρετικά ισχυροί. Τα αποτελέσματα αυτά καταδεικνύουν την ανάγκη για περαιτέρω έρευνα σχετικά με αυτό το σύνθετο φαινόμενο. Συνδυάζοντας τα δύο κριτήρια (ένταση και κυρίαρχη προέλευση σε σχετικούς όρους), είναι πράγματι δυνατό να ανιχνευθούν αντιπροσωπευτικές περιοχές προκειμένου να πραγματοποιηθεί έρευνα πεδίου. Μέσω αυτής της διαδικασίας, θα διερευνηθούν τα αίτια της εσωτερικής μετανάστευσης με σκοπό την άντληση πληροφοριών όσον αφορά την ποιοτική διάσταση της «επιστροφής στην ύπαιθρο».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Παράγοντες ελκυστικότητας της Υπαίθρου και κύρια χωρικά μοτίβα εγκατάστασης

3.1 Εισαγωγή

Η μετανάστευση αποτελεί ένα πεδίο μελέτης με πλούσιο βιβλιογραφικό και ερευνητικό υπόβαθρο. Ως φαινόμενο έχει μελετηθεί επανειλημμένα, ωστόσο η πολυδιάστατη φύση του το καθιστά διαχρονικό και ορθώς επιτρέπει τη διαρκή διερεύνησή του. Οι πληθυσμιακές και χωρικές ισορροπίες μεταβάλλονται διαρκώς, ανακύπτουν νέα πολιτιστικά και κοινωνικά τοπία και πρότυπα διαβίωσης, και προκύπτουν νέες μορφές κινητικότητας που υποκινούνται από πλήθος αιτιών και κινήτρων. Οι οικονομικές συνθήκες διαφοροποιούν εξίσου το φαινόμενο από χωρική άποψη, ενισχύοντας τη δυναμική των εσωτερικών ροών (Bayona-I-Carrasco et al., 2015). Η ιστορία έχει διδάξει πως οι επιπτώσεις των υφέσεων στην οικονομία στον τομέα της μετανάστευσης είναι πολύπλοκες και δύσκολο να προβλεφθούν (Castles, 2009). Επίσης σύμφωνα με τις προηγούμενες οικονομικές κρίσεις οι οριστικές συνέπειες θα διαφανούν μετά από χρόνια (Koser, 2009).

Στο παρόν κεφάλαιο το ερευνητικό ερώτημα που τίθεται είναι η αναζήτηση των παραγόντων από την οπτική του εν δυνάμει μετανάστη στη λήψη αποφάσεων μετανάστευσης, όσον αφορά την επιλογή του μεταναστευτικού προορισμού. Με βάση τις αντικειμενικές αναζητήσεις των μεταναστών θα πραγματοποιηθεί αξιολόγηση των κύριων τύπων δήμων που εμφανίζουν πλεονεκτήματα ή δυνητικές προοπτικές εγκατάστασης. Θα εξεταστεί ποια είναι τα ηλικιακά προφίλ των ατόμων που τείνουν να εισέρχονται σε συγκεκριμένους τύπους δήμων, απαντώντας παράλληλα στο τί αναζητά ο εσωτερικός μετανάστης στον τόπο εγκατάστασης.

Στη βιβλιογραφία υπάρχει πλήθος θεωριών που ερμηνεύουν τη λήψη της μεταναστευτικής απόφασης. Μετά από τους γνωστούς «Νόμους της Μετανάστευσης» (“Laws of migration”) του Ravenstein (1885) διάφορες θεωρίες αναπτυχθήκαν με σκοπό τον προσδιορισμό και την ανάλυση των αιτιών της μετανάστευσης (King, 2012), μεταξύ των πιο διαδεδομένων συγκαταλέγονται οι οικονομικές θεωρίες (Harris and Torado, 1970; Stark and Bloom, 1985; Massey et al., 1993), οι κοινωνιολογικές θεωρίες (Lee, 1966), η φεμινιστική προσέγγιση (Zlotnik, 2003, Silvey, 2006; Hyndman, 1997) και η διεθνική οπτική της μετανάστευσης (Portes and Walton, 1981, Castells, 1989).

Η θεωρία της «απόθησης-έλξης» (Push-pull factors) (Lee, 1966) αναγνωρίζει ότι η λήψη απόφασης προέρχεται καθαρά από μια ολιστική προσέγγιση του οικονομικού-κοινωνικού ιστού και διαχωρίζει τους παράγοντες απόθησης ενός ατόμου από τον τόπο εγκατάστασης (προκαταρκτικές συνθήκες εγκατάλειψης), από τους παράγοντες έλξης ενός ατόμου σε έναν νέο προορισμό (τι αναζητά στον μεταναστευτικό προορισμό). Η συγκεκριμένη θεωρία υποστηρίζει ότι οι παράγοντες έλξης έχουν ειδικό βάρος στην περίπτωση εκούσιας μετανάστευσης, ενώ οι παράγοντες απόθησης έχουν αυξημένη επιρροή στα άτομα που αναγκάζονται να μετακινηθούν. Υπάρχουν επομένως παράγοντες που ωθούν τον μετανάστη σε αναζήτηση νέας «πατρίδας» λόγω συνθηκών και καταστάσεων που τον δυσαρεστούν και υπάρχουν άλλοι παράγοντες που κάνουν ελκυστική κάποια άλλη περιοχή-προορισμό για να ζήσει (Dorrig and Tobler, 1983).

Οι παράγοντες ώθησης είναι παράγοντες που υποχρεώνουν ένα άτομο, για διαφορετικούς λόγους, να εγκαταλείψει τον τόπο κατοικίας του και να μετακινηθεί σε κάποιον άλλο. Μεταξύ άλλων, οι κοινοί παράγοντες ώθησης είναι η κοινωνική ανασφάλεια και τα υψηλά ποσοστά ανεργίας που εν μέσω κρίσης κορυφώνονται (Biagetti and Guarini, 2014; Fidrmuc, 2004), η χαμηλή παραγωγικότητα, η υπανάπτυξη, οι κακές οικονομικές συνθήκες που επικρατούν στη περιοχή (Ravenstein, 1885), η έλλειψη ευκαιριών (Lee, 1968; Massey et al., 1993), η εξάντληση των φυσικών πόρων και οι φυσικές καταστροφές, ο πόλεμος, οι διακρίσεις, η καταναγκαστική εργασία (Lee, 1968). Οι παράγοντες έλξης αποτελούν παράγοντες που προσελκύουν τους μετανάστες σε μια περιοχή. Ευκαιρίες για καλύτερη απασχόληση (Lee, 1968), το υψηλό κατά κεφαλήν εισόδημα (Massey et al., 1993), η υψηλής ποιότητας παροχή υπηρεσιών (Biagetti and Guarini, 2014), καλύτερες συνθήκες εργασίας και ελκυστικές παροχές (Price, 1951), η πολιτική/θρησκευτική ελευθερία, οι οικογενειακοί δεσμοί αποτελούν ερμηνευτικούς παράγοντες της έλξης μιας περιοχής (Lee, 1968).

Η αλληλεπίδραση των παραγόντων που καθορίζουν τη λήψη της απόφασης της μετανάστευσης είναι εξαιρετικά πολύπλοκη. Ο Findley (1977) κάνει λόγο για δύο βασικούς πυλώνες μετανάστευσης, τον ενεργητικό (κατά βούληση) και τον παθητικό (κατ' ανάγκη). Στην πρώτη περίπτωση η μετανάστευση είναι η απόρροια μιας σκόπιμης και ορθολογικής αναζήτησης με απώτερο σκοπό τον εντοπισμό ενός καλύτερου τόπου να ζει και να εργάζεται κάποιος. Στη δεύτερη προσέγγιση η μετανάστευση είναι η παθητική αντίδραση στις συνθήκες οι οποίες δυσχεραίνουν ένα άτομο και το ωθούν σε αναζήτηση νέου τόπου εγκατάστασης και παράλληλα ενός νέου πλαισίου ζωής. Συχνά οι προσεγγίσεις αυτές αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και η μίξη τους συνθέτει μια ολοκληρωμένη άποψη των αιτιών, των συνθηκών και των κινήτρων για τη λήψη της μεταναστευτικής απόφασης.

Στην Ελλάδα, καθώς αυτή διανύει μια πολύ κρίσιμη και ασταθή περίοδο σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο, σαφώς πραγματοποιούνται πληθυσμιακές ανακατατάξεις σε χωρικό επίπεδο, που οφείλονται στο υφιστάμενο οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο. Η παρούσα διδακτορική διατριβή εστιάζει σε έναν συγκεκριμένο τύπο εσωτερικής μετανάστευσης, αυτόν της εγκατάστασης ημεδαπών στον ύπαιθρο χώρο. Συγκεκριμένα, όπως αναλύθηκε σε προγενέστερο μεθοδολογικό στάδιο (υποκεφάλαιο 2.3), η έξοδος από τα αστικά κέντρα Ελλήνων ηλικίας 10 ετών και άνω (βάσει της απογραφής του 2001) με κατεύθυνση αποκλειστικά τον μη αστικό χώρο υπολογίστηκε περίπου σε 27%, ποσοστό αρκετά υψηλό ώστε να κρίνεται σκόπιμη η περαιτέρω διερεύνηση του φαινομένου. Σε συνέχεια της βιβλιογραφικής ανασκόπησης που αναπτύχθηκε και του ερευνητικού ερωτήματος που διατυπώθηκε, ακολουθεί η μεθοδολογική προσέγγιση που αφορά στη λήψη αποφάσεων μετανάστευσης από την οπτική του μετανάστη και ιδιαίτερα των παραγόντων έλξης.

3.2 Καθορισμός των Οπτικών των εσωτερικών μεταναστών

Η βιβλιογραφική ανασκόπηση ανέδειξε ένα πλήθος υποκειμενικών και αντικειμενικών χαρακτηριστικών, αναφορικά με τις αναζητήσεις του εν δυνάμει μετανάστη. Οι 246 δημοτικές ενότητες που παρουσιάζουν σημαντικές πληθυσμιακές εισροές (> 10%) προερχόμενες από τον αστικό χώρο, εμφανίζουν «δομικές» διαφορές μεταξύ τους, εξαιτίας τόσο της ανομοιομορφίας της γεωγραφίας και της ιστορίας τους, όσο και της σημαντικής κλιματικής διακύμανσης. Κατ' επέκταση σε κάθε μία από αυτές παρουσιάζονται διαφορετικές ευκαιρίες για τους εσωτερικούς μετανάστες ως προς τις συνθήκες ζωής και τις δυνατότητες απασχόλησης, δεδομένου του εκάστοτε κοινωνικο-οικονομικού ιστού κι επομένως οι παράγοντες ελκυστικότητας καθεμιάς εξ' αυτών ενδεχομένως να διαφοροποιούνται.

Τα αντικειμενικά χαρακτηριστικά δύνανται να ποσοτικοποιηθούν και μέσα από μεθόδους πολυμεταβλητής ανάλυσης να αναδειχθούν οι παράγοντες που ωθούν έναν μετανάστη να εγκατασταθεί στην ύπαιθρο.

Δύο είναι τα επιμέρους ερωτήματα προς διερεύνηση: Τι αναζητά ο εσωτερικός μετανάστης και σε ποιο βαθμό το βρίσκει σε κάθε μοτίβο δήμων. Το πλαίσιο της οπτικής του μετανάστη, ανάλογα με τις αντικειμενικές αναζητήσεις, κινείται στον άξονα: Διαμονή-Απασχόληση-Κοινωνικοποίηση (Πίνακας 3.1). Η Οπτική της Διαμονής εστιάζει στην προσφορά μίας χωρικής ενότητας σε κατοικίες, δομές εκπαίδευσης, υγειονομική περίθαλψη και ασφάλεια. Η Οπτική της Απασχόλησης επικεντρώνεται στους παράγοντες που προσφέρουν ευκαιρίες οικονομικής δραστηριοποίησης. Μεταξύ άλλων περιλαμβάνει συνιστώσες όπως το κόστος ζωής, η ανεργία και η δυνατότητα ενασχόλησης σε διάφορους κλάδους της οικονομίας. Τέλος, η Οπτική της Κοινωνικής Ολοκλήρωσης αναφέρεται στην αναζήτηση συνθηκών κοινωνικών συναναστροφών και σε δεδομένα που εξασφαλίζουν σε κάποιο βαθμό συνθήκες μη-απομόνωσης. Την τελευταία οπτική συνθέτουν συνιστώσες όπως η γεωγραφική θέση μιας χωρικής ενότητας, η δυνατότητα για στιγμιαία ενημέρωση, η δομή του πληθυσμού και η προσβασιμότητα.

Οι τρεις οπτικές ενσωματώνουν τα φυσικά, πληθυσμιακά, δημογραφικά, οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά που αντανakλούν τη γεωγραφική φυσιογνωμία του χώρου. Η έλλειψη αυτών των παροχών δυνητικά θέτει περιορισμούς στην επιλογή μεταναστευτικού προορισμού. Οι συνιστώσες στις οποίες θα βασιστεί η ανάλυση τεκμηριώνονται από τη διεθνή βιβλιογραφία. Τα χαρακτηριστικά αυτά αποδίδονται με 75 μεταβλητές και προορίζονται για την εφαρμογή στατιστικών μεθόδων πολυμεταβλητής ανάλυσης (Factor Analysis και Cluster Analysis), καθώς και τη δημιουργία δεικτών και τη χαρτογράφηση των μοτίβων εγκατάστασης που προκύπτουν από τις παραπάνω αναλύσεις

Στο σημείο αυτό κρίνεται σκόπιμο να διευκρινιστεί ότι το ερευνητικό ερώτημα δεν εξετάζεται από ατομική οπτική. Δεδομένου ότι ως το σημείο αυτό εξετάστηκαν οι πληθυσμιακές ροές, η εγκατάσταση στην ύπαιθρο προσεγγίστηκε επομένως σαν ένα συλλογικό φαινόμενο. Κατά συνέπεια στο πλαίσιο της παρούσας διδακτορικής

διατριβής δεν θα προβώ σε ατομικές προσεγγίσεις καθώς δεν είναι δυνατό να δοθούν επιστημονικές απαντήσεις στο ερώτημα «ποιες ήταν οι προκαταρκτικές προϋποθέσεις της μετανάστευσης», γνωρίζοντας ωστόσο ότι το συλλογικό επίπεδο επηρεάζεται από το ατομικό. Η μεθοδολογική προσέγγιση αναπτύχθηκε έχοντας αποκλειστικά σαν φίλτρο το τί θεωρητικά μπορεί να αναζητά στον τόπο προορισμού ο μετανάστης. Οι βασικές πτυχές αυτής της αναζήτησης έως ένα βαθμό ισχύουν για όλους τους μετανάστες. Σε ατομικό επίπεδο κάθε νοικοκυριό ή άτομο που θέλει ή/και αποφασίζει να μεταναστεύσει μπορεί να δώσει περισσότερη έμφαση σε μια ή περισσότερες πτυχές του μοντέλου που αναπτύσσεται παρακάτω. Όμως θεωρώ ότι οι διαστάσεις που ενσωματώθηκαν στο μοντέλο είναι αυτές που μπορούν πραγματικά να ερμηνεύσουν τον λόγο που η ένταση των ροών σε ορισμένες περιοχές είναι έντονη, ενώ σε άλλες είναι ιδιαίτερα περιορισμένη.

Πίνακας 3.1: Οπτικές σε σχέση με τους μετανάστες

Οπτικές	Συνιστώσες	Δεδομένα
Αναζήτηση ικανοποιητικών συνθηκών διαμονής	Κατοικίες	κενές κατοικίες
		B κατοικίες
		ηλικία κατοικιών
	Δομές Εκπαίδευσης	δημοτικά
		γυμνάσια
		φροντιστήρια
	Υγειονομική Περίθαλψη	κέντρα υγείας
	Φυλετική Εγγύτητα	ποσοστό αλλοδαπών που κατοικούν στο δήμο
	Ασφάλεια	έδρες αστυνομικών τμημάτων
Αναζήτηση ευκαιριών ανάπτυξης οικονομικών δραστηριοτήτων	κόστος ζωής	κόστος καυσίμων κίνησης
		κόστος καυσίμων θέρμανσης
	Ανεργία	ανεργία κατά άτομο

		ανεργία νέων
		νοικοκυριά πλήρους ανεργίας
	δυνατότητα δημιουργίας μιας επιχείρησης	απασχολούμενοι ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας
	δυνατότητα ενασχόλησης στον αγροτικό χώρο	καλλιεργούμενες εκτάσεις ανά δήμο
	δυνατότητες δημιουργίας μιας μονάδας	βοσκότοποι
	Αγορά / Εμπορικά καταστήματα	αριθμός επιχειρήσεων ανά δήμο
Αναζήτηση συνθηκών Κοινωνικής Ολοκλήρωσης	Γεωγραφική Θέση	νησιωτικό (απομονωμένο/ μεγάλο νησί/ μη-νησιωτικό)
		σταθμισμένο υψόμετρο (πληθυσμός / έκταση)
		παράκτιο
		αριθμός οικισμών
		δείκτης γειτνίασης
	Προσβασιμότητα	πυκνότητα Οδικού Δικτύου
		πυκνότητα Τεχνητών Περιοχών
	Στιγμιαία Πληροφόρηση/Ενημέρωση	πρόσβαση στο Διαδίκτυο
	Δημογραφική Δυναμική	δομή του πληθυσμού
	Παραθαλάσσια τοποθεσία	παράκτιο
	Δίκτυο παροχής υπηρεσιών	ΕΛΤΑ

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

ResVacOcc_R = Διαθεσιμότητα Κατοικιών (αναλογία κενών-κατοικούμενων): Οι κενές κατοικίες χαρακτηρίζονται από τρεις πιθανές καταστάσεις: διάθεση προς πώληση, διάθεση προς ενοικίαση, κενές λόγω μετανάστευσης-μετοίκησης του ιδιοκτήτη (ΕΛΣΤΑΤ, 2001).

Οι κενές κατοικίες αποτελούν ζήτημα που επανέρχεται συχνά στον δημόσιο διάλογο, άλλοτε ως ένδειξη πλούτου για σημαντικό ποσοστό των ελληνικών νοικοκυριών που διαθέτουν περισσότερες από μία κατοικίες και άλλοτε ως κοινωνικός πόρος που μένει ανεκμετάλλευτος ενώ θα μπορούσε να συμβάλει στην επίλυση στεγαστικών προβλημάτων (Μαλούτας και Σπυρέλλης, 2016).

Η αναλογία των κενών κατοικιών προς τις κατοικούμενες αποτελεί μία εκτίμηση της διαθεσιμότητας των κατοικιών σε κάθε δήμο και ορίζεται ως εξής:

$$ResVacOcc_R = \frac{ResVac}{ResOcc} * 100$$

Όπου ResVac: οι κενές κατοικίες σε ένα δήμο και ResOcc: το σύνολο των κατοικούμενων κατοικιών του δήμου.

ResBOcc_R = Αναλογία Β Κατοικιών ανά Κατοικούμενες: Οι δεύτερες κατοικίες εμπλέκονται σε ένα ιδιαίτερο καθεστώς κατοίκησης. Οι ιδιοκτήτες των δεύτερων κατοικιών τις χρησιμοποιούν παράλληλα με την κανονική τους κατοικία, χωρίς ωστόσο να θεωρούνται εξοχικές. Συνήθως πρόκειται για κατοικίες κοντά στον τόπο της επαγγελματικής δραστηριότητας του νοικοκυριού. Χρησιμοποιούνται επίσης για διαμονή ενός συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος αντί της κύριας κατοικίας (ΕΛΣΤΑΤ, 2001).

$$ResBOcc_R = \frac{ResB}{ResOcc} * 100$$

Όπου ResB: οι δεύτερες κατοικίες σε ένα δήμο και ResOcc: το σύνολο των δεύτερων κατοικιών του δήμου.

ResAge_R = Ποσοστό νεόδμητων κατοικιών: Το έτος κατασκευής αποτελεί ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά ενός κτίσματος. Η αναλογία των νέων κατοικιών ενός δήμου σε σχέση με τις παλαιότερες αποτελεί ένδειξη της τάσης αστικής οικοδόμησης του δήμου και συνδέεται με το κύρος και τη δυνητική οικονομική ανάπτυξη της περιοχής (Καλογήρου, 2015). Σε επίπεδο νοικοκυριού οι νεόδμητες κατοικίες συνεισφέρουν στην παρουσία ποιοτικών συνθηκών στέγασης και διαβίωσης και στην ανάπτυξη ενός τύπου ζωής προσανατολισμένο στις αστικές τάσεις. Για τις ανάγκες της διδακτορικής διατριβής ορίζουμε ως νέες, τις κατοικίες που οικοδομήθηκαν μετά το 2000, δηλαδή εντός της υπό εξέταση δεκαετίας.

$$ResAge_R = \frac{ResAgeNew}{ResAgeOld} * 100$$

Όπου ResAgeNew: οι κατοικίες που ανεγέρθησαν μετά το 2000 και ResAgeOld: οι κατοικίες που ανεγέρθησαν πριν το 2000. Από την αναλογία αυτή προκύπτει η σχετική ένταση των νέων κατοικιών.

Οι δομές εκπαίδευσης αποτελούν προτεραιότητα στην επιλογή μεταναστευτικού προορισμού, ειδικά όταν πρόκειται για εσωτερικούς μετανάστες ηλικίας κάτω των 50 ετών. Η επιλογή αυτή επαληθεύεται από τη φυσική εξέλιξη των γεγονότων που συμβαίνουν κατά τον κύκλο ζωής ενός ατόμου. Συγκεκριμένα, οι ηλικιακές

κατηγορίες 30-54 ετών αφορούν οικογένειες-νοικοκυριά με ανήλικα τέκνα. Επομένως οι γονείς πρέπει να εξασφαλίσουν ότι στον τόπο εγκατάστασης θα υπάρχουν οι απαραίτητες δομές εκπαίδευσης ώστε να παρέχεται στα τέκνα τους δυνατότητα για μόρφωση. Είναι απαραίτητο να αναφερθεί πως οι μεταβλητές που δημιουργήθηκαν όσον αφορά τη δημόσια εκπαίδευση αφορούν τα δημοτικά και τα γυμνάσια, ενώ σκόπιμα αποκλείστηκαν από την ανάλυση τα λύκεια. Αυτό αφενός συνέβη καθώς όσο πιο μικρή η ηλικία των τέκνων τόσο πιο ευάλωτοι είναι οι γονείς σχετικά με την εκπαίδευση, γεγονός που θα απέτρεπε την εγκατάστασή τους σε έναν απομακρυσμένο χώρο. Αφετέρου, τα λύκεια ως δομές εκπαίδευσης υστερούν αριθμητικά συγκριτικά με τα δημοτικά και τα γυμνάσια, γεγονός που σημαίνει ότι οι λυκειακοί μαθητές των απομακρυσμένων περιοχών εκ των πραγμάτων μετακινούνται καθημερινά για την εκπαίδευσή τους στα εγγύτερα τοπικά κέντρα που διαθέτουν λύκεια. Δημιουργήσαμε τρεις μεταβλητές οι οποίες καλύπτουν το σύνολο των σχολικών ηλικιών:

EduPri = Δημοτικά σχολεία: Είναι διακριτή μεταβλητή και δηλώνει την ύπαρξη ή όχι δημοτικού σχολείου στις δημοτικές ενότητες μελέτης

EduSec = Γυμνάσια: Απεικονίζει το πλήθος των γυμνασίων σε κάθε δημοτική ενότητα

EduPrSc = Φροντιστήρια Μέσης Εκπαίδευσης: Απεικονίζει το πλήθος των φροντιστηρίων σε κάθε δημοτική ενότητα

HealC = Κέντρα Υγείας. Η ελκτική δυναμική μιας περιοχής σχετίζεται άμεσα με την πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας (Poirot and Gérardin, 2010). Οι υπηρεσίες φροντίδας αποτελούν μια εξίσου σημαντική συνιστώσα στην προοπτική προσέγγισης εσωτερικών μεταναστών. Ειδικότερα, το περιεχόμενο της μεταβλητής αφορά όλες τις ηλικιακές ομάδες, καθώς τόσο η πρόσβαση όσο και η ποιότητα στην υγεία αποτελούν αδιαμφισβήτητη προτεραιότητα του ατόμου. Έχει διαπιστωθεί ότι η ευκολία στην πρόσβαση των μονάδων υγείας αυξάνει τη ζήτηση-κατανάλωση των υπηρεσιών υγείας (Coca, 1995). Οι 246 δημοτικές ενότητες στις οποίες παρουσιάζονται αυξημένης έντασης εισροές Ελλήνων μεταναστών χαρακτηρίζονται/διακρίνονται από το μη αστικό χωρικό στοιχείο. Στο πλαίσιο της υπό ανάλυση υπαίθρου, ελάχιστες είναι οι δημοτικές ενότητες αστικού χαρακτήρα που διαθέτουν δομές δευτεροβάθμιας υγείας και οι οποίες ταυτόχρονα αποτελούν το κέντρο της περιφέρειας. Η πλειοψηφία των χωρικών οντοτήτων χαρακτηρίζεται από έλλειψη δομών πρωτοβάθμιας υγείας, η βασική δημόσια δομή είναι τα κέντρα υγείας. Υπό τις συνθήκες αυτές προτάθηκε η διακριτή μεταβλητή HealC, η οποία απεικονίζει την ύπαρξη ή όχι κέντρου υγείας σε κάθε μία από τις 246 δημοτικές ενότητες της ανάλυσης.

AllPop_R = Αναλογία Αλλοδαπών-Ελλήνων: Οι αλλοδαποί ως επί το πλείστον βρίσκουν κατοικίες χαμηλότερης ποιότητας και μισθώματος, ενώ παράλληλα αποτελούν κοινωνικά πιο ευάλωτο πληθυσμό. Την ίδια στιγμή που η επιστημονική κοινότητα περιγράφει τους αλλοδαπούς ως άτομα με μεγάλη ανομοιογένεια στο εσωτερικό τους, ο δημόσιος λόγος τους χαρακτηρίζει ως περιθωριακά, υποβαθμισμένα και εξαθλιωμένα άτομα (Μπαλαμπανίδης, 2015). Η παρουσία

υψηλού ποσοστού αλλοδαπού πληθυσμού σε μια περιοχή αποτελεί δείγμα υποβάθμισης έως και εγκατάλειψης του οικιστικού αποθέματος (Μπαλαμπανίδης και Πολύζου, 2015).

Ο χωρικός διαχωρισμός ημεδαπών και αλλοδαπών, σε πολλές περιπτώσεις δε γίνεται σκόπιμα, με αποτέλεσμα τη δημιουργία εθνοτικών θυλάκων στις πόλεις. Ο δείκτης αναλογίας των αλλοδαπών αποτελεί ένα μέγεθος που αποκαλύπτει σε κάποιο βαθμό την εθνοτική απομόνωση και την φυλετική ανομοιομορφία των περιοχών.

$$AllPop_R = \frac{All_i}{Pop_i} * 100$$

Όπου Pop_i : ο μόνιμος ημεδαπός πληθυσμός του 2001 σε μια δημοτική ενότητα i και All_i : το σύνολο των αλλοδαπών στη δημοτική ενότητα i .

PolSt = Έδρες αστυνομικών τμημάτων: Η «Ιδέα της Δικαιοσύνης» του Sen (2009), παρουσιάζει την ικανότητα/δυνατότητα έλξης μιας περιοχής από πληθυσμιακή άποψη, η οποία βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στη δυνατότητα διαβίωσης σε ένα ασφαλές και ευχάριστο περιβάλλον (Poirot and Gérardin, 2010). Η εγκληματικότητα συνιστά μια καίρια ερμηνευτική μεταβλητή της μετανάστευσης που αποκτά ειδικό βάρος όταν η ανάλυση περιλαμβάνει παιδιά και ηλικιωμένους (Καλογήρου, 2015).

Η μη διαθεσιμότητα δεδομένων εγκληματικότητας στο χωρικό επίπεδο μελέτης της παρούσας διατριβής δεν επιτρέπει τη μελέτη, την ανάλυση της συμπεριφορά της συγκεκριμένης μεταβλητής στο χώρο και στην επίδρασή της στη λήψη της μεταναστευτικής απόφασης, όπως επίσης και στην επιλογή μεταναστευτικού προορισμού. Ωστόσο η σπουδαιότητα της ερμηνείας μιας τέτοιας μεταβλητής οδήγησε στην ανάγκη προσδιορισμού μιας προσεγγιστικής μεταβλητής που αναδεικνύει σε κάποιο βαθμό την ασφάλεια σε μια περιοχή. Πρόκειται για τη διακριτή μεταβλητή $PolSt$, η οποία προκύπτει από την καταγραφή των εδρών των αστυνομικών τμημάτων στις δημοτικές ενότητες. Η λογική της χρήσης μιας τέτοιας μεταβλητής είναι ότι η παρουσία αστυνομικού τμήματος σε μια περιοχή αποτελεί ένδειξη της σχετικής ασφάλειας των κατοίκων.

TypeofDemPop = Κατανομή δήμων βάσει μεγέθους: Η συγκεκριμένη συνιστώσα αποτυπώνει την καθαρή διάσταση επιλογής μεταναστευτικού προορισμού βάσει μεγέθους. Ο πληθυσμός των δημοτικών ενοτήτων χρησιμοποιείται ως μέτρο της επίδρασης του μεγέθους του τόπου εγκατάστασης στην επιλογή μεταναστευτικού προορισμού. Στην πραγματικότητα το μέτρο αυτό αποτελεί ένδειξη μιας πληρέστερης απεικόνισης του τόπου εγκατάστασης, συμπεριλαμβανομένων των ευκαιριών απασχόλησης, της διαθεσιμότητας υψηλού επιπέδου αστικών παροχών και την πιθανότητα να έχει κάποιος φίλους και συγγενείς εκεί (Pellegrini and Fotheringham, 1999). Υπό αυτές τις συνθήκες αναμένεται να έχει θετική επίδραση στην επιλογή προορισμού.

Πίνακας 3.2: Κατηγοριοποίηση δήμων βάσει μεγέθους

TypeofDemPop	Μόνιμος Πληθυσμός 2001	Καποδιστριακοί Δήμοι
1	< 200	10
2	< 500	10
3	< 1000	20
4	< 2000	32
5	< 5000	92
6	< 10000	53
7	> 10000	30

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία, ΕΛΣΤΑΤ(2011)*

Η κατηγοριοποίηση του μεγέθους με βάση την κατάταξη των δήμων που προτείνει η ΕΛΣΤΑΤ (Πίνακας 3.2), προκύπτει από το μέγεθος του μόνιμου πληθυσμού. Για τις ανάγκες της διατριβής κάθε κατηγορία αντιστοιχήθηκε σε ένα βαθμό της κλίμακας Likert ώστε να διευκολυνθεί η στατιστική ανάλυση.

p = Πληθυσμιακή πυκνότητα: Ο δείκτης της πληθυσμιακής πυκνότητας συχνά ερμηνεύεται ως μέτρο της γεωγραφικής εγγύτητας (Van Oort, Burger and Raspe, 2010). Η ιδέα της προσέγγισης της κοινωνικής εγγύτητας έχει να κάνει σε σημαντικό βαθμό με την πληθυσμιακή δυναμική μιας περιοχής. Επιπλέον συνεισφέρει στην αξιολόγηση του βαθμού αστικοποίησης των δημοτικών ενοτήτων, η οποία συσχετίζεται έντονα με την ένταση της κινητικότητας.

$$p = \frac{\text{πληθυσμός}}{\text{έκταση}}$$

Ο δείκτης απεικονίζει τον αριθμό των κατοίκων μιας δημοτικής ενότητας ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο.

ValHeatOil = Αξία Καυσίμων Θέρμανσης: Η τιμή του πετρελαίου θέρμανσης δίνει μια ένδειξη του συγκριτικού κόστους ζωής. Οι διακυμάνσεις των τιμών ποικίλουν ανάλογα με τη γεωγραφική περιοχή και εξαρτώνται από δύο βασικούς παράγοντες: τη διεθνή τιμή του πετρελαίου και, το κυριότερο, από τον Ειδικό Φόρο Κατανάλωσης (ΕΦΚ) και το ΦΠΑ.

ValUnlead = Αξία Καυσίμων Κίνησης: Η αξία των καυσίμων κίνησης δείχνει τη δυνατότητα κατανάλωσης των νοικοκυριών. Αντίστοιχα με τα καύσιμα θέρμανσης, η τιμή των καυσίμων κίνησης επηρεάζεται ιδιαίτερα από την έμμεση φορολόγηση.

UnempPer_R = Ποσοστό Ανεργίας: Τα ποσοστά ανεργίας σε μια περιοχή ενθαρρύνουν ή αποθαρρύνουν τους εν δυνάμει εσωτερικούς μετανάστες να αλλάξουν τόπο εγκατάστασης (Καλογήρου, 2015). Η ανεργία αποτελεί μέτρο των ευκαιριών απασχόλησης, επομένως ο δείκτης ανεργίας καθορίζει τη δυναμικότητα μιας περιοχής

ως προς τη διαθεσιμότητα της εργασίας. Ο δείκτης ανεργίας αποκαλύπτει τόσο το μέγεθος της κρίσης στην ελληνική αγορά εργασίας, όσο και τις προοπτικές για το βιοτικό επίπεδο του κόσμου της μισθωτής εργασίας.

$$UnempPer_R = \frac{UnempPer}{OEP} * 100$$

Όπου UnempPer: η ανεργία κατά άτομο, OEP: Οικονομικά Ενεργός Πληθυσμός

UnempYth_R = Ποσοστό Ανεργίας Νέων. Οι νέοι κάτω των 25 ετών ανήκουν στην κατηγορία εκείνων που επηρεάστηκαν ιδιαίτερα αρνητικά από το υφιστάμενο οικονομικό πλαίσιο καθώς ένας στους δύο (50,4%- Μάρτιος 2016) είναι άνεργος (Eurostat, 2016a).

$$UnempYth_R = \frac{UnempYth}{OEP} * 100$$

Ο συγκεκριμένος δείκτης αποδίδει μια επιπλέον διάσταση στη σημασία της μεταναστευτικής απόφασης, ειδικά όταν πρόκειται για εν δυνάμει εσωτερικούς μετανάστες ηλικιών < 25 ετών.

UnempHsh_R = Ποσοστό Ανεργών Νοικοκυριών. Τα νοικοκυριά με μέλη που έρχονται αντιμέτωπα με την απώλεια θέσεων εργασίας, δεν είναι σε θέση να προστατεύσουν το προηγούμενο επίπεδο κατανάλωσής τους και παρατηρείται ουσιαστική απώλεια ευημερίας (Alegre and Pou, 2016). Το 2008 το 11% του πληθυσμού έως 60 ετών (530.000 άτομα) διέμενε σε νοικοκυριά χωρίς κανένα εργαζόμενο, ενώ το 2016 το ποσοστό του ίδιου πληθυσμού άγγιξε περίπου το 30%, με 230.774 άτομα να είναι από 0-17 ετών και 1.052.802 να αντιστοιχούν σε ηλικίες 18-60 ετών (ΕΛΣΤΑΤ, 2016). Ο δείκτης UnempHsh_R αντανakλά την οικονομική κρίση μέσα από το ποσοστό του πληθυσμού που διαμένει σε νοικοκυριά με κανένα μέλος απασχολούμενο.

$$UnempHsh_R = \frac{UnempHsh}{Houselold} * 100$$

Όπου UnempHsh: τα νοικοκυριά πλήρους ανεργίας και Houselold: το σύνολο των νοικοκυριών.

EmpEcoSec_xPop_R = Κατανομή Απασχολούμενων ανά Κλάδο Οικονομικής Δραστηριότητας: Ο δείκτης βασίζεται στην κατανομή των απασχολούμενων μιας χωρικής ενότητας στους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας και συνιστά μια έμμεση μέτρηση της διαφοροποίησης του οικονομικού ιστού. Διευκολύνει στη διερεύνηση της οικονομικής εξειδίκευσης μιας περιοχής και κατά συνέπεια για τις δυνατότητες απασχόλησης σε συγκεκριμένες δραστηριότητες.

$$EmpEcoSec_xPop_R = \frac{EmpEcoSec_{x,i}}{EmpEcoSec_i} * 1000$$

Όπου $x = \{1,2,3,4,5\}$, $EmpEcoSec_{x,i}$: το σύνολο των απασχολούμενων του οικονομικού κλάδου x στη δημοτική ενότητα i , $EmpEcoSec_i$: το σύνολο των απασχολούμενων στη δημοτική ενότητα i .

LQ_EcoAct_x= Συντελεστής Συμμετοχής Κλάδων Οικονομικής Δραστηριότητας:

Μία πρώτη μέθοδος περιφερειακής ανάλυσης που προτείνεται για την προσέγγιση της οικονομικής άποψης της υπαίθρου είναι ο συντελεστής συμμετοχής (location coefficient). Ο συντελεστής συμμετοχής χρησιμοποιείται για να ποσοτικοποιηθεί και να εκτιμηθεί η σημασία της οικονομικής δραστηριότητας ενός κλάδου σε μια χωρική οντότητα σε σχέση με τη σημασία της ίδιας δραστηριότητας εντός μιας ευρύτερης καθορισμένης γεωγραφικής οντότητας (π.χ. .. επαρχία, χώρα, κλπ), γνωστής ως σημείο αναφοράς (Norecliffe, 1982). Ουσιαστικά αναδεικνύει την συνεισφορά μιας περιοχής σε σχέση με τον εθνικό μέσο όρο. Ο συντελεστής συμμετοχής αναδεικνύει την ένταση της συμμετοχής των επιλεγμένων κλάδων της οικονομίας και την κατάσταση στην αγορά εργασίας ως προς τη συμμετοχή του κάθε κλάδου οικονομικής δραστηριότητας στην εκάστοτε δημοτική ενότητα (Παπαδασκαλόπουλος, 2000).

Η Στατιστική ταξινόμηση των οικονομικών δραστηριοτήτων περιλαμβάνει το πλήθος επιχειρήσεων ανά δήμο στο σύνολο της χώρας, σε διψήφια ανάλυση ΣΤΑΚΟΔ08. Στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης ωστόσο θα χρησιμοποιήσουμε μόνο τους κλάδους που έχουν σημασία στην οικονομία της υπαίθρου και κατ' επέκταση στην προσέγγιση εσωτερικών μεταναστών, δεδομένου πάντα του υφιστάμενου οικονομικού πλαισίου που επικρατεί στην Ελλάδα.

Πίνακας 3.3: Κλάδοι Οικονομικής Δραστηριότητας

Κλάδος x	Περιγραφή
1	Λιανικό Εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών
2	Καταλύματα
3	Δραστηριότητες Υπηρεσιών Εστίασης
4	Αθλητικές δραστηριότητες και δραστηριότητες διασκέδασης και ψυχαγωγίας
5	Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών
6	Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

$$LQ_{EcoAct_x} = \frac{EcoAct_{x,i} / EcoAct_i}{EcoAct_{x,GR} / EcoAct_{GR}}$$

Όπου $x = \{1,2,3,4,5,6\}$, $EcoAct_{x,i}$: το σύνολο δραστηριοτήτων του κλάδου x στη δημοτική ενότητα i , $EcoAct_i$: το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων στη δημοτική ενότητα i , $EcoAct_{x,GR}$: το σύνολο δραστηριοτήτων του κλάδου x στην

Ελλάδα, $EcoAct_{GR}$: το σύνολο των οικονομικών δραστηριοτήτων στην Ελλάδα. Ο συντελεστής λαμβάνει τιμές από -1 ως 1. Συγκεκριμένα:

$QL=1$ η δραστηριότητα x είναι ανεπτυγμένη στην περιφέρεια όσο και στο σύνολο της χώρας

$QL>1$ η δραστηριότητα x είναι περισσότερο ανεπτυγμένη στην περιφέρεια απ' ό,τι στο σύνολο της χώρας

$QL<1$ η δραστηριότητα x είναι λιγότερο ανεπτυγμένη στην περιφέρεια απ' ό,τι στο σύνολο της χώρας.

$EcoAct_xPop_R$ = Αναλογία Οικονομικών Δραστηριοτήτων - Πληθυσμού. Ο δείκτης αφορά τις έξι υπό ανάλυση κατηγορίες οικονομικών δραστηριοτήτων. Πρόκειται για ένα δείκτη εξυπηρέτησης που αναδεικνύει τη δυναμικότητα των κλάδων της οικονομίας στις δημοτικές ενότητες. Ορίζεται ως ο αριθμός των επιχειρήσεων στο μόνιμο πληθυσμό (1000 άτομα) και αποτυπώνει τη διείσδυση διαφόρων κλάδων της οικονομίας στις δημοτικές ενότητες.

$$EcoAct_xPop_R = \frac{EcoAct_{x,i}}{Pop_i} * 1000$$

Όπου $x = \{1,2,3,4,5,6\}$, $EcoAct_{x,i}$: το σύνολο δραστηριοτήτων του κλάδου x στη δημοτική ενότητα i , Pop_i : ο μόνιμος πληθυσμός στη δημοτική ενότητα i .

Ο δείκτης επιδέχεται διάφορες πιθανές ερμηνείες ανάλογα με την οπτική του παρατηρητή: αφενός αναπαριστά το βαθμό στον οποίο ο κάτοικος μιας δημοτικής ενότητας προσεγγίζει την εξυπηρέτηση και την ευκολία πρόσβασης σε βασικές δραστηριότητες της οικονομίας, αφετέρου αποκαλύπτει το βαθμό προσφοράς αγαθών και υπηρεσιών μιας περιοχής και τέλος εξετάζει τη συγκέντρωση των αγαθών και υπηρεσιών αναλογικά με τον πληθυσμό της εκάστοτε περιοχής.

$AreaAgri_x_R$ = Ποσοστό Κάλυψης Γεωργικών Εκτάσεων και Βοσκότοπων: Ο δείκτης υπολογίζει την κατανομή των γεωργικών περιοχών (γεωργικές εκτάσεις και αγροαπαύσεις) και βοσκότοπων σε κάθε δημοτική ενότητα ως ποσοστό της συνολικής έκτασης της δημοτικής ενότητας. Η χωρική κατανομή του δείκτη αποτελεί ένδειξη του μεγέθους του δυναμισμού του πρωτογενή τομέα στις ελληνικές δημοτικές ενότητες.

$$AreaAgri_x_R = \frac{AreaAgri_{x,i}}{Area_i} * 100$$

Όπου $x = \text{Χρήσεις Γης: } \{1= \text{Γεωργικές Εκτάσεις, } 2= \text{Βοσκότοποι}\}$, $AreaAgri_x$: έκταση της δημοτικής ενότητας i στις 2 κατηγορίες χρήσης, $Area_i$: Συνολική έκταση μιας δημοτικής ενότητας σε όλες τις βασικές κατηγορίες χρήσης

$AreaArti_R$ = Ποσοστό κάλυψης τεχνητών περιοχών: Οι τεχνητές περιοχές αποτελούνται από το σύνολο των εκτάσεων της αστικής οικοδόμησης, των βιομηχανικών και εμπορικών ζωνών, του δικτύου συγκοινωνιών, των ορυχείων, εργοταξίων και χώρων απόρριψης απορριμμάτων και των τεχνητών, μη γεωργικών

ζωνών πρασίνου και των χώρων αθλητικών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων. Ο δείκτης αναδεικνύει το ποσοστό της έκτασης των τεχνητών περιοχών κάθε δήμου.

$$AreaArti_R = \frac{AreaArti_i}{Area_i} * 100$$

Όπου: $AreaArti_i$ το σύνολο της έκτασης των τεχνητών περιοχών της δημοτικής ενότητας i , $Area_i$: Συνολική έκταση μιας δημοτικής ενότητας σε όλες τις βασικές κατηγορίες χρήσης.

AreaArti_{1-p} = Πυκνότητα αστικής οικοδόμησης. Πρόκειται για έναν δείκτη κάλυψης αντίστοιχο με τον **AreaArti_R**, ο οποίος εστιάζει αποκλειστικά στην αστική δόμηση. Συγκεκριμένα, είναι ένα πιο καθαρό μέγεθος, καθώς αναδεικνύει τις δημοτικές ενότητες που πραγματικά υπάρχει ουσιαστική αστική δόμηση.

$$AreaArti_{1-p} = \frac{Pop_i}{AreaArti_1}$$

Όπου: Pop_i ο μόνιμος πληθυσμός στη δημοτική ενότητα i , $AreaArti_1$: η αστική δόμηση της δημοτικής ενότητας i .

Island = Νησιωτικότητα: Τα νησιά της Ελλάδας λόγω γεωγραφικής θέσης θέτουν φυσικούς περιορισμούς στην κινητικότητα του πληθυσμού. Ειδικότερα, η θαλάσσια πρόσβαση δυσχεραίνει τις μετακινήσεις ανάλογα με την εποχή. Ο νησιωτικός χαρακτήρας σε συνδυασμό με το μέγεθος του νησιού επιτρέπει να εκτιμηθεί η δυνατότητα πιθανής κινητικότητας, ιδίως εντός του νησιού (Duquenne and Kaklamani, 2015; Karampela et al, 2014). Η διακριτή μεταβλητή Island υποδηλώνει την ύπαρξη φυσικών ορίων για την κινητικότητα και παίρνει τις εξής τιμές: «0»: μη νησιωτικός δήμος, «1»: νησιωτικός δήμος ενταγμένος σε μεγάλο νησί, «2»: μεμονωμένος νησιωτικός δήμος.

Alt_{wp} = Υψόμετρο σταθμισμένο με βάση τον πληθυσμό: Το υψόμετρο από γεωμορφολογική άποψη συνιστά ένα φυσικό εμπόδιο για την κινητικότητα. Για τις ανάγκες της ανάλυσης σταθμίσαμε το υψόμετρο με τον πληθυσμό κάθε περιοχής, εφόσον οι δημοτικές ενότητες διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους ως προς το πληθυσμό. Επομένως, κάθε χωρική οντότητα έχει ένα ειδικό πληθυσμιακό βάρος το οποίο σταθμίζεται με το μέσο υψόμετρο των εδαφικών μονάδων (Duquenne and Kaklamani, 2010).

$$Alt_{wp} = \frac{\sum_i alt * Pop_i}{Pop}$$

Όπου $\sum_i alt$: το σύνολο των υψομέτρων των δημοτικών ενοτήτων, Pop_i : ο πληθυσμός στη δημοτική ενότητα i και Pop : ο συνολικός μόνιμος πληθυσμός το 2001.

Ο σταθμισμένος υψομετρικός δείκτης αντανακλά τόσο την αρχική δυσκολία μετακίνησης, όσο και τη σχετική σημασία αυτού του φυσικού εμποδίου για τον τοπικό πληθυσμό (Duquenne and Kaklamani, 2015).

Alt_ws = Υψόμετρο σταθμισμένο με βάση την έκταση: Ο σταθμισμένος δείκτης κατ' αντιστοιχία με τον προηγούμενο, υπολογίζει το υψόμετρο μέσα από το ειδικό βάρος της έκτασης κάθε χωρικής μονάδας. Με αυτόν τον τρόπο προσεγγίζει το ζήτημα της κινητικότητας (Duquenne and Kaklamani, 2010).

$$Alt_{ws} = \frac{\sum_i alt * Area_i}{Area}$$

Όπου $\sum_i alt$: το σύνολο των υψομέτρων των δημοτικών ενοτήτων, $Area_i$: η έκταση στη δημοτική ενότητα i και $Area$: η συνολική έκταση της χώρας

Ο σταθμισμένος με την έκταση υψομετρικός δείκτης, αντανακλά σε μεγάλο βαθμό την προσβασιμότητα μεταξύ των δημοτικών ενοτήτων και τη δυσκολία μετακίνησης εντός της ίδιας εδαφικής ενότητας (Duquenne and Kaklamani, 2015).

Coastal = Παράκτιο: Η τάση εσωτερικής μετανάστευσης του πληθυσμού προς τις παράκτιες περιοχές έχει εδραιωθεί υπό τον όρο «υπερανάπτυξη των ακτών» (littoralisation). Το φαινόμενο δίνει πραγματική ώθηση στην παραθαλάσσια οικονομία και ευνοεί την ανάπτυξη δραστηριοτήτων όπως ο τουρισμός, η αλιεία, η ναυσιπλοΐα και άλλες (Zdruli, 2008). Ο παράκτιος χαρακτήρας μιας περιοχής προσελκύει την πληθυσμιακή κινητικότητα, καθώς στο πλαίσιο ανάπτυξης του τουρισμού αφενός δημιουργούνται δυνητικές εισροές στην τοπική αγορά εργασίας (Duquenne and Kaklamani, 2010) και αφετέρου προωθούνται έργα βελτίωσης του οδικού δικτύου, με σκοπό τη διευκόλυνση της πρόσβασης (Doumenge, 1965). Στο πλαίσιο αυτό δημιουργήθηκε η διακριτή μεταβλητή coastal, ως ερμηνευτική συνιστώσα της εσωτερικής μετανάστευσης. Η μεταβλητή αποτιμάται με «1» όταν πρόκειται για παράκτια δημοτική ενότητα και με «0» για μη παράκτια δημοτική ενότητα και αντικατοπτρίζει το πλεονέκτημα ή μειονέκτημα της θέσης μιας χωρικής ενότητας.

N_oik = Αριθμός Οικισμών: Πρόκειται για μεταβλητή που απεικονίζει το πλήθος των οικισμών μιας δημοτικής ενότητας. Η διασπορά των οικισμών στο χώρο αποτελεί ένδειξη πιθανής κινητικότητας εντός μιας χωρικής ενότητας. Η μεταβλητή N_oik μπορεί να δώσει έμμεσες πληροφορίες για την ποιότητα της μέτρησης της κινητικότητας και ειδικότερα της έντασής της (Duquenne, 2014; Goussios, 1997).

ProxIndex = Δείκτης θέσης-γειννίας: Ο δείκτης απεικονίζει τη γεωγραφική θέση μιας χωρικής ενότητας σε σχέση με τα κέντρα αποφάσεων. Το πλεονέκτημά του είναι ότι ενσωματώνει τις οικονομικές λειτουργίες και τις υπηρεσίες των κέντρων των δήμων (Duquenne and Kaklamani, 2010; 2015) κι έτσι αναδεικνύεται το πλεονέκτημα θέσης μιας δημοτικής ενότητας που διακρίνεται από υψηλή εγγύτητα με το κύριο αστικό κέντρο του δήμου. Ο δείκτης θέσης υπολογίζει το βαθμό σύνδεσης ανάλογα

με τον αριθμό των συνόρων των δήμων και αντιστοιχίζει τις τιμές σε μια κλίμακα Likert με τιμές από 0-4 και βήμα 0,5.

Web = Πρόσβαση στο Διαδίκτυο: Η άμεση δυνατότητα πρόσβασης στο Διαδίκτυο αποτελεί για τους οικονομικούς δρώντες ένα κίνητρο για την εγκατάσταση σε μια περιοχή. Συγκεκριμένα τείνουν να συγκρίνουν συστηματικά τις χωροεδαφικές περιοχές μεταξύ τους πριν να πάρουν απόφαση για την εγκατάσταση μιας επιχείρησης ή ενός νοικοκυριού ή ακόμα για την επιλογή μιας περιοχής που θα περάσουν το σαββατοκύριακο (Bourdeau-Lepage and Gollain, 2015). Η μεταβλητή Web αντλήθηκε από τα στοιχεία της απογραφής πληθυσμού 2011 και αντιστοιχεί στο ποσοστό των νοικοκυριών που έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο.

YPR = Δείκτης Νεανικότητας (Young Population Ratio): Ένας από τους σπουδαιότερους και καθοριστικούς παράγοντες που καθορίζουν τη λήψη της μεταναστευτικής απόφασης είναι η δομή του πληθυσμού στον τόπο υποδοχής, η οποία συνδέεται απόλυτα με τα στάδια του κύκλου ζωής ενός ατόμου (Fotheringham et al., 2002). Ο δείκτης νεανικότητας αποτελεί μέτρο της δημογραφικής δυναμικής ενός χώρου. Απεικονίζει το ποσοστό των νέων ατόμων ηλικίας 0-14 ετών, στο συνολικό πληθυσμό (OECD, 2016a).

$$YPR_i = \frac{Pop6_i}{Pop_i} * 100$$

όπου $Pop6_i$: Μόνιμος Πληθυσμός 2001 ηλικίας 0-14 ετών στη δημοτική ενότητα i και Pop_i : Μόνιμος Πληθυσμός 2001 στη δημοτική ενότητα i.

APR = Δείκτης Γήρανσης (Ageing Population Ratio): Ο λόγος των ατόμων ηλικίας 65 και άνω προς τα άτομα ηλικίας 0-14 δίνει το δείκτη γήρανσης που ορίζεται ως (Κοτζαμάνης, 2009):

$$APR_i = \frac{Pop5_i}{Pop6_i} * 100$$

όπου $Pop5_i$: Μόνιμος Πληθυσμός 2001 ηλικίας άνω των 65 ετών στη δημοτική ενότητα i και $Pop6_i$: Μόνιμος Πληθυσμός 2001 ηλικίας 0-14 ετών στη δημοτική ενότητα i.

RR = Δείκτης Αντικατάστασης (Replacement Ratio): Η αλλιώς δείκτης ανανέωσης του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας (Τραγάκη, Μπάγκαβος και Ντούνας, 2015). Ο πληθυσμός ατόμων 10-14 ετών, μόλις εισέρχεται στο παραγωγικό στάδιο, ενώ τα άτομα ηλικίας 60-64 έχουν μόλις αποχωρήσει από αυτό. Ο λόγος αυτός συγκρίνει αριθμητικά τους νέους εργαζόμενους που πρόκειται να εισέλθουν στην αγορά εργασίας με αυτούς που πρόκειται να εξέλθουν αυτής λόγω συνταξιοδότησης (Κοτζαμάνης, 2009). Πρόκειται για ένα δείκτη που αναδεικνύει τη δυναμική των νεοεισερχόμενων στην αγορά εργασίας. Η σχέση αυτή αποτυπώνεται στο δείκτη αντικατάστασης που ορίζεται ως (Shryock et al, 1980, p.202; Tapinos, 1996, p.35-36):

$$RR_i = \frac{Pop7_i}{Pop9_i} * 100$$

Όπου $Pop7_i$: Μόνιμος Πληθυσμός 2001 ηλικίας 10-14 ετών και $Pop9_i$: Μόνιμος Πληθυσμός 2001 ηλικίας 60-64 ετών.

ADR = Δείκτης Εξάρτησης (Age Dependency Ratio): Η σπουδαιότητα του συγκεκριμένου δείκτη έγκειται στη δυνατότητά του να απεικονίσει/προβάλλει την επιβάρυνση που δέχεται ο ενεργός πληθυσμός (15-64 ετών) από το γεροντικό και το νεανικό πληθυσμό (65+ και 0-14 ετών αντίστοιχα) (Κοτζαμάνης, 2009). Ο δείκτης εκφράζει τον αριθμό των εξαρτημένων οικονομικά ατόμων σε σχέση με τον αριθμό των οικονομικά ενεργών (OECD, 2016b).

$$ADR_i = \frac{Pop6_i + Pop5_i}{Pop8_i} * 100$$

Όπου $Pop6$: Μόνιμος Πληθυσμός 2001 άνω των 65 ετών, $Pop5$: Μόνιμος Πληθυσμός 2001 ηλικίας 0-14 ετών, $Pop8$: Μόνιμος Πληθυσμός 2001 ηλικίας 15-64 ετών.

PostAg = Ταχυδρομικά Πρακτορεία: Η παρουσία των ταχυδρομικών πρακτορείων συνεισφέρει ποιοτικά, καθώς προσδίδει μια ακόμα διάσταση στο στοιχείο της μη-απομόνωσης, της επικοινωνίας και της διευκόλυνσης ειδικότερα στις απομονωμένες γεωγραφικά περιοχές. Αξίζει να αναφερθεί πως τα Ελληνικά Ταχυδρομεία υπέγραψαν Μνημόνιο Συνεργασίας με τα Υπουργεία Διοικητικής Μεταρρύθμισης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης, Υποδομών Μεταφορών και Δικτύων, που προβλέπει την παροχή υπηρεσιών ΚΕΠ από καταστήματα των ΕΛΤΑ της περιφέρειας σε περιοχές οι οποίες δεν καλύπτονται γεωγραφικά από τα ΚΕΠ (ΕΛΤΑ, 2012).

PostOff = Ταχυδρομικά Καταστήματα: Η ύπαρξη των ΕΛΤΑ αντανακλά τη δυνατότητα για τους κατοίκους να έχουν άμεση πρόσβαση σε βασικές υπηρεσίες καθώς προσφέρουν ταχυδρομικές υπηρεσίες, χρηματοοικονομικές και τραπεζοασφαλιστικές υπηρεσίες, προϊόντα δικτύου λιανικής και υπηρεσίες ταχυμεταφοράς. Η ύπαρξη ταχυδρομικών καταστημάτων διευκολύνει σε σημαντικό βαθμό τις συνθήκες της καθημερινότητας, ενώ για συγκεκριμένες κατηγορίες πληθυσμού όπως οι συνταξιούχοι, η απουσία τους συνιστά μειονέκτημα.

3.3 Μεθοδολογία

Η παρούσα διδακτορική έρευνα εντάσσεται σε μια προσπάθεια συστηματικής έρευνας των πολλαπλών συνιστωσών που ερμηνεύουν τους παράγοντες έλξης των κατοίκων των αστικών κέντρων στην ελληνική ύπαιθρο. Η προσέγγιση αυτή απαιτεί την χρήση κατάλληλων μεθόδων προσδιορισμού των μεταβλητών και των σχέσεων μεταξύ τους, ενώ δεδομένης της πολυπλοκότητας του θέματος, η εφαρμογή μεθόδων συμπίκνωσης της πληροφορίας (διερευνητική παραγοντική ανάλυση) θεωρείται

καταλληλότερη σε σχέση με τα οικονομετρικά μοντέλα προκειμένου να μην υποθέσουμε εκ των προτέρων «ντετερμινιστικές» σχέσεις (Brown, 2009a).

Η μεθοδολογία που προτείνεται να εφαρμοστεί προκειμένου να δοθούν αξιόπιστες απαντήσεις στα κεντρικά ερωτήματα και να ελεγχθούν οι υποθέσεις εργασίας βασίζεται στο συνδυασμό δύο μεθόδων ανάλυσης:

- a. Αρχικά θα εφαρμοστεί μια πολυκριτηριακή μέθοδος ανάλυσης προκειμένου να αποτυπωθούν τα γεωγραφικά, πληθυσμιακά, πολιτισμικά, κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά των χωρικών ενοτήτων, χαρακτηριστικά που διαμορφώνουν τις δυναμικές όπως και τα μειονεκτήματα του μη αστικού χώρου. Η πολυκριτηριακή ανάλυση αποτελεί το υπόβαθρο για την αναδρομική - διαγνωστική έρευνα (Retrospective Base) προκειμένου να αναδειχθούν οι κύριοι παράγοντες έλξης πληθυσμού στην ύπαιθρο. Η εφαρμογή Πολυκριτηριακής Ανάλυσης (Παραγοντικές Αναλύσεις) δεν απαιτεί προκαθορισμένο θεωρητικό μοντέλο (Brown, 2009a), δεδομένου ότι ο βασικός στόχος της μεθόδου είναι η ανάδειξη της εσωτερικής δομής μεταξύ των μεταβλητών και κατά συνέπεια η ανίχνευση των αλληλεξαρτήσεων μεταξύ τους (πολυδιάστατη προσέγγιση).
- b. Βάσει των αποτελεσμάτων της Πολυκριτηριακής Ανάλυσης, θα αναζητηθούν τα κύρια μοτίβα/πρότυπα δημοτικών ενοτήτων στα οποία συστηματικά εγκαθίστανται οι εσωτερικοί μετανάστες, μέσω της εφαρμογής ιεραρχικής ταξινόμησης. Πρόκειται για μια συμπερασματική αποτίμηση των εξελίξεων των δύο τελευταίων απογραφών (2001-2011) στην Ελλάδα.

3.3.1 Παραγοντική Ανάλυση

Η παραγοντική ανάλυση αποτελεί ένα στατιστικό εργαλείο με πρωταρχικό στόχο την ανεύρεση κοινών παραγόντων σε ένα σύνολο μεταβλητών, με σκοπό τη μείωση των διαστάσεων του ερευνητικού ερωτήματος. Υιοθετώντας τη λογική των κοινών παραγόντων και ειδικότερα τη λογική της συσχέτισης των αλληλοσυνδεόμενων μεταβλητών, προκύπτουν νέες σύνθετες συνιστώσες οι οποίες διατηρούν σε ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό την αρχική πληροφορία (Minhas and Jacobs, 1996). Από την «μερικώς υποκειμενική» εξέταση των συνιστωσών δίνεται το πλεονέκτημα να αποδοθεί μια μη μετρήσιμη, ποιοτική διάσταση στον άξονά τους. Ο ερευνητής καλείται να επιλέξει την εφαρμογή διερευνητικής (exploratory) ή επιβεβαιωτικής (confirmatory) παραγοντικής ανάλυσης, ανάλογα με τη φύση του ζητήματος που εξετάζει.

Η εφαρμογή της Ανάλυσης Κύριων Συνιστωσών (Principal Component Analysis) βασίζεται σε μια αρκετά πολύπλοκη μαθηματική διαδικασία (λαμβάνει υπόψη τη διακύμανση κάθε μεταβλητής και συνδιακύμανση μεταξύ των μεταβλητών). Η χρήση εξειδικευμένων λογισμικών ωστόσο έκανε ιδιαίτερα απλή την υλοποίησή της, με το κίνδυνο να τη χρησιμοποιήσει κανείς με λανθασμένο τρόπο, όταν δεν τηρεί *ορισμένους βασικούς κανόνες*, σχετικά με την επιλογή των μεταβλητών, την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων και τέλος την ερμηνεία των συνθετών δεικτών που

εξάγονται. Όπως προαναφέρθηκε, η ΑΚΣ αποτελεί καθαρά διερευνητική προσέγγιση (exploratory) και δεν βασίζεται σε θεωρητικό μοντέλο.

Η Ανάλυση σε Κυρίες Συνιστώσες (ΑΚΣ) αποτελεί μια εξειδικευμένη μέθοδο ανάλυσης μεγάλου όγκου δεδομένων. Πρόκειται για Πολυδιάστατη Στατιστική Ανάλυση όπου στοχεύει στη συμπύκνωση της πληροφορίας των αρχικών μεταβλητών και στην όσο τη δυνατόν καλύτερη αντιπροσώπευση αυτών με λίγες αλλά ισχυρά επεξηγηματικές των πρώτων (Πετρίδης, 2015). Αποτελεί σχετικά πρόσφατη ενότητα της στατιστικής η οποία γνώρισε μεγάλη εξέλιξη και διαδόθηκε ραγδαία μετά το 1970. Αποτελεί πολύ χρήσιμο εργαλείο για την ανάλυση *σύνθετων φαινομένων που δεν μπορούν να μετρηθούν άμεσα*, ειδικά όταν αναφέρεται σε χωρικές και διοικητικές ενότητες. Η λειτουργία της βασίζεται σε μια στατιστική διαδικασία κατά την οποία μία ομάδα συσχετιζόμενων μεταβλητών μετατρέπεται σε μία ομάδα νέων μη γραμμικά συσχετιζόμενων μεταβλητών οι οποίες καλούνται κύριες συνιστώσες. Στόχος της ΑΚΣ είναι ο ορισμός περιορισμένου αριθμού νέων συνθετών δεικτών (Thurstone, 1931) που εξασφαλίζουν την απλοποίηση ενός συνόλου δεδομένων. Κάθε σύνθετος δείκτης-συνιστώσα αναφέρεται σε μοναδική διάσταση του εξεταζόμενου φαινομένου. Κατά συνέπεια, οι νέες συνθέτες μεταβλητές, σε αντίθεση με τις αρχικές, δεν συσχετίζονται μεταξύ τους. Η υλοποίηση του αλγορίθμου αναθέτει τη μέγιστη διακύμανση των αρχικών μεταβλητών στην πρώτη συνιστώσα. Οι επόμενες συνιστώσες που προκύπτουν ερμηνεύουν ένα σημαντικό ποσοστό της διακύμανσης των αρχικών μεταβλητών αλλά πάντα μικρότερο της προηγούμενης, ώστε να υπάρχει διαβάθμιση στο βαθμό συνεισφοράς της κάθε μιας.

Ο υπό μελέτη πληθυσμός εκφράζεται σε p αρχικές μεταβλητές $\{X_1, X_2, \dots, X_i, \dots, X_p\}$. Ο επιθυμητός αριθμός των αρχικών μεταβλητών εξαρτάται από τον αριθμό παρατηρήσεων προς εξέταση. Στη διεθνή βιβλιογραφία υπάρχει πλήθος προτεινόμενων κανόνων. Πολύ συχνά χρησιμοποιείται ο κανόνας της αναλογίας: αριθμός παρατηρήσεων/αριθμός μεταβλητών = 10/1 (Everitt, 1975; David Garson, 2008;). Ωστόσο αρκετές εμπειρικές έρευνες δέχονται μια αναλογία 5 παρατηρήσεων για μια αρχική μεταβλητή (Gorsuch, 1974). Όσον αφορά το μέγεθος του δείγματος (n), ισχύει ότι 100=φτωχό, 200=αποδεχτό, 300=καλό, 500=πολύ καλό, >1.000=ιδανικό (Comrey and Lee, 1992). Επομένως όταν το μέγεθος του δείγματος είναι μικρό, είναι απαραίτητο να διατηρείται μια αναλογία δέκα παρατηρήσεων ανά αρχική μεταβλητή, ενώ όταν είναι σχετικά μεγάλο, ορίζονται ως ελάχιστο όριο πέντε παρατηρήσεις ανά μεταβλητή (Bryant & Yarnold, 1995: 100).

Απαραίτητη προϋπόθεση για την αποτελεσματικότητα της μεθόδου είναι η μεταβλητότητα και η συσχέτιση των p αρχικών μεταβλητών. Από τον αλγόριθμο της ΑΚΣ προκύπτουν m νέες σύνθετες μεταβλητές, όπου ($m < p$): $Y_1, Y_2, \dots, Y_j, \dots, Y_m$ οι οποίες εκφράζονται ως γραμμική συνάρτηση των αρχικών μεταβλητών και αντανακλούν ικανοποιητικό ποσοστό της συνολικής διακύμανσης.

Η διαδικασία εξαγωγής Κύριων Συνιστωσών προϋποθέτει την κατάλληλη προετοιμασία των δεδομένων. Εξαιτίας των διαφορετικών κλιμάκων μέτρησης των αρχικών μεταβλητών είναι σημαντικό να προηγηθεί τυποποίηση των μεταβλητών

έτσι ώστε να έχουν μέσο όρο μηδέν και διακύμανση ίση με 1. Μέσα από αυτή τη διαδικασία η κλίμακα των τιμών όλων των δεδομένων θα είναι η ίδια και ως εκ τούτου διευκολύνεται τόσο η ανάγνωση των αποτελεσμάτων όσο και η αναγνώριση των ακραίων τιμών.

$0 \leq \frac{x - x_{min}}{|x_{max} - x_{min}|} \leq 1$, όπου x = τιμή του δείκτη, x_{min} = ελάχιστη τιμή, x_{max} = μέγιστη τιμή.

Το πρώτο βήμα υλοποίησης του αλγορίθμου για την εξαγωγή των κύριων συνιστωσών είναι ο υπολογισμός των παραγοντικών φορτίων και προκύπτει από την τεχνική της διαγωνιοποίησης του Πίνακα Συσχετίσεων. Ο πίνακας συσχετίσεων $C = Z^t Z$, όπου $C = \begin{pmatrix} 1 & c_{12} & \dots & c_{1p} \\ c_{21} & 1 & \dots & c_{2p} \\ c_{p1} & c_{p2} & \dots & 1 \end{pmatrix}$, είναι συμμετρικός και στη διαγώνιο οι τιμές

παίρνουν την τιμή 1. Από την επίλυση του συστήματος $|C - \lambda I| = 0$ που αποτελείται από p εξισώσεις και p μεταβλητές, προκύπτει η εκτίμηση των p ιδιοτιμών λ_j (eigenvalues) και των συντελεστών στάθμισης a_{jm} (factor loadings), όπου: $\lambda > 0$ και $-1 \leq a_{jm} \leq +1$. Ως συντελεστές στάθμισης ή παραγοντικά φορτία ορίζονται οι συσχετίσεις r_{ij} μεταξύ των αρχικών μεταβλητών και των κύριων συνιστωσών και δείχνουν την ένταση της δράσης που αναπτύσσουν οι αρχικές μεταβλητές για τη δημιουργία των συνιστωσών.

Η διαγωνιοποίηση οδηγεί στην παραγωγή p νέων μεταβλητών-συνιστωσών, όσες είναι οι αρχικές μεταβλητές. Κάθε συνιστώσα έχει ειδική σημασία που δίνεται από την ιδιοτιμή της λ_j . Η πρώτη από τις p νέες συνιστώσες είναι η πιο σημαντική, δηλαδή αυτή που συμβάλλει με το υψηλότερο ποσοστό στην ερμηνεία της συνολικής διακύμανσης. Η μέθοδος αυτή λαμβάνει υπόψη της τη συνολική διακύμανση των μεταβλητών κατά φθίνουσα ακολουθία. Το μέγεθος των χαρακτηριστικών τιμών, που εμφανίζονται κατά φθίνουσα σειρά μεγέθους, βοηθούν στην πράξη να αποκλειστούν οι κύριες συνιστώσες που δεν συμμετέχουν σημαντικά στην εξήγηση της ολικής διακύμανσης και να διατηρηθούν αυτές που εξηγούν αθροιστικά το υψηλότερο ποσοστό αυτής. Υπάρχει επομένως μια σαφής ιεράρχηση σχετικά με τις νέες συνθετικές μεταβλητές, γεγονός που επιτρέπει την αξιολόγηση των πιο σημαντικών διαστάσεων του φαινομένου υπό μελέτη.

Η τελική εξαγωγή m κύριων συνιστωσών πραγματοποιείται με τη χρήση πολλαπλών κριτηρίων. Το πρώτο κριτήριο για την επιλογή του πλήθους των συνιστωσών λαμβάνει υπόψη τις χαρακτηριστικές τιμές τους. Ιδιοτιμές ίσες ή μεγαλύτερες της μονάδας ($\lambda_j > 1$) αντιστοιχούν σε συνιστώσες με σημαντική πληροφορία (Guttman, 1954; Kaiser, 1960). Το δεύτερο κριτήριο αφορά τη συνολική διακύμανση των συνιστωσών. Ειδικότερα, το πλήθος των m κύριων συνιστωσών πρέπει να αντανakλά ένα ικανοποιητικό ποσοστό της συνολικής διακύμανσης όλων των αρχικών μεταβλητών. Επιλέγουμε τόσες συνιστώσες όσες ερμηνεύουν ένα ποσοστό της τάξης του 70-80% της συνολικής διακύμανσης. Το τρίτο κριτήριο επιλογής συνίσταται στον έλεγχο της ομαλής μεταβολής της κλίσης, σύμφωνα με το οποίο ο αριθμός των

απαιτούμενων κύριων συνιστωσών είναι αυτός μετά τον οποίο υπάρχει τάση ευθυγράμμισης της καμπύλης που ενώνει τις ιδιοτιμές με τις κύριες συνιστώσες. Η ανωτέρω σχέση απεικονίζεται στο Scree plot, το διάγραμμα που περιγράφει τη σχέση μεταξύ του πλήθους των συνιστωσών και των ιδιοτιμών. Οι συνιστώσες που αντιστοιχούν σε μικρή ιδιοτιμή λ_j και ταυτόχρονα δεν διαφέρουν μεταξύ τους σημαντικά, δηλαδή $\lambda_j \approx \lambda_{j+1} \approx \lambda_{j+2} \approx \dots \approx \lambda_{j+n}$, δεν αποτελούν κυρίες συνιστώσες (Cattell, 1978). Στην πράξη ωστόσο, πέραν των ανωτέρω κανόνων, η ορθή επιλογή του αριθμού των συνιστωσών εξαρτάται και από πιο ποιοτικούς παράγοντες, όπως είναι ο σκοπός της έρευνας, καθώς και το ποσοστό της διακύμανσης που είναι διατεθειμένος ο ερευνητής να απολέσει ώστε να επιτύχει την άριστη οικονομία ως προς τον επιλεγόμενο αριθμό (Πετρίδης, 2015).

Τα παραγοντικά φορτία (a_{jm}) εξηγούν σε ποιο βαθμό η αρχική μεταβλητή X_j συμβάλλει στη διαμόρφωση της κυρίας συνιστώσας Y_m . Όσο η απόλυτη τιμή τους τείνει προς το 1, τόσο πιο ουσιαστική είναι η συμβολή της μεταβλητής X_j στη διαμόρφωση της κύριας συνιστώσας Y_m . Μία κύρια συνιστώσα ερμηνεύει επαρκώς το υπό μελέτη φαινόμενο, εάν αφενός οι μεταβλητές που τη διαμορφώνουν παρουσιάζουν σημαντική συσχέτιση (μεταβλητές με υψηλές $|a_{jm}|$) και αφετέρου οι μεταβλητές αυτές προβάλλουν με σαφήνεια μια συγκεκριμένη διάσταση του φαινομένου που εξετάζεται.

Εφόσον προκύψουν οι σύνθετες συνιστώσες είναι απαραίτητο να αξιολογηθεί το μοντέλο συμπύκνωσης της πληροφορίας. Ο Δείκτης Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) δείχνει σε ποιο βαθμό, οι επιλεγμένες μεταβλητές έχουν συνοχή μεταξύ τους και ως εκ τούτου, σε ποιο βαθμό η παραγοντική ανάλυση είναι (ή δεν) είναι κατάλληλη τεχνική για τα δεδομένα. Τιμές του δείκτη μεγαλύτερες από 0,7 απεικονίζουν ένα ικανοποιητικό μοντέλο και επιτρέπουν την περαιτέρω ανάλυση. Η συμμετοχικότητα H_j (communality) της κάθε μεταβλητής X_j στις m κυρίες συνιστώσες είναι ικανοποιητική όταν το 40% της διακύμανσης της μεταβλητής X_j περιλαμβάνεται στο μοντέλο (Stevens, 1992). Τέλος, η κάθε νέα σύνθετη συνιστώσα πρέπει να αποτελείται τουλάχιστον από δύο επιμέρους αρχικές μεταβλητές με σημαντικά παραγοντικά φορτία ($|a_{jm}| > 0,45$) (Comrey and Lee, 1992). Αντίστροφα, κάθε μεταβλητή μπορεί να συμμετέχει το πολύ σε μία σύνθετη συνιστώσα.

Όσον αφορά στην αξιοπιστία του μοντέλου, πρέπει να δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στην ύπαρξη ακραίων τιμών, καθώς αυτές δημιουργούν στατιστικό θόρυβο και είναι πολύ πιθανό να προκύψουν παραπλανητικά αποτελέσματα.

3.3.2 Συσταδοποίηση

Όταν η έρευνα αφορά χωρικές ενότητες, είναι συνήθης η ταξινόμησή τους βάσει των δεικτών που προέκυψαν μέσω της ΑΚΣ. Βασικός στόχος της ταξινόμησης είναι η ομαδοποίηση των χωρικών ενοτήτων σε περιορισμένο αριθμό ομοιογενών ομάδων (με κοινά χαρακτηριστικά) σχετικά με τους δείκτες που ανέδειξε η ΑΚΣ.

Η αρχή της μεθόδου της ομαδοποίησης συνίσταται στη διάταξη ενός συνόλου δειγμάτων, ατόμων ή παρατηρήσεων σε ένα μικρό αριθμό απόλυτα διαχωρισμένων υποομάδων εκτιμώντας τις ομοιότητες που αναπτύσσονται μεταξύ των μεταβλητών (Aldenderfer & Blashfield, 1984). Η ομαδοποίηση ή συσταδοποίηση (clustering) είναι μια διαδικασία που οργανώνει τα δεδομένα σε ομάδες (συστάδες-clusters), όπου τα άτομα μιας ομάδας παρουσιάζουν σχετική ομοιότητα μεταξύ τους, σύμφωνα με κάποιο κριτήριο ομοιογένειας ενώ παράλληλα οι ομάδες μεταξύ τους διαφέρουν σημαντικά (Johnson and Wichern, 2007). Η ομαδοποίηση είναι αξιόπιστη εφόσον παρατηρείται μεγάλη ομοιότητα εντός κάθε συστάδας και μικρή ομοιότητα μεταξύ των χαρακτηριστικών των συστάδων. Η ποιότητά της εξαρτάται από: α) την μέτρηση της ομοιότητας (απόσταση μεταξύ των ατόμων), β) την επιλεγμένη τεχνική ομαδοποίησης, γ) την ικανότητα αξιολόγησης – από τον ίδιο τον ερευνητή – της αξιοπιστίας της προτεινομένης ομαδοποίησης.

Η ομαδοποίηση πραγματοποιείται βάσει δύο βασικών αλγόριθμων, οι οποίοι διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τον τρόπο λειτουργίας και το βαθμό απόδοσής τους: τους ιεραρχικούς και τους διαμεριστικούς (k-means). Οι ιεραρχικοί αλγόριθμοι προσπαθούν να δημιουργήσουν μια ιεραρχία μεταξύ των σημείων που προορίζονται για ομαδοποίηση. Δημιουργούν ένα δενδρόγραμμα που απεικονίζει τη διαδικασία ομαδοποίησης και προσδιορίζει τον αριθμό των ομάδων που δημιουργήσαν. Μια ομάδα (συστάδα) μπορεί να έχει υπο-ομάδες οργανωμένες σε ένα ιεραρχικό δένδρο. Οι διαμεριστικοί αλγόριθμοι (k-means) χωρίζουν τα δεδομένα από την αρχή σε ένα συγκεκριμένο αριθμό ομάδων και έπειτα βελτιστοποιούν το αποτέλεσμα (μη ιεραρχική ομαδοποίηση). Στις περιπτώσεις που επιζητείται η συσσώρευση των στοιχείων σε συγκεκριμένο αριθμό ομάδων k , τότε εφαρμόζεται η ταξινόμηση των k μέσων ως τεχνική βέλτιστης αναζήτησης αυτών. Κάθε ομάδα (συστάδα) αποτελεί ένα υποσύνολο και κάθε άτομο ανήκει σε μια και μοναδική ομάδα (Jain, Murty and Flynn, 1999).

Ο αλγόριθμος των k-means δεν προσφέρει μια και μοναδική λύση. Το αποτέλεσμα της ομαδοποίησης εξαρτάται από την επιλογή των αρχικών κέντρων βάσει των οποίων θα ξεκινήσει η ομαδοποίηση. Επομένως, η χρήση της μεθόδου αυτής απαιτεί μεγαλύτερη διερευνητική διαδικασία. Στην ιεραρχική μέθοδο ομαδοποίησης, δεν προσδιορίζεται εκ των προτέρων ο αριθμός των ομάδων (clusters). Αντίθετα, προκύπτει από την ανάλυση του ιστορικού της διαδοχικής ομαδοποίησης (Δενδρόγραμμα) καθώς και από την εκ των υστέρων ανάλυση των χαρακτηριστικών των συστάδων. Το βασικό μειονέκτημα του k-means είναι ότι η σειρά με την οποία παρουσιάζονται τα δεδομένα επηρεάζει το αποτέλεσμα, σε αντίθεση με το ιεραρχικό κριτήριο το οποίο είναι πολύ σταθερό. Η ιεραρχική ανάλυση συστάδων είναι κατάλληλη για μικρό αριθμό παρατηρήσεων και μεταβλητές ίδιου τύπου (μεταξύ ποσοτικών, καταμέτρησης ή ποιοτικών διμερών), ενώ η ανάλυση συστάδων k μέσων συνιστάται στην περίπτωση μεγάλου μεγέθους δείγματος παρατηρήσεων, αλλά αποκλειστικά για ποσοτικές μεταβλητές (Πετρίδης, 2015). Στο πλαίσιο της παρούσας μεθοδολογίας θα αξιοποιηθεί η ιεραρχική ταξινόμηση ως μέθοδος ομαδοποίησης.

Η δημιουργία των συστάδων (clusters) πραγματοποιείται βάσει κάποιου μέτρου ομοιότητας, το οποίο συνδέεται με την έννοια της απόστασης (Everitt et al., 2011). Συγκεκριμένα, το κριτήριο της ομοιογένειας καθορίζεται από τη μετρική της απόστασης (D), η οποία προσδιορίζει την ομοιότητα ή γειτνίαση μεταξύ των ατόμων. Όσο μικρότερη η απόσταση μεταξύ δύο παρατηρήσεων, τόσο μεγαλύτερη η ομοιότητα μεταξύ τους.

Η ιεραρχική ταξινόμηση βασίζεται στην κεντρική ιδέα ότι κάποια στοιχεία σχετίζονται περισσότερο με κάποια γειτονικά τους παρά με άλλα κείμενα μακρύτερα (Jain, Murty and Flynn, 1999). Η επιλογή της απόστασης εξαρτάται σε σημαντικό βαθμό από τη μέθοδο που χρησιμοποιείται για την ομαδοποίηση. Η Ευκλείδεια απόσταση, χρησιμοποιείται ευρέως, ειδικά με συνεχή δεδομένα και σε περιπτώσεις λίγων διαστάσεων. Αποτελεί την πιο αποτελεσματική απόσταση όταν τα δεδομένα κατηγοριοποιούνται σε αρκετά απομονωμένες ομάδες (clusters). Όσο μικρότερη είναι η απόσταση μεταξύ δύο ατόμων, τόσο πιο πιθανό είναι τα άτομα να τοποθετηθούν στην ίδια ομάδα.

Η ταξινόμηση των ομάδων βασίζεται στη μέθοδο Ward και στην ελαχιστοποίηση της Ευκλείδειας απόστασης.

$$D^2(A, B) = \sum_{i=1}^k (A_i - B_i)^2$$

Ουσιαστικά, η μέθοδος αυτή αποσκοπεί στην ελαχιστοποίηση της μεταβλητότητας μεταξύ δύο εξεταζόμενων ομάδων που σχηματίζονται σε κάθε διαδοχικό στάδιο της ιεραρχικής ταξινόμησης των ομάδων. Θεωρείται ως η πλέον αποτελεσματική μέθοδος, έχει όμως το μειονέκτημα να σχηματίζει ομάδες πολύ μικρού μεγέθους. Κάθε ενοποίηση ενός ατόμου σε μια ομάδα προκαλεί απώλεια πληροφορίας, δεδομένου ότι, «χάνουμε» τα ατομικά δεδομένα και παίρνουμε για κάθε μεταβλητή, την μέση τιμή των ατόμων που διαμορφώνουν την ομάδα.

3.4 Παράγοντες-Συνιστώσες που συμβάλλουν στις προτιμήσεις των μεταναστών

Έχοντας ολοκληρώσει το καθορισμό των διαστάσεων και κατ' επέκταση τη συλλογή των μεταβλητών και τη σύνθεση των επιμέρους δεικτών, η μεθοδολογική προσέγγιση του ερευνητικού ερωτήματος ολοκληρώνεται με την Παραγοντική Ανάλυση (Π.Α.). Η υλοποίηση της συγκεκριμένης μεθόδου ανάλυσης κρίνεται αναγκαία, εφόσον στο διερευνητικό στάδιο προέκυψαν 74 μεταβλητές οι οποίες συνέθεσαν 49 δείκτες. Το πλήθος τόσο των μεταβλητών όσο και των δεικτών που δημιουργήθηκαν είναι ιδιαίτερα μεγάλο και αναμένεται επομένως η μείωση των διαστάσεων που συνθέτουν το ερευνητικό ερώτημα, μέσα από τη δημιουργία νέων σύνθετων αλλά περιεκτικών μεταβλητών με δυναμικές ιδιότητες. Προϋπόθεση για την υλοποίηση της παρούσας μεθοδολογίας είναι το πλήθος των παρατηρήσεων του δείγματος να είναι τουλάχιστον πενταπλάσιο από τις μεταβλητές της ανάλυσης. Ο στατιστικός πληθυσμός αφορά τις 246 χωρικές ενότητες και οι υπό εξέταση μεταβλητές είναι 49 κατά συνέπεια τηρείται

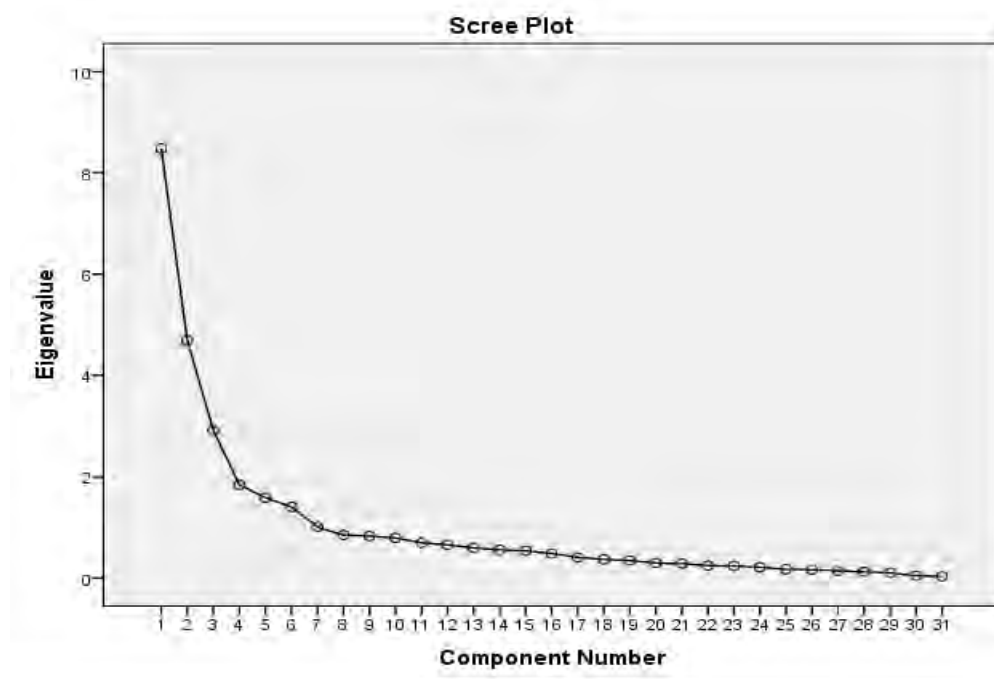
η αρχική προϋπόθεση της αναλογίας τουλάχιστον 1/5 που εξασφαλίζει αποτελεσματική εφαρμογή της Π.Α. (Brown, 2009c).

Το πρώτο βήμα της μεθοδολογίας είναι ο έλεγχος της καταλληλότητας του δείγματος με βάση την εξέταση της συσχέτισης των δεδομένων. Ο δείκτης ολικής επάρκειας της δειγματοληψίας (Sampling adequacy) των Kaiser - Meyer- Olkin (KMO), εκτιμά το μέγεθος της ομοιογένειας των μεταβλητών και συγκρίνει το μέτρο των συντελεστών συσχέτισης των μεταβλητών με αυτό των μερικών συντελεστών συσχέτισης. Η τιμή του στατιστικού δείκτη KMO ($KMO=0,809>0,6$) υποδεικνύει υψηλές συσχετίσεις ανάμεσα στα δεδομένα, άρα με βάση το κριτήριο καταλληλότητας των δεδομένων εγκρίνεται- εκτιμάται θετικά- επικυρώνεται η διεξαγωγή παραγοντικής ανάλυσης, καθώς παρουσιάζουν αξιόλογη ομοιογένεια μεταξύ τους.

Στο παρόν μοντέλο τα δεδομένα συσχετίζονται, επομένως είναι δυνατό να περιοριστεί ο αριθμός των μεταβλητών σε λιγότερες, με σχετικά μικρή απώλεια πληροφορίας. Συγκεκριμένα οι συντελεστές συσχέτισης είναι μεγαλύτεροι του 0,5 και μπορούν να ληφθούν υπόψη για τη δημιουργία μιας κύριας συνιστώσας. Η μέθοδος υλοποίησης της παραγοντικής ανάλυσης είναι η «Ανάλυση Κύριων Συνιστωσών» (Principal components), η μέθοδος περιστροφής είναι η Varimax και ο τρόπος εξαγωγής των παραγόντων έγινε με βάση το κριτήριο Kaiser.

Η υλοποίηση της παραγοντικής ανάλυσης πραγματοποιήθηκε με 31 μεταβλητές, εφόσον 16 από αυτές αποτελούν πλεονάζοντα δεδομένα (redundancy data). Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία η συμπερίληψη του ίδιου παράγοντα δεδομένων σε περισσότερες από μία μεταβλητές (επανάληψη των δεδομένων), όταν μπορεί εύκολα να συναχθεί από πληροφορίες στα υπάρχοντα πεδία δεδομένων, δύναται να προκαλέσει στρεβλώσεις στα αποτελέσματα (UN, 2000). Οι 16 απορριφθείσες μεταβλητές αυτές πιθανώς δεν τρέχουν αποτελεσματικά το μοντέλο, όμως είναι κατάλληλες να ερμηνεύσουν τους παράγοντες που θα προκύψουν, προσφέροντας μια ποιοτική διάσταση στην ερμηνεία. Από την παραγοντική ανάλυση προέκυψαν επτά σύνθετοι δείκτες, οι οποίοι μειώνουν τις διαστάσεις του υπό μελέτη ερευνητικού ερωτήματος κατά 77% και ερμηνεύουν σε σημαντικό βαθμό την μη μετρήσιμη έννοια της ελκυστικότητας της υπαίθρου ως τόπο προορισμού των εσωτερικών μεταναστών. Η συμβολή της επιλεγμένης μεθοδολογικής προσέγγισης έγκειται στη συρρίκνωση μιας συστοιχίας τριάντα ενός (31) μεταβλητών σε επτά παράγοντες (Scree Plot). Η επιλογή του πλήθους των παραγόντων πραγματοποιήθηκε βάσει του πλήθους των συνιστωσών που εξηγούν ένα ποσοστό μεταξύ 70%-80% της συνολικής διακύμανσης. Οι επτά παράγοντες που παράχθηκαν ερμηνεύουν το 70,5% της συνολικής διακύμανσης. Επιπλέον η επιλογή των παραγόντων με βάση το γράφημα χαρακτηριστικών τιμών (Scree Plot) (Γράφημα 3.1) ολοκληρώνεται στο σημείο, μετά το οποίο υπάρχει τάση ευθυγράμμισης της γραμμής που ενώνει τις τιμές των χαρακτηριστικών τιμών του αρχικού πίνακα των κύριων συνιστωσών.

Γράφημα 3.1: Γράφημα χαρακτηριστικών τιμών

Ο πίνακας που προέκυψε από την ανάλυση των κυρίων συνιστωσών (Rotated Component Matrix) περιλαμβάνει τους επτά παράγοντες με τα αντίστοιχα παραγοντικά φορτία μετά την ορθογώνια περιστροφή τους, καθώς επίσης το ποσοστό της διακύμανσης κάθε παράγοντα σε φθίνουσα σειρά, που προήλθε από τους παράγοντες μετά την περιστροφή. Η περιστροφή των παραγόντων συνεισφέρει στην αύξηση των υψηλών φορτίσεων και στη μείωση των χαμηλών και επομένως στον περιορισμό των διπολικών φορτίων και στην βέλτιστη ερμηνεία των παραγόντων. Ο δείκτης συμμετοχικότητας (H^2) ($>0,5$) ερμηνεύει το ποσοστό της μεταβλητότητας κάθε μεταβλητής που εξηγείται από τον αριθμό των παραγόντων που προσαρμόστηκε. Παρατηρείται ότι τουλάχιστον το 50% έκαστης μεταβλητής ερμηνεύεται από το προσαρμοσμένο μοντέλο.

Ο Rotated Component Matrix (Πίνακας 3.4) επιτρέπει να ερμηνεύσουμε το νόημα των παραγόντων καθώς εμπεριέχει τα απαραίτητα δεδομένα ώστε να τα ονοματίσουμε και να τα περιγράψουμε, με βάση τις μεταβλητές που έχουν σημαντικό παραγοντικό φορτίο ($>0,4$). Οι μεταβλητές με τα υψηλότερα φορτία έχουν υψηλότερη συσχέτιση με τον παράγοντα, επομένως ο ρόλος τους στην ερμηνεία είναι ιδιαίτερα σημαντικός. Στο σημείο αυτό κρίνεται αναγκαίο να αναφερθεί πως ο καθορισμός και η ερμηνεία των παραγόντων αποτελούν σε κάποιο βαθμό προϊόν υποκειμενικής αντίληψης του ερευνητικού ερωτήματος από τον εκάστοτε ερευνητή. Ο ανθρώπινος παράγοντας παίζει καθοριστικό ρόλο τόσο στην ανάδειξη, όσο στη σύνθεση και στην ερμηνεία των παραγόντων που θα προκύψουν (Rummel 1970).

Πίνακας 3.4: Rotated Component Matrix

Δείκτες	ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ							
	H ² (a)	Σ1	Σ2	Σ3	Σ4	Σ5	Σ6	Σ7
YPR	0,783	0,8						
RR	0,733	0,79						
Web	0,77	0,783						
APR	0,817	-0,768						
ADR	0,762	-0,72						
EmpEcoSec1Pop_R	0,664	0,692						
ResAge_R	0,49	0,674						
EmpEcoSec5Pop_R	0,664	-0,639						
EcoAct2Pop_R	0,849		0,882					
EcoAct3Pop_R	0,806		0,765					
EmpEcoSec2Pop_R	0,719		0,762					
EcoAct4Pop_R	0,624		0,727					
EcoAct1Pop_R	0,789		0,573					
Island	0,691		0,506					
HealC	0,643			0,776				
EduSec	0,711			0,731				
PostOff	0,619			0,709				
EduPrSc	0,558			0,671				
TypeofDemPop	0,775			0,615				
N_oik	0,629			0,562				
PolSt	0,499			0,557				
Alt_ws	0,883				-0,841			
Alt_wp	0,849				-0,838			
Coastal	0,74				0,7			
EduPri	0,507				0,54			
ValHeatOil	0,822					0,875		
ValUnlead	0,848					0,841		
ResVacOcc_R	0,769						0,796	
EcoAct5Pop_R	0,754						0,743	
EcoAct6Pop_R	0,702							-0,76
EmpEcoSec4Pop_R	0,494							0,49
% of Total Variance		17,5	12,3	11,5	10,5	8	6,1	4,6

(a) Communality Index

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

1^η συνιστώσα [Σ1]: Πληθυσμιακή Δυναμική (17,5% of Total Variance)

Ο πρώτος σύνθετος δείκτης αφορά αποκλειστικά την παρουσία και την εξέλιξη του πληθυσμού στις 246 δημοτικές ενότητες που παρουσιάζουν αυξημένης έντασης εισροές εσωτερικών μεταναστών. Στη σύνθεση της συνιστώσας αναμιγνύονται πληθυσμιακές μεταβλητές και δημογραφικοί δείκτες. Η πρώτη κύρια συνιστώσα έχει υψηλές τιμές παραγοντικών φορτίων στους δείκτες νεανικότητας, αντικατάστασης,

στους απασχολούμενους στο χονδρικό και λιανικό εμπόριο, στην αναλογία νεόδμητων κατοικιών και στο ποσοστό των νοικοκυριών που έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο. Τα φορτία των μεταβλητών αυτών είναι θετικά που σημαίνει ότι έχουν θετική συσχέτιση μεταξύ τους. Παράλληλα οι δείκτες γήρανσης και εξάρτησης καθώς επίσης και η αναλογία απασχολούμενων στον πρωτογενή τομέα έχουν εξίσου υψηλά, αρνητικά φορτία. Οι δείκτες νεανικότητας και αντικατάστασης είναι ιδιαίτερα υψηλοί και αντανακλούν το βαθμό-μέγεθος της αντικατάστασης των παραγωγικών ομάδων με τον γηραιό πληθυσμό. Στις περιοχές με πληθυσμιακή δυναμική φαίνεται ότι ο μόνιμος πληθυσμός αφενός δε γηράσκει και αφετέρου οι παραγωγικές ηλικίες δεν συντηρούν μεγάλο ποσοστό εξαρτώμενων ατόμων (0-14 και 65+). Η παρουσία πρωτογενή τομέα είναι χαμηλή με την υψηλή παρουσία λιανικού-chonδρικού εμπορίου, υψηλά ποσοστά Ίντερνετ και μεγάλη αναλογία νεόδμητων κατοικιών. Η πρώτη συνιστώσα αντανακλά την **παρουσία νέου πληθυσμού** και πιο συγκεκριμένα τις δυναμικές και παραγωγικές ηλικίες στο 17,5% της συνολικής διακύμανσης.

2^η Συνιστώσα [Σ2]: Βαθμός εξειδίκευσης σε τουριστικές δραστηριότητες (12,3%)

Σε μια κατάσταση γενικευμένης οικονομικής κρίσης ο οικονομικός ιστός της Ελλάδας πλήττεται έντονα και διαρκώς. Οι περιοχές στις οποίες αναπτύσσεται και λειτουργεί παράλληλα μια ποικιλία οικονομικών δραστηριοτήτων, προσθέτουν μια ξεκάθαρη δυναμική στο χώρο. Οι περιοχές που παρουσιάζουν έντονες τιμές στον δεύτερο παράγοντα έχουν υψηλό προσανατολισμό στον τουρισμό και η δραστηριότητα αυτή δικαιολογεί ότι ταυτόχρονα έχουν αναπτυχθεί και εμπορικές δραστηριότητες. Στη σύνθεση του δεύτερου παράγοντα συμμετέχουν με υψηλή θετική συσχέτιση οικονομικές δραστηριότητες όπως η υψηλή αναλογία καταλυμάτων, υπηρεσιών εστίασης, αθλητικών δραστηριοτήτων, δραστηριοτήτων ψυχαγωγίας και διασκέδασης και υπηρεσιών λιανικού εμπορίου ανά χίλιους κατοίκους. Η αύξηση των τιμών σε αυτούς τους κλάδους της οικονομίας επιφέρει παράλληλη αύξηση των απασχολούμενων στους ίδιους κλάδους. Η δεύτερη συνιστώσα πιθανώς βρίσκει καλή ερμηνεία σε τουριστικές περιοχές όπου είναι ιδιαίτερα αναπτυγμένος ο τριτογενής τομέας και ειδικότερα ο κλάδος των τουριστικών επιχειρήσεων.

3^η Συνιστώσα [Σ3]: Προσφορά Υπηρεσιών/Δομών (11,5%)

Στον τρίτο σύνθετο δείκτη ενσωματώνονται οι μεταβλητές που αφορούν τις βασικές δομές και υπηρεσίες μιας χωρικής ενότητας. Μεταξύ άλλων εμπεριέχονται κέντρα υγείας, ταχυδρομικά καταστήματα, αστυνομικά τμήματα, σχολεία και φροντιστήρια, τα οποία συσχετίζονται μεταξύ τους έντονα και θετικά. Υπάρχει διαφορετικότητα στο είδος των προσφερόμενων υπηρεσιών, δημιουργώντας έτσι ένα πλαίσιο παροχών που κάνει τις περιοχές αυτές εν μέρει αυτόνομες, ενώ παράλληλα αυξάνει σε σημαντικό βαθμό το **βιοτικό προφίλ** των κατοίκων. Οι περιοχές που χαρακτηρίζονται από τον τρίτο παράγοντα πλεονεκτούν σημαντικά ως προς την ποιότητα ζωής. Οι δομές συσχετίζονται θετικά με το μέγεθος (βάσει πληθυσμού) και το πλήθος των οικιστικών ιστών. Ο τρίτος παράγοντας υποκρύπτει σε κάποιο βαθμό το μέγεθος των ανισοτήτων που προέρχονται από τον γεωγραφικό χώρο, ως προς το βαθμό ικανοποίησης του

πληθυσμού στις βασικές δημόσιες παροχές. Το συμπέρασμα πως οι δομές και οι υπηρεσίες σχετίζονται θετικά με το μέγεθος του δήμου και είναι εξαιρετικά βάσιμο. Όσο πιο υψηλή τιμή έχει η συνιστώσα, τόσο πιο υψηλός βαθμός προσφοράς δομών παρέχεται από τον δήμο.

4^η Συνιστώσα [Σ4]: Γεωγραφική Απομόνωση (10,5%)

Ο κύριος κορμός της τέταρτης συνιστώσας είναι το υψόμετρο, σταθμισμένο κατά έκταση και πληθυσμό. Όπως φαίνεται από το υψηλό παραγοντικό φορτίο του, πρόκειται για παράγοντα που αναδεικνύει την ορεινότητα του χώρου. Στην ταυτοποίηση αυτή συνεισφέρει θετικά η έλλειψη πρωτοβάθμιων δομών εκπαίδευσης. Οι απομακρυσμένες περιοχές πραγματικά υστερούν στον τομέα της εκπαίδευσης, ωστόσο στις πραγματικά απομονωμένες περιοχές το πρόβλημα εντείνεται λόγω ιδιαίτερα σημαντικών ελλείψεων στη βασική εκπαίδευση. Σε αυτές τις περιοχές δεν παρέχεται η βασική υποχρεωτική εκπαίδευση, καθώς δε λειτουργούν πλέον δημοτικά σχολεία. Η υψηλή ορεινότητα σε συνδυασμό με την έλλειψη δημοτικών σχολείων αποτελεί ένδειξη γεωγραφικά απομονωμένων περιοχών που αποθαρρύνουν την εγκατάσταση πληθυσμού, ιδίως νέων οικογενειών με ανήλικα τέκνα. Ο συνδυασμός των μεταβλητών οδηγεί στο συμπέρασμα πως πρόκειται αποκλειστικά για περιοχές με μεγάλο υψόμετρο, αρκετά απομακρυσμένες από τα αστικά κέντρα και τον πεδινό χώρο, ο οποίος παρά την αγροτικότητα που ενδεχομένως παρουσιάζει δεν αντιμετωπίζει δυσκολία προσιμότητας.

5^η Συνιστώσα [Σ5]: Κόστος ζωής (8,0%)

Η πέμπτη συνιστώσα αντανakλά έμμεσα το κόστος ζωής στο 8% της συνολικής διακύμανσης. Αποτελείται από δύο επιμέρους μεταβλητές, την τιμή πετρελαίου θέρμανσης και την τιμή πετρελαίου κίνησης, οι οποίες έχουν ιδιαίτερα υψηλά φορτία και συσχετίζονται με τον παράγοντα θετικά. Παρά το περιορισμένο πλήθος των μεταβλητών, ο παράγοντας, με μεγάλη βεβαιότητα ερμηνεύει το κόστος ζωής. Η άνοδος των τιμών των καυσίμων από μόνη της προκαλεί μείωση στην αγοραστική δύναμη του νοικοκυριού στο βαθμό που το αναγκάζει να πληρώνει περισσότερα για θέρμανση ή/και βενζίνη. Αυτή η αύξηση δεν είναι η μόνη που επωμίζεται ο καταναλωτής. Τα καύσιμα χρησιμοποιούνται ως πρώτη ύλη στην παραγωγή άλλων ενδιάμεσων και τελικών προϊόντων και η αύξηση στις τιμές τους θα οδηγήσει σε αύξηση του κόστους παραγωγής άλλων προϊόντων. Επιπλέον μια ανοδική πορεία στις τιμές των καυσίμων αυξάνει αντίστοιχα τα κόστη μεταφοράς των προϊόντων και των πρώτων υλών. Η αύξηση των κοστών μεταφοράς, κατά συνέπεια, έχει επιπτώσεις στις λιανικές τιμές βασικών προϊόντων και ιδιαίτερα των ειδών πρώτης ανάγκης. Έτσι, μέσα από μια σειρά αλυσιδωτών επιδράσεων στις τιμές άλλων προϊόντων με τελικούς αποδέκτες τους καταναλωτές, επιβαρύνεται τελικά το γενικότερο κόστος ζωής. Η διαφοροποίηση των επιδράσεων της αύξησης της τιμής των καυσίμων μεταξύ νοικοκυριών που κατοικούν σε απομακρυσμένες και μη περιοχές παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς η πρώτη κατηγορία ήδη αγοράζει τα καύσιμα με επιβαρυνόμενη τιμή.

6^η Συνιστώσα [Σ6]: Δυνατότητες κατοίκησης (6,1%)

Η πληροφορία που προσφέρει η έκτη συνιστώσα σχετίζεται με την υποστήριξη των κατοίκων όσον αφορά τις ευκαιρίες στην επιλογή κατοικίας αλλά και στην διάθεση υπηρεσιών προσωπικής φροντίδας. Η συνιστώσα αυτή εκτιμά τη δυνατότητα μιας περιοχής να προσφέρει στον νεοεισερχόμενο πληθυσμό άμεση και εύκολη πρόσβαση σε κατοικία, δεδομένου ότι η συνιστώσα συσχετίζεται άμεσα και έντονα με την αναλογία κενών κατοικιών ανά κατοικούμενες. Ουσιαστικά πρόκειται για ένα δείκτη όχι μόνο της δυνατότητας εγκατάστασης αλλά και της προσφοράς βασικών υπηρεσιών στα νοικοκυριά λόγω της ύπαρξης εξειδικευμένων επιχειρήσεων παροχής υπηρεσιών προσωπικής φροντίδας. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως ο τρόπος ζωής των νέων οικογενειών απέχει άρδην από τη συμπεριφορά των αντίστοιχων νοικοκυριών των προηγούμενων δεκαετιών. Οι αυξημένες απαιτήσεις, οι έντονοι ρυθμοί της καθημερινότητας, ο εκσυγχρονισμός, η αστικοποίηση και το lifestyle επέφεραν σημαντικές αλλαγές στις αξίες και τις νόρμες της παραδοσιακής οικογένειας. Πάνω σε αυτό τον άξονα δημιουργήθηκαν νέες ανάγκες με έμφαση στην προσωπική φροντίδα τόσο των νέων νοικοκυριών με μικρά παιδιά όσο και των νεαρών ατόμων με απαιτήσεις προσωπικής φροντίδας. Ενδεικτικές επιχειρήσεις που ικανοποιούν τέτοιες απαιτήσεις είναι κομμωτήρια, καθαριστήρια ρούχων, κέντρα αισθητικής και άλλες δραστηριότητες σχετικές με τη φυσική ευεξία. Ο έκτος παράγοντας αναδεικνύει με έμμεσο τρόπο τις καθημερινές ευκολίες-ανέσεις των κατοίκων ως προς το βιοτικό επίπεδο και αντιπροσωπεύει το 6% της συνολικής διακύμανσης.

7^η Συνιστώσα [Σ7]: Εξειδίκευση στον Πρωτογενή Τομέα (4,6%)

Η τελευταία συνιστώσα αποτελεί ένα κλασικό δείκτη-μέτρο του βαθμού εξειδίκευσης των δημοτικών ενοτήτων της υπαίθρου στον πρωτογενή τομέα και αντιπροσωπεύει το 4,6% της συνολικής διακύμανσης. Πρόκειται για έναν δείκτη ανάδειξης του αγροτικού χαρακτήρα μέσα από την ενσωμάτωση γεωργικών και ζωικών εκμεταλλεύσεων. Η αρνητική συσχέτιση της συνιστώσας με την παροχή διαφόρων υπηρεσιών αντανάκλα έναν μη διαφοροποιημένο οικονομικό ιστό, καθώς στις περιοχές με ισχυρό γεωργικό ιστό υπάρχει έλλειψη υπηρεσιών διασκέδασης και εμπορίου και άλλων πιο εξειδικευμένων υπηρεσιών. Επομένως, όσο υψηλότερη είναι η αναλογία των επιχειρήσεων στον πρωτογενή τομέα σε μια δημοτική ενότητα, τόσο πιο παραδοσιακός και αγροτικός είναι ο χαρακτήρας της τοπικής κοινωνίας. Η συνιστώσα αυτή έμμεσα θίγει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των αγροτικών κοινωνιών, αλλά και τις διαφορές τους ως προς την «κοινωνική τους οργάνωση», δηλαδή ως προς τον τρόπο με τον οποίο οργανώνονται οι σχέσεις των ατόμων σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο.

Η σειρά με την οποία παρουσιάστηκαν οι επτά συνιστώσες βασίζεται καθαρά στη συμβολή της καθεμίας στη συνολική διακύμανση του νέφους, ενώ υπάρχει μια σαφής και διακριτή ιεράρχηση των συνιστωσών ως προς την βαρύτητά τους στον καθορισμό της ελκυστικότητας της υπαίθρου. Το γεγονός ότι η συνιστώσα με το υψηλότερο φορτίο είναι η πληθυσμιακή δυναμική, εξηγείται εύκολα, δεδομένου ότι είναι αποτέλεσμα μιας σχετικής ελκυστικότητας των περιοχών τόσο ως προς τις συνθήκες

ζωής όσο και ως προς τις δυνατότητες απασχόλησης. Επί της ουσίας, η πληθυσμιακή δυναμική αντανάκλα την πραγματική κοινωνικο-οικονομική δυναμική μιας περιοχής, καθώς το ηλικιακό προφίλ των κατοίκων είναι αυτό που καθορίζει τις ανάγκες που δημιουργούνται στο χώρο. Με αρκετά υψηλά ποσοστά ακολουθούν η διαφοροποίηση του οικονομικού ιστού, η παροχή δομών και υπηρεσιών και η γεωγραφική απομόνωση που χαρακτηρίζουν τις χωρικές ενότητες της υπαίθρου. Το κόστος ζωής αποτελεί μια συνιστώσα εξίσου δυναμική, ενώ με μικρότερα ποσοστά συμβάλλουν ο αγροτικός χαρακτήρας και οι δυνατότητες κατοίκησης μιας περιοχής. Αυτό μπορεί εν μέρει να οφείλεται στο γεγονός ότι σε σημαντικό βαθμό οι κάτοικοι των αστικών κέντρων έχουν στην ιδιοκτησία τους το πατρικό τους σπίτι (β κατοικία).

3.5 Ανάδειξη των διακριτών χωρικών μοτίβων εγκατάστασης

Όλες οι υπό μελέτη δημοτικές ενότητες, όπως προέκυψε από τα παραπάνω, αποτελούν επιλογή προορισμού των Ελλήνων εσωτερικών μεταναστών. Η ανάλυση κατά συστάδες δεν υλοποιείται με σκοπό να ιεραρχηθεί η ελκυστικότητα των 246 χωρικών ενοτήτων, εφόσον η ένταση των εισροών είναι σε όλες αυτές αρκετά υψηλή, αλλά για να διαπιστωθούν οι παράγοντες που ωθούν ένα μετανάστη να εγκατασταθεί στον νέο προορισμό. Βασική υπόθεση εργασίας σε αυτό το σημείο της έρευνας είναι ότι ανάλογα με τις περιοχές, οι παράγοντες ελκυστικότητας μπορούν να διαφοροποιηθούν.

Έχοντας ως μεταβλητές τους παράγοντες που προέκυψαν από την ανάλυση κύριων συνιστωσών πρόκειται να πραγματοποιηθεί η ομαδοποίηση των 246 δημοτικών ενοτήτων σε κατηγορίες με βάση κοινά χαρακτηριστικά. Βασική προϋπόθεση που εξασφαλίζεται από την παραγοντική ανάλυση που προηγήθηκε, είναι οι επτά παράγοντες να μη συσχετίζονται μεταξύ τους. Ως μέθοδος συσταδοποίησης επιλέχθηκε η Ιεραρχική Ανάλυση και ως μετρική της απόστασης επιλέχθηκε η ευκλείδεια απόσταση, για να δημιουργηθούν πιο συμπαγείς συστάδες. Τέλος, ο αλγόριθμος σύνδεσης βάσει του οποίου θα υπολογίζεται η απόσταση της νέας συστάδας με τις υπόλοιπες, είναι η μέθοδος ελάχιστων διακυμάνσεων του Ward.

Από την ομαδοποίηση προέκυψαν πέντε τύποι περιοχών, ήτοι πέντε διαφορετικά μοτίβα, τα οποία συνιστούν περιοχές οι οποίες με βάση την ταξινόμηση των χαρακτηριστικών τους αποτελούν τόπο προορισμού εσωτερικών μεταναστών για διαφορετικούς, όπως προκύπτει, λόγους ή καθεμία. Η επιλογή του πλήθους των συστάδων βασίστηκε στην ανάλυση του δένδρουγράμματος και στο κλασικό threshold της μέγιστης απώλειας πληροφορίας (loss of information) (20%). Η ταξινόμηση δοκιμάστηκε με πέντε έξι και επτά συστάδες, η διασταύρωση των οποίων προέκυψε με πίνακες. Η αξιοπιστία της ομαδοποίησης σε συστάδες επιβεβαιώνεται μέσω της ανάλυσης των μέσων τιμών των παραγόντων ανά κλάση, προκειμένου να διαπιστωθούν οι χωρικές διαφοροποιήσεις καθώς και τα κύρια χαρακτηριστικά του κάθε μοτίβου.

Πέντε ομάδες αποτελούν ικανό και επαρκή αριθμό για να καταταχθούν ικανοποιητικά τα δεδομένα και να συνδυαστούν κατάλληλα οι μεταβλητές στις 246 δημοτικές ενότητες. Κάθε μοτίβο αντιπροσωπεύει έναν τύπο περιοχών με κοινά χαρακτηριστικά τα οποία παρουσιάζουν ομοιογένεια μεταξύ τους, ενώ παράλληλα διαφέρουν συγκρίνοντάς τα με τα έτερα μοτίβα.

Η ανάλυση βασίστηκε στην αξιολόγηση κάθε μιας από τις 7 συνιστώσες όσον αφορά τα κέντρα βάρους και πραγματοποιήθηκε μετά την εφαρμογή ελέγχων t-tests. Το βήμα αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό καθώς εξετάζει κατά πόσον οι συστάδες είναι εννοιολογικά διαχωρίσιμες.

Πίνακας 3.5: Συνεισφορά των παραγόντων εγκατάστασης στην ανάδειξη των χωρικών μοτίβων

Χωρικά Μοτίβα	% δημοτικών ενοτήτων	Γεωγραφική Απομόνωση	Πληθυσμιακή Δυναμική	Προσφορά Υπηρεσιών / Δομών	Δυνατότητες Κατοίκησης	Βαθμός Εξειδίκευσης σε Τουριστικές Δραστηριότητες	Εξειδίκευση στον Πρωτογενή Τομέα	Κόστος Ζωής
Group 1	13,8	⊖	+	++	≈	-	⊖	⊖
Group 2	19,9	+	+	-	⊖	-	+	-
Group 3	15	--	--	⊖	-	⊖	+	⊖
Group 4	26,4	+	+	⊖	⊖	+	⊖	⊖
Group 5	24,8	+	-	⊖	⊖	⊖	-	-

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Ομάδα 1: Εγκατάσταση Νέου Πληθυσμού και Νέων Οικογενειών σε Ημιαστικές Περιοχές με Υψηλή Προσφορά Υπηρεσιών

Οι περιοχές που εντάσσονται στο πρώτο μοτίβο έχουν άμεση γειτνίαση με κύρια αστικά κέντρα, ενώ δεν είναι απομονωμένες γεωγραφικά, γεγονός το οποίο εξηγεί την ιδιαίτερα υψηλή πληθυσμιακή δυναμική. Η πλειονότητα των δημοτικών ενοτήτων είναι ημιαστικές και συγκεκριμένα αποτελούν μεγάλους δήμους της ελληνικής περιφέρειας. Τα 2/3 των μεταναστών που εισέρχονται ανήκουν στις πολύ δυναμικές πληθυσμιακές ομάδες (20-44), ωστόσο η συνολική ένταση των εισροών στις δημοτικές ενότητες του πρώτου μοτίβου δεν είναι ιδιαίτερα υψηλή (13,6%). Υπάρχει μεγάλη προσφορά δομών και υπηρεσιών. Ο οικονομικός ιστός δε διαφοροποιείται καθώς ελάχιστοι είναι οι κλάδοι της οικονομίας που αναπτύσσονται στις συγκεκριμένες περιοχές. Ένα σημαντικό ποσοστό του πληθυσμού απασχολείται στον πρωτογενή τομέα. Οι εσωτερικοί μετανάστες που εγκαθίστανται στις περιοχές του πρώτου μοτίβου επωφελούνται από τις υψηλές παροχές δομών και υπηρεσιών, την

αντικατάσταση του γηραιού πληθυσμού με τον οικονομικά ενεργό και δυναμικό και τις ευκαιρίες και τις δυνατότητες που παρέχει η απασχόληση στον αγροτικό κλάδο. Σε αυτό το σημείο μπορούμε να υποθέσουμε ότι η εγκατάσταση νέου πληθυσμού σε αυτή την κατηγορία δήμων εν μέρει συσχετίζεται με τη λειτουργία οικογενειακών αγροτικών εκμεταλλεύσεων και ως εκ τούτου είναι ιδιαίτερα πιθανό να αναδεικνύεται μια «επιστροφή» στον τόπο καταγωγής (Ανθοπούλου και Πέτρου, 2015). Θετικά επίσης συμβάλλει η εύκολη ανεύρεση κατοικίας, εφόσον παρατηρείται οικιστικό απόθεμα, και το διαχειρίσιμο κόστος ζωής. Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά σε συνδυασμό με την εύκολη πρόσβαση στον αστικό χώρο και τα οφέλη που αυτός παρέχει μετατρέπουν το μοτίβο σε ιδανικό τόπο εγκατάστασης εσωτερικών μεταναστών. Είναι η ομάδα που συγκεντρώνει τα περισσότερα αστικά χαρακτηριστικά.

Ομάδα 2: Εγκατάσταση Νέων Νοικοκυριών σε Αγροτικές μη Απομονωμένες Περιοχές

Στην ομάδα περιλαμβάνονται μη απομονωμένες γεωγραφικά δημοτικές ενότητες. Είναι πεδινές περιοχές με εύκολη πρόσβαση, οι οποίες ασχολούνται δυναμικά με τον πρωτογενή τομέα, χωρίς να παρατηρείται διαφοροποίηση στον οικονομικό ιστό. Είναι περιοχές που ελκύουν πληθυσμό διότι το κόστος ζωής είναι ιδιαίτερα χαμηλό και δεν παρατηρείται ιδιαίτερη δυσκολία στην ανεύρεση κατοικίας. Η σύνθεση του εισερχόμενου πληθυσμού γέρνει υπέρ των νέων, οι οποίοι έχουν ευκαιρίες απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα, ο οποίος κυριαρχεί. Στο μοτίβο των περιοχών αυτών παρατηρείται ανεπάρκεια στις υποδομές και στις υπηρεσίες, η οποία ωστόσο αντισταθμίζεται από την ευκολία στην πρόσβαση σε αυτές. Το μοτίβο περιγράφει ένα σύμπλεγμα αγροτικών μη απομονωμένων περιοχών, με χαμηλή ποιότητα ζωής, που προσφέρει ευκαιρίες απασχόλησης στον αγροτικό χώρο. Οι εισροές των ατόμων ηλικίας έως 44 ετών στις περιοχές που εμπεριέχονται στο δεύτερο μοτίβο αγγίζει το 75% των συνολικών εισροών. Πρόκειται ξεκάθαρα για μια επιλογή τρόπου διαμονής όπου καθοριστικός παράγοντας είναι ο εργασιακός σε συνδυασμό με την εγγύτητα σε έναν αστικό τρόπο ζωής.

Ομάδα 3: Εγκατάσταση Συνταξιούχων σε Ορεινές Απομονωμένες Περιοχές

Συνδυάζοντας την έλλειψη πληθυσμιακής δυναμικής αλλά και την αυξημένη ένταση εισροών στις ηλικίες άνω των 55 ετών, συμπεραίνεται πως η τρίτη ομάδα ενσωματώνει τις απομονωμένες ορεινές περιοχές με κύρια οικονομική δραστηριότητα την κτηνοτροφία και τη γεωργία, στις οποίες εγκαθίστανται κατά κύριο λόγο συνταξιούχοι (43% των συνολικών εισροών). Η εξειδίκευση στον πρωτογενή τομέα είναι θετική, γεγονός που δικαιολογείται απόλυτα από την ορεινότητα και κατ' επέκταση τη γεωγραφική απομόνωση των δημοτικών ενοτήτων. Εφόσον πρόκειται για ορεινές και απομονωμένες χωρικές ενότητες είναι σαφές τόσο η έλλειψη διαθεσιμότητας νέων κατοικιών και παροχής υπηρεσιών προσωπικής φροντίδας, όσο και η διαφοροποίηση του οικονομικού ιστού. Οι περιοχές αυτές αντενδείκνυνται για εγκατάσταση οικογενειών, ιδίως με ανήλικα τέκνα, εφόσον η πρωτοβάθμια εκπαίδευση παρουσιάζει σημαντικές ελλείψεις στις περιοχές αυτές. Η μόρφωση των

παιδιών αποτελεί αδιαπραγμάτευτο ζήτημα για τους γονείς και καθίσταται παράγοντας με υψηλή βαρύτητα στην επιλογή προορισμού εγκατάστασης. Η υψηλή ελκυστικότητα των περιοχών του συγκεκριμένου μοτίβου (συνολική ένταση εισροών 20%) δικαιολογείται από το γεγονός ότι παρέχονται υπηρεσίες συλλογικής κατανάλωσης και υποδομές και επιπλέον το κόστος ζωής είναι ικανοποιητικό. Το τρίτο μοτίβο υποκρύπτει μια καθαρή εγκατάσταση εν όψει σύνταξης και πολύ πιθανόν να πρόκειται για επιστροφή στον τόπο καταγωγής των συνταξιούχων.

Ομάδα 4: Εγκατάσταση Νέων οικογενειών Σε Νησιωτικές Περιοχές

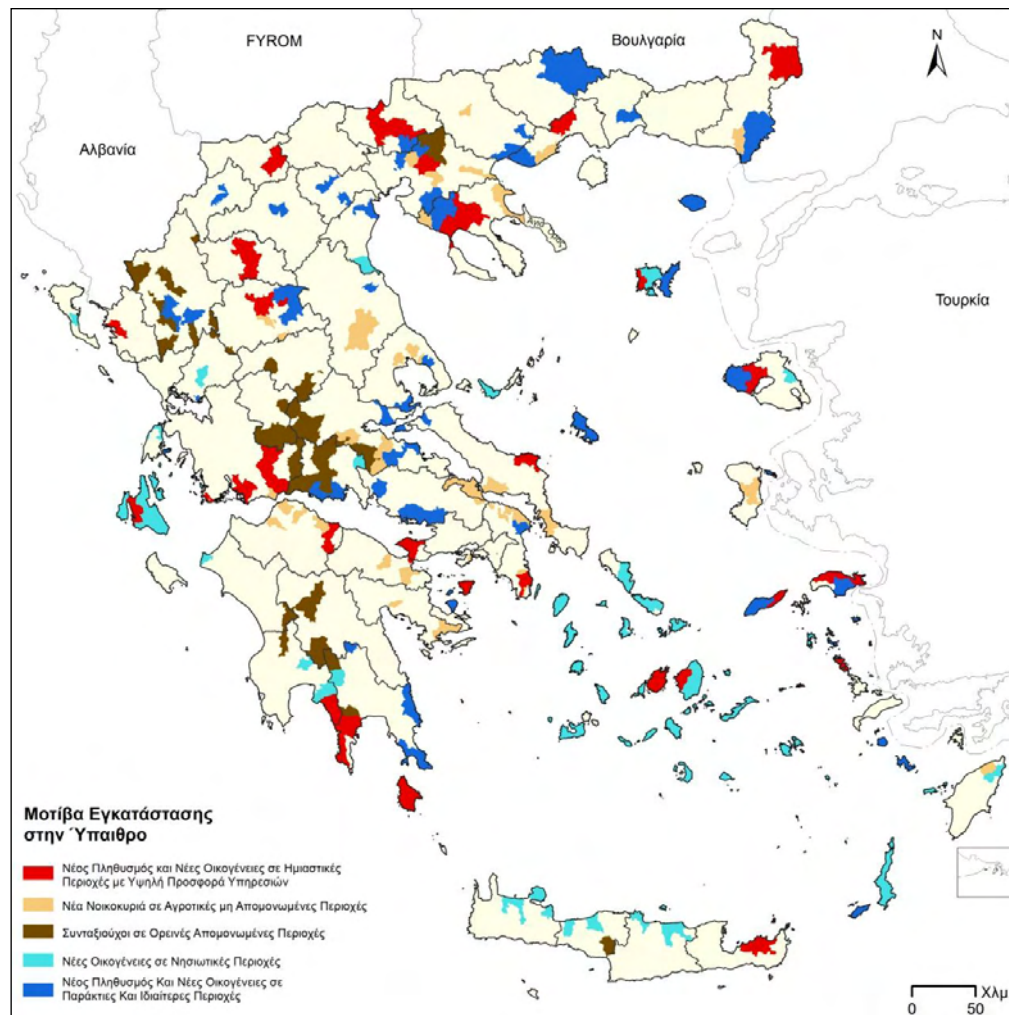
Η τέταρτη ομάδα περιλαμβάνει τα μη απομονωμένα νησιά, με την έννοια ότι δεν βρίσκονται στη άγονη γραμμή και υπάρχει μια σχετική ευκολία στην πρόσβαση είτε στα αστικά κέντρα ή στην ηπειρωτική Ελλάδα από αυτά. Το μοτίβο αντιπροσωπεύει το 25% των δημοτικών ενοτήτων και αποτελεί μια ομάδα με συγκριτικό πλεονέκτημα, καθώς δεν εντοπίζεται κανένας παράγοντας που να το φορτίζει αρνητικά. Παρατηρείται μια πληθώρα θετικών παραγόντων που ενισχύουν την απόφαση εγκατάστασης σε νησιωτικό έδαφος. Ο πληθυσμός των περιοχών δεν είναι γηρασμένος και χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερα υψηλή πληθυσμιακή δυναμική. Το κόστος ζωής δεν είναι ιδιαίτερα αυξημένο καθώς υπάρχει ποικιλία οικονομικών δραστηριοτήτων που μπορούν να αναπτυχθούν στις συγκεκριμένες νησιωτικές περιοχές, παρά τον εδαφικό περιορισμό. Ένα εξίσου σημαντικό πλεονέκτημα είναι η σχετική διαθεσιμότητα δομών και υπηρεσιών, με αποτέλεσμα να μην δυσχεραίνεται η καθημερινότητα των κατοίκων, οι οποίοι σε άλλη περίπτωση θα αναπλήρωναν την έλλειψη αυτή με λύσεις οι οποίες απαιτούν κόπο, χρόνο και χρήματα. Η απασχόληση των κατοίκων στα νησιά αυτής της ομάδας έγκειται-κατά ένα μεγάλο ποσοστό στον τουριστικό κλάδο και στον πρωτογενή τομέα και εύλογα δικαιολογείται το γεγονός ότι η σύσταση του πληθυσμού περιλαμβάνει τις δυναμικές ομάδες. Συγκεκριμένα, η ένταση των εισροών στις ηλικίες 20-44 αγγίζει το 65% των συνολικών εισροών σε αυτά. Οι δυνατότητες για ανεύρεση κατοικίας, η παροχή υπηρεσιών προσωπικής φροντίδας, σε συνδυασμό με τα οφέλη του νησιωτικού χαρακτήρα των περιοχών, επιβεβαιώνουν την επιλογή των νέων ηλικιακά μεταναστών για εγκατάσταση στα νησιά. Η πλεονεκτική γεωγραφική θέση των περιοχών του μοτίβου έχει συμβάλλει στην ανάπτυξη ενός πολύ ισχυρού οικονομικού ιστού λόγω της εδραίωσης τουριστικών δραστηριοτήτων όπως επιχειρήσεις εστίασης, καταλυμάτων, ψυχαγωγίας και λιανικού εμπορίου. Ο συνδυασμός του ανεπτυγμένου οικονομικού ιστού με το ικανοποιητικό κόστος διαβίωσης αποτελεί πόλο έλξης εσωτερικών μεταναστών και ειδικότερα του δυναμικού πληθυσμού.

Ομάδα 5: Εγκατάσταση Νέου Πληθυσμού Και Νέων Οικογενειών σε Παράκτιες Και Ιδιαίτερες Περιοχές (Specific Regions)

Παρά το γεγονός ότι οι περιοχές του πέμπτου μοτίβου είναι ημιαγροτικές και αμιγώς αγροτικές, οι εισερχόμενοι μετανάστες δεν αντιμετωπίζουν τον πρωτογενή τομέα ως τον κλάδο που θα τους παρέχει δυνατότητες απασχόλησης και ευκαιρίες στον εργασιακό χώρο. Αντίθετα, πιθανόν να επιλέγουν να δοκιμαστούν σε άλλης φύσης οικονομικές δραστηριότητες. Η ηλικιακή ταυτότητα των περιοχών χαρακτηρίζεται

από την παρουσία γηραιού πληθυσμού, ο οποίος οικονομικά είναι μη ενεργός. Αυτές οι περιοχές προτιμώνται σε μεγάλο βαθμό και από άτομα άνω των 65 ετών και δικαιολογείται απόλυτα από το γεγονός ότι δεν πρόκειται για απομονωμένες δημοτικές ενότητες, έχουν χαμηλό κόστος ζωής και δομές που εξυπηρετούν τις βασικές ανάγκες του πληθυσμού. Εκτός από τη σημαντική εισροή γηραιού πληθυσμού, παρατηρούνται ιδιαίτερα υψηλής έντασης εισροές νέων ατόμων (ένταση εισροών 60% στις ηλικίες 20-44) στις συγκεκριμένες δημοτικές ενότητες. Το γεγονός αυτό αποδίδεται στη γεωγραφία των περιοχών του μοτίβου, εφόσον περιλαμβάνει παράκτιες και πεδινές περιοχές που εξασφαλίζουν πρόσβαση ακόμα και στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Οι συγκεκριμένες εισροές χαρακτηρίζονται από μια ενδεχόμενη επιστροφή νέων οικογενειών στον τόπο καταγωγής τους. Το πέμπτο μοτίβο παρά το γεγονός ότι μειονεκτεί σε πολλούς τομείς, αντισταθμίζεται από το χαμηλό κόστος διαβίωσης και την εύκολη πρόσβαση σε μεγαλύτερα κέντρα, με αποτέλεσμα να ελκύει εσωτερικούς μετανάστες με μέση ένταση 15%.

Χάρτης 3.1: Χωρικά Μοτίβα εγκατάστασης στην Ύπαιθρο

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Τα εναλλακτικά χωρικά μοτίβα εσωτερικής μετανάστευσης βασίζονται τελικά στο τρίπτυχο (α) διαφορετικός βαθμός εντάσεων (β) διαφορετική ηλικιακή δομή (γ) γεωγραφική ποικιλότητα (diversification).

Πίνακας 3.6: Σύνθεση των στοιχείων για την ανάδειξη των χωρικών μοτίβων

	Ένταση (%)	Επικρατούσα Ηλικία	Χωρικός Προσδιορισμός	Περιγραφή
Ομάδα 1	13,6	20-34 & 35-44	ΗΜΙΑΣΤΙΚΑ	ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΝΕΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΚΑΙ ΝΕΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ ΣΕ ΗΜΙΑΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ ΜΕ ΥΨΗΛΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ
Ομάδα 2	17,1	35-44	ΑΓΡΟΤΙΚΑ - ΠΕΔΙΝΑ ΜΗ ΑΠΟΜΟΝΩΜΕΝΑ	ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΝΕΩΝ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ ΣΕ ΑΓΡΟΤΙΚΕΣ ΜΗ ΑΠΟΜΟΝΩΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ
Ομάδα 3	20,3	55-64 & 65+	ΟΡΕΙΝΑ ΑΠΟΜΟΝΩΜΕΝΑ	ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΥΝΤΑΞΙΟΥΧΩΝ ΣΕ ΟΡΕΙΝΕΣ ΑΠΟΜΟΝΩΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ
Ομάδα 4	16,7	35-44	ΝΗΣΙΑ	ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΝΕΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ ΣΕ ΝΗΣΙΩΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ
Ομάδα 5	15,1	20-34 & 35-44	ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ	ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΝΕΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΚΑΙ ΝΕΩΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΩΝ ΣΕ ΠΑΡΑΚΤΙΕΣ ΚΑΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

3.6 Συμπεράσματα

Η Ελλάδα την τελευταία δεκαετία διανύει μια πολύ κρίσιμη και ασταθή περίοδο, όπου σαφώς πραγματοποιούνται πληθυσμιακές ανακατατάξεις σε χωρικό επίπεδο, υποκινούμενες σε κάποιο βαθμό από το υφιστάμενο οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο. Ο Findley (1977) κάνει λόγο για δύο βασικούς πυλώνες μετανάστευσης, τον ενεργητικό (κατά βούληση) και τον παθητικό (κατ' ανάγκη). Στην πρώτη περίπτωση η μετανάστευση είναι η απόρροια μιας σκόπιμης και ορθολογικής αναζήτησης με απώτερο σκοπό τον εντοπισμό ενός καλύτερου τόπου να ζει και να εργάζεται κάποιος. Στη δεύτερη προσέγγιση η μετανάστευση είναι η παθητική αντίδραση στις συνθήκες οι οποίες δυσχεραίνουν ένα άτομο και το ωθούν σε αναζήτηση νέου τόπου εγκατάστασης και παράλληλα ενός νέου πλαισίου ζωής. Συχνά οι προσεγγίσεις αυτές αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και η μίξη τους συνθέτει μια ολοκληρωμένη άποψη των αιτιών, των συνθηκών και των κινήτρων για τη λήψη της μεταναστευτικής απόφασης και την επιλογή του μεταναστευτικού προορισμού.

Στο κεφάλαιο παρουσιάστηκαν τα χαρακτηριστικά που διαμορφώνουν τις δυναμικές όπως και τα μειονεκτήματα του μη αστικού χώρου. Κατά σειρά φθίνουσας βαρύτητας οι σύνθετοι παράγοντες είναι η ίδια η πληθυσμιακή δυναμική, η εξειδίκευση σε τουριστικές δραστηριότητες, η Προσφορά Υπηρεσιών και Δομών, η Γεωγραφική Απομόνωση, το Κόστος Ζωής, οι Δυνατότητες Κατοίκησης και η Εξειδίκευση στον πρωτογενή τομέα. Μέσα από τη συστηματική έρευνα των πολλαπλών συνιστωσών που ερμηνεύουν τους παράγοντες έλξης των κατοίκων των αστικών κέντρων στην ελληνική ύπαιθρο, προκύπτει πως η πιθανότητα μια περιοχή να αποτελεί τόπο έλξης είναι ο συνδυασμός τους με τρία βασικά στοιχεία: την ένταση των εισροών σε αυτή, τη δημογραφική δομή των κατοίκων και τη γεωγραφία του χώρου, αναδεικνύοντας τελικά ότι, οι χωρο-κοινωνικές ανισότητες είναι καθοριστικές στην επιλογή τόπου εγκατάστασης και γενικότερα στην ερμηνεία των ροών εσωτερικής μετανάστευσης.

Η υψηλή ένταση των εισροών σε συγκεκριμένες χωρικές ενότητες της υπαίθρου αναδεικνύει την ύπαρξη ενός πολλαπλασιαστικού φαινομένου, σύμφωνα με το οποίο οι άνθρωποι τείνουν να μετακινούνται –χωρίς προγραμματισμένη κατεύθυνση– σε προορισμούς όπου παρατηρούνται αυξημένες μεταναστευτικές ροές (Epstein, 2002; Bauer et al., 2000). Είναι πιθανό επομένως η εγκατάσταση στην ελληνική ύπαιθρο να ωθείται/παρακινείται σε κάποιο βαθμό από μια τάση μιμιτισμού (herd behavior) της συμπεριφοράς των μεταναστών. Η γεωγραφική διαφοροποίηση του ελλαδικού χώρου καθιστά μοναδική την προσφορά κάθε χωρικής ενότητας ως προς την ανάπτυξη δραστηριοτήτων. Τέλος, οι περιοχές που έχουν έναν διαφοροποιημένο δημογραφικό ιστό τείνουν να ελκύουν ιδιαίτερα τους εν δυνάμει μετανάστες, καθώς αποτελεί προϋπόθεση για την εξασφάλιση ενός ελάχιστου επιπέδου κοινωνικής ζωής.

Η διασταύρωση των ανωτέρω στοιχείων συνέθεσε πέντε χωρικά μοτίβα, σύμφωνα με τα οποία «δεν πάνε όλοι παντού». Τα αποτελέσματα της ανάλυσης καταδεικνύουν την ανάγκη των νέων ατόμων να εγκαθίστανται σε περιοχές με υψηλή προσφορά υπηρεσιών και χαμηλό κόστος διαβίωσης ή σε περιοχές όπου προσφέρονται ευκαιρίες για απασχόληση στον πρωτογενή τομέα, με υψηλή εγγύτητα σε κάποιο αστικό κέντρο προς εξυπηρέτηση των προσωπικών αναγκών, όπως ήταν αναμενόμενο βάσει της εμπειρίας άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Τα νέα νοικοκυριά τείνουν να επιλέγουν ημιαστικές, παράκτιες, ή νησιωτικές περιοχές με δομές που εξυπηρετούν τις βασικές ανάγκες μιας οικογένειας με ανήλικα τέκνα. Τέλος, οι συνταξιούχοι μετακινούνται σε ορεινές, σχετικά απομονωμένες περιοχές, όπου το κόστος διαβίωσης είναι ιδιαίτερα χαμηλό, ενώ υπάρχει η δυνατότητα ενασχόλησης με γεωργικές-κτηνοτροφικές δραστηριότητες. Η επιλογή εγκατάστασης στον ορεινό χώρο υποκρύπτει μια επιστροφή στον τόπο καταγωγής των συνταξιούχων. Τελικά, παρά το ότι δεν υπάρχει δυνατότητα μέτρησης της επιστροφής στον τόπο καταγωγής, η παραπάνω ανάλυση ανέδειξε ότι ορισμένες περιοχές, παρά την έλλειψη δυναμικής πληθυσμιακής εξέλιξης κατά την περίοδο 2001-2011, πολύ πιθανώς αποτελούν τόπο καταγωγής ενός τμήματος του νέου πληθυσμού που εγκαταστάθηκε σε αυτές.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Προοπτικές εγκατάστασης των Ελλήνων στην ελληνική ύπαιθρο στον ορίζοντα 2030

4.1 Εισαγωγή

Έχοντας ολοκληρώσει τη Διαγνωστική Ανάλυση, η διδακτορική διατριβή βρίσκεται σε ένα ώριμο στάδιο της ανάλυσης, ώστε να τεθεί το ζήτημα των Προοπτικών της «επιστροφής στην ύπαιθρο». Η διαγνωστική έρευνα επίλυσε ζητήματα όπως (α) η ένταση της εγκατάστασης Ελλήνων στον ύπαιθρο χώρο, έχοντας προσδιορίσει με συγκεκριμένα κριτήρια τον ύπαιθρο χώρο, (β) η κυρίαρχη προέλευση των εσωτερικών μεταναστών, (γ) οι παράγοντες ελκυστικότητας της υπαίθρου, (δ) τα χωρικά μοτίβα των παραγόντων ελκυστικότητας. Οι ανωτέρω ενδείξεις μεταβολής του φαινομένου έλαβαν χώρα στο πρόσφατο παρελθόν (2001-2011). Αναζητήθηκαν επιπλέον οι ερμηνευτικοί παράγοντες που εξασφάλισαν μια σχετική ελκυστικότητα των περιοχών της υπαίθρου, παράγοντες που διαφέρουν ανάλογα με τις ηλικιακές ομάδες του πληθυσμού.

Με βάση τα προαναφερθέντα αποτελέσματα, το 4^ο Κεφάλαιο επικεντρώνεται στην ανάδειξη και ανάπτυξη σεναρίων ως προς την ενδεχόμενη μελλοντική εξέλιξη του φαινομένου στην Ελλάδα. Η διαγνωστική έρευνα όπως προέκυψε από την ανωτέρω ανάλυση αφορά μια περίοδο με την οποία συμπίπτει η οικονομική κρίση. Κατά συνέπεια η διαμόρφωση εναλλακτικών σεναρίων πρέπει να λαμβάνει υπόψη έντονα τόσο τη συνιστώσα της κρίσης όσο και τη διάρκειά της. Δεδομένου ότι η διάρκεια της κρίσης αποτελεί βασικό παράγοντα αβεβαιότητας, η διατύπωση των σεναρίων είναι ορθότερο να προχωρήσει μέσω μιας προσέγγισης τύπου στρατηγικών προοπτικών (Strategic Thinking). Σε αντίθεση με τη διαγνωστική έρευνα και τις αμιγώς ποσοτικές προσεγγίσεις, η διαμόρφωση των σεναρίων εντάσσεται κατά κύριο λόγο στο πλαίσιο μιας ποιοτικής προσέγγισης.

Σκοπός του τελευταίου κεφαλαίου της διδακτορικής διατριβής είναι η διερεύνηση του μέλλοντος της εγκατάστασης του αστικού πληθυσμού στην ύπαιθρο, στον χρονικό ορίζοντα 2030. Ο μακροπρόθεσμος ορίζοντας θα αύξανε την αβεβαιότητα του περιβάλλοντος στο οποίο μελετάται η εγκατάσταση στην ύπαιθρο. Επομένως, υπό το πρίσμα μιας πιο ασφαλούς προσέγγισης, το φαινόμενο τίθεται προς διερεύνηση σε μεσοπρόθεσμη βάση. Για τη διαμόρφωση αυτού του ενδεχόμενου μέλλοντος, θα εντοπιστούν οι κρίσιμοι παράγοντες, οι κινητήριες δυνάμεις, καθώς επίσης και οι προκλήσεις για την ελληνική κοινωνία σε σχέση με τα υφιστάμενα εμπόδια, υπό το πρίσμα της ελληνικής κρίσης. Τα εναλλακτικά σενάρια που θα προκύψουν θα συμβάλουν στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και στη χάραξη πολιτικών, προκειμένου να σχεδιάσουν στρατηγικές αναζωογόνησης της υπαίθρου. Παράλληλα, ολοκληρώνοντας την Προοπτική Ανάλυση (Prospective Analysis) θα εξαχθούν ολοκληρωμένα συμπεράσματα που θα αναδείξουν την προστιθέμενη αξία του δίπτυχου μεθοδολογικού εργαλείου «Διάγνωση- Προοπτική».

4.2 Αναζήτηση προοπτικών διεύρυνσης του φαινομένου της επιστροφής στην ύπαιθρο

Προκειμένου να δημιουργηθεί ένα σχέδιο προβλέψεων είναι αναγκαίο να τεθούν οι συνιστώσες οι οποίες σε διαγνωστικό επίπεδο επηρεάζουν την εγκατάσταση των Ελλήνων εσωτερικών μεταναστών σε έναν νέο προορισμό. Ειδικότερα -και βάσει των ερευνητικών ερωτημάτων της παρούσας διδακτορικής διατριβής- όσον αφορά την εσωτερική μετανάστευση και συγκεκριμένα την «εγκατάσταση στην ύπαιθρο» οι προβλέψεις αφορούν δύο διαφορετικές προσεγγίσεις:

1. Επιστροφή στην ύπαιθρο χωρίς την επίδραση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα:

Η επιστροφή του ελληνικού πληθυσμού στην ύπαιθρο αποτελεί ένα φαινόμενο υπό εξέλιξη χωρίς ωστόσο αυτό να έχει εδραιωθεί. Επομένως, ερευνητικώς είναι αδύνατο να προβλεφθεί η εξέλιξή του στον χωροχρόνο. Υπό αυτή την παραδοχή δύναται να ερευνηθεί σε ποιο βαθμό μπορεί αυτό το φαινόμενο να έχει μια σχετική διάρκεια, ορίζοντας τα κριτήρια που θα οδηγούσαν στη συνέχισή και την εντατικοποίησή του. Ελλείψει πραγματικών δεδομένων, εμπειρικών ερευνών και βιβλιογραφικών αναφορών, όσον αφορά την ελληνική πραγματικότητα η αναζήτηση απαντήσεων σε ένα τόσο «χαοτικό πλαίσιο» καθίσταται ιδιαίτερα πολύπλοκη. Οι περιορισμένες έρευνες που πραγματοποιήθηκαν (Λαμπριανίδης και Μπέλλα, 2004; Κυριαζή-Αλλισον, 2007), αναδεικνύουν ότι υφίσταται μια πραγματική αναζήτηση ενός διαφορετικού πλαισίου ζωής, η οποία επικεντρώνεται κατά κύριο λόγο στις περιαστικές και παράκτιες περιοχές (Duquenne, Kaklamani and Dritsas, 2017). Επομένως τίθεται το ερώτημα αν όντως οι Έλληνες έχουν μπει στη λογική της αναζήτησης ενός εναλλακτικού τύπου ζωής με έμφαση στην ποιότητα, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη το κριτήριο της οικονομικής κρίσης (*ceteris paribus*). Η συγκεκριμένη υπόθεση εργασίας (α) είναι εκτός των ερευνητικών ορίων της παρούσας διδακτορικής (β) αφορά ένα αμιγώς ποιοτικό ζήτημα το οποίο δε μπορεί να εκτιμηθεί.

2. Επιστροφή στην ύπαιθρο υπό την επίδραση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα: Η κρίση που έπληξε την Ελλάδα με αφετηρία το έτος 2008, πιθανόν να αποτέλεσε την αφορμή για να εμφανιστούν ροές μετεγκατάστασης αστικού πληθυσμού στην Ελληνική ύπαιθρο. Δεδομένου αυτού, τίθεται το θέμα σε ποιο βαθμό αυτή η οικονομική κρίση αποτέλεσε το κίνητρο μιας πραγματικής αλλαγής προτύπου ζωής. Τόσο η βιβλιογραφία όσο και οι εμπειρικές μελέτες που επικεντρώνονται στην αναζήτηση της αλλαγής τόπου εγκατάστασης υπό την επιρροή της κρίσης είναι περιορισμένες. Η διαγνωστική έρευνα αποτύπωσε την ειδική αυτή μορφή αποαστικοποίησης κατά το διάστημα 2001-2011. Στο διάστημα αυτό η κρίση βρισκόταν σε πρώιμο στάδιο, ενώ οι συνέπειές της διαφάνηκαν τουλάχιστον μετά από μια τριετία, επομένως δε μπορούμε να πούμε ότι η εγκατάσταση των Ελλήνων στην ύπαιθρο οφείλεται στην οικονομική κρίση. Αυτό που μπορεί ωστόσο να ερευνηθεί είναι η εξέλιξη της εγκατάστασης πληθυσμού στην ελληνική ύπαιθρο (Πέτρου και Κουτσού, 2014; Κασίμης και Ζωγραφάκης, 2014; Ανθοπούλου κ.ά., 2013; Gkartzios, 2013).

4.3 Φιλοσοφία της Προοπτικής Διερεύνησης

Η αβεβαιότητα και η αλλαγή, είναι οι μόνοι βέβαιοι παράγοντες σε έναν κόσμο όπου οι πληροφορίες διαχέονται ανεξέλεγκτα, οι οικονομίες καταρρέουν απροσδόκητα και οι εξελίξεις διαδέχονται η μια την άλλη αναπάντεχα. Το μέλλον είναι απίθανο να προβλεφτεί, αλλά όλοι μπορούν να προετοιμαστούν για αυτό.

Εικόνα 4.1: Το αβέβαιο μέλλον

"Οι εφευρέσεις έχουν φτάσει στο ζενίθ και δεν βλέπω καμία ελπίδα για μελλοντική ανάπτυξη"
Ρωμαίος μηχανικός Julius Frontinus Sextus, 1ος αιώνας μ.Χ

"Νομίζω η παγκόσμια αγορά απαιτεί ίσως 5 υπολογιστές"
Thomas Watson, Πρόεδρος της IBM, 1943

"Οι πτήσεις στο διάστημα είναι ανοησίες"
Αστρονόμος Royal, 1956

"640KB μνήμης RAM θα έπρεπε να είναι αρκετά για όλους"
Bill Gates, 1981

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Η στρατηγική σκέψη (Strategic Thinking) αποτελεί τον θεμέλιο κρίκο για τη διερεύνηση των δυνατοτήτων και των επιλογών όσον αφορά τη λήψη στρατηγικών αποφάσεων (Mintzberg, 1994). Ειδικότερα, η στρατηγική σκέψη αφορά την εις βάθος κατανόηση της αλλαγής, προκειμένου κάποιος να εντοπίσει, να φανταστεί και να κατανοήσει πιθανά μελλοντικά λειτουργικά περιβάλλοντα, ώστε να αξιοποιήσει αυτές τις γνώσεις για να επεκτείνει τις σκέψεις του σχετικά με τις πιθανές στρατηγικές προοπτικές (Conway, 2015; 2013). Μια τέτοια σκέψη είναι διαισθητική, πειραματική και αναγκαστικά αποδιοργανωτική και προσπαθεί να διερευνήσει περιοχές πέρα από τη λογική σκέψη, προκειμένου να αναπτύξει ένα όραμα για το μέλλον ενός φορέα-φαινομένου-οργανισμού (Liedtka, 1998). Επειδή οι πληροφορίες

σχετικά με τα δυνητικά μελλούμενα είναι πάντα ελλειπείς, η στρατηγική σκέψη πρέπει να είναι συνθετική και επαγωγική, παρά αναλυτική και αφαιρετική.

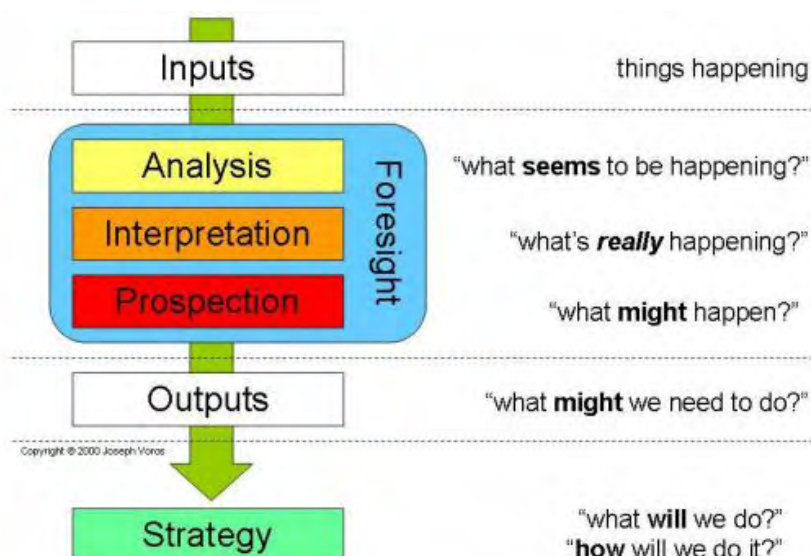
Η Προοπτική Διερεύνηση (Foresight) εμπλέκεται ουσιαστικά στην ανάπτυξη των στρατηγικών προοπτικών. Είναι η ικανότητα να σκεφτόμαστε συστηματικά το μέλλον με σκοπό τη λήψη αποφάσεων στο παρόν (Conway, 2015). Ωστόσο αποτελεί ένα στάδιο μιας ευρύτερης μεθοδολογίας στο οποίο συνήθως δε δίνεται η αρμόζουσα βαρύτητα, καθώς η σκέψη αποτελεί αόριστη έννοια και το συγκεκριμένο εργαλείο δεν μπορεί να παράγει άμεσα ποσοτικά προσδιορίσιμα αποτελέσματα. Είναι ιδιαίτερα κρίσιμο για τους δρώντες να αφιερώνουν χρόνο σκεπτόμενοι την αλλαγή, διαφορετικά η στρατηγική θα είναι λανθασμένη από την αρχή και μεταγενέστερα θα ξοδευθεί πολύτιμος χρόνος αντιδρώντας στην αλλαγή αντί για την ανάληψη ενεργού δράσης (Conway, 2006).

Η Προοπτική Διερεύνηση παρουσιάζει εκ βάθρων διαφοροποίηση σε σχέση με τη μέθοδο των προβλέψεων. Χρησιμοποιεί μια πολυεπιστημονική προσέγγιση συστημικής έμπνευσης, βασισμένη στην αρχή ότι τα προβλήματα που αντιμετωπίζουμε δεν μπορούν να γίνουν ορθώς κατανοητά αν μειωθούν σε μία διάσταση και χωριστούν σε διάφορα μέρη. Αντί αυτού, η προοπτική διερεύνηση προτείνει μια προσέγγιση που αντιλαμβάνεται τις πραγματικότητες στο σύνολό τους, με όλες τις μεταβλητές που ενεργούν επάνω τους, ανεξάρτητα από τον τύπο τους (Juvenel, 2004).

Στην ιεραρχία των στρατηγικών προσεγγίσεων η Προοπτική Διερεύνηση (Foresight) βρίσκεται εκτός της σφαίρας του στρατηγικού σχεδιασμού και συγκεκριμένα, όντας προνοητική διαδικασία, προηγείται της λήψης των στρατηγικών αποφάσεων και του στρατηγικού σχεδιασμού (Voros, 2003). Σαφώς υπάρχει διαρθρωμένη και ολοκληρωμένη διαδικασία για τη χρήση της προοπτικής διερεύνησης στην ανάπτυξη μιας στρατηγικής. Ως μεθοδολογικό εργαλείο δεν είναι κάτι πρόσθετο ή προαιρετικό, αλλά η χρησιμότητά της έγκειται στο να εμπλουτίζει την ανάπτυξη της στρατηγικής από την αρχή της διαδικασίας (Conway and Voros, 2002).

Υπάρχουν τέσσερις τύποι μεθόδων που αντιστοιχούν σε κάθε στάδιο της Προοπτικής Διερεύνησης (Σχήμα 4.1): (α) μέθοδοι Εισόδου (τι συμβαίνει εκεί έξω;) (β) μέθοδοι Ανάλυσης (ποια μοντέλα αναδύονται;) (γ) Ερμηνευτικές μέθοδοι (τι συμβαίνει πραγματικά;) (δ) Προοπτικές μέθοδοι (τι μπορεί να συμβεί;).

Σχήμα 4.1: Η φιλοσοφία των στρατηγικών προσεγγίσεων

Πηγή: Voros, 2003, p. 14

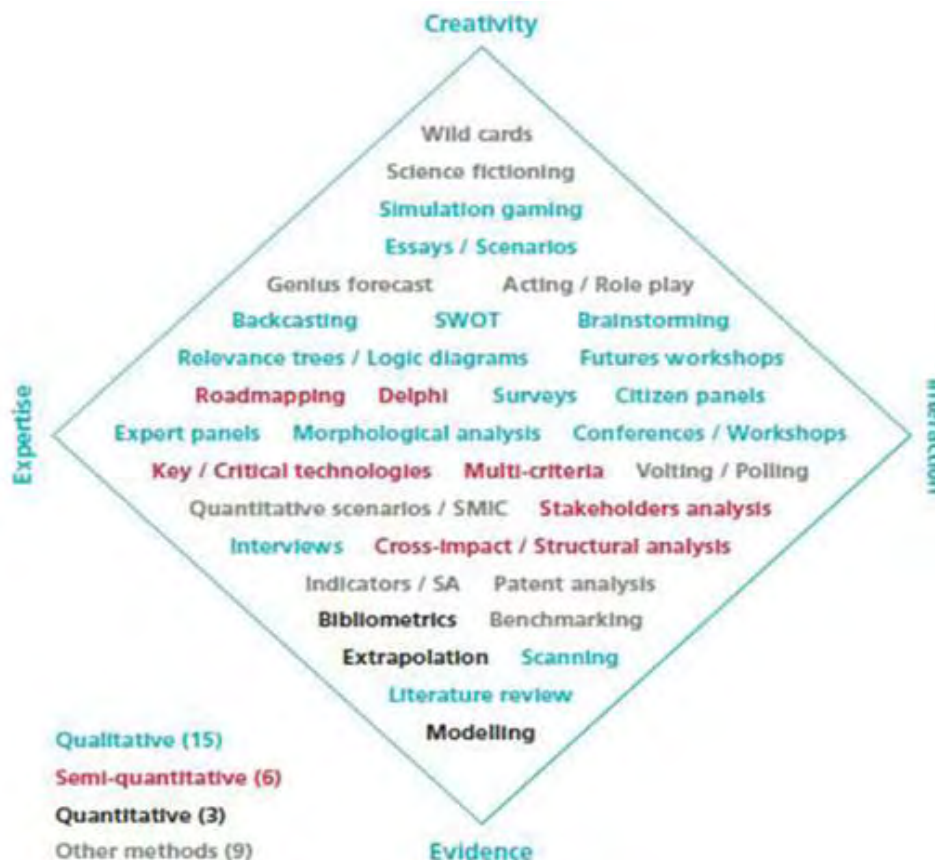
Οι πλειονότητα των συμβατικών προσεγγίσεων χρησιμοποιεί μεθόδους εισόδου (input) και ανάλυσης (analysis) και λίγο λιγότερο ερμηνευτικές (interpretation) μεθόδους. Η χρήση μίας μόνο μεθόδου χωρίς την επεξεργασία ενός πλαισίου προβλέψεων ενδέχεται να είναι χρήσιμη μόνο βραχυπρόθεσμα. Το μελλοντικό στάδιο (prospection) όπου διερευνώνται τα εναλλακτικά μελλοντικά σενάρια παραλείπεται συστηματικά. Ωστόσο μόνο όταν χρησιμοποιούνται και οι τέσσερις τύποι μεθόδων, τίθενται οι βάσεις για την ανάπτυξη στρατηγικών προοπτικών (Conway, 2015; 2006).

Οι προοπτικές μέθοδοι αποτελούν το πιο κρίσιμο και δημιουργικό στάδιο για την ανάπτυξη της στρατηγικής. Επειδή διερευνάται το μέλλον, οι δρώντες είναι σε θέση να δημιουργήσουν εικόνες πιθανών μελλοντικών εξελίξεων στις οποίες μπορούν να δοκιμάσουν τη στρατηγική τους, μέσα από ερωτήσεις του τύπου «τι θα γινότανε αν...;». Το σημαντικότερο ίσως στοιχείο είναι ότι εξετάζονται οι πιθανοί μελλοντικοί κίνδυνοι χωρίς όμως να χρειάζεται να μεταφερθούν στο παρόν οι συνέπειες. Οι μέθοδοι στο προοπτικό επίπεδο επιδιώκουν να αναπτύξουν μια άποψη εναλλακτικών μελλοντικών προοπτικών για ένα φαινόμενο, μία κατάσταση, ένα φορέα ή οργανισμό. Ο προγραμματισμός των σεναρίων είναι μια καλά γνωστή προοπτική μέθοδος, η οποία είναι συνεργατική και όχι μεμονωμένη δραστηριότητα, που περιγράφεται από τον Ogilvy (2000) ως "πρακτική για την αναζήτηση μιας θεωρίας". Αυτό μπορεί να εξηγήσει το σκεπτικισμό σχετικά με τη διαμόρφωση των σεναρίων, αλλά αν γίνει ορθολογικά, η μέθοδος αυτή παρουσιάζει δύο σημαντικά πλεονεκτήματα: μπορεί να διασταυρώσει πληροφορίες για το εξωτερικό περιβάλλον, τόσο ποιοτικές όσο και ποσοτικές, με πληροφορίες σχετικά με το εσωτερικό περιβάλλον. Η διατύπωση των σεναρίων είναι μια μέθοδος ανθρωποκεντρική και απαιτεί γνώση και εμπειρογνώμοσύνη.

Η Προοπτική Διερεύνηση διαθέτει μια εργαλειοθήκη με μεθόδους που ταιριάζουν στο εκάστοτε πλαίσιο ανάλυσης, στα διαθέσιμα δεδομένα και στον σκοπό της

έρευνας. Όλες οι τεχνικές επιτυγχάνουν ισορροπία δεδομένου ότι βασίζονται σε τέσσερα κριτικά στοιχεία: εξειδίκευση, αλληλεπίδραση, δημιουργικότητα (Van der Meulen, 1999) και αποδεικτικά στοιχεία (Σχήμα 4.2) (Popper, 2008).

Σχήμα 4.2: Οι διαστάσεις της Προοπτικής Διερεύνησης

Πηγή: Popper, 2008, p. 71

Η Προοπτική Διερεύνηση μπορεί να αναπαρασταθεί από ένα ρόμβο του οποίου οι γωνίες αντιστοιχούν σε αυτά τα στοιχεία, με μια ποικιλία μεθόδων και τεχνικών σχεδιασμού και λήψης αποφάσεων που εμπεριέχονται σε αυτόν.

Η εξειδίκευση συνδέει τις εικασίες για το μέλλον με τις τρέχουσες τεχνολογικές προκλήσεις. Βασίζεται στην ικανότητα και τη γνώση ατόμων σε εξειδικευμένους τομείς (Van der Meulen, 1999). Η δημιουργικότητα αφορά το μίγμα πρωτότυπης και εμπνευσμένης σκέψης (ΠΠΚΚ, 2008) και παράλληλα αμφισβητεί καθιερωμένες πεποιθήσεις και συμφέροντα (Popper, 2008). Οι μέθοδοι και οι τεχνικές βασίζονται στην ευρηματικότητα και την ευστροφία των ατόμων που εξειδικεύονται σε έναν τομέα. Μέσω της αλληλεπίδρασης δημιουργείται ένα όραμα για το μέλλον, συνδυάζοντας προσωπικές ιδέες και πεποιθήσεις με μεμονωμένες προβλέψεις και εκτιμήσεις (ΓΓΕΤ, 2005). Το στοιχείο αυτό αφορά την ανταλλαγή εμπειριών και απόψεων τόσο μεταξύ εμπειρογνομόνων όσο και μη-ειδικών, μέσα από top-down συμμετοχικές δραστηριότητες (ΠΠΚΚ, 2008). Τέλος, τα αποδεικτικά στοιχεία στοχεύουν στην αναλυτική τεκμηρίωση (όπως στατιστικές και δείκτες) της πρόβλεψης ενός φαινομένου (Popper, 2008).

Όλα τα στοιχεία που παρουσιάστηκαν είναι απαραίτητα για την επιτυχία μιας άσκησης Προοπτικής Διερεύνησης. Επομένως, επιδιώκεται μια κατάσταση ισορροπίας των τεσσάρων αυτών στοιχείων, διότι αν οποιοδήποτε από αυτά υπερισχύσει, τα αποτελέσματα των ερευνών θα ήταν φτωχά: η εξειδίκευση θα τείνει να αναπαράγεται, η δημιουργικότητα θα δημιουργούσε αβάσιμα σενάρια επιστημονικής φαντασίας και αλληλεπίδραση -που δεν έχει συγκεκριμένο σκοπό και περιεχόμενο- θα ήταν σπατάλη χρόνου (ΓΓΕΤ, 2005; Van der Meulen, 1999).

Ο προγραμματισμός των σεναρίων προχωράει ένα βήμα παραπέρα. Απλοποιεί τη χιονοστιβάδα δεδομένων σε περιορισμένο αριθμό πιθανών καταστάσεων. Κάθε σενάριο αναφέρει μια ιστορία για το πώς μπορεί να αλληλεπιδράσουν διάφορα στοιχεία υπό ορισμένες συνθήκες. Τα σενάρια διερευνούν τις κοινές επιπτώσεις από διάφορες αβέβαιες υποθέσεις (Schoemaker, 1995).

Η βραχυπρόθεσμη σκέψη επιτρέπει στους ανθρώπους να παραμένουν στις «ζώνες άνεσής τους». Μπορούν υποσυνείδητα να πείσουν τον εαυτό τους ότι το μέλλον θα είναι περισσότερο το ίδιο με ένα τρόπο αντιμετώπισης του τι συμβαίνει γύρω τους. Η καινοτόμος σκέψη και οι προοπτικές για την ανάπτυξη στρατηγικών όμως δεν αναδύονται από τις ζώνες άνεσης (Conway, 2015).

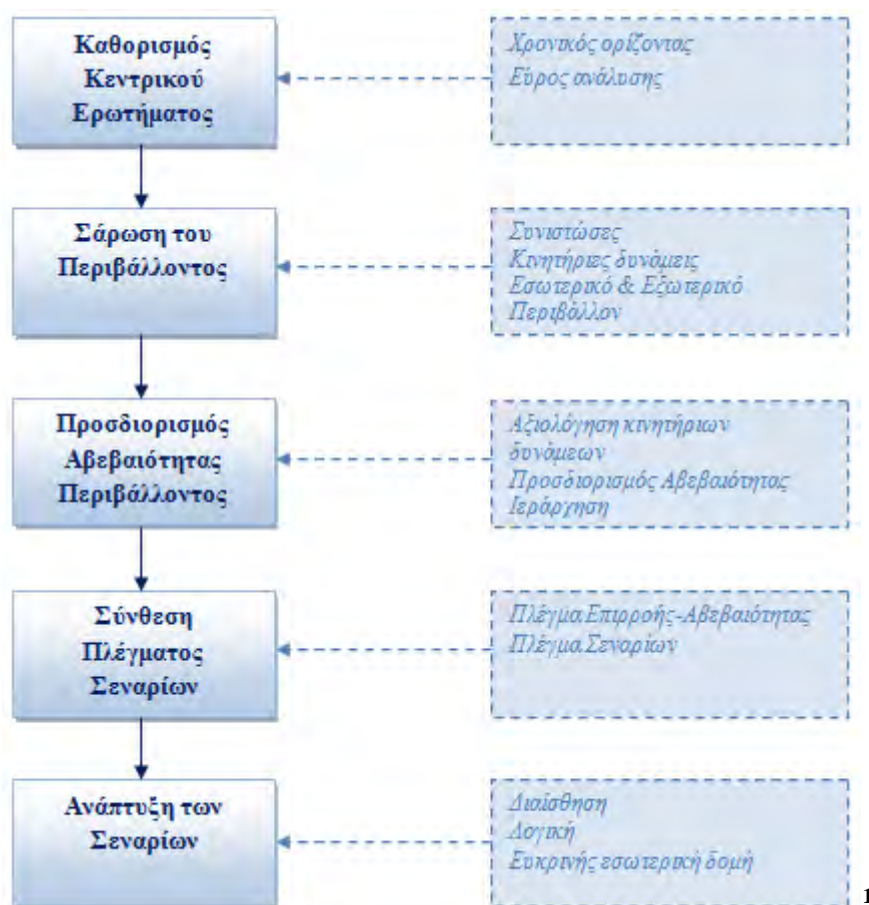
4.4 Μεθοδολογία της Προοπτικής Διερεύνησης

Ο στόχος του σχεδιασμού σεναρίων, όπως και κάθε «μελλοντικής» μεθόδου, δεν είναι να προβλεφθεί το μέλλον, αφού αυτό είναι αδύνατο (Juvenel, 2004), αλλά να προβάλλει κάποιες εναλλακτικές για το τι είναι εν δυνάμει πιθανό να συμβεί. Ο σχεδιασμός σεναρίων ενσωματώνει παρελθούσες και παρούσες πληροφορίες για να τις ερμηνεύσει προκειμένου να διερευνήσει μελλοντικές στρατηγικές δυνατότητες. Τα σενάρια, οι ιστορίες για το μέλλον, βασίζονται στην ανάλυση και την ερμηνεία των πληροφοριών σχετικά με τους βασικούς εξωτερικούς παράγοντες της αλλαγής που είναι πιθανόν να είναι κρίσιμοι για το υπό μελέτη φαινόμενο (Conway, 2004). Ως πρακτική, η δημιουργία σεναρίων σήμερα είναι συνώνυμη με την ευρεία και ελεύθερη σκέψη, τη διεύρυνση πλαισίων αναφοράς και τη συμμετοχή διαφορετικών κοσμοθεωριών, σε αντίθεση με την αντιμετώπιση μιας κατάστασης από μια ενιαία οπτική γωνία (Davis, 2002).

Επειδή ο προγραμματισμός των σεναρίων συνιστά σε μεγάλο βαθμό ποιοτική προσέγγιση, δεδομένου ότι είναι ευαίσθητος στις αντιλήψεις και τη κοσμοθεωρία των ερευνητών-μελετητών, ο βαθμός αποδοχής του ως έγκυρης διαδικασίας στην ανάπτυξη στρατηγικής ποικίλλει ιδιαίτερα.

Τα στάδια ανάπτυξης ενός σεναρίου απεικονίζονται παρακάτω (σχήμα 4.3) (Juvenel, 2004; Conway, 2004; Schoemaker, 1995):

Σχήμα 4.3: Στάδιο ανάπτυξης σεναρίων

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Στάδιο 1: καθορισμός κεντρικού ερωτήματος

Το πρώτο στάδιο ξεκινά με μια σειρά αναζητήσεων σχετικά με τις προκλήσεις που αντιμετωπίζει το υπό εξέταση φαινόμενο. Φαίνεται ιδιαίτερα απλό και βασικό, αλλά η σωστή τοποθέτηση του κεντρικού ερωτήματος παραμένει ζωτικής σημασίας, ώστε το υπό εξέταση φαινόμενο να τεθεί σε ένα σαφώς καθορισμένο πλαίσιο. Στο τέλος αυτού του σταδίου, θα πρέπει να υπάρχει κάποια σαφήνεια γύρω από το ζήτημα ή το ερώτημα που θα επικεντρωθεί στην υπόλοιπη διαδικασία προγραμματισμού σεναρίων (Conway, 2004). Αρχικά πρέπει να οριστεί ο **χρονικός ορίζοντας** και το **εύρος** της ανάλυσης (από άποψη οικονομική, πολιτική, τεχνολογική κ.α.). Στην πραγματικότητα, ο χρονικός ορίζοντας συναρτάται έντονα με το χρονοδιάγραμμα των αποφάσεων που πρέπει να ληφθούν (η εκπόνηση μιας στρατηγικής είναι χρήσιμη μόνο όταν πραγματοποιείται σε συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο). Επί της ουσίας όμως, δεν υπάρχει μυστική συνταγή για την βέλτιστη επιλογή του χρονικού ορίζοντα της προοπτικής διερεύνησης, παρά μόνο μια μεγάλη δόση κοινής λογικής και πραγματισμός (Juvenel, 2004). Στο σημείο αυτό και αφού καθοριστεί ο ορίζοντας

¹ Υπάρχει και 6^ο στάδιο (Στρατηγικές Επιλογές) το οποίο όμως είναι ανέφικτο στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας. Το στάδιο αυτό έπεται της Στρατηγικής Σκέψης και αφορά τον Στρατηγικό Σχεδιασμό.

ανάπτυξης των σεναρίων είναι κρίσιμη μια επιστροφή στο παρελθόν, τόσα χρόνια πίσω όσα τα έτη της προοπτικής διερεύνησης. Οι αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν κατά το διάστημα αυτό αναμένεται να είναι ίδιας ή ακόμα και μεγαλύτερης έντασης μελλοντικά (Schoemaker, 1995).

Στάδιο 2: προσδιορισμός και ανάλυση των εσωτερικών και εξωτερικών κινητήριων δυνάμεων

Το Στάδιο 2 αφορά την διερεύνηση των **κινητήριων δυνάμεων** της αλλαγής. Συγκεκριμένα αναφέρεται στο περιβάλλον (εξωτερικό και εσωτερικό) που επηρεάζει ή θα επηρεάσει ενδεχομένως το υπό μελέτη φαινόμενο (Conway, 2004). Ο κατάλογος των **συνιστωσών** αυτών συνήθως δε συντάσσεται από ένα άτομο, αλλά από μια ομάδα ειδικών και εμπειρογνομόνων, προκειμένου να αποφευχθεί η υπερβολική υποκειμενικότητα (Juvenel, 2004). Στο συγκεκριμένο στάδιο επιστρατεύονται οι ερμηνευτικές μέθοδοι της Προοπτικής Διερεύνησης προκειμένου να αποτυπωθεί αυτό που συμβαίνει πραγματικά στο παρόν. Το εξωτερικό περιβάλλον δεν είναι εξαρτημένο από τις προσωπικές αντιλήψεις των άμεσα εμπλεκομένων και επιπλέον δε δύναται να μεταβληθεί προς όφελος ή ζημία του κεντρικού ερωτήματος. Οι βασικοί πυλώνες στους οποίους θα αναζητηθούν οι σημαντικότερες κινητήριες δυνάμεις, είναι ο κοινωνικός, ο τεχνολογικός, ο οικονομικός, ο περιβαλλοντικός και ο πολιτικός.

Στάδιο 3: Καθορισμός Επιρροής-Αβεβαιότητας και επιλογή κυριότερων δυνάμεων

Στόχος αυτού του σταδίου είναι να αξιολογηθεί η επιρροή και η αβεβαιότητα των εξωτερικών και εσωτερικών δυνάμεων, που μπορεί να έχουν απροσδόκητο αντίκτυπο στις ενδεχόμενες μελλοντικές εξελίξεις. Επομένως, σε κάθε μια κινητήρια δύναμη του εξωτερικού περιβάλλοντος αποδίδουμε τον κατάλληλο βαθμό αβεβαιότητας.

- "Χαμηλή" (L): όταν είμαστε αρκετά σίγουροι ότι θα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο ή θα συνεχίσει να εξελίσσεται με τρόπους που είναι αρκετά κατανοητοί.
- "Υψηλή" (H): όταν δεν έχουμε ξεκάθαρη ιδέα ποιες είναι οι πιθανές εξελίξεις
- "Μέτρια" (M): όταν υπάρχει μια ενδιάμεση κατάσταση

Το παρελθόν είναι η «αποθήκη» των άκρως γνωστών γεγονότων και συμβάντων, ενώ το μέλλον είναι η περιοχή των εντελώς αυθαίρετων απόψεων (Juvenel, 2004). Η ανάλυση του παρελθόντος οδηγεί σε διάφορες ερμηνείες και συχνά προκαλεί την επιστήμη. Ο αντίκτυπος κάποιων στοιχείων του εξωτερικού περιβάλλοντος (όπως δημογραφικές μετατοπίσεις), είναι πιθανό να είναι σχετικά κατανοητός και προκαθορισμένος σε ένα δεδομένο χρονικό πλαίσιο, ενώ άλλες κινητήριες δυνάμεις είναι πιο απρόβλεπτες. Αυτές οι «**κρίσιμες αβεβαιότητες**» είναι πιθανό να έχουν σημαντικό αντίκτυπο στο μέλλον του υπό μελέτη φαινομένου (Conway, 2004).

Στάδιο 4: Δημιουργία πλέγματος σεναρίων

Το Στάδιο 4 αφορά τη σύνθεση και την ενσωμάτωση των δυνάμεων, τόσο ποιοτικών όσο και ποσοτικών, που αναζητήθηκαν σε προηγούμενο στάδιο, για τη δημιουργία των εναλλακτικών σεναρίων. Οι «δυνάμεις οδηγοί» έχουν προτεραιότητα όσον αφορά (i) το βαθμό σπουδαιότητας του κεντρικού ζητήματος και (ii) το βαθμό αβεβαιότητας που περιβάλλει τις δυνάμεις. Οι δύο ή τρεις βασικές δυνάμεις είναι οι κρίσιμες αβεβαιότητες που θα κρίνουν την εξέλιξη των σεναρίων και αυτό είναι ένα σημαντικό σημείο: τα σεναρία αναπτύσσονται με βάση τους οδηγούς των οποίων ο μελλοντικός αντίκτυπος είναι αβέβαιος, και όχι με βάση τους οδηγούς των οποίων ο αντίκτυπος είναι γνωστός ή εύλογα βέβαιος. Η αξία των σεναρίων προέρχεται από την εξερεύνηση του άγνωστου που καθορίζει τον αντίκτυπό του στα γνωστά.

Σχηματίζουμε το πλέγμα «επίδρασης-αβεβαιότητας» τοποθετώντας τις κινητήριες δυνάμεις στο κατάλληλο κελί βάσει της επιρροής τους στο κεντρικό ζήτημα και της αβεβαιότητάς τους. Πιο συγκεκριμένα, στον πίνακα βάρους αβεβαιότητας τοποθετούμε τις 3 βασικές εσωτερικές συνιστώσες και τους 3 πιο σημαντικούς αλλά αβέβαιους οδηγούς των εξωτερικών αλλαγών. Η αποτύπωση των κινητήριων δυνάμεων σε ένα πλέγμα αποτελεί μία σύντομη μέθοδο εκτίμησης της σπουδαιότητας και του ρόλου που θα διαδραματίσουν στην ανάπτυξη των σεναρίων (Juvenel, 2004).

Σχήμα 4.4: Ταξινόμηση δυνάμεων στον άξονα επιρροής-αβεβαιότητας

Επιρροή	High	Critical Planning Issues	Important Scenario Drivers	Critical Scenario Drivers
	Mod	Important Planning Issues	Important Planning Issues	Important Scenario Drivers
	Low	Monitor	Monitor	Monitor & re-assess
		Low	Moderate	High
		Αβεβαιότητα		

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Στη συνέχεια χρησιμοποιούμε μια σειρά κανόνων (Πίνακας 4.1) σύμφωνα με τους οποίους προσδιορίζονται οι δυνάμεις που θα συμπεριληφθούν στην ανάπτυξη των σεναρίων.

Πίνακας 4.1: Οδηγός ανάπτυξης σεναρίων

Επιρροή	Αβεβαιότητα	Χαρακτηρισμός	Σενάριο
H	L	Προκαθορισμένα Στοιχεία	πρέπει να υπάρχουν σε κάθε σενάριο
H	H	Κρίσιμη Αβεβαιότητα	επιλογή των δύο πιο αβέβαιων δυνάμεων για να δημιουργηθεί το πλέγμα σεναρίων
H	M	Σημαντικές κινητήριες δυνάμεις	προαιρετική συμπερίληψη στα σενάρια - αν εκτιμάται ότι θα είναι σημαντικές στο μέλλον
M	H	Σημαντικές κινητήριες δυνάμεις	προαιρετική συμπερίληψη στα σενάρια - αν εκτιμάται ότι θα είναι σημαντικές στο μέλλον

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Το τελικό στάδιο είναι η δημιουργία του **πλέγματος σεναρίων**. Εφόσον σχηματίστηκε ο πίνακας βάρους αβεβαιότητας, επιλέγονται από αυτόν δύο στοιχεία με κρίσιμη αβεβαιότητα για τον σχηματισμό των αξόνων του πλέγματος, ενώ η τοποθέτηση των υπόλοιπων δυνάμεων θα δημιουργήσει τους πιθανούς κόσμους (Σχήμα 4.5).

Σχήμα 4.5: Πλέγμα Σεναρίων

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Το Στάδιο 4 είναι ένα εντατικό, επαναληπτικό βήμα που περιλαμβάνει την ανάπτυξη ενός πλέγματος σεναρίων, εξελίσσοντας τους μελλοντικούς κόσμους που δημιουργούνται και διατυπώνοντας αφηγήσεις που περιγράφουν τον τρόπο με τον οποίο θα διαδραματίσει το επίκεντρο σε κάθε έναν από αυτούς τους κόσμους (Conway, 2004).

Στάδιο 5: Ανάπτυξη των σεναρίων

Τα αποτελέσματα του Σταδίου 4 συνίστανται στον προσδιορισμό των επιπτώσεων που ισχύουν σε όλους τους κόσμους των σεναρίων και στον εντοπισμό προκαθορισμένων στοιχείων που δεν μπορούν να απορριφθούν εύκολα στην ανάπτυξη στρατηγικής. Ο προγραμματισμός των σεναρίων προσπαθεί να αντισταθμίσει δύο κοινά σφάλματα στη λήψη αποφάσεων, την υποεκτίμηση και την υπερβολική εκτίμηση της αλλαγής. Η εξισορρόπηση αυτή προέρχεται από τον διαχωρισμό της γνώσης σε δύο κατηγορίες: στα δεδομένα τα οποία γνωρίζουμε και στα στοιχεία των οποίων η εξέλιξη είναι άγνωστη ή αβέβαιη (Schoemaker, 1995).

Επισημαίνεται ότι τα σενάρια δημιουργούν ιδανικές καταστάσεις, οι οποίες ελέγχονται κυρίως με βάση την πληρότητα, τη συνοχή και τη διασύνδεση των στοιχείων τους. Αποτελούν πρωτίστως λογικές δομές που επιτρέπουν τον εντοπισμό των προβλημάτων, των ευκαιριών και των θεμάτων στα οποία πρέπει να δοθεί στρατηγική προτεραιότητα και προσοχή και κυρίως δεν περιγράφουν ούτε προβλέπουν (Amanatidou, 2013; ΓΓΕΤ, 2005). Ως εκ τούτου, τα σενάρια υπερβαίνουν τις αντικειμενικές αναλύσεις για να συμπεριλάβουν υποκειμενικές ερμηνείες.

Ως εργαλείο, τα σενάρια επιτρέπουν τη διαμόρφωση πιθανών κόσμων ("mondes des possibles"). Ένα ζήτημα, ωστόσο, είναι "πώς να δημιουργήσουμε αυτούς τους κόσμους". Μία βασική παραδοχή στη δημιουργία αυτών των κόσμων είναι ότι το βάρος του παρελθόντος δεν καθορίζει εκ των προτέρων τι θα συμβεί στο μέλλον και έτσι οι δημιουργικές δυνάμεις της φαντασίας είναι σε θέση να αντιληφθούν ελεύθερα αυτή τη νέα κατάσταση (ΓΓΕΤ, 2005).

Συνοπτικά, ο προγραμματισμός των σεναρίων επιχειρεί να συλλάβει τον πλούτο και το εύρος των δυνατοτήτων, παροτρύνοντας τους υπεύθυνους λήψης αποφάσεων να εξετάσουν τις αλλαγές που διαφορετικά θα αγνοούσαν. Ταυτόχρονα, οργανώνει αυτές τις δυνατότητες σε αφηγήσεις που είναι πιο εύκολα κατανοητές και χρήσιμες από ό, τι μεγάλοι όγκοι δεδομένων. Πάνω απ' όλα, όμως, τα σενάρια αποσκοπούν στην αμφισβήτηση της επικρατούσας νοοτροπίας (Schoemaker, 1995).

Βασικές απαιτήσεις για αυτό το βήμα είναι ο περιορισμός της δυσπιστίας, η εμπιστοσύνη στη **διαίσθηση**, η αναζήτηση εκπλήξεων και η ενσωμάτωση νέων στοιχείων. Τα σενάρια πρέπει να έχουν **ευκρινή εσωτερική δομή**, να είναι **λογικά** και κατανοητά τόσο σε αυτούς που τα δημιουργούν όσο και στους αναγνώστες τους. Κατά την ανάπτυξη ενός σεναρίου πρέπει να αποδοθεί ο τίτλος, ο οποίος θα συνοψίζει την ουσία του κόσμου και ακολούθως γίνεται η περιγραφή των δυνάμεων που τον συνέστησαν.

Βλέποντας μια σειρά πιθανών κόσμων, η λήψη των αποφάσεων θα πραγματοποιείται ορθολογικότερα, ενώ παράλληλα μια στρατηγική βασισμένη σε αυτές τις γνώσεις και πληροφορίες θα είναι πιο πιθανό να επιτύχει.

4.5 Προοπτική Διερεύνηση της «Εγκατάστασης στην Ύπαιθρο» στον ορίζοντα 2030

4.5.1 Κεντρικό Ερώτημα

Εφόσον εξετάστηκε το φαινόμενο της εγκατάστασης στην ύπαιθρο και διαφάνηκε μια τάση μετακίνησης πληθυσμού από τον αστικό χώρο, το κεντρικό ερώτημα είναι πώς θα εξελιχθεί η επιστροφή στην ύπαιθρο την επόμενη δεκαετία. Το διακύβευμα είναι η πραγματική δυνατότητα αναζωογόνησης της υπαίθρου, αν η τάση εγκατάστασης του αστικού πληθυσμού στην ύπαιθρο δεν ήταν μόνο προσωρινή και επιβεβαιωνόταν στα επόμενα 10 χρόνια.

Ένα μειονέκτημα/εμπόδιο της συγκεκριμένης προσέγγισης που είναι εκ των προτέρων γνωστό, είναι ότι η περίοδος μελέτης περιλαμβάνει εν μέρει την κρίση και συγκεκριμένα την περίοδο που αφορά την έναρξή της. Πραγματικά η απογραφή αν είχε πραγματοποιηθεί δύο χρόνια αργότερα η συνιστώσα της κρίσης θα αποτελούσε κυρίαρχη συνιστώσα. Όμως ταυτόχρονα οι πληθυσμιακές εξελίξεις μεταξύ 2001-2011 επηρεαστήκανε ως ένα βαθμό από την έναρξη της κρίσης και θα ήταν μεθοδολογικό σφάλμα να εξεταστούν αγνοώντας την κρίση.

Στο πλαίσιο της παρούσας διατριβής διαγνώστηκε μια τάση εγκατάστασης αστικού πληθυσμού στην ύπαιθρο, συγκεκριμένης έντασης και σε συγκεκριμένους τύπους περιοχών. Αυτό το φαινόμενο, που έχει παρατηρηθεί και σε άλλες χώρες (ως πιο γενικό φαινόμενο σε χώρες της ΕΕ) θα συνεχίσει τουλάχιστον για τα επόμενα 10 χρόνια ή τελικά ήτανε ένα προσωρινό φαινόμενο; Τίθεται ένας ορίζοντας 10 ετών διότι το γενικό εσωτερικό περιβάλλον της χώρας έχει έναν υψηλό βαθμό αβεβαιότητας, επομένως όσο πιο μακροπρόθεσμος ο ορίζοντας της έρευνας τόσο πιο αβέβαιο και επικίνδυνο να σχεδιαστούν σενάρια, καθώς ελλοχεύει ο κίνδυνος να υπεισέλθει κανείς σε ιδιαιτέρως «φανταστικό πλαίσιο-fantastic thinking».

4.5.2 Ανάλυση Περιβάλλοντος

Το εσωτερικό περιβάλλον της προοπτικής ανάλυσης, αφορά τις επτά σύνθετες ερμηνευτικές συνιστώσες της παραγοντικής ανάλυσης, που πραγματοποιήθηκε στο Κεφάλαιο 3 με σκοπό να αναδειχθούν οι παράγοντες έλξης εσωτερικών μεταναστών στην ελληνική ύπαιθρο. Με βάση τη διαγνωστική μεθοδολογία αυτοί οι παράγοντες μετρήθηκαν για τις 246 δημοτικές ενότητες όπου διαπιστώθηκε η ύπαρξη εγκατάστασης νέων κατοίκων προερχόμενων από τον αστικό χώρο. Οι συνιστώσες οι οποίες κάνουν ελκυστικές συγκεκριμένες περιοχές της υπαίθρου είναι: (α) Πληθυσμιακή Δυναμική (β) Εξειδίκευση σε τουριστικές δραστηριότητες (γ) Προσφορά υπηρεσιών / Δομών (δ) Γεωγραφική Απομόνωση (ε) Κόστος Ζωής (στ) Δυνατότητες Κατοίκησης (ζ) Εξειδίκευση στον πρωτογενή τομέα.

Το εξωτερικό περιβάλλον περιλαμβάνει τις κινητήριες δυνάμεις (drivers of change) που ενδεχομένως θα επηρεάσουν το φαινόμενο της εγκατάστασης πληθυσμού από

τον αστικό χώρο στην ύπαιθρο, στον χρονικό ορίζοντα 2030. Για το σκοπό αυτό πραγματοποιήθηκε ενδεδειγμένη βιβλιογραφική αναζήτηση και διεξήχθη μια σειρά συνεντεύξεων με εμπειρογνώμονες αναγνωρισμένης ερευνητικής εμπειρίας, τόσο ακαδημαϊκών φορέων, όσο και οργανισμών, σχετικά με τη λειτουργία και τις εξελίξεις στον ύπαιθρο χώρο, την επιρροή της κρίσης στις μεταναστευτικές ροές και ειδικότερα στην ενδεχόμενη εγκατάσταση στην ύπαιθρο. Πιο συγκεκριμένα μέσω της μεθόδου Delphi αναζητήθηκαν οι προοπτικές εσωτερικής μετανάστευσης του ημεδαπού πληθυσμού στην ελληνική ύπαιθρο με ορίζοντα το 2030. Αναμφισβήτητο η αναζήτηση πληροφοριών από ομάδα ειδικών, είναι σαφώς πιο σημαντική από μια έρευνα που περιορίζεται στη χρήση δευτερογενών πηγών, καθώς η τελευταία δεν επιτρέπει να συμπεριληφθεί στην ανάλυση η ποιοτική διάσταση. Οι εμπειρογνώμονες μοιράστηκαν μαζί μου τη γνώση τους, καθώς η σύνθεση των απαντήσεών τους, μου έδωσε τη δυνατότητα να καταλήξω στους ενδεχόμενους ερμηνευτικούς παράγοντες του υπό μελέτη φαινομένου, προκειμένου να προχωρήσω σε αξιόπιστες προβλέψεις.

Οι κινητήριες δυνάμεις αφορούν τον κοινωνικό, τεχνολογικό, οικονομικό, περιβαλλοντικό και πολιτικό χώρο και κατά συνθήκη εντάσσονται σε περισσότερες από μία θεματικές περιοχές (Πίνακας 4.2). Η διασταύρωση των δυνάμεων του περιβάλλοντος του κεντρικού ερωτήματος, θα διευρύνει τις προοπτικές εξέλιξης του φαινομένου εγκατάστασης στην ύπαιθρο.

Πίνακας 4.2: Περιγραφή εξωτερικού περιβάλλοντος

	Social	Technological	Economic	Environmental	Political
Αγορά Εργασίας και Ανεργία	✓		✓		
Brain Drain	✓		✓		✓
Δημογραφικές εξελίξεις	✓				
Πρόσβαση σε ψηφιακή πληροφορία		✓			
Εξέλιξη της Οικονομίας			✓		

Νέο Μοντέλο Παραγωγής και Κατανάλωσης Διατροφικών Προϊόντων				✓	
Πολιτική σταθερότητα					✓
Διεθνείς Σχέσεις					✓

Πηγή: *Ιδία Επεξεργασία*

4.5.3 Καθορισμός Επιρροής – Αβεβαιότητας και δημιουργία πλέγματος σεναρίων

Ο κίνδυνος και η αβεβαιότητα ως έννοιες είναι δύσκολο να μετρηθούν με ακρίβεια. Ο Raftery (1994) διατύπωσε τον ακόλουθο ορισμό:

«Το ρίσκο και η αβεβαιότητα χαρακτηρίζουν καταστάσεις όπου το πραγματικό αποτέλεσμα για ένα συγκεκριμένο γεγονός ή δραστηριότητα πιθανόν να αποκλίνει από την εκτιμημένη ή προβλεπόμενη αξία».

Η ανάλυση που ακολουθεί βασίζεται σε τόσο σε εμπειρικά δεδομένα όσο και σε ενδελεχή βιβλιογραφική επισκόπηση, ώστε να γίνει μια ιδιαίτερα προσεκτική εκτίμηση-προσέγγιση του βαθμού αβεβαιότητας των συνιστωσών του εξωτερικού περιβάλλοντος. Οι συνιστώσες καθορίζονται βάσει βιβλιογραφίας, εμπειρογνομώνων, τοπικών δρώντων και κάποιες φορές βάσει εμπειρικών ερευνών.

Συνιστώσα 1: Εξέλιξη της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα. Η Ελλάδα κατατάσσεται στην υψηλότερη θέση μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ όσον αφορά την ανασφάλεια της αγοράς εργασίας και στη δεύτερη υψηλότερη για το μερίδιο των εργαζομένων που πλήττονται από το εργασιακό άγχος (Σχήμα 4.6) (OECD, 2017). Όπως και σε άλλες χώρες του νότου, εφαρμόστηκαν εκτεταμένες αλλαγές στην αγορά εργασίας κατά τη διάρκεια της κρίσης (European Commission, 2015). Τα υψηλά ποσοστά των ευέλικτων μορφών απασχόλησης και η αύξηση της κινητικότητας των εργαζομένων βελτίωσαν ιδιαίτερα την ευελιξία της αγοράς εργασίας (ΤτΕ, 2017).

Σχήμα 4.6: Scoreboard απόδοσης της αγοράς εργασίας στην Ελλάδα

Πηγή: *OECD, 2017*

Από το 2015 και μετά η απασχόληση ακολουθεί μια συγκρατημένα ανοδική πορεία (2,3% ετήσιος ρυθμός αύξησης το εννεάμηνο του 2016, έναντι 1,8% το αντίστοιχο διάστημα του 2015). Στη συνεχιζόμενη αύξηση της απασχόλησης το 2016 εκτιμάται ότι συνέβαλαν κυρίως η βελτίωση του οικονομικού κλίματος και η επίτευξη καλύτερων από ότι αναμενόταν ρυθμών ανάπτυξης το εννεάμηνο του 2016, ιδιαιτέρως στο δευτερογενή τομέα, όπου η σημαντική αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής συνοδεύθηκε από αντίστοιχη αύξηση της απασχόλησης, αλλά και στις τουριστικές υπηρεσίες (ΤτΕ, 2017).

Εξετάζοντας την κλαδική διάσταση της ανεργίας διαπιστώνεται ότι κατά τα έτη 2013-2015 έχουν πληγεί με ιδιαίτερη σφοδρότητα κατασκευές, μεταποίηση, χονδρικό και λιανικό εμπόριο, δραστηριότητες υγείας και κοινωνικής μέριμνας (Εμκε-Πουλοπούλου, 2015) κινδυνεύοντας έτσι να αποδομηθούν κάποιοι από τους βασικούς πυλώνες του μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης που κατέρρευσε κατά τη διάρκεια της κρίσης (INE, 2016). Ταυτόχρονα παρατηρείται αύξηση της απασχόλησης στους κλάδους της εκπαίδευσης, των διοικητικών δραστηριοτήτων και των δραστηριοτήτων υπηρεσιών παροχής καταλύματος και εστίασης (Εμκε-Πουλοπούλου, 2015). Ο τουρισμός στην Ελλάδα αποτελεί έναν από τους ανθεκτικούς πυλώνες της οικονομίας, που κατά τη διάρκεια της κρίσης απορρόφησαν τους κραδασμούς τόσο από πλευράς απασχόλησης όσο και από πλευράς συμβολής στο ΑΕΠ.

Παρά το ισχυρό πλήγμα που δέχτηκε η απασχόληση την τελευταία δεκαετία, παρατηρείται ότι κάποιοι κλάδοι παρέμειναν δυναμικοί και συμβάλλουν στην ενίσχυση της απασχόλησης. Τα επαγγέλματα που συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο ποσοστό των απασχολούμενων είναι οι εργαζόμενοι στην παροχή υπηρεσιών και οι πωλητές (23,7%), οι επαγγελματίες (19,4%) και οι ειδικευμένοι γεωργοί, κτηνοτρόφοι, δασοκόμοι και αλιείς (11,1%) (ΕΛΣΤΑΤ, 2017δ). Κατά τη διάρκεια της κρίσης ο κλάδος της γεωργίας-κτηνοτροφίας όντως παρουσιάζει μια σχετική ανθεκτικότητα (Ανθοπούλου και Πέτρου 2015; Kasimis and Papadopoulos 2013), γεγονός που ερμηνεύει σε κάποιο βαθμό την εγκατάσταση κατοίκων του αστικού χώρου σε συγκεκριμένες περιοχές της υπαίθρου. Εξετάζοντας την εξέλιξη του ποσοστού των απασχολούμενων κατά μονοψήφιο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας

μεταξύ α' και β' τριμήνου 2017, παρατηρείται αύξηση του ποσοστού όσων εργάζονται στο εμπόριο, τις μεταφορές και τις επικοινωνίες, τα ξενοδοχεία και την εστίαση και στις κατασκευές και μείωση του ποσοστού όσων εργάζονται στη βιομηχανία (ΕΛΣΤΑΤ, 2017δ; 2017λ).

Παρ' όλη την κάμψη της οικοδομικής δραστηριότητας κατά τη διάρκεια της κρίσης, ο κλάδος των κατασκευών φαίνεται να παρουσιάζει θετική συμβολή στην εξέλιξη της απασχόλησης σε συγκεκριμένες περιοχές της χώρας και ειδικότερα σε νησιωτικές και παραδοσιακές ορεινές περιοχές (Anastasiou and Manika, 2017). Κατά την περίοδο Ιούλιος 2016 - Ιούνιος 2017, το μέγεθος της συνολικής Οικοδομικής Δραστηριότητας (Ιδιωτικής-Δημόσιας) μετρούμενο με βάση τις εκδοθείσες οικοδομικές άδειες, στο σύνολο της χώρας, ανήλθε σε 13.305 οικοδομικές άδειες. Σε σχέση με την αντίστοιχη περίοδο Ιουλίου 2015 - Ιουνίου 2016 παρατηρήθηκε αύξηση κατά 10,2% στον αριθμό των οικοδομικών αδειών (ΕΛΣΤΑΤ, 2017ε). Ενώ σε επίπεδο χώρας ο κλάδος των κατασκευών παρουσιάζει εξαιρετικά υψηλή πτώση, οι επιπτώσεις της κρίσης σε ορισμένες περιοχές ήταν πολύ περιορισμένες. Αυτές οι περιοχές συμπίπτουν κατά κύριο λόγο με τις περιοχές που ωφελήθηκαν από την εσωτερική μετανάστευση κατά την περίοδο της κρίσης.

Ο τουριστικός κλάδος επέδειξε μια ιδιαίτερη ανθεκτικότητα καθ' όλη τη διάρκεια της κρίσης επιβεβαιώνοντας την έντονη δυναμική του. Ο Δείκτης Κύκλου Εργασιών στον τομέα Υπηρεσιών Παροχής Καταλύματος και Εστίασης του β' τριμήνου 2017, σε σύγκριση με τον αντίστοιχο Δείκτη του α' τριμήνου 2017, παρουσίασε αύξηση 139,6%. Η μεταβολή του δείκτη ως προς το αντίστοιχο τρίμηνο του προηγούμενου έτους παρουσίασε αύξηση 125,2% (ΕΛΣΤΑΤ, 2017η). Οι τιμές του δείκτη ανά τρίμηνο αναδεικνύουν την εποχικότητα του κλάδου. Η πρόσφατη θετική εξέλιξη της τουριστικής κίνησης στην Ελλάδα, οφείλεται σε σημαντικό βαθμό στις αναταραχές που βιώνουν κάποιες παραδοσιακά τουριστικές γείτονες-χώρες (Αίγυπτος Τυνησία κ.α.), οι οποίες αποτελούν τις βασικές ανταγωνιστικές περιοχές σε επίπεδο διεθνούς τουριστικού προορισμού. Έρευνες έχουν αναδείξει καθαρά ότι πλέον η αντίληψη της ασφάλειας/κινδύνου αποτελεί σημαντικό παράγοντα σχετικά με την επιλογή τουριστικού προορισμού (Sayed and Azim, 2010; Kozak, Crotts and Law, 2007; Floyd and Pennington-Gray, 2004). Αν και δεν μελετήθηκαν εκτενώς, οι διεθνείς εξελίξεις ειδικά στη Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή, αυτές ωφέλησαν την Ελλάδα, η οποία παρά την κοινωνικο-οικονομική κρίση παραμένει μια χώρα ασφαλής (Μητρούλα, 2017) για την πλειονότητα των ξένων τουριστών.

Η κλαδική ανάλυση της απασχόλησης στο χώρο μπορεί να αποδώσει με ρεαλιστικό τρόπο την πραγματική εικόνα των χωρικών διαφοροποιήσεων της απασχόλησης στην Ελλάδα, η οποίες είναι έντονες της οικονομικής κρίσης. Η απεικόνιση της συγκέντρωσης της απασχόλησης κατά οικονομική δραστηριότητα προβάλλει το ζήτημα των χωρικών ανισοτήτων και κατ' επέκταση το ζήτημα της ανομοιομορφής κατανομής των μεγεθών μεταξύ διάφορων περιοχών. Οι χωρικές ανισότητες είναι ιδιαίτερα έντονες στις νησιωτικές και ορεινές περιοχές ειδικά όσον αφορά τον κλάδο της υγείας. Οι περιοχές με έντονο αστικό χαρακτήρα και δημογραφική δυναμική

υπερτερούν σε κλάδους όπως η υγεία, η εκπαίδευση και η δημόσια διοίκηση, το χοντρικό και λιανικό εμπόριο (Anastasiou and Manika, 2017).

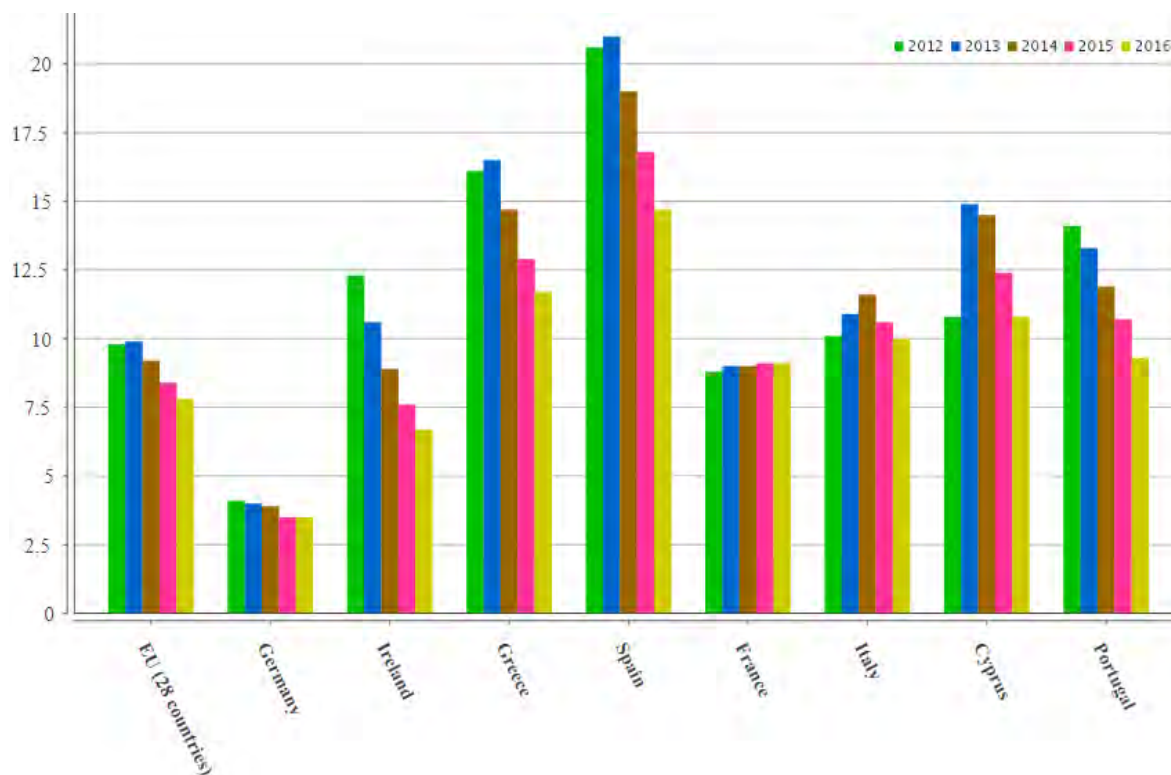
Για το 2017 αναμένεται ότι στο σύνολο της οικονομίας οι αμοιβές των εργαζομένων θα αυξηθούν ταχύτερα από ότι το 2016, αντανakλώντας την ανάκαμψη της οικονομίας (ΤτΕ, 2017). Ωστόσο η παρατεταμένη ανησυχία σχετικά με την υλοποίηση των προγραμμάτων στην Ελλάδα συνέβαλαν πιθανότατα στην αύξηση της αβεβαιότητας της αγοράς εργασίας (ECB, 2017). ***Η ανάκαμψη της αγοράς εργασίας θα είναι μια αργή διαδικασία, παρόλο που η Ελλάδα έχει εφαρμόσει σημαντικές μεταρρυθμίσεις με στόχο την επίτευξη μεγαλύτερης ευελιξίας (OECD, 2017).***

Ανεργία: Μετά το 2012 στην Ελλάδα τα επίπεδα ανεργίας άρχισαν να αυξάνονται με εκρηκτικούς ρυθμούς, φτάνοντας στο αποκορύφωμα το έτος 2014, όπου σημειώθηκε η υψηλότερη τιμή του δείκτη στο 27,1%. Τα δύο επόμενα χρόνια αποκλιμακώθηκε με εξαιρετικά αργούς ρυθμούς, με αποτέλεσμα τον Ιανουάριο του 2017 ο δείκτης της ανεργίας να κυμανθεί στο 23,5% (ΕΛΣΤΑΤ, 2017α). Κατά τη διάρκεια της κρίσης και συγκεκριμένα την περίοδο 2009-2013 το εργατικό δυναμικό στην Ελλάδα αυξήθηκε κατά 1,2%, ενώ παράλληλα μειώθηκε ο αριθμός των απασχολούμενων και χάθηκαν περίπου 904 χιλιάδες θέσεις εργασίας. Οι προοπτικές για το βιοτικό επίπεδο του κόσμου της μισθωτής εργασίας είναι δυσοίωνες, καθώς η συρρίκνωση του εργατικού δυναμικού συμβάλλει στην οικονομική και κοινωνική υποβάθμιση.

Το δεύτερο τρίμηνο του 2017 το ποσοστό της ανεργίας μειώθηκε σε 21,1%, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό του β' τριμήνου του 2016 ήταν 23,1%. Η απασχόληση αυξήθηκε κατά 2,4% και ο αριθμός των ανέργων μειώθηκε κατά 8,6% σε σχέση με το αντίστοιχο τρίμηνο του προηγούμενου έτους (ΕΛΣΤΑΤ, 2017δ). Κατά το β' τρίμηνο του 2017 το μεγαλύτερο ποσοστό των απασχολούμενων εργάζονται ως μισθωτοί (66,1%), ενώ σημαντικό είναι και το ποσοστό των αυτοαπασχολούμενων χωρίς προσωπικό (22,7%). ***Τόσο σε σχέση με το προηγούμενο τρίμηνο του 2017 όσο και με το αντίστοιχο τρίμηνο του 2016 παρατηρείται αύξηση στην απασχόληση σε όλες τις κατηγορίες (ΕΛΣΤΑΤ, 2017δ).***

Η ανεργία των νέων συνιστά από μόνη της ένα πολύπλοκο κοινωνικό φαινόμενο. Το 2013 έφτασε σε ιστορικά υψηλά επίπεδα με τουλάχιστον έναν στους δύο νέους (58,3%) να πλήττεται από την ανεργία (Eurostat, 2017a).

Γράφημα 4.1: Δείκτης Ανεργίας Νέων (15-24 ετών) (ως % επί του συνολικού πληθυσμού των ηλικιών 15-24)

Πηγή: Eurostat, 2016

Τα επόμενα έτη ακολούθησε μια ιδιαίτερα αργή, αλλά καθοδική τάση (48% στην Ελλάδα τον Φεβρουάριο του 2017 σε σύγκριση με 12,1% στην περιοχή του ΟΟΣΑ). Εξίσου υψηλός είναι ο αριθμός των ανέργων που παρέμειναν χωρίς εργασία τουλάχιστον για ένα έτος (73% το 4^ο τρίμηνο του 2016 έναντι 32% ο ΟΟΣΑ) (OECD, 2017). Η ανεργία αποτελεί ένα κοινωνικό φαινόμενο που εξελίσσεται με αργούς ρυθμούς στο διηνεκές. Η επανένταξη των μακροχρόνια ανέργων στον εργασιακό στίβο αποτελεί μια ιδιαίτερα δύσκολη πρόκληση (Voisin, 1989).

Παρά την καθοδική τάση της ανεργίας, τα επίπεδά της εξακολουθούν να παραμένουν σε εξαιρετικά υψηλά επίπεδα. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με ένα πλήθος αλυσιδωτών συνεπειών που ανέδειξε η οικονομική κρίση, εγείρει έναν προβληματισμό σχετικά με δύο φαινόμενα που υποκινούνται από την ανεργία: την φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό (Ματσαγγάνης κ.α., 2016). Με βάση τα στοιχεία της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών 2016, ο πληθυσμός που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικό αποκλεισμό ανέρχεται στο 35,6% (3.789.300 άτομα) του πληθυσμού της χώρας, παρουσιάζοντας μικρή μείωση σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά (3.828.500 άτομα που αντιστοιχούσαν στο 35,7% του πληθυσμού) (ΕΛΣΤΑΤ, 2017ι). Το κατώφλι της φτώχειας ανέρχεται στο ποσό των 4.512 ευρώ ετησίως ανά άτομο και σε 9.475 ευρώ για νοικοκυριά με δύο ενήλικες και δύο εξαρτώμενα τέκνα ηλικίας κάτω των 14 ετών. Οι ομάδες που φαίνεται να έχουν επηρεαστεί ιδιαίτερα είναι τα νέα νοικοκυριά μεσαίου εισοδήματος με τουλάχιστον 2 τέκνα με κανέναν ή με μόνο έναν εργαζόμενο, ο οποίος έχει

μειωμένες ώρες εργασίας και χαμηλές αποδοχές (Μπαλούρδος, 2011). Αυτό το γεγονός μπορεί να συμβάλλει στο ότι ένα σημαντικό ποσοστό των εισροών από τα αστικά κέντρα στον ύπαιθρο χώρο που εξετάστηκε, αφορά τις ηλικίες 30-44, οι οποίες αντιστοιχούν σε σημαντικό βαθμό στις ηλικίες νέων νοικοκυριών. Το ποσοστό του πληθυσμού που αντιμετωπίζει οικονομικές δυσκολίες με αποτέλεσμα να στερείται τουλάχιστον τέσσερις από τις εννέα συνολικά διαστάσεις της υλικής στέρησης ανήλθε σε 22,4% το 2016, ενώ το ποσοστό αυτό ήταν προοδευτικά χαμηλότερο τα προηγούμενα έτη (ΕΛΣΤΑΤ, 2017κ).

Το ποσοστό απασχόλησης στην Ελλάδα έχει σταδιακά ανακάμψει από τα τέλη του 2013. Το γεγονός ότι η ανεργία των νέων έχει αποκλιμακωθεί από το υψηλότερο ποσοστό του 50% δίνει μια ψυχολογική κυρίως ώθηση. Αναμένεται ότι θα βελτιωθεί περαιτέρω κατά τα επόμενα δύο χρόνια, ενώ στο τέλος του 2018 θα επανέλθει στα προ-κρίσης επίπεδα (OECD, 2017). ***Ο προβληματισμός ωστόσο παραμένει έντονος παρά τη σχετική βελτίωση των δεικτών, εφόσον οι οικονομικές εξελίξεις κινούνται με εξαιρετικά αργούς ρυθμούς.***

Συνοιστώσα 2: Brain Drain. Η Ελλάδα αποτελεί μια χώρα με έντονη μεταναστευτική ιστορία όσον αφορά την εξωτερική μετανάστευση. Το δύο μεγάλα κύματα της εξωτερικής μετανάστευσης που πραγματοποιήθηκαν στις αρχές και στα μέσα του 20^{ου} αιώνα αφορούσαν κυρίως το ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό. Το μεταβαλλόμενο πρόσωπο της μετανάστευσης ωστόσο, συνεχίζει να τροφοδοτεί την ιστορική παράδοση της Ελλάδας, με εγκατάλειψη της χώρας προς αναζήτηση ευκαιριών, αλλά και ποιοτικότερων συνθηκών εργασίας και διαβίωσης. Η ελληνική οικονομία και κοινωνία βιώνει εκ νέου στην ιστορία της μια σύγχρονη φάση μαζικής μετανάστευσης. Η οικονομική κρίση του 2008 στο πλαίσιο των οριζόντιων οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών μεταβολών, ανατροφοδότησε ένα νέο κύμα εξωτερικής μετανάστευσης με άμεσα θιγόμενο το υψηλά εξειδικευμένο νεαρό εργατικό δυναμικό (Cavounidis, 2015). Οι τρεις μαζικές έξοδοι των Ελλήνων συγκλίνουν μεταξύ τους τόσο ως προς τη διάρκεια (10 έτη συνεχούς αύξησης) όσο και ως προς την ένταση του φαινομένου (βάσει μεγέθους ροής) και την καθυστέρηση της έναρξης της αποδημίας (σε σχέση με την καταγραφή της υψηλής ανεργίας) (ΤτΕ, 2016). Επιπλέον και οι τρεις φάσεις μαζικής μετανάστευσης προήλθαν έπειτα από μια υφιστάμενη διαταραχή που διεύρυνε το χάσμα ευημερίας της χώρας σε σχέση με τα πιο ανεπτυγμένα κράτη.

Αξίζει να αναφερθεί πως οι Έλληνες πριν την οικονομική κρίση συγκαταλέγονταν στους ευρωπαϊκούς λαούς με τη μεγαλύτερη δυσκαμψία στη μετανάστευση (European Commission, 2006), ενώ ένα μόλις χρόνο πριν την έναρξη της κρίσης το ποσοστό των Ελλήνων που θα επέλεγε να εργαστεί σε κάποια άλλη χώρα σε περίπτωση ανεργίας στην Ελλάδα, ήταν ιδιαίτερα χαμηλό σε σχέση με τον μέσο όρο της Ε.Ε. (European Commission, 2010). Η μεταβολή των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών στην Ελλάδα την τελευταία δεκαετία προέβλεπε την εξωτερική μετανάστευση αφενός ως στρατηγική επιβίωσης για κάποιους (Khaleeli et al., 2013), αφετέρου ως ελκυστική επιλογή για την ανάπτυξη της σταδιοδρομίας μιας άλλης

μερίδας Ελλήνων (Labrianidis and Pratsinakis, 2016). Οι δημοφιλέστερες επιλογές προς εγκατάσταση στην πλειοψηφία είναι ευρωπαϊκές χώρες με έμφαση τη Γερμανία και το Ηνωμένο Βασίλειο ενώ ακολουθούν ΗΠΑ και Αυστραλία (Labrianidis and Pratsinakis, 2016; Christopoulos et al., 2014). Το brain drain ως φαινόμενο που υποκινείται από την οικονομική κρίση, είναι ιδιαίτερα εμφανές στις χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου (ιδίως Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία), δεδομένου ότι οι οικονομίες τους επλήγησαν σε σημαντικό βαθμό (Marinakou et al., 2016, Christopoulos et al., 2014).

Στα χρόνια της κρίσης και των Μνημονίων το μεγαλύτερο εξαγωγίμο προϊόν της Ελλάδας είναι το επιστημονικό της προσωπικό (Marinakou et al., 2016), με την αξία του να ανέρχεται σε 12 δισ. ευρώ ετησίως (Endeavor Greece, 2014). Η εκτιμώμενη φυγή ανθρώπινου κεφαλαίου από το 2008 έως το 2013 κυμαίνεται μεταξύ 350.000 (εκτίμηση Endeavor) και 427.000 (εκτίμηση ΤτΕ). Αξίζει να σημειωθεί ότι, με βάση πρόσφατες έρευνες, συχνά οι νέοι που επιθυμούν να μεταναστεύσουν διαθέτουν μια άκρως δομημένη και ολοκληρωμένη συλλογιστική σχετικά με την πρόθεσή τους, σε αντίθεση με τους απρόθυμους, οι οποίοι προβάλλουν ασαφή επιχειρήματα ως προς τους λόγους που τους οδήγησαν στην απόρριψη (Theodossiou et al., 2017).

Μεταξύ των σημαντικότερων λόγων μετακίνησης καταγράφονται όχι μόνο η ανεργία και η δυσμενής οικονομική συγκυρία, αλλά και η έλλειψη μέριμνας από την πολιτεία για την παροχή ευκαιριών αριστείας και εξέλιξης (Duquenne and Metaxas, 2017; ΤτΕ, 2016). Η “generation E” (expats) ή “generation G” (young, talented and Greek) ή “generation We” (ΤτΕ, 2016) είναι η γενιά Ελλήνων επιστημόνων οι οποίοι την τελευταία δεκαετία μετανάστευσαν σε ανεπτυγμένες οικονομίες αναζητώντας προοπτικές για κοινωνική και οικονομική πρόοδο (ICAP Group 2015, Endeavor Greece 2014, Labrianidis and Vogiatzis 2013, Δαμανάκης κ.ά. 2014, Labrianidis and Pratsinakis 2016).

Το προφίλ των μεταναστών του brain drain επιχειρήθηκε να σκιαγραφηθεί από την επιστημονική κοινότητα (Labrianidis, 2014). Οι Έλληνες μετανάστες είναι ηλικίας περίπου 30 ετών, υψηλής ακαδημαϊκής εκπαίδευσης και αλλάζουν χώρα διαμονής για ένα πλήθος οικονομικών αιτιών. Από τους τουλάχιστον 190.000 Έλληνες πτυχιούχους που ζούνε στο εξωτερικό, οι 140.000 έφυγαν μετά το 2010. Συγκεκριμένα, το 75% είναι πτυχιούχοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης εκ των οποίων το ένα τρίτο αφορά είτε άτομα με μεταπτυχιακές σπουδές είτε απόφοιτους ιατρικών σχολών και του Πολυτεχνείου (Labrianidis and Pratsinakis, 2016).

Οι παράγοντες ώθησης (push factors) των «ελληνικών μυαλών» στο εξωτερικό πηγάζουν από μια γενικότερη αίσθηση της έλλειψης προοπτικών στην πατρίδα τους (Labrianidis and Vogiatzis 2013), μιας συσσωρευμένης απογοήτευσης για τη ζοφερή κοινωνικοοικονομική κατάσταση στην Ελλάδα, συνοδευόμενη από βαθιά απογοήτευση ως προς το πολιτικό κατεστημένο και τους κρατικούς θεσμούς (Duquenne and Metaxas, 2017; Labrianidis and Pratsinakis, 2016). Συμπληρωματικά, σημαντικοί φραγμοί στην ανάπτυξη της σταδιοδρομίας του νέου εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού στην Ελλάδα, αποτελούν οι στάσιμες συνθήκες, η διαφθορά, η

απάτη, η σύμπραξη, η αναξιοκρατία, η προστασία, ο νεποτισμός, και οι πελατειακοί δεσμοί (Duquenne and Metaxas, 2017; Tsekeris et al., 2015; ICAP Group, 2015). Η έλλειψη εργασίας είναι από τους πιο σημαντικούς παράγοντες που οδηγούν σε μεταναστευτικές αποφάσεις, φαίνεται όμως ότι δεν είναι απολύτως καθοριστικός. Πολλοί από τους μετανάστες δεν φεύγουν τόσο πολύ για να αναζητήσουν εργασία στο πλαίσιο της υψηλής ανεργίας στην Ελλάδα, όσο για να αναζητήσουν καλύτερες εργασιακές συνθήκες, προοπτικές και εργασιακή σταθερότητα, παροχές ιδιαίτερα μετριασμένες αυτή τη στιγμή στην Ελλάδα (Labrianidis and Vogiatzis 2013). Η πλειοψηφία των μεταναστών της τρίτης μαζικής φυγής στο εξωτερικό, είναι πολύ ικανοποιημένη όσον αφορά τους όρους απασχόλησης, τις προοπτικές εξέλιξης της σταδιοδρομίας και τη συνάφεια της εργασίας τους με το εκπαιδευτικό τους υπόβαθρο.

Οι ανωτέρω ανησυχίες των νέων με υψηλά προσόντα, υπό συνθήκες πίεσης και αυστηρής λιτότητας δύνανται να οδηγήσουν σε μια μαζική έξοδο στο εξωτερικό (Theodoropoulos et al., 2014), με την Ελλάδα να επωμίζεται ιδιαίτερα αρνητικές επιπτώσεις: Μεταξύ άλλων συγκαταλέγονται η μείωση της δυναμικότητας της οικονομίας, η υποβάθμιση των ερευνητικών δραστηριοτήτων σε εγχώριο επίπεδο και η συρρίκνωση του ανθρώπινου δυναμικού της χώρας.

Ο επαναπατρισμός στο εγγύς μέλλον τουλάχιστον, δεν αποτελεί σχέδιο, ούτε επιθυμία, δεδομένων πάντα των υπάρχουσών συνιστωσών (Labrianidis and Pratsinakis, 2016; Markantonatou, 2013). Η μεγάλη -έως σήμερα- φυγή νέων επιστημόνων στο εξωτερικό αποτελεί ίσως ένα υπερβολικό σενάριο, καθώς οι εκτιμήσεις για τον αριθμό των νέων που εγκαταλείπουν τη χώρα δεν φαίνεται να συνθέτουν ένα μαζικό φαινόμενο. Η αποχώρηση των νέων πτυχιούχων στο εξωτερικό είναι αρκετά σημαντική ώστε να προσελκύσει την προσοχή πολλών ερευνητών, όμως το brain drain θα πάρει επικίνδυνες διαστάσεις μόνον εφόσον οι σημερινές τάσεις εξακολουθούν να υφίστανται (Duquenne and Metaxas, 2017).

Το κύμα της εξόδου ανθρώπινων πόρων υψηλής εξειδίκευσης ήταν ιδιαίτερα έντονο τα έτη 2013-2015, ενώ υπάρχουν εκτιμήσεις σύμφωνα με τις οποίες η μετανάστευση του νεαρού εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού θα συνεχίσει στον ορίζοντα των επόμενων ετών (Sarantinos, 2012) αλλά πιθανώς με χαμηλότερη ένταση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Ιρλανδία, στην οποία το brain drain ξεκίνησε πριν το 2009 και έχει ήδη αποκλιμακωθεί παρουσιάζοντας πτωτικές τάσεις (Theodoropoulos et al., 2014). Παρά το γεγονός ότι παρατηρείται ένα σχετικά ισχυρό ρεύμα πληθυσμιακής εκροής, η τάση αυτή αντιστρέφεται την περίοδο 2015-2020 ενώ μετά το 2010 η καθαρή διεθνής μετανάστευση αναμένεται να παραμείνει σε χαμηλά επίπεδα και να μειωθεί ελαφρώς έως το 2100 (Κοτζαμάνης κ.α., 2016α). ***Το γεγονός αυτό καθιστά το brain drain χαμηλής αβεβαιότητας συνιστώσα.*** Όλες οι εκτιμήσεις προβλέπουν ότι η ένταση του φαινομένου θα μειωθεί τα επόμενα χρόνια, καθώς η περίοδος αιχμής πέρασε. Παραμένει ωστόσο μια σχετική αβεβαιότητα, δεδομένου ότι οι βασικοί παράγοντες που οδηγούν τους νέους και ειδικά αυτούς με υψηλά προσόντα να φύγουν, δεν είναι μόνο η ανεργία, αλλά η βασική αμφισβήτησή τους σε σχέση με

τις μελλοντικές προοπτικές καριέρας και σταδιοδρομίας καθώς και η δυσπιστία τους σε σχέση με την ίδια τη λειτουργία των θεσμών και του πολιτικού συστήματος.

3^η Συνιστώσα: Εξέλιξη της Οικονομίας. Η ανάλυση που ακολουθεί προκειμένου να οριστεί ο βαθμός αβεβαιότητας βασίζεται σε μια σειρά αναλύσεων και εκτιμήσεων από τους διεθνείς οργανισμούς και τους Θεσμούς. Κατά τούτο οι αναλύσεις αυτές αναδεικνύουν συγκρουόμενες απόψεις και συχνά διαφορετική ερμηνεία των οικονομικών μεγεθών, καθώς είναι πιθανό να υποκινούνται από μια διαφορετική πολιτική στρατηγική των Θεσμών. Κατά συνέπεια ο ορισμός του βαθμού αβεβαιότητας δε μπορεί να γίνει παρά με μεγάλη επιφύλαξη.

Οι προοπτικές για την πορεία της διεθνούς οικονομίας είναι ευοίωνες. Σύμφωνα με τις Παγκόσμιες Οικονομικές Προοπτικές της Παγκόσμιας Τράπεζας, η ανάπτυξη στις προηγμένες οικονομίες αναμένεται να επιταχυνθεί στο 1,9% το 2017, γεγονός που θα ωφελήσει και τους εμπορικούς εταίρους αυτών των χωρών. Σε αυτό το βελτιωμένο διεθνές πλαίσιο, η ανάπτυξη στην αναδυόμενη αγορά και στις αναπτυσσόμενες οικονομίες στο σύνολό της θα φθάσει στο 4,1% το 2017 από 3,5% το 2016. Η ανάπτυξη των επτά μεγαλύτερων οικονομιών αναδυόμενων αγορών στον κόσμο προβλέπεται να αυξηθεί και να υπερβεί το μακροπρόθεσμο μέσο όρο έως το 2018. Η ανάκαμψη της δραστηριότητας στις οικονομίες αυτές θα πρέπει να έχει σημαντικές θετικές επιπτώσεις για την ανάπτυξη σε άλλες αναδυόμενες και αναπτυσσόμενες οικονομίες και σε παγκόσμιο επίπεδο (The World Bank, 2017).

Στα χρόνια που ακολούθησαν την ένταξη της Ελλάδας στη ζώνη του ευρώ, η οικονομική ανάπτυξη βασιζόταν κυρίως στην ιδιωτική κατανάλωση με βάση την πίστωση και στις δημόσιες δαπάνες που χρηματοδοτούνται από το χρέος και όχι στην εξοικονόμηση και στις επενδύσεις. Κατά την περίοδο 2008-2013, η ελληνική οικονομία γνώρισε δραματική συρρίκνωση. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου η παραγωγή μειώθηκε περίπου κατά το ένα τέταρτο και η ανεργία όπως ήδη αναφέρθηκε, αυξήθηκε σε περισσότερο από το 25% του εργατικού δυναμικού (OECD, 2017).

Η έκρηξη της παγκόσμιας κρίσης το 2008 έπληξε σκληρά την ελληνική οικονομία, η οποία υπέστη οκταετή ύφεση, χάνοντας το 26% του ΑΕΠ της (OECD, 2017; Gibson και Παύλου, 2017) με πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα στην πραγματική οικονομία (Χαραλαμπίδης, 2017). Μετά από μια παρατεταμένη και βαθιά ύφεση, άρχισε να αναπτύσσεται ξανά στα τέλη του 2016 και αναμένεται να συνεχίσει την ανοδική πορεία κατά τα επόμενα δύο χρόνια (OECD, 2017). Ενώ η οικονομία της Ελλάδας κινείται σιγά-σιγά προς την ανάκαμψη, οι Έλληνες παραμένουν αμφίβολοι για το «τί μέλλει γενέσθαι». Μετά από πολλά χρόνια οικονομικής προσαρμογής, αναρωτιούνται εάν αυτή η οικονομία θα είναι για όλους ή μόνο για τους «τυχερούς λίγους» (OECD, 2016).

Η ελληνική οικονομία αναπτύσσεται σταδιακά από την ολοκλήρωση της πρώτης αξιολόγησης του προγράμματος του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Σταθερότητας και μετά (European Commission, 2017a). Η βελτίωση του κλίματος των καταναλωτών και

των επενδύσεων αναμένεται να αποτελέσει τη θεμελιώδη κινητήρια δύναμη της ανάπτυξης στο εγγύς μέλλον. Τα δημόσια οικονομικά υπερέβησαν σημαντικά τον δημοσιονομικό στόχο του 2016 και οι προοπτικές παραμένουν θετικές (European Commission, 2017b).

Ένα βασικό στοιχείο προς την κατεύθυνση αυτή είναι η δημιουργία ενός κατάλληλου θεσμικού πλαισίου που θα ενισχύσει τις επενδύσεις και την καινοτομία, οι οποίες είναι οι κινητήριες δυνάμεις μιας ανταγωνιστικής οικονομίας. Στο πλαίσιο της συνεργασίας των ελληνικών εθνικών αρχών και του ΟΟΣΑ με στόχο την υποστήριξη διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, ο ΟΟΣΑ προτείνει ως προαπαιτούμενο της ανάκαμψης, τους ίδιους όρους ανταγωνισμού σε βασικούς οικονομικούς τομείς (όπως ηλεκτρονικό εμπόριο, κατασκευές, μέσα μαζικής ενημέρωσης, χονδρικό εμπόριο) (OECD, 2016c).

Ο οίκος Moody's (2017) ενθαρρύνει τη σκέψη του ΟΟΣΑ και της Παγκόσμιας Τράπεζας, σύμφωνα με τον οποίο οι πιστωτικές μετρήσεις της Ελλάδας εμφανίζουν βελτιωμένη τάση, με την οικονομική ανάπτυξη να είναι θετική και τα δημόσια οικονομικά σε πιο σταθερή βάση από ό,τι στο παρελθόν. Η άποψη για θετικές προοπτικές αντικατοπτρίζεται από την πρόσφατη αναβάθμιση της Ελλάδας σε B- από CCC+. Στην θετική αυτή εξέλιξη παραμένει τροχοπέδη το υψηλό δημόσιο χρέος και οι αβεβαιότητες σχετικά με την αποτελεσματική εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων.

Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) προβάλλει αντεπιχειρήματα στις εκτιμήσεις των ανωτέρω φορέων και θεσμών σχετικά με την οικονομική πορεία στην Ελλάδα. Σύμφωνα με το ΔΝΤ, η Ελλάδα εξακολουθεί να αντιμετωπίζει μια αποθαρρυντική πρόκληση δημοσιονομικής εξυγίανσης. Μετά από επτά έτη ύφεσης, η Ελλάδα κατάφερε να επιτύχει μόνο ένα μικρό πρωτογενές πλεόνασμα το 2015, και αυτό οφείλεται σε σημαντικούς παράγοντες που είναι μεμονωμένοι (IMF, 2016).

Σύμφωνα με εκτιμήσεις του ΔΝΤ, η Ελλάδα όχι μόνο δεν θα επιτύχει τους οικονομικούς στόχους που έχουν θέσει οι Ευρωπαίοι εταίροι για το 2018, αλλά δεν θα μπορέσει να τους φθάσει τουλάχιστον μέχρι το 2022. Συγκεκριμένα, το Ταμείο προβλέπει ότι η χρεωκοπημένη χώρα δεν θα φτάσει στο στόχο που καθορίζεται στο Μνημόνιο για το έτος 2018, δηλαδή ένα πρωτογενές πλεόνασμα 3,5% αλλά θα καταφέρει να αγγίξει μόλις το 2%, ενώ από την 1η Ιανουαρίου 2019 θα υπάρξουν νέες «περικοπές των συντάξεων» και «πάγωμα» τα περιβόητων αντίμετρων. Επιπλέον, το δημόσιο χρέος της Ελλάδας θα συνεχίσει να αυξάνεται έως το 2018, όπου αναμένεται να φτάσει το 181,5% του ΑΕΠ (IMF, 2016).

Εξετάζοντας τις οικονομικές εξελίξεις στην Ελλάδα από την εγχώρια σκοπιά, καταλήγουμε πως μακροοικονομικά οι προοπτικές παραμένουν αρκετά αβέβαιες και αυτό διότι η κρίση είχε έντονη αρνητική επίδραση στον καθαρό πλούτο, στα περιουσιακά στοιχεία, στο εισόδημα και στην κατανάλωση των νοικοκυριών (Χαραλαμπάκης, 2017). Μια σειρά από δείκτες δείχνουν βελτίωση σε επιμέρους πλευρές της οικονομίας. Οι ρυθμοί της ανάπτυξης ωστόσο είναι χαμηλότεροι από αυτούς που στόχευε η οικονομική πολιτική. Η ολοκλήρωση της δεύτερης

αξιολόγησης επέδρασε καταλυτικά στην εξασθένηση της αβεβαιότητας για την ελληνική οικονομία και στη βελτίωση του εγχώριου οικονομικού περιβάλλοντος. Τα δύο τελευταία χρόνια η ελληνική οικονομία έχει επιδείξει αξιοσημείωτες αντοχές και ως εκ τούτου διαφαίνονται σενάρια για συγκρατημένη ανάπτυξη το 2017 με ρυθμό οικονομικής ανόδου 2,5% (ΤτΕ, 2017).

Στο πρώτο τρίμηνο του 2017 σημειώθηκε οριακή αύξηση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) της ελληνικής οικονομίας κατά 0,4%, μεταβάλλοντας και πάλι την τάση του για τρίτο συνεχόμενο τρίμηνο, καθώς στο τελευταίο τρίμηνο του 2016 είχε προηγηθεί ύφεση και στο αμέσως προηγούμενο άνοδός του. Το ΑΕΠ κατά το 2ο τρίμηνο 2017, παρουσίασε αύξηση κατά 0,5%, σε σχέση με το 1ο τρίμηνο 2017, ενώ σε σύγκριση με το 2ο τρίμηνο 2016 παρουσίασε αύξηση κατά 0,8% (ΕΛΣΤΑΤ, 2017στ).

Ο πληθωρισμός βάσει του πυρήνα του εθνικού Δείκτη Τιμών Καταναλωτή, δηλαδή η ετήσια ποσοστιαία μεταβολή του εθνικού ΔΤΚ χωρίς τη συμμετοχή των κατηγοριών της διατροφής και μη αλκοολούχων ποτών, των αλκοολούχων ποτών και καπνού και των προϊόντων ενέργειας, διαμορφώθηκε στο 0,4% τον Ιούνιο 2017 από 0,0% τον Μάιο 2017 και 0,2% τον Μάιο 2016 (Eurobank Research, 2017). Ο Δείκτης Τιμών Καταναλωτή τον Αύγουστο του 2017 παρουσιάζεται αυξημένος κατά 0,9% σε σχέση με τον αντίστοιχο του Αυγούστου του 2015 και η μεταβολή αυτή οφείλεται σε αύξηση των τιμών σε αλκοολούχα ποτά, καπνό, στέγαση (καύσιμα και φυσικό αέριο), επικοινωνίες και εστίαση (ΕΛΣΤΑΤ, 2017γ). Ο σχετικά χαμηλός ρυθμός πτώσης της ανεργίας σε συνδυασμό με το παραγωγικό κενό στη χώρα, θα διατηρούν τον πυρήνα του πληθωρισμού σε χαμηλά επίπεδα (Eurobank Research, 2017).

Από την θεώρηση των Γενικών Δεικτών Τιμών Εισροών και Εκροών στην Γεωργία-Κτηνοτροφία της ΕΛΣΤΑΤ προκύπτουν συμπεράσματα για την εξέλιξη του κόστους παραγωγής και των τιμών που απολαμβάνουν οι παραγωγοί από την πώληση των προϊόντων τους. Ο Γενικός Δείκτης Τιμών Εκροών στη γεωργία - Κτηνοτροφία (χωρίς επιδοτήσεις) του μηνός Ιουλίου 2017, σε σύγκριση με τον αντίστοιχο δείκτη του Ιουλίου 2016, παρουσίασε μείωση 6,3% έναντι αύξησης 7,2% που σημειώθηκε κατά τη σύγκριση του Ιουλίου 2016 με τον Ιούλιο 2015 (ΕΛΣΤΑΤ, 2017ζ). Ο Γενικός Δείκτης Τιμών Εισροών στη Γεωργία - Κτηνοτροφία του μηνός Ιουλίου 2017, σε σύγκριση με τον αντίστοιχο δείκτη του Ιουλίου 2016, παρουσίασε αύξηση 1,3% έναντι μείωσης 1,9% που σημειώθηκε κατά τη σύγκριση του Ιουλίου 2016 με τον Ιούλιο 2015 (ΕΛΣΤΑΤ, 2017ζ). Φαίνεται ότι βελτιώνεται η κατάσταση στη γεωργία και στην κτηνοτροφία.

Η συνολική αξία των εξαγωγών, χωρίς πετρελαιοειδή, κατά το χρονικό διάστημα Ιανουαρίου-Ιουλίου 2017 ανήλθε στο ποσό των 16.627,6 εκατ. ευρώ έναντι 14.270,3 εκατ. ευρώ κατά το ίδιο διάστημα του έτους 2016, παρουσιάζοντας αύξηση, σε ευρώ, 16,5%. Το εμπορικό ισοζύγιο ωστόσο παρουσιάζει έλλειμμα 19,1% καθώς για το διάστημα Ιανουάριος-Ιούνιος 2017 οι εισαγωγές ανήλθαν σε 29.767,1 εκατ. Ευρώ (ΕΛΣΤΑΤ, 2017θ). Οι εμπορευματικές συναλλαγές της Ελλάδας το πρώτο εξάμηνο του 2017 παρουσιάζουν μια αυξητική τάση.

Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της Τράπεζας της Ελλάδος (2017), η ανοδική πορεία της ιδιωτικής κατανάλωσης, η περαιτέρω ενίσχυση των επιχειρηματικών επενδύσεων και η αύξηση των εξαγωγών αγαθών, αποτελούν τον κινητήριο μοχλό της οικονομικής ανάπτυξης, όπου αναμένεται να επιταχυνθεί στη διάρκεια του 2017.

Η ανάκαμψη στην Ελλάδα είναι επισφαλής, δεδομένου ότι η κρίση κληροδότησε προβλήματα όπως το υψηλό δημοσιονομικό χρέος και η ανεργία, παρά τις ενθαρρυντικές εξελίξεις των οικονομικών μεγεθών (ΤτΕ, 2017). Τόσο η Τράπεζα της Ελλάδος όσο και οι διεθνείς οργανισμοί (με εξαίρεση το ΔΝΤ) προβλέπουν θετικό και ισχυρό ρυθμό αύξησης του ΑΕΠ για το 2017, ενώ δεδομένης της επιτυχούς κατάληξης της δεύτερης αξιολόγησης, ενισχύθηκε η πολιτική και οικονομική σταθερότητα.

Συμπερασματικά, υπάρχουν ενδείξεις ότι η παγκόσμια οικονομία κερδίζει σταθερότερη βάση. Η πραγματική ανάκαμψη αυτή τη στιγμή βρίσκεται σε εξέλιξη και οι χώρες θα πρέπει να εκμεταλλευτούν τις θεσμικές μεταρρυθμίσεις και τις μεταρρυθμίσεις της αγοράς ώστε να προσελκύσουν ιδιωτικές επενδύσεις για τη μακροπρόθεσμη στήριξη της ανάπτυξης (The World Bank, 2017). Όσον αφορά την ελληνική οικονομία, δε βρίσκεται πλέον σε τροχιά ύφεσης, ενώ αναγνωρίζεται καθολικά μια μικρή ανάκαμψη που ωστόσο δεν είναι η επιθυμητή. Ειδικότερα, καθίσταται εξαιρετικά ευάλωτη υπό τη σκιά τεράστιων δομικών προβλημάτων και θεμελιωδών προκλήσεων (όπως σημαντική φοροδιαφυγή και διασταλτικά διαρθρωτικά εμπόδια για επενδύσεις και ανάπτυξη), ειδικά υπό τον φόβο μιας νέας διεθνούς κρίσης. ***Παράλληλα οι εκτιμήσεις προβλέπουν ότι τα επόμενα χρόνια η ελληνική οικονομία θα ακολουθήσει μια τροχιά συγκρατημένης ανάκαμψης, επομένως η αβεβαιότητα της πορείας της ελληνικής οικονομίας είναι αντίστοιχη του ρυθμού της ανάκαμψης.***

4^η Συνιστώσα: Πληθυσμιακές εξελίξεις

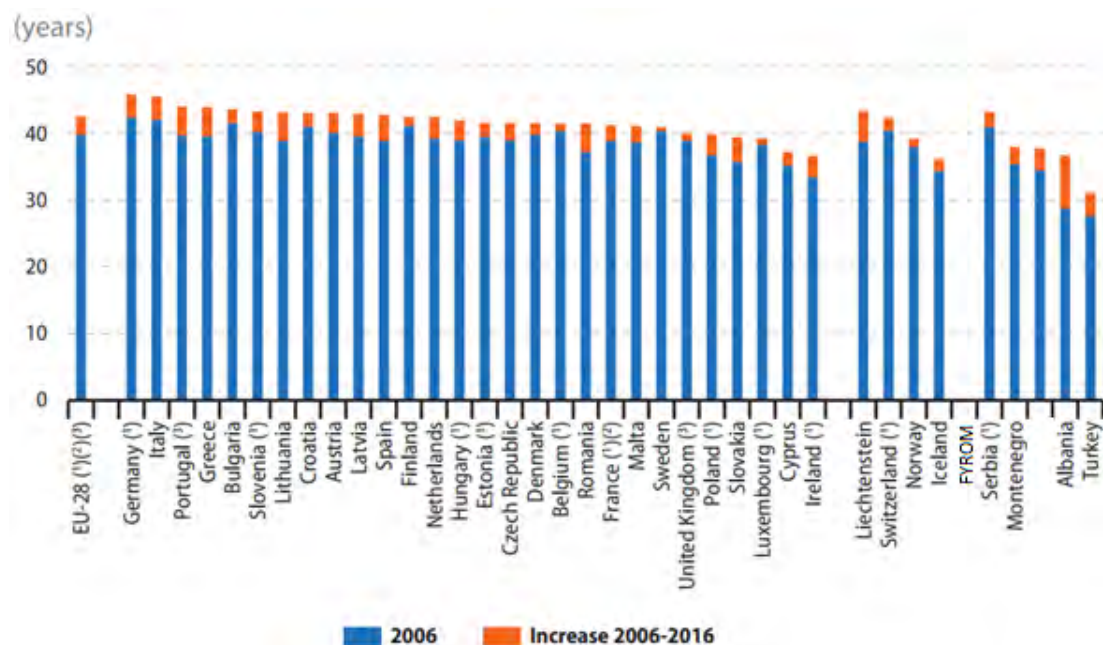
Οι δημογραφικές αλλαγές των προσεχών ετών στην Ε.Ε. είναι κρίσιμες, καθώς τα περισσότερα μοντέλα για τις μελλοντικές τάσεις του πληθυσμού υποδηλώνουν ότι ο πληθυσμός της Ε.Ε. θα συνεχίσει να μεγαλώνει λόγω των σταθερά χαμηλών επιπέδων γονιμότητας και του υψηλού προσδόκιμου επιβίωσης. Μολονότι η μετανάστευση μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη δυναμική του πληθυσμού σε πολλά από τα κράτη μέλη, είναι απίθανο να αντιστραφεί η τρέχουσα τάση της δημογραφικής γήρανσης (Eurostat, 2017c).

Η γήρανση του πληθυσμού είναι μια μακροπρόθεσμη τάση που ξεκίνησε πριν από αρκετές δεκαετίες στην Ευρώπη. Αυτή η τάση είναι εμφανής στις μεταβολές της ηλικιακής δομής του πληθυσμού και αντικατοπτρίζεται σε ένα αυξανόμενο μερίδιο των ηλικιωμένων, σε συνδυασμό με τη μείωση του ποσοστού των οικονομικά ενεργών ατόμων στο σύνολο του πληθυσμού (Eurostat, 2017b).

Η μέση ηλικία του πληθυσμού της ΕΕ-28 την 1η Ιανουαρίου 2016 ήταν 42,6 έτη (αυξημένος κατά 2,8 έτη από το 2006) (Διάγραμμα 4.3). Σε όλα τα κράτη μέλη της Ε.Ε. η μέση ηλικία κυμάνθηκε μεταξύ 36,6 (Ιρλανδία) και 45,8 ετών (Γερμανία). Από

το 2006 έως το 2016, η μέση ηλικία αυξήθηκε σε όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ, σημειώνοντας αύξηση κατά 4 ή περισσότερα έτη στην Πορτογαλία, την Ελλάδα, τη Λιθουανία, τη Ρουμανία και την Ισπανία.

Γράφημα 4.2: Μέση ηλικία πληθυσμού ΕΕ, 2006-2016

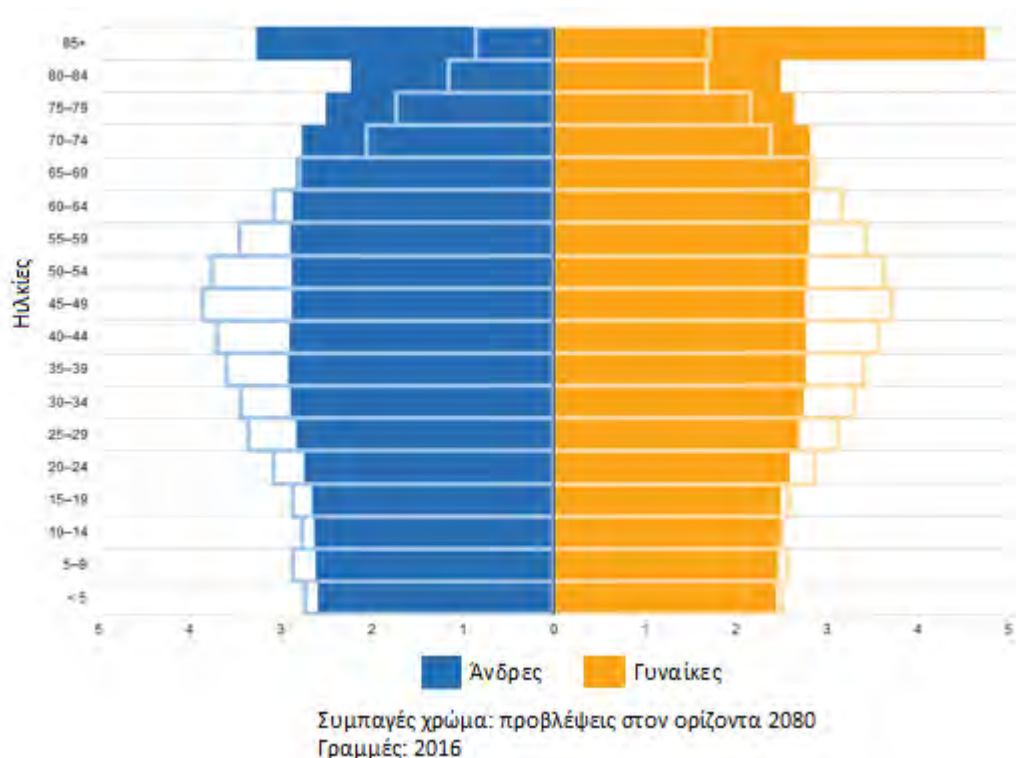

Πηγή: Eurostat, 2017b

Το μερίδιο του πληθυσμού ηλικίας 65 ετών και άνω αυξάνεται σε κάθε κράτος μέλος της ΕΕ. Η «γήρανση στην κορυφή» της πληθυσμιακής πυραμίδας μπορεί να εξηγηθεί από την αύξηση της μακροζωίας, ένα πρότυπο που έχει καταστεί εμφανές εδώ και αρκετές δεκαετίες, καθώς το προσδόκιμο ζωής έχει αυξηθεί (στατιστικές για τη θνησιμότητα και το προσδόκιμο ζωής). Επίσης τα σταθερά χαμηλά επίπεδα γονιμότητας επί πολλά χρόνια έχουν συμβάλει στη γήρανση του πληθυσμού, μέσω της μείωσης του ποσοστού των νέων στο συνολικό πληθυσμό (Eurostat, 2017c).

Κυρίως λόγω της διαδικασίας γήρανσης, η ηλικιακή δομή του ενεργού πληθυσμού στην Ε.Ε. αναμένεται να υποστεί ορισμένες σημαντικές αλλαγές. Το μερίδιο των εργαζομένων μεγαλύτερης ηλικίας (ηλικίας 55 έως 64 ετών) στο εργατικό δυναμικό (ηλικίας 20 έως 64 ετών) αναμένεται να αυξηθεί κατά περίπου ένα τρίτο, αυξάνοντας από 13,7% το 2013 σε 18,3% το 2060. Στη ζώνη του ευρώ προβλέπεται να αυξηθεί λίγο περισσότερο, φθάνοντας το 18,9% το 2060. Η προβλεπόμενη αύξηση είναι πάνω από 50% στην Ελλάδα, την Ισπανία, τη Σλοβακία, την Ιταλία, την Πορτογαλία, την Ουγγαρία, τη Σλοβενία και την Κύπρο (European Commission, 2014).

Γράφημα 4.3: Πληθυσμιακή πυραμίδα, EU-28, 2016 και 2080 (ως % του συνολικού πληθυσμού)

Πηγή: Eurostat, 2017b

Η σύγκριση των πυραμίδων ηλικίας για το 2016 και το 2080 (Γράφημα 4.3) απεικονίζει την προβλεπόμενη αύξηση του πληθυσμού της ΕΕ-28. Τις επόμενες δεκαετίες, ο μεγάλος αριθμός των «baby boomers» θα διογκώσει τον αριθμό των ηλικιωμένων. Ωστόσο, μέχρι το 2080, η πυραμίδα θα αλλάξει μορφή, σημειώνοντας σημαντική μείωση στο μέσο της (περίπου 45-54 ετών) και αξιοσημείωτη αύξηση στον γηρασμένο πληθυσμό (> 70 ετών).

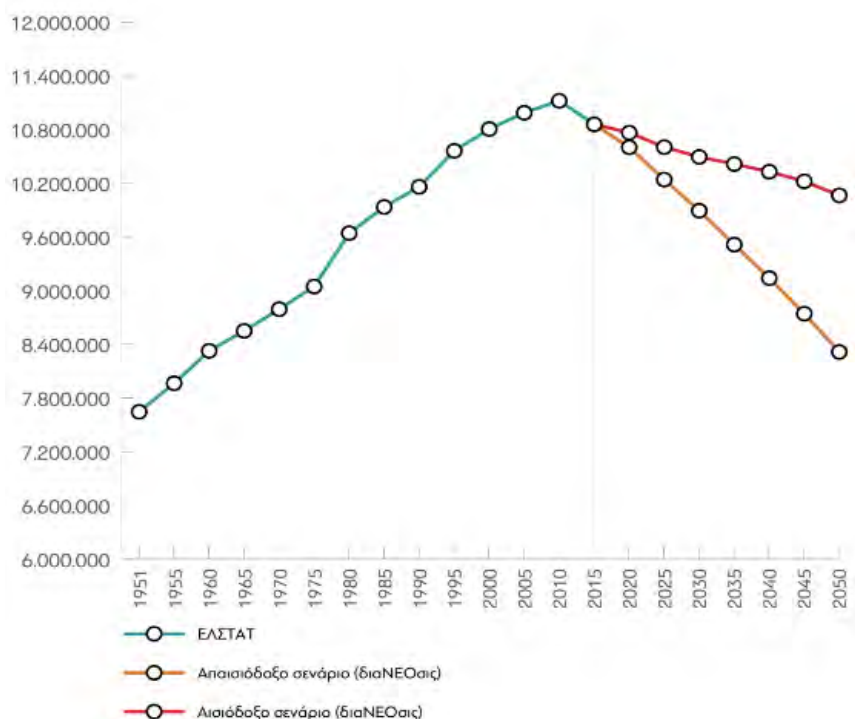
Όσον αφορά την ελληνική πραγματικότητα, την τελευταία πενταετία ο πληθυσμός παρουσιάζει αρνητικό ισοζύγιο. Την 01/01/2016 ο πληθυσμός εμφανίζεται μειωμένος σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά κατά 0,68% (ΕΛΣΤΑΤ, 2016β) και το γεγονός αυτό αποδίδεται στο αρνητικό πρόσημο τόσο στο φυσικό όσο και στο μεταναστευτικό ισοζύγιο (Κοτζαμάνης, 2017). Ο πληθυσμός της Ελλάδας κατά τη μεταπολεμική περίοδο ακολούθησε αυξητική τροχιά και συγκεκριμένα κατά τα έτη 1951-2011 αυξήθηκε από τα 7,6 εκατομμύρια στα 11,1 εκατομμύρια κατοίκους. Από το 2011, όμως, και για πρώτη φορά μεταπολεμικά, ο πληθυσμός της χώρας άρχισε να μειώνεται, ενώ παράλληλα γηράσκει προοδευτικά (Κοτζαμάνης κ.α., 2016β; Κοτζαμάνης, 2015). Αποτιμώντας την περίοδο 1951-2015 οι ηλικιωμένοι σχεδόν πενταπλασιάστηκαν (και το ποσοστό τους στο συνολικό πληθυσμό από 6,8% αυξήθηκε στο 20,9%), ενώ την ίδια περίοδο, ο αριθμός των υπέργηρων (> 85 ετών) δεκαπλασιάστηκε (Καρκάνης και Ντυκέν, 2017). Επομένως η Ελλάδα μετά το 2011 έχει μεταβεί σε μια φάση μείωσης του πληθυσμού της. Οι δημογραφικές εξελίξεις της τελευταίας δεκαετίας (Eurostat, 2015) συμπίπτουν με την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τις προβολές πληθυσμού, αυτή η εξέλιξη, αναμένεται να αποτελέσει βασικό δημογραφικό χαρακτηριστικό των επόμενων

δεκαετιών. Δύο είναι τα κύρια αίτια αυτής της δημογραφικής εξέλιξης: οι αυξανόμενοι θάνατοι λόγω του γηρασμένου πληθυσμού και η μείωση του αριθμού των γυναικών στις ηλικίες 15-49 ετών (Μπάγκαβος 2017; Κοτζαμάνης, 2015).

Το δημογραφικό μέλλον της Ελλάδας είναι σε κάποιο βαθμό προδιαγεγραμμένο, βάσει των έως σήμερα τάσεων στη γονιμότητα, τη θνησιμότητα και τη μετανάστευση. Το 2025 ο πληθυσμός αναμένεται να είναι μικρότερος κατά περίπου 300.000-400.000 άτομα, τόσο το φυσικό όσο και το μεταναστευτικό ισοζύγιο θα είναι αρνητικά, ενώ η δημογραφική γήρανση (>65 ετών) αποτελεί μη αναστρέψιμο συμβάν (Κοτζαμάνης, 2015;2016;2017). Αξίζει να αναφερθεί ότι το 15% του συνόλου των ηλικιωμένων θα αφορά αποκλειστικά τα υπέργηρα άτομα (>85 ετών) (Κοτζαμάνης, 2015).

Η μελέτη των μελλοντικών σεναρίων εξέλιξης του πληθυσμού αποτελεί πολύπλοκη διαδικασία. Ο ερευνητής πέρα από τη συστηματική προβολή των υφιστάμενων τάσεων πρέπει να λάβει σοβαρά υπόψη τις τρέχουσες εξελίξεις του εξωτερικού περιβάλλοντος και συγκεκριμένα την επιρροή της οικονομικής κρίσης και του προσφυγικού ζητήματος στις προβολές της εξέλιξης του ελληνικού πληθυσμού (Κοτζαμάνης, 2016). Δεδομένης αυτής της παραδοχής το 2050 ο πληθυσμός της χώρας υπολογίζεται ανάμεσα στα 10 εκατομμύρια (σύμφωνα με το πιο αισιόδοξο σενάριο-ανθεκτικότητα) και τα 8,3 εκατομμύρια (στο πιο απαισιόδοξο - ανισότητα) (Γράφημα 4.4) (Κοτζαμάνης κ.α., 2016β).

Γράφημα 4.4: Ο πληθυσμός της Ελλάδας από το 2015 ως το 2050

Πηγή: Διανέοσις, 2016

Σε όλα τα σενάρια, το μέγεθος του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας αναμένεται να μειωθεί σημαντικά ανάμεσα στο 2015 και το 2050 (Πίνακας 4.3). Η μείωση είναι συνεχής στη διάρκεια της 35ετίας, ενώ η μείωση του ποσοστού στον αναμενόμενο συνολικό πληθυσμό επιταχύνεται σε όλα τα σενάρια μετά το 2030. Η επιτάχυνση αυτή οφείλεται στην είσοδο σε αυτή την ηλικιακή ομάδα όσων γεννήθηκαν στις χρονιές γύρω και μετά το 2010, και στην προοδευτική έξοδο των πολυπληθέστερων γενεών των δεκαετιών του '60 και του '70 (Κοτζαμάνης κ.α., 2016β).

Πίνακας 4.3: Δημογραφικές Εξελίξεις στον ορίζοντα 2050

	1951	2015	2050
Πληθυσμός (σε εκατ.)	7,6	10,8	8,3-10
Μέση Ηλικία (έτη)	30	43,5	47-50
Κάτω των 14 ετών (%)	28	15	12-14,8
Άνω των 65 ετών (%)	7	21	30-33
Δείκτης Γήρανσης (65+ ετών/ 0-14 ετών)	0,24	1,44	2,04-2,73

Πηγή: Διανέοσις, 2016

Οι διαχρονικές αλλαγές αναφορικά με το μέγεθος και την κατά ηλικία δομή του πληθυσμού της Ελλάδας συναρτώνται άμεσα με τις μεταβολές του μεγέθους του εργατικού δυναμικού. Επιπρόσθετα, η αύξηση του προσδόκιμου επιβίωσης και οι μεταβολές στην απασχόληση, την ανεργία, την εκπαίδευση και την συνταξιοδότηση επηρεάζουν σημαντικά τόσο την συνολική διάρκεια του κύκλου ζωής των ατόμων, όσο και την παραμονή τους στα διάφορα στάδια αυτού του κύκλου. Τα επόμενα

χρόνια, οι μεταβολές του εργατικού δυναμικού και οι διαφοροποιήσεις στον κύκλο ζωής των ατόμων θα είναι σε άμεση συνάρτηση με τις προοπτικές εξέλιξης του πληθυσμού (Τραγάκη, Μπάγκαβος και Ντούνας, 2015).

Η εντατικοποίηση της γήρανσης στην Ελλάδα αλλά και της υπεργηρίας ειδικότερα, συμπίπτει πραγματικά με την έναρξη της οικονομικής κρίσης. Οι περιοχές όπου συναντάται συστηματικά γηρασμένος πληθυσμός είναι οι ορεινές και απομονωμένες περιοχές της ηπειρωτικής χώρας (Ντυκέν και Καρκάνης, 2017). Όσον αφορά την χωρική προτίμηση εγκατάστασης, η τρίτη και «τέταρτη» ηλικία επιλέγει περιοχές είτε με ευνοϊκό κλίμα (Duquennois, 2014) είτε με γειτνίαση σε κάποιο αστικό κέντρο (Κακλαμάνη και Ντυκέν, 2016).

Η αβεβαιότητα σχετικά με την εξέλιξη της γήρανσης του πληθυσμού στην Ελλάδα είναι μηδαμινή, καθώς όλες οι εκτιμήσεις και οι προβολές διάφορων οργανισμών δείχνουν μια ξεκάθαρη μείωση του πληθυσμού (ΟΟΣΑ: 10,6 εκ., UNPP: 9,5 εκ., EUROSTAT: 9,1 εκ.) στον ορίζοντα του 2050. Ωστόσο, παρά τη βεβαιότητα των μακροπρόθεσμων τάσεων, το φαινόμενο της αναπόφευκτης μείωσης του μεγέθους του ελληνικού πληθυσμού δεν παύει να αποτελεί μείζονος σημασίας ζήτημα, δεδομένου ότι εγείρονται προβληματισμοί και ανησυχίες σε πολλαπλά επίπεδα (κοινωνικό- οικονομικό - πολιτικό). Η ανακοπή της πληθυσμιακής μείωσης στην Ελλάδα θα ήταν δυνατό να πραγματοποιηθεί μόνο με μια μη ρεαλιστική -για τα τρέχοντα δεδομένα- αύξηση της καθαρής θετικής μετανάστευσης (Κοτζαμάνης, 2015).

5^η Συνιστώσα: Ψηφιακή Ενσωμάτωση

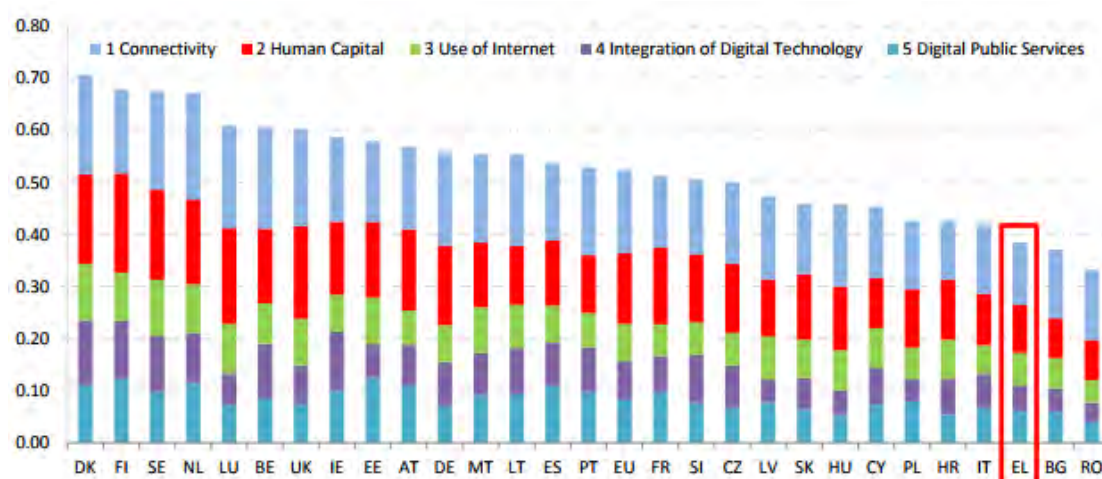
Ο ψηφιακός κόσμος αποτελεί ένα περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από μια διαρκή δυναμική και τελεί υπό διαμόρφωση. Τα ευρυζωνικά δίκτυα και οι υπηρεσίες εγγυώνται σε κάθε εποχή την απρόσκοπτη πρόσβαση όλων των πολιτών στην πληροφορία και τα συστήματα επικοινωνίας, για την εκπλήρωση των αναγκών τους. Καθημερινά, 315 εκατομμύρια Ευρωπαίοι χρησιμοποιούν το διαδίκτυο (Eurostat, 2016b). Δεδομένου ότι τόσο το διαδίκτυο όσο και οι ψηφιακές τεχνολογίες μεταμορφώνουν τον κόσμο, είναι επιτακτική πλέον η προσαρμογή της ενιαίας αγοράς της ΕΕ στην ψηφιακή εποχή – με την κατάργηση των κανονιστικών φραγμών και τη μετάβαση από 28 εθνικές αγορές σε μία ενιαία αγορά.

Η ψηφιακή ενιαία αγορά αποτελεί ένα καινοτόμο εγχείρημα γεμάτο προκλήσεις, το οποίο δυνητικά αξιώνει αύξηση απόδοσης ισοδύναμη με 415 δισεκατομμύρια ευρώ. Η δράση της ψηφιακής αγοράς στοχεύει σε πολλαπλασιαστικά οφέλη για τα κράτη μέλη της Ε.Ε. τόσο σε επίπεδο χώρας, όσο και σε επίπεδο επιχειρήσεων και πολιτών/καταναλωτών. Το διακύβευμα είναι η εξασφάλιση της ελεύθερης κυκλοφορίας των εμπορευμάτων, των προσώπων, των υπηρεσιών και των κεφαλαίων, ενώ τα μέσα υλοποίησης της ιδέας είναι το ηλεκτρονικό εμπόριο και η ηλεκτρονική διακυβέρνηση (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2017). Στο πλαίσιο της «Στρατηγικής Ευρώπης 2020» οι Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνιών (ΤΠΕ)

αποτελούν το υπόβαθρο για τη δημιουργία μιας ψηφιακής κοινωνίας (European Commission, 2017c).

Ο σύνθετος δείκτης Digital Economy and Society Index (SEDI) συνοψίζει τους σχετικούς δείκτες για την ψηφιακή απόδοση της Ευρώπης και παρακολουθεί την εξέλιξη των κρατών μελών της ΕΕ στην ψηφιακή ανταγωνιστικότητα. Σύμφωνα με στοιχεία του SEDI (European Commission, 2017d), η Ελλάδα, το 2017 κατατάσσεται στην 26^η θέση μεταξύ των 28 κρατών μελών της ΕΕ, ενώ συγκριτικά με άλλα κράτη - μέλη της ΕΕ σημείωσε ανεπαίσθητη πρόοδο.

Γράφημα 4.5: Δείκτης ψηφιακής οικονομίας και κοινωνίας 2017 (Digital Economy & Society Index)

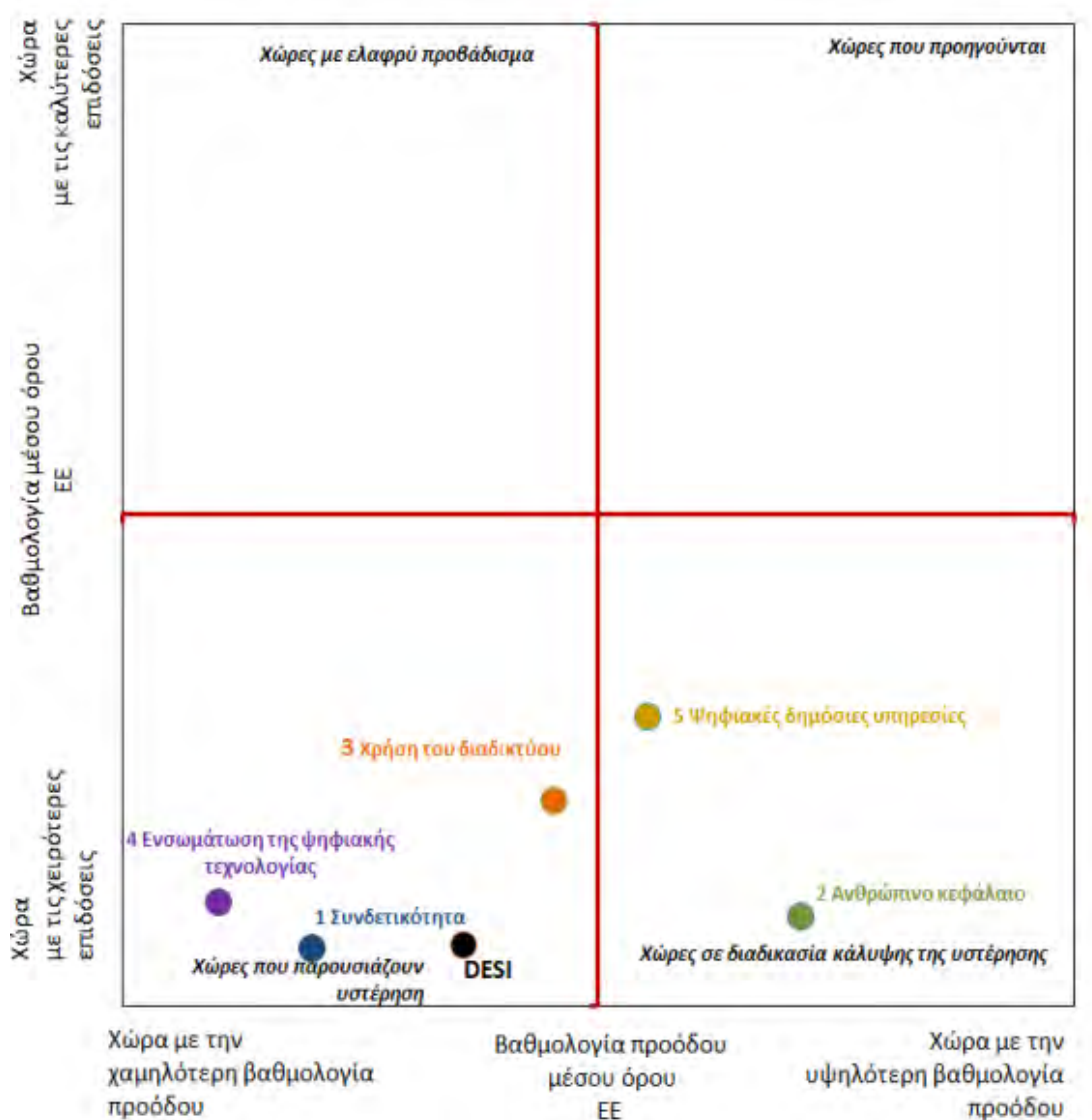

Πηγή: European Commission, Digital Single Market 2017

Από τη θετική πλευρά, οι Έλληνες χρησιμοποιούν πιο ενεργά το διαδίκτυο για βιντεοκλήσεις και online περιεχόμενο. Ωστόσο, η χαμηλή επίδοσή της στον τομέα των ψηφιακών δεξιοτήτων κινδυνεύει να παρακωλύσει την περαιτέρω ανάπτυξη της ψηφιακής οικονομίας και της κοινωνίας της.

Η βαθμολογία της Ελλάδας για το έτος 2017 είναι χαμηλότερη από τον μέσο όρο της Ε.Ε., ενώ κατά το προηγούμενο έτος η βαθμολογία αυξήθηκε με βραδύτερους ρυθμούς απ' ό,τι στην Ε.Ε.. Ως εκ τούτου, η Ελλάδα συγκαταλέγεται στην ομάδα των χωρών που παρουσιάζουν υστέρηση (European Commission, 2016b).

Σχήμα 4.7: DESI 2017 - σχετική απόδοση ανά διάσταση

Πηγή: *European Commission, Digital Single Market 2017*

Η σταθερή ευρυζωνικότητα διατίθεται στο 99% των Ελλήνων και το 44% των νοικοκυριών (αύξηση κατά 8% σε σχέση με το 2015, ωστόσο αδύνατο ως προς τα κράτη της ΕΕ με 76%) δύναται να έχει πρόσβαση σε ευρυζωνική σύνδεση υψηλής ταχύτητας (τουλάχιστον 30 Mbps). Το 66% των ελληνικών νοικοκυριών διατηρεί σταθερή ευρυζωνική σύνδεση ενώ μόλις το 7% αυτών των συνδέσεων είναι υψηλής ταχύτητας (>30 Mbps) (EETT, 2017), κατατάσσοντας την Ελλάδα 27^η ανάμεσα στις χώρες της ΕΕ (European Commission, 2017d).

Η σταθερή βασική ευρυζωνική κάλυψη των ελληνικών αγροτικών περιοχών έφθασε το 96,5% στα μέσα του 2015, αρκετά πάνω από το μέσο όρο της ΕΕ (90,6%) (European Commission, 2016b). Παρά την ιδιαίτερη γεωγραφία της, το 2016 η Ελλάδα κατάφερε να αυξήσει την κάλυψη των αγροτικών περιοχών κατά μία εκατοστιαία μονάδα (97%), εξακολουθώντας να υπερβαίνει τον ευρωπαϊκό μέσο όρο (93%). Ωστόσο μόνο το 1% των νοικοκυριών στις αγροτικές περιοχές έχει πρόσβαση σε δίκτυα νέας γενιάς (NGA) (μέσος όρος της ΕΕ 40%) (European Commission,

2017d). Η μετάβαση στις γρήγορες ευρυζωνικές συνδέσεις είναι βραδύτερη από ό, τι σε άλλες χώρες της ΕΕ. Το γεγονός αυτό υπογραμμίζει περαιτέρω τη σημασία της ανάπτυξης δικτύων 4G στην Ελλάδα. Τα δίκτυα κινητής τηλεφωνίας 4G καλύπτουν κατά μέσο όρο το 84% του πληθυσμού της Ελλάδας (μετρούμενη ως ο μέσος όρος κάλυψης κάθε φορέα κινητής τηλεφωνίας) (European Commission, 2017f). Το δεύτερο εξάμηνο του 2016 η ανάπτυξη της κινητής ευρυζωνικότητας στην Ελλάδα συνέχισε την ακολουθία μιας αυξητικής πορείας (η κίνηση δεδομένων μέσω δικτύων 4G διαμορφώθηκε σε 32,6% έναντι 14,1% το 2015) (EETT, 2017).

Ο δείκτης SEDI επισημαίνει ότι το 66% των Ελλήνων συνδέεται τακτικά στο διαδίκτυο (τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα), αλλά τα επίπεδα των δεξιοτήτων παραμένουν χαμηλά (54% των Ελλήνων υστερεί σε βασικές ψηφιακές δεξιότητες.). Ωστόσο, ο αριθμός των πτυχιούχων επιστήμης και τεχνολογίας είναι σχετικά υψηλός, βασικό στοιχείο για ένα υποσχόμενο ψηφιακό μέλλον στην Ελλάδα. Οι κύριες διαδικτυακές δραστηριότητες το 2016 στην Ελλάδα αφορούν την ανάγνωση ειδήσεων στο διαδίκτυο (85%), βιντεοκλήσεις (46%), χρήση κοινωνικών δικτύων (68%), online αγορές (45%) και ηλεκτρονική τραπεζική (28%).

Η ενσωμάτωση της ψηφιακής τεχνολογίας από τις ελληνικές επιχειρήσεις προχωράει με ιδιαίτερα αργούς ρυθμούς. Οι επιχειρήσεις υιοθετούν ψηφιακές τεχνολογίες όπως η χρήση λογισμικών για ηλεκτρονική ανταλλαγή πληροφοριών (ERP) (37%) και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για αλληλεπίδραση με πελάτες και συνεργάτες (20% των επιχειρήσεων). Σημαντική αύξηση παρουσιάζει το ηλεκτρονικό εμπόριο (10% των μικρομεσαίων επιχειρήσεων το 2016, από 6% το 2015), ωστόσο είναι λιγότερο επιρρεπείς στην υιοθέτηση νέων τεχνολογιών όπως το νέφος (Cloud) (6%) και η αποστολή ηλεκτρονικών τιμολογίων (3%).

Όσον αφορά τον τομέα των ψηφιακών δημόσιων υπηρεσιών, η Ελλάδα έχει προχωρήσει στην παροχή ανοιχτών δεδομένων, διατηρώντας πάντα μια σχετική χρονική υστέρηση σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Ο αριθμός των χρηστών ηλεκτρονικής διακυβέρνησης επίσης παρουσιάζει μικρή πρόοδο, αλλά η παροχή δημόσιων υπηρεσιών στο διαδίκτυο είναι πολύ χαμηλότερη από τον μέσο όρο της ΕΕ. Η ποιότητα των ελληνικών δημόσιων υπηρεσιών βελτιώθηκε ελαφρώς με την ψηφιοποίησή τους (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2017). Όσον αφορά την πλευρά της ζήτησης, το 38% των χρηστών του διαδικτύου επέστρεψε ηλεκτρονικά συμπληρωμένα έντυπα στη δημόσια διοίκηση (δηλ. χρησιμοποίησε ηλεκτρονικές δημόσιες υπηρεσίες για περισσότερες από απλές πληροφορίες) (European Commission, 2017d).

Γίνεται πλέον μια σοβαρή και συγκροτημένη προσπάθεια από τους φορείς του Δημοσίου, ώστε να ανανεωθεί η ηλεκτρονική διακυβέρνηση με στόχο τον εκσυγχρονισμό του κράτους και της δημόσιας διοίκησης και την επανασύνδεση με τους πολίτες. Είναι γεγονός όμως, πως η τεχνολογική πρόοδος στην Ελλάδα ακόμα υστερεί σε σημαντικό βαθμό, ειδικά σε σχέση με το επίπεδο των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Καντεμερίδου κ.α., 2015).

Η Ελλάδα υστερεί από την πλευρά της ζήτησης, με χαμηλό επίπεδο ψηφιακών δεξιοτήτων και εμπιστοσύνης (οι περισσότεροι Έλληνες εξακολουθούν να μην πραγματοποιούν ηλεκτρονικές αγορές ή ηλεκτρονικές συναλλαγές) (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2017). Η κατάσταση αυτή αποτελεί τροχοπέδη στην ανάπτυξη της ψηφιακής οικονομίας. Οι ελληνικές επιχειρήσεις πρέπει να βελτιώσουν την ψηφιοποίησή τους προκειμένου να επιτύχουν περαιτέρω αποδοτικότητα και αύξηση της παραγωγικότητας (European Commission, 2016a).

Τον Ιούνιο του 2015, η Ελλάδα προέβη στην κατάρτιση μιας εθνικής στρατηγικής ευρυζωνικότητας με τίτλο “Εθνικό σχέδιο ευρυζωνικής πρόσβασης επόμενης γενιάς 2014-2020”. Το συγκεκριμένο NGA σχέδιο αποσκοπεί στην επίτευξη online πρόσβασης με ταχύτητες άνω των 30 Mbps για όλους τους Έλληνες έως το 2020 και 50% για οικιακή διείσδυση ταχύτητας Internet που υπερβαίνει τα 100 Mbps. Η προσέγγιση βασίζεται σε συνδυασμό πολιτικών, κανονιστικών και χρηματοοικονομικών παρεμβάσεων και παρακολούθησης της προόδου (European Commission, 2016b). Η Ελλάδα αναδιοργάνωσε τη διοίκησή της το 2016, συγκεντρώνοντας όλα τα τμήματα ψηφιακής πολιτικής στο Υπουργείο Ψηφιακής Πολιτικής, Τηλεπικοινωνιών και Πληροφόρησης, ενώ παράλληλα δημιουργήθηκε και ολοκληρώθηκε δημόσια διαβούλευση για μια νέα ψηφιακή στρατηγική για το 2016-2021. Η στρατηγική βασίζεται σε επτά δράσεις προτεραιότητας, με την ανάπτυξη της υποδομής δικτύου NGA να είναι η πρώτη και να επικαιροποιεί τη Ψηφιακή Στρατηγική 2014-2020 με τους νέους στόχους Gigabit (European Commission, 2017f).

Η στρατηγική επαναβεβαιώνει την πρόθεση της Ελλάδας να επικεντρωθεί στην χρηματοδότηση υποδομών NGA σε περιοχές όπου δεν υπάρχει τέτοιο υπόβαθρο. Η υλοποίηση αφορά δύο έργα: (α) το έργο επέκτασης του αγροτικού χώρου (επέκταση του αγροτικού ευρυζωνικού έργου), απαραίτητο για τη χώρα να επιτύχει τον στόχο κάλυψης των 30 Mbps και (β) υπερταχεία ευρυζωνική σύνδεση, η οποία στοχεύει στην ενίσχυση της υιοθέτησης της εξαιρετικά γρήγορης ευρυζωνικότητας, ώστε η Ελλάδα να πετύχει το στόχο των 100 Mbps (European Commission, 2017e).

Η Ελλάδα υστερεί σημαντικά ως προς τους στόχους του πυλώνα του ψηφιακού θεματολογίου για την Ευρώπη, που καθορίζονται στη στρατηγική για τις ευρυζωνικές συνδέσεις. Για να αντισταθμιστεί ο χαμένος χρόνος, θα ωφεληθεί από τη δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών για τις ιδιωτικές επενδύσεις, οι οποίες εξαρτώνται από την έγκαιρη έγκριση και τη σωστή εφαρμογή των ρυθμιστικών αποφάσεων, την έγκαιρη αποδέσμευση του φάσματος που απαιτείται για την ανάπτυξη ευρυζωνικών συνδέσεων υψηλής ταχύτητας, καθώς και τη μεταφορά και την ομαλή εφαρμογή της οδηγίας για τη μείωση του κόστους των ευρυζωνικών συνδέσεων (European Commission, 2017e).

Στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής στρατηγικής αναπτύχθηκε η δράση «Παροχή Δωρεάν Ευρυζωνικής Σύνδεσης Στους Μόνιμους Κατοίκους Των Απομακρυσμένων Νησιών Της Χώρας». Αφορά στην επιχορήγηση των μόνιμων κατοίκων απομακρυσμένων ελληνικών νησιών, για απόκτηση κινητής ή δορυφορικής ευρυζωνικής σύνδεσης στο

διαδίκτυο. Φορείς Υλοποίησης της δράσης είναι η Γενική Γραμματεία Τηλεπικοινωνιών και Ταχυδρομείων (ΓΓΤΤ) του Υπουργείου Ψηφιακής Πολιτικής, Τηλεπικοινωνιών και Ενημέρωσης (Υ.Ψ.Π.Τ.Ε) και οι Δήμοι, στους οποίους εντάσσονται τα απομακρυσμένα νησιά. Η παροχή ίσων ευκαιριών πρόσβασης στις σύγχρονες ευρυζωνικές υπηρεσίες και η εξοικείωση των δικαιούχων με τις ραγδαία εξελισσόμενες διαδικτυακές υπηρεσίες και εφαρμογές, αποσκοπεί στην ενίσχυση της νησιωτικότητας. Σκοπός της δράσης είναι η μείωση του «χωρικού» ευρυζωνικού χάσματος μέσα από τη διάδοση της χρήσης του διαδικτύου στις απομακρυσμένες γεωγραφικές περιοχές της χώρας και την ισότιμη συμμετοχή των μόνιμων κατοίκων των απομακρυσμένων νησιών της χώρας στην επικοινωνία και στη πληροφόρηση (ΦΕΚ 3532/Β/9-10-2017).

Η τεχνολογική πρόοδος παρέχει ένα σημαντικό πλεονέκτημα στους κατοίκους των απομακρυσμένων περιοχών, την μη απομόνωσή τους μέσω της παροχής περισσότερο αξιόπιστων και λιγότερο δαπανηρών συνδέσεων. Οι νέες τεχνολογίες επιτρέπουν στους νέο-εγκατασταθέντες σε μια περιοχή της υπαίθρου τη διαρκή δραστηριοποίησή τους ταχύτερα και με μεγαλύτερη επιρροή από ό, τι στο παρελθόν. Η προώθηση των νέων τεχνολογιών στην ύπαιθρο βελτιώνει το επίπεδο της ζωής αλλά και της δραστηριότητας των κατοίκων δεδομένου ότι η καθημερινή τους ζωή εξαρτάται από πολλαπλές και συνεχείς διασυνδέσεις (Labrianidis, 2014) μέσω της πρόσβασης και της αξιοποίησης πληθώρας ευρυζωνικών υπηρεσιών, εφαρμογών και εργαλείων.

6^η Συνιστώσα: Νέο Μοντέλο Παραγωγής και Κατανάλωσης

Ο αγροτικός χώρος και η ύπαιθρος είναι δύο έννοιες άρρηκτα δεμένες και η εξέλιξή τους αποτελεί συνιστώσα δύο σημαντικών και αλληλοεξαρτώμενων παραγόντων: από τη μία πλευρά το ως τώρα κυρίαρχο αναπτυξιακό – παραγωγικό μοντέλο στον πρωτογενή τομέα, και στον αντίποδα οι προτεραιότητες της ΚΑΠ, που στρέφονται προς ένα μοντέλο παραγωγής φιλικό στο περιβάλλον, αναδεικνύοντας μια όλο και πιο έντονη αμφισβήτηση της κλασικής εντατικής παραγωγής. Η προστασία του περιβάλλοντος, αποτελεί βασικό κίνητρο στις αλλαγές των πρακτικών που μέχρι σήμερα χρησιμοποιούσαν οι αγρότες. Ταυτόχρονα οι αλλαγές των αντιλήψεων και των προτιμήσεων των καταναλωτών ως προς την προέλευση, την ποιότητα και την ασφάλεια των διατροφικών προϊόντων προσθέτουν επιπλέον κίνητρο για μια αλλαγή του κυρίαρχου μοντέλου. Τίθεται επομένως το ζήτημα του βαθμού της βεβαιότητας, βάσει της οποίας οι νέες αυτές εξελίξεις-τάσεις μπορούν να προσφέρουν νέες ευκαιρίες απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα, ώστε να ανακάμψει ή τουλάχιστον να ανακοπεί η πτωτική πορεία της γεωργίας και παράλληλα να συμβάλουν σε μια αναβάθμιση του εισοδήματος των αγροτών, προκειμένου αυτό να αποτελέσει κίνητρο εγκατάστασης στην ύπαιθρο.

Το σημερινό κυρίαρχο αναπτυξιακό-καταναλωτικό μοντέλο (της εντατικής γεωργίας), με αφορμή τη σημερινή συνολική κρίση έδειξε τα όριά του. Η οικονομική κρίση έχει μεταβάλει σε σημαντικό βαθμό τις διατροφικές συνήθειες των Ελλήνων, δημιουργώντας νέα πρότυπα διατροφικής κατανάλωσης στα ελληνικά νοικοκυριά, είτε αναγκάζοντάς τα να μειώσουν τις ποσότητες προς κατανάλωση, είτε ωθώντας τα

στην αγορά οικονομικότερων προϊόντων (Duquenne and Vlontzos, 2014; Guerrero et al., 2010; Almlí et al., 2009; Vermeir and Verbeke, 2006). Ιδιαίτερα έντονα φαίνεται να επηρεάζεται η ύπαιθρος, στην οποία παρατηρούνται περιοχές όπου το 70% των νοικοκυριών μετέβαλε σημαντικά την καταναλωτική συμπεριφορά του (Duquenne and Vlontzos, 2014). Σε δεύτερο επίπεδο, η αλλαγή της καταναλωτικής συμπεριφοράς των ελληνικών νοικοκυριών υποκρύπτει και μια διέξοδο στην αναζήτηση ενός υγιεινού πλαισίου ζωής. Η υγιεινή διατροφή έχει πλέον εισχωρήσει στις αντιλήψεις και στην κουλτούρα των Ελλήνων και δημιουργεί προοπτικές για τη διαχείριση της βασικής δραστηριότητας (αγροτική) στην ύπαιθρο. Οι Έλληνες καταναλωτές αποκτούν νέες συνήθειες και γίνονται πιο ενεργοί, έξυπνοι και προδραστικοί στις αγορές τους (ΙΕΛΚΑ, 2013), ενώ σταδιακά αποκτούν πιο ώριμη καταναλωτική συνείδηση, καθώς αρκετές πρόσφατες εμπειρικές έρευνες καταλήγουν στο ίδιο συμπέρασμα: πάρα την κρίση και την μείωση των εισοδημάτων, η συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων καταναλωτών επιλέγει ελληνικά τοπικά διατροφικά προϊόντα αντί για εισαγόμενα (Tsourgiannis et al., 2014; Kapa Research 2014).

Η διατροφική αναβάθμιση των Ελλήνων έγκειται στο δίπτυχο (α) βιολογικά προϊόντα (β) φρέσκα και υγιεινά τρόφιμα. Τα τελευταία χρόνια είναι αυξανόμενες οι ανάγκες και απαιτήσεις των καταναλωτών για βιολογικά προϊόντα, ενώ η συστηματική διατροφή με φρέσκα και υγιεινά τρόφιμα συνεπάγεται θετικά αποτελέσματα στην υγεία (ΙΕΛΚΑ, 2011). Στο πλαίσιο αυτό γεννώνται νέα ερωτήματα και ανησυχίες στους Έλληνες σχετικά με το νέο-εμφανισθέν μοντέλο παραγωγής και κατανάλωσης.

Η μεγάλη πλειοψηφία (94%) των Ελλήνων ανησυχεί για την εθνική επισιτιστική ασφάλεια. Οι καταναλωτές είναι ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένοι σε θέματα ποιότητας (78%), τιμής (98%) και προέλευσης (90%) των παραγόμενων τροφίμων (Eurobarometer N° 389, 2012). Είναι πλέον αντιληπτό ότι δίνουν ιδιαίτερη σημασία στους διάφορους πιθανούς κινδύνους που σχετίζονται με τη διατροφή και την κατανάλωση τροφίμων, ιδιαίτερα σε σχέση με την αντίληψη που είχαν στο παρελθόν.

Οι πανευρωπαϊκές έρευνες καταναλωτών του Ευρωβαρόμετρου, προβάλλουν τους Έλληνες καταναλωτές ανάμεσα στις δύο πρώτες ομάδες καταναλωτών που ανησυχούν σοβαρά για τα υπολείμματα φυτοπροστασίας στα φρούτα, τα λαχανικά και τα δημητριακά, τα υπολείμματα αντιβιοτικών ή ορμονών στο κρέας και την κλωνοποίηση ζώων, που χρησιμοποιούνται σε προϊόντα διατροφής. Επίσης, σε ποσοστό 38%, το μεγαλύτερο ανάμεσα στους καταναλωτές όλης της ΕΕ-27, οι έλληνες καταναλωτές δηλώνουν απόλυτη έλλειψη εμπιστοσύνης στους ελεγκτικούς μηχανισμούς, στους γεωργούς (73%), στη μεταποίηση τροφίμων (82%) και συντριπτικά στο λιανεμπόριο (94%) (Eurobarometer N° 354, 2010). Η Ελλάδα ξεχωρίζει ως η μόνη χώρα στην οποία η πλειοψηφία (61%) των Ελλήνων ανησυχεί ιδιαίτερα για την εθνική παραγωγή τροφίμων, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία αυτών (98%) υποστηρίζει την αύξηση της παραγωγής τροφίμων ώστε να απεξαρτητοποιηθεί η χώρα από τις εισαγωγές (Eurobarometer N° 389, 2012).

Το αγροδιατροφικό σύστημα της χώρας χαρακτηρίζεται από επιχειρήσεις μικρού μεγέθους τόσο φυσικού όσο και οικονομικού, που συχνά εμφανίζουν αδυναμία να επενδύσουν στην καινοτομία, στην έρευνα και στην τεχνολογία για την παραγωγή προϊόντων και υπηρεσιών υψηλής προστιθέμενης αξίας, με αποτέλεσμα να περιορίζονται στην μεταφορά ώριμης τεχνολογίας από το εξωτερικό (ΠΑΑ, 2016). Στον αγροτικό τομέα παρατηρείται αδυναμία επίτευξης οικονομίας κλίμακας και επένδυσης στην καινοτομία και τη γνώση, τόσο στις καλλιεργητικές διαδικασίες όσο και στις επενδύσεις λόγω των χρόνιων διαρθρωτικών προβλημάτων των αγροτικών εκμεταλλεύσεων, όπως ο πολύ μικρός κλήρος. Ωστόσο, στον χώρο των επιχειρήσεων των τροφίμων εμφανίζεται μια ικανοποιητική επιχειρηματική κινητικότητα στον τομέα της ενσωμάτωσης καινοτόμων υπηρεσιών, προϊόντων και διαδικασιών από μικρές και μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις (Κουτρίδη κ.α., 2017). Η ενσωμάτωση και αξιοποίηση των νέων και καινοτόμων τεχνολογιών προσφέρει την ευκαιρία τόσο για παραγωγή ασφαλέστερων και πιο υγιεινών τροφίμων όσο και για οικονομικά και περιβαλλοντικά οφέλη (ΠΑΑ, 2016). Ωστόσο σε έρευνα της Επιτροπής Ανταγωνισμού για την παραγωγή, εμπορία, διανομή και λιανική πώληση νωπών οπωροκηπευτικών, για τη χρονική περίοδο 2005-2011 διαπιστώνεται η συνεχιζόμενη αδυναμία των παραγωγών να διεκδικήσουν ισχυρό ρόλο στην εφοδιαστική αλυσίδα οπωροκηπευτικών και η ανάγκη ενίσχυσης των συλλογικών δομών (ΠΑΑ, 2014). Ένα επιπλέον ζήτημα που αναδεικνύεται μέσα από το Ευρωβαρόμετρο αφορά τις λιανικές τιμές των τροφίμων στην Ελλάδα, ειδικά στην περίοδο της κρίσης, ενώ οι τιμές παραγωγού παραμένουν σε ιδιαίτερα χαμηλό επίπεδο. Αυτό το φαινόμενο που παρατηρείται σε όλη την Ε.Ε., αποτελεί ένα κύριο εμπόδιο για την προώθηση του νέου πιλοτικού μοντέλου παραγωγής και κατανάλωσης, διότι δεν εξασφαλίζει ικανοποιητικό εισόδημα στους αγρότες και επομένως δεν τους επιτρέπει να προχωρήσουν σε επενδύσεις (Τράπεζα Πειραιώς, 2015). Παράλληλα, δεν επιτρέπει στα νοικοκυριά με χαμηλό οικογενειακό εισόδημα να αλλάξουν συμπεριφορά (attitude), παρά τις αλλαγές τους ως προς τις αντιλήψεις (perception) τους. Αξιίζει να σημειωθεί ότι μόνο το 40% των Ελλήνων θεωρεί ότι η Ε.Ε. μέσω της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) εκπληρώνει το στόχο της για εξασφάλιση λογικών τιμών στα τρόφιμα για τους καταναλωτές (Eurobarometer N° 440, 2015).

Από το 2007 και μετά, η ελληνική γεωργία περνάει σε μια φάση ανάπτυξης για τρία συνεχή χρόνια, μέχρι και το 2010. Το 2011 και το 2012 λόγω διάχυσης των επιπτώσεων της ύφεσης σε όλους τους τομείς της οικονομίας, αναγνωρίζεται μια πτωτική τάση. Ωστόσο η συνεισφορά στην ελληνική οικονομία με 3,8% της συνολικής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας (ΕΕ-28: 1,6%) και στην απασχόληση με 13,6% της συνολικής απασχόλησης (ΕΕ-28: 4,7%) (CAP, 2014) αναδεικνύει την ιδιαίτερη υψηλή οικονομική σημασία του τομέα. Η ελληνική γεωργία, παρά τη σχετική συρρίκνωσή της, παραμένει ένας σημαντικός κλάδος της οικονομίας όσον αφορά τα θεμελιώδη οικονομικά μεγέθη (ακαθάριστη αξία, απασχόληση, εισόδημα, ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών), την εθνική ασφάλεια (αυτάρκεια τροφίμων), την διασύνδεσή της με άλλους κλάδους της οικονομίας και κυρίως την μεταποίηση τροφίμων και το εμπόριο, και τον αναπτυξιακό της ρόλο (ΦΕΚ 3532/Β/9-10-2017)

στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές της χώρας. Στις περιοχές της υπαίθρου που ο πρωτογενής τομέας διεκδικεί ακόμα ένα σημαντικό μέρος του ΑΕΠ (πάνω από 10%), ο τριτογενής περιορίζεται σε τιμές κάτω από 75% (ΠΑΑ, 2014).

Η συμβολή της γεωργίας στις περιοχές της υπαίθρου είναι θετική και διαδραματίζει σημαντικό ρόλο, δεδομένου ότι σύμφωνα με τις αντιλήψεις των Ελλήνων είναι επωφελής για το περιβάλλον (89%), συμβάλλει στην ομορφιά της υπαίθρου (96%) και τέλος συμβάλλει στη διατήρηση και την προστασία των αγροτικών περιοχών (98%) (Eurobarometer N° 389, 2012). Για αυτό το λόγο οι Έλληνες θεωρούν ότι οι κύριες ευθύνες των αγροτών στην κοινωνία είναι ο εφοδιασμός του πληθυσμού με ποικιλία ποιοτικών προϊόντων (53% έναντι ΕΕ-28: 42%), η διατήρηση της οικονομικής δραστηριότητας και της απασχόλησης στις αγροτικές περιοχές (36% έναντι ΕΕ-28: 29%) και η ενθάρρυνση και βελτίωση της ποιότητας ζωής στην ύπαιθρο (32% έναντι ΕΕ-28: 24%) (Eurobarometer N° 440, 2015).

Ο ρόλος των μεταρρυθμίσεων της ΚΑΠ είναι να παρέχει το πλαίσιο πολιτικής που στηρίζει και ενθαρρύνει τους παραγωγούς να αντιμετωπίσουν τις σύγχρονες προκλήσεις. Παρόλη λοιπόν τη σημαντική θέση της γεωργίας τόσο στην παραγωγή τροφίμων όσο και στην απασχόληση, οι νέοι άνθρωποι δεν θεωρούν το γεωργικό επάγγελμα ελκυστικό, με αποτέλεσμα ο αριθμός των γεωργών να μειώνεται διαρκώς και η ύπαιθρος να ερημώνεται πληθυσμιακά. Στο θέμα της εκπαίδευσης και κατάρτισης των αγροτών τα στοιχεία είναι απογοητευτικά. Η Ελλάδα έχει ένα συντριπτικό ποσοστό αγροτών (σχεδόν 97%) χωρίς τυπική κατάρτιση, ενώ το ποσοστό νέων αγροτών (< 35) χωρίς τυπική κατάρτιση στην Ελλάδα αγγίζει το 83% (ΠΑΑ, 2014). Η ανατροπή αυτής της εξέλιξης με την ανανέωση του αγροτικού πληθυσμού συνεχίζει να αποτελεί στόχο της ΚΑΠ (EAFRD, 2014).

Οι νέες καταναλωτικές συμπεριφορές ως προς τα τοπικά προϊόντα και τα προϊόντα υγιεινής διατροφής δημιουργούν νέες ευκαιρίες για την ανάπτυξη μιας διαφορετικής γεωργίας. Ωστόσο η μικρή συμμετοχή των νέων που δραστηριοποιούνται στη γεωργία, που αναλαμβάνουν επιχειρηματικό ρίσκο και είναι πρόθυμοι να υιοθετήσουν νέες τεχνικές, αποτελεί σημαντική τροχοπέδη στην προσπάθεια ανάπτυξης του γεωργικού τομέα.

Κατά την περίοδο της κρίσης, όπως ανέδειξε η παρούσα έρευνα, έχει παρατηρηθεί μια τάση εγκατάστασης αστικού πληθυσμού στον χώρο της υπαίθρου. Το γεγονός αυτό δεν είναι ζήτημα επιλογής, αλλά συγχρονισμού (timing), καθώς η ύπαιθρος δεδομένου του υφιστάμενου κοινωνικο-οικονομικού πλαισίου της χώρας, προσφέρει θέσεις μισθωτής απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα. Στη νέα ιδέα της “αγροτικότητας” ωστόσο, υπάρχει και η νοσταλγία της «επιστροφής στη γη και στις ρίζες». Η αστικοποίηση αποτελεί σχετικά πρόσφατο φαινόμενο και αυτό εξηγεί τους πολύ έντονους δεσμούς πόλης-υπαίθρου (Κασίμης και Ζωγραφάκης, 2014).

Ένα μεγάλο μέρος του νεοεισερχόμενου πληθυσμού είναι καταρτισμένο στις επιστήμες του πρωτογενή τομέα και επιλέγει τη δραστηριοποίηση σε καλλιέργειες που απαιτούν εξειδικευμένη γνώση. Επιπλέον παρατηρείται μια ηλικιακή ανανέωση

με τη μέση ηλικία των νεοεισερχόμενων στον πρωτογενή τομέα τα 41,7 έτη (έναντι 47,3 των παλαιότερων αγροτών), ενώ έχουν υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο αφού το 33% αυτών είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (Κασίμης και Ζωγραφάκης, 2014).

Στο πλαίσιο αυτό η διάρθρωση της νέας ΚΑΠ για τους νέους αγρότες (έως 40 ετών) συνοψίζεται σε δύο βασικούς πυλώνες (Πυλώνας Ι: Ενισχύσεις, Πυλώνας ΙΙ: Αγροτική Ανάπτυξη).

Πίνακας 4.4: Οι Νέοι Γεωργοί στους πυλώνες I και II

ΠΥΛΩΝΑΣ I (Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 1307/2013)	ΠΥΛΩΝΑΣ II (Κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 1305/2013)
Υποχρεωτικό καθεστώς	Προαιρετικό μέτρο
Χρηματοδότηση: 2% του εθνικού φακέλου	Δεν υπάρχει όριο στον προϋπολογισμό
Ηλικία έως 40 ετών κατά το έτος υποβολής της αίτησης	Ηλικία έως 40 ετών κατά το έτος υποβολής της αίτησης
<p>Προαπαιτούμενα:</p> <p>α) να ανταποκρίνεται στον ορισμό του ενεργού γεωργού</p> <p>β) να δικαιούται βασική ενίσχυσης</p>	<p>Προαπαιτούμενα:</p> <p>α) να ανταποκρίνονται στον ορισμό του ενεργού γεωργού εντός 18 μηνών από την ημερομηνία εγκατάστασης</p> <p>β) να διαθέτουν επαρκή επαγγελματική ικανότητα εντός 36 μηνών από την ατομική ημερομηνία χορήγησης πληρωμής</p> <p>γ) να υποβάλλουν επιχειρηματικό σχέδιο</p>
<p>Εγκαθίστανται για πρώτη φορά ως αρχηγοί της εκμετάλλευσης</p> <p>ή</p> <p>έχουν ήδη εγκατασταθεί κατά τη διάρκεια των 5 ετών που προηγούνται της αίτησης</p>	Εγκαθίστανται για πρώτη φορά ως αρχηγοί της εκμετάλλευσης
Πληρωμή για περίοδο που δεν υπερβαίνει τα πέντε έτη. Η περίοδος αυτή μειώνεται κατά τον αριθμό των ετών που μεσολάβησαν μεταξύ της δημιουργίας της εκμετάλλευσης και της πρώτης υποβολής της αίτησης	Κατ' αποκοπή πληρωμή σε τουλάχιστον δύο δόσεις μέσα στην πενταετία. Η πληρωμή της τελευταίας δόσης εξαρτάται από την ορθή εφαρμογή του επιχειρηματικού σχεδίου
Ετήσια χορήγηση ενίσχυσης ποσού που αντιστοιχεί στο 25% της μέσης αξίας των <u>ενεργοποιηθέντων</u> δικαιωμάτων ενίσχυσης	Ανώτατο ποσό ενίσχυσης τα 70.000€
Πρόσβαση στο καθεστώς έχουν και τα νομικά πρόσωπα	Πρόσβαση στο καθεστώς έχουν και τα νομικά πρόσωπα

Πηγή: Βιτζηλαίου, 2014

Με συνολική συνεισφορά άνω των 4,7 δισ. ευρώ για μέτρα υπέρ των αγροτικών περιοχών, το Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης (ΠΑΑ) για την Ελλάδα για το 2014-2020 διαρθρώνεται γύρω από έξι βασικές προτεραιότητες (γράφημα 4.6).

Γράφημα 4.6: Προτεραιότητες ΠΑΑ 2014-2020

Πηγή: ΠΑΑ 2014-2020, 2016

Συγκεκριμένα, στοχεύει σε (CAP, 2014):

- Βελτίωση της ανταγωνιστικότητας του γεωργικού τομέα μέσω της στήριξης: νέων γεωργών (23.900 ελληνικές γεωργικές εκμεταλλεύσεις θα επωφεληθούν από την εκκίνηση), αναδιάρθρωση και εκσυγχρονισμός (6.300 γεωργικές εκμεταλλεύσεις), ανάπτυξη μικρών αλυσίδων εφοδιασμού (8.300 γεωργικές εκμεταλλεύσεις) επενδύσεις στη μεταποίηση και εμπορία (600 επιχειρήσεις γεωργικών ειδών διατροφής).
- Αποκατάσταση και διατήρηση οικοσυστημάτων: 10,3% της ελληνικής γεωργικής γης βάσει συμβάσεων διατήρησης της βιοποικιλότητας, 12,1% βελτίωση της διαχείρισης των υδάτων και 10,7% βελτίωση της διαχείρισης του εδάφους ή / και πρόληψη της διάβρωσης του εδάφους.
- Προώθηση της καινοτομίας και της μεταφοράς γνώσεων στους τομείς της περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης, των καινοτόμων τεχνολογιών και της έρευνας σε όλες τις δραστηριότητες του ΠΑΑ (δημιουργία 86.640 θέσεων κατάρτισης και υποστήριξη 530 σχεδίων συνεργασίας).
- Βελτίωση της απόδοσης των πόρων: περίπου 51.000 εκτάρια θα στραφούν σε πιο αποδοτικά συστήματα άρδευσης.
- Κοινωνική ένταξη και τοπική ανάπτυξη: βελτιωμένες υπηρεσίες και υποδομές ΤΠΕ και δημιουργία 2.000 νέων θέσεων εργασίας μέσω του LEADER / CLLD.

Όσον αφορά την τεχνολογική πρόοδο του πρωτογενούς τομέα, στο Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης (ΠΑΑ) 2014-2020 περιλαμβάνονται δράσεις που αφορούν στην εφαρμογή πρακτικών της «Γεωργίας Ακριβείας» (Μέτρο «Επενδύσεις σε υλικά στοιχεία του ενεργητικού, που βελτιώνουν τις συνολικές επιδόσεις και τη βιωσιμότητα της γεωργικής εκμετάλλευσης» και Μέτρο «Στήριξη για την παραγωγικότητα και τη βιωσιμότητα της γεωργίας») (Κουτρίδη κ.α., 2017).

Ενώ οι αγρότες γνώριζαν την παραλλακτικότητα (Zhang et al., 2002) δε μπορούσαν να την ποσοτικοποιήσουν ώστε να γίνει καλύτερα αντιληπτή αλλά ούτε είχαν την τεχνογνωσία για να την διαχειριστούν. Σε αυτό το πρόβλημα, λύση έρχεται να δώσει η γεωργία ακριβείας με ένα νέο μοντέλο διαχείρισης των αγροτεμαχίων (Stafford 2000). Η γεωργία ακριβείας – σε αντίθεση με τις συμβατικές μεθόδους – διαχειρίζεται τον αγρό σε μικρότερες περιοχές (διαχειριστικές ζώνες) που εμφανίζουν μια σχετική ομοιομορφία που ανταποκρίνεται περισσότερο στην πραγματικότητα και έχει ως στόχο την αποτελεσματικότητα της τοπικής παραλλακτικότητας ενός αγρού. Μεταξύ των διάφορων υπο-στόχων είναι η προστασία του περιβάλλοντος και η αύξηση της απόδοσης της παραγωγής, η οποία θα συμβάλει τόσο στην αύξηση του αγροτικού εισοδήματος όσο στη βελτίωση της ποιότητας των προϊόντων (Ευαγγέλου και Τσαντήλας, 2011; Gemtos et al., 2002)

Όμως, η γεωργία ακριβείας ως εναλλακτικός τρόπος διαχείρισης απαιτεί την ενσωμάτωση νέων τεχνολογιών (GPS, GIS, ηλεκτρονικοί υπολογιστές, drones και αισθητήρες) αλλά και εξειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό, τόσο σε επίπεδο αγροτών ή χρηστών όσο και σε επίπεδο υποστηρικτικού μηχανισμού- γεωπόνους (Κουτρίδη κ.α., 2017). Συμβάλλει σε μια αλλαγή των κλασικών στερεοτύπων (images d' Epinale) σχετικά με το χαμηλό επίπεδο κατάρτισης των αγροτών και στην ανατροπή της αντίληψης σχετικά με το μη ελκυστικό γεωργικό επάγγελμα.

Τα Ελληνικά Πανεπιστήμια σε συνεργασία με τα Ερευνητικά Κέντρα της χώρας έχουν ήδη εφαρμόσει πειράματα σε οπωρώνες μήλων, αχλαδιών, ροδάκινων και ελιάς, σε καρπουζιές, σε αμπελώνες και σε καλλιέργειες βαμβακιού και σιτηρών με εξαιρετικά αποτελέσματα (Φουντάς και Γέμτος, 2015). Οι βασικότεροι λόγοι καθυστέρησης στην εφαρμογή καινοτομικών συστημάτων στη γεωργία είναι α) ο μικρός, πολυτεμαχισμένος και διάσπαρτος κλήρος που κατέχουν οι Έλληνες αγρότες, ο οποίος δεν επιτρέπει την επένδυση σε νέες τεχνολογίες λόγω του υψηλού κόστους β) ο υψηλός μέσος όρος ηλικίας του αγροτικού κόσμου και (γ) το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των αγροτών που τους προσκολλά σε παραδοσιακές μεθόδους καλλιέργειας (Παπαγεωργίου και Σπαθής, 2000).

Υπέρ της αύξησης της οικονομικής υποστήριξης που παρέχει η Ευρωπαϊκή Ένωση στους αγρότες την επόμενη δεκαετία τάσσεται το 64% των Ελλήνων (2015), ωστόσο το ποσοστό είναι μικρότερο κατά 10% από το Ευρωβαρόμετρο του 2009 και αυτό έχει άμεση σχέση με την έναρξη της κρίσης. Όσον αφορά στο αν η στήριξη που παρέχει η ΕΕ (σχεδόν 40% του προϋπολογισμού της ΕΕ) σήμερα στους αγρότες είναι ικανοποιητική, το 45% των Ελλήνων την θεωρεί σωστή, ενώ το 34% υπερβολικά μικρή.

Συμπερασματικά, η κρίση επέτρεψε στον κλάδο της γεωργίας να σημειώσει μια σχετική αναπτυξιακή πορεία, ή τουλάχιστον ανάκαμψη. Φαίνεται πως η εγκατάσταση νέου πληθυσμού στην ύπαιθρο λόγω της οικονομικής κρίσης, βοήθησε στην επιχειρηματικότητα και στη λειτουργία του τομέα αυτού. Παράλληλα, συνέβαλε στη δημιουργία των προϋποθέσεων για την ανάπτυξη μιας πιο αποτελεσματικής και καινοτομικής γεωργίας που θα μπορούσε σε επόμενη φάση να συμβάλλει στην εγκατάσταση κι άλλων νέων. Οι δυνητικές θετικές εξελίξεις είναι όμως εξαρτημένες από τις κατευθύνσεις της Αγροτικής Πολιτικής που τηρεί η Ε.Ε. ως προς την Ελλάδα, καθώς και από την υιοθέτηση επιχειρηματικής νοοτροπίας από τους ίδιους τους αγρότες.

Η ύφεση της ελληνικής οικονομίας και συγχρόνως η σημαντική ανεργία ανάμεσα στους νέους, έχουν κάνει κατ' ανάγκη, αρκετά ελκυστικό το γεωργικό επάγγελμα και παρατηρείται μια τάση επιστροφής νέων ατόμων στη γεωργία, γεγονός που θα μπορούσε να αποτελέσει μεγάλη ευκαιρία για την ελληνική γεωργία, υπό την προϋπόθεση ότι θα εφαρμοστεί βάσει ενός στρατηγικού σχεδίου. Οι νέοι άνθρωποι έχουν την ικανότητα να αναζωογονήσουν την ελληνική γεωργία, καθώς είναι πιο επιδεκτικοί σε νέες, περιβαλλοντικά φιλικές τεχνικές, έχουν γνώση και μπορούν είτε να προάγουν τη γεωργική τους εκμετάλλευση (στην περίπτωση των αγροτών), ή να υποστηρίξουν τους αγρότες στη διαδικασία αλλαγής πρακτικών καλλιέργειας (στην περίπτωση των γεωπόνων), δημιουργώντας το νέο πρότυπο του «επιχειρηματία αγρότη».

Αν επομένως η εξέλιξη της γεωργίας θα βαδίσει προς αυτήν την κατεύθυνση, οι προοπτικές απασχόλησης των νέων δύνανται να αυξηθούν, καθώς απομακρύνονται από το κλασικό μοντέλο μιας παραδοσιακής γεωργίας με όλη την αρνητική αντίληψη που υπάρχει απέναντί της. Η αβεβαιότητα ωστόσο αυτής της εξέλιξης είναι ιδιαίτερα υψηλή, δεδομένου ότι η Ελλάδα είναι σε πραγματικά πρώιμο στάδιο ως προς αυτήν την κατεύθυνση.

7^η Συνιστώσα: Πολιτική σταθερότητα

Πολλοί μελετητές προσπάθησαν να κατανοήσουν και να αναλύσουν τα βασικά αίτια της ελληνικής οικονομικής κρίσης. Η πλειονότητα αυτών των αναλύσεων επισημαίνει μια σειρά από οικονομικούς παράγοντες, ως το κλειδί για την κατανόηση της φύσης του προβλήματος. Και ενώ αυτοί οι παράγοντες όντως αποτελούν βαθιές πτυχές της ελληνικής οικονομικής κρίσης, συνιστούν μόνο ένα μέρος της πραγματικότητας.

Τα βασικά αίτια της ελληνικής κρίσης εντοπίζονται στο ελληνικό πολιτικό και θεσμικό μοντέλο ανάπτυξης και στο μοντέλο διακυβέρνησης. Η εξέλιξη του κρατισμού, ο αποτυχημένος εξευρωπαϊσμός, το υψηλό επίπεδο διαφθοράς, ο αντίκτυπος των συνδικάτων και των ομάδων συμφερόντων στη διαμόρφωση οικονομικών πολιτικών, το στρεβλό μοντέλο διακυβέρνησης, ο λαϊκισμός και το ασταθές πολιτικό και κοινοβουλευτικό καθεστώς αναδεικνύουν έναν αριθμό πολιτικών παραγόντων ως τα βαθύτερα αίτια της συστημικής κρίσης στην Ελλάδα (Sklias and Maris, 2013). Οι ρίζες του προβλήματος έγκεινται στην πολιτική

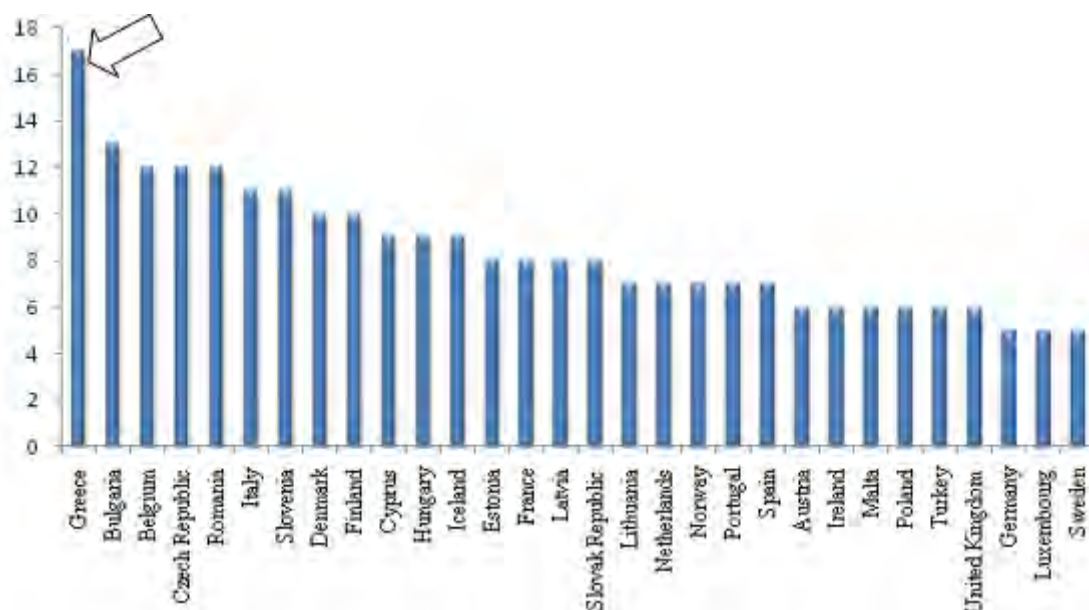
διαφθορά, στην εμπιστοσύνη στα θεσμικά όργανα και στη διαπροσωπική εμπιστοσύνη. Εδώ και σχεδόν δύο δεκαετίες, η Ελλάδα κατατάσσεται τελευταία στην Ευρώπη, σχεδόν σε όλους τους δείκτες εμπιστοσύνης και διαφθοράς (Theocharis and van Deth, 2015).

Ο όρος «κυβερνητική αστάθεια» υλοποιείται μέσω δύο εννοιών, της τυπικής ή οργανικής και της ουσιαστικής. Κατά την τυπική έννοια, κυβερνητική αστάθεια εκδηλώνεται όταν σχηματίζονται πολλές κυβερνήσεις στην ίδια βουλευτική περίοδο. Κατά την ουσιαστική έννοια, κυβερνητική αστάθεια, είτε ως αποτέλεσμα της τυπικής, είτε όχι, εκδηλώνεται όταν η Κυβέρνηση υπολειτουργεί, αδυνατώντας να λάβει αποφάσεις και να κυβερνήσει επ' ωφελεία του λαού (Χρυσανθάκης Χ., 2009). Η σταθερότητα της κυβέρνησης αξιολογείται τόσο ως προς την ικανότητα της κυβέρνησης να πραγματοποιήσει τα εξαγγελθέντα προγράμματά της, όσο και ως προς την ικανότητά της να παραμείνει στην εξουσία, παράγοντες εξαρτώμενοι από την ενότητα της κυβέρνησης, τη νομοθετική δύναμη και τη λαϊκή υποστήριξη που αυτή απολαμβάνει (PRS, 2017).

Η κυβερνητική σταθερότητα μετά το 2014 στην Ελλάδα, αναταράσσεται έντονα, μέσα από μία σειρά γεγονότων: βουλευτικές εκλογές Ιανουαρίου 2015, εθνικό δημοψήφισμα 5ης Ιουλίου 2015 (σχετικά με τη δεύτερη πρόταση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα, την οποία κάλεσε ο πρωθυπουργός Αλέξης Τσίπρας), κοινοβουλευτικές εκλογές Σεπτεμβρίου 2015. Η πολιτική αποξένωση που ένιωσαν οι Έλληνες ψηφοφόροι και το «κατηγορώ» τους στις πολιτικές ελίτ της Ελλάδας για τα δεινά που αντιμετώπισε η χώρα από το 2010, απεικονίζεται στην προσέλευσή τους στις εκλογές του Σεπτεμβρίου του 2015, με ιστορικά – για τα δεδομένα της Ελλάδας - χαμηλά ποσοστά (56%) (Sotiropoulos, Featherstone and Karadag, 2016). Η δυσaráεσκεια και η δυσπιστία των Ελλήνων απέναντι στην πολιτική ηγεσία επιβεβαιώνεται από τα αποτελέσματα του Ευρωβαρόμετρου (2016), σύμφωνα με τα οποία οι Έλληνες θεωρούν ότι ο λόγος τους δεν εισακούεται από τους κυβερνώντες στην Ελλάδα (83%), αλλά ούτε στην Ε.Ε (90%). Η γενική εικόνα που έχουν οι Έλληνες ως προς την πορεία της χώρας είναι ιδιαίτερα αρνητική, καθώς η συντριπτική πλειοψηφία θεωρεί πως οι εξελίξεις τόσο σε επίπεδο χώρας (87%) όσο και σε επίπεδο Ε.Ε. (80%) βαδίζουν προς τη λάθος κατεύθυνση, ενώ ένα πολύ μικρό ποσοστό των Ελλήνων (5%) είναι ικανοποιημένο από το επίπεδο της ζωής του. Η απαισιοδοξία των Ελλήνων είναι ιδιαίτερα υψηλή, ιδίως σε σχέση με τις χώρες με αυξημένα ποσοστά λαϊκιστών πολιτικών (Eurobarometer N° 448, 2016).

Η κλιμάκωση της κρίσης στην Ελλάδα, μεταξύ άλλων, αναμειγνύει όρους όπως «οικονομική ανάπτυξη», «λιτότητα» και «πολιτική αβεβαιότητα». Ο Lars Christensen (2015) έκανε μια απόπειρα διατύπωσης ενός δείκτη-μέτρου πολιτικής αβεβαιότητας ή πολιτικής αστάθειας για 30 ευρωπαϊκές χώρες. Η ιδέα βασίστηκε στην απλή σκέψη του υπολογισμού του συνολικού αριθμού των Πρωθυπουργών, των Υπουργών Οικονομίας και των διοικητών των Κεντρικών Τραπεζών ανά χώρα, κατά το διάστημα 2009-2015 (Γράφημα 4.7).

Γράφημα 4.7: Δείκτης Πολιτικής Αστάθειας στην Ευρώπη

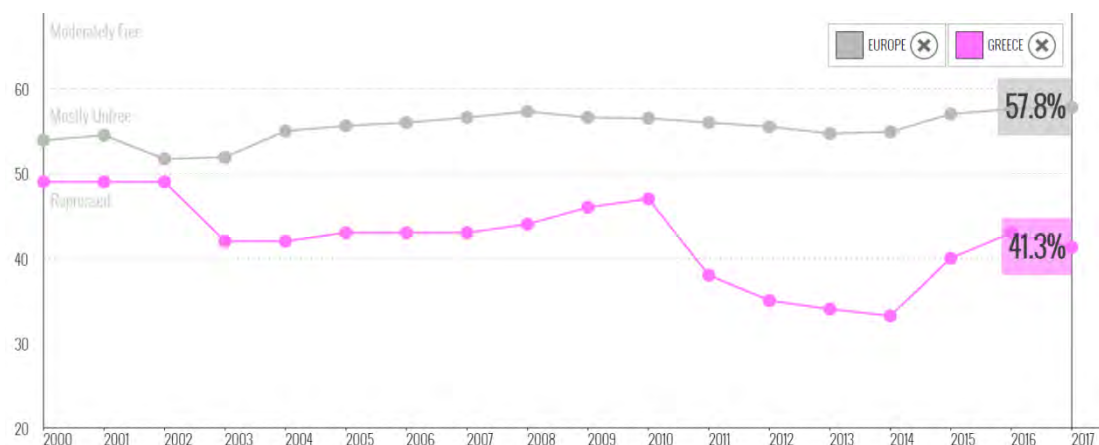
Πηγή: Christensen, 2015

Η Ελλάδα σε διάστημα έξι ετών έχει αλλάξει έξι Πρωθυπουργούς, εννέα Υπουργούς Οικονομικών και δύο διευθυντές Κεντρικής Τράπεζας και κατατάσσεται στην χώρα με την υψηλότερη πολιτική αστάθεια στην Ευρώπη.

Ο Amartya Sen (Sen, 2000) αναδεικνύει τη σημασία της διαφάνειας για τη διακυβέρνηση της κοινωνίας που της επιτρέπει να λειτουργεί με εμπιστοσύνη και υποστηρίζοντας ότι η αποκάλυψη και η σαφήνεια είναι θεμελιώδεις για τη δημοκρατική διαδικασία και την οργανική ελευθερία. Η δημόσια διακυβέρνηση μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην προώθηση της λογοδοσίας και της αξιοπιστίας, θέτοντας περαιτέρω τα θεμέλια για μια βιώσιμη ανάπτυξη. Αντιθέτως, αν δεν τηρούνται οι κανόνες που διέπουν την ορθή διακυβέρνηση, μπορεί να έχει αρνητικό αντίκτυπο στην οικονομική και κοινωνική εξέλιξη.

Ο βαθμός της κυβερνητικής ακεραιότητας (government integrity) στην Ελλάδα όπως μετρήθηκε από το Heritage Foundation (2017) (Γράφημα 4.8) προκύπτει από έξι υπο-παράγοντες: εμπιστοσύνη του κοινού στους πολιτικούς, παράνομες πληρωμές και δωροδοκίες, διαφάνεια χάραξης πολιτικής της κυβέρνησης, απουσία διαφθοράς, αντιλήψεις για τη διαφθορά, κυβερνητική και δημόσια διαφάνεια.

Γράφημα 4.8: Κυβερνητική ακεραιότητα

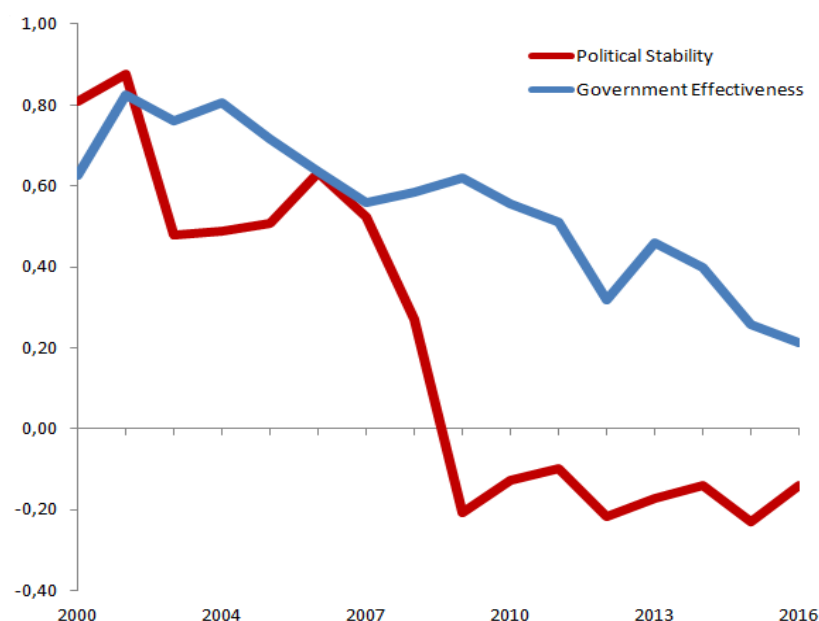

Πηγή: *Heritage Foundation, 2017*

Όπως προκύπτει διαχρονικά, η Ελλάδα πλήττεται βαθιά από τη διαφθορά. Συστηματικά η χώρα βρισκόταν σε δυσμενή κατάσταση συγκριτικά με τον μέσο όρο της Ευρώπης, με μια τάση ως το τέλος της δεκαετίας του 2000 να μειώσει αυτή την απόκλιση. Το 2010-2011 η χώρα παρουσιάζει απότομη πτώση της κυβερνητικής ακεραιότητας, η οποία σταθεροποιείται το 2014. Τα δύο τελευταία έτη βελτιώνεται, δεδομένου ότι μετά από μια έντονη περίοδο πολιτικής αστάθειας η χώρα παρουσιάζει μια σταθερότητα ως προς τη διάρκεια της διακυβέρνησης.

Ένα μέτρο εκτίμησης της ποιότητας διακυβέρνησης αποτελεί η πολιτική σταθερότητα και η έλλειψη βίας (Kaufman, Kraay and Mastruzzi, 2008) που υπολογίζουν την πιθανότητα να ανατραπεί μια κυβέρνηση λόγω αντισυνταγματικών μέτρων ή βίας. Το ιδιαίτερα χαμηλό επίπεδο του δείκτη για την Ελλάδα (Γράφημα 4.9) επισημαίνει υψηλό βαθμό αστάθειας και αναξιοπιστίας μεταξύ των πολιτών λόγω της αναποτελεσματικής δημόσιας πολιτικής, της αδιαφάνειας και του μη-ελέγχου της διαφθοράς.

Γράφημα 4.9: Κυβερνητική αποτελεσματικότητα και πολιτική σταθερότητα στην Ελλάδα

Πηγή: *Worldwide Governance Indicators, 2016*

Εάν η δημόσια διακυβέρνηση δεν είναι αποτελεσματική και δεν διασφαλίζεται η διαφάνεια, ελλοχεύει ο κίνδυνος η διαφθορά να αλλοιώσει τη διαδικασία διαχείρισης των δημόσιων υποθέσεων (Talros, Donath and Milos, 2012). Η διαφάνεια συνεπάγεται το δικαίωμα ενημέρωσης των πολιτών ως προς τη δραστηριότητα της κυβέρνησης. Ο ασαφής λόγος είναι συχνά παραπλανητικός για τους εγχώριους ψηφοφόρους. Δεδομένου ότι η διαφθορά έγινε ευρέως διαδεδομένη τις τελευταίες δεκαετίες, διάφορες υπηρεσίες και ιδρύματα συμμετέχουν στην εκτίμηση του επίπεδου της. Η πλειοψηφία των Ελλήνων (91%) υποστηρίζει πως η διαφάνεια αποτελεί το πλέον αποτελεσματικό μέσο, ώστε οι φορείς χάραξης πολιτικής να λογοδοτούν στους πολίτες (Eurobarometer N° 448, 2016).

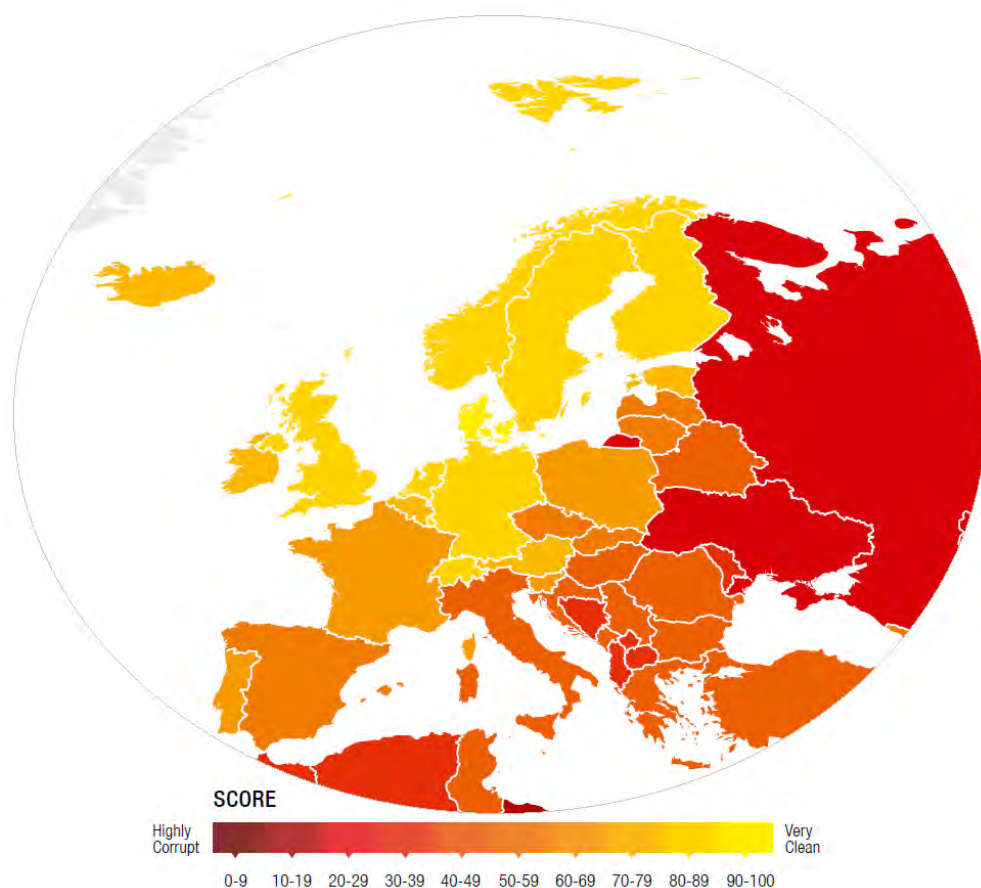
Οι μη συμμετέχοντες στη διαφθορά και γενικότερα οι πολίτες, αποσύρουν την εμπιστοσύνη τους από τους θεσμούς ελέγχου της δημοκρατίας (όπως η Βουλή) και γενικότερα από τους πολιτικούς θεσμούς, καθώς προσβάλλεται το «περί δικαίου αίσθημα». Αιωρείται μια εντύπωση αστάθειας, λόγω της διαφθοράς, με αποτέλεσμα σχεδόν κάθε μεταρρύθμιση να θεωρείται ύποπτη (Σωτηρόπουλος, 2016). Τα χαμηλά επίπεδα εμπιστοσύνης των πολιτών απέναντι στις πολιτικές ηγεσίες μειώνουν τη διοικητική ικανότητα και διευρύνουν τη δυσκολία αντιμετώπισης προβλημάτων, δημιουργώντας έναν φαύλο κύκλο μη συνεργασίας και οικονομικής ύφεσης (Exadaktylos and Zahariadis, 2014).

Η διαφθορά σε ένα κράτος υποβαθμίζει την οικονομική ελευθερία, εισάγοντας ανασφάλεια και αβεβαιότητα στις οικονομικές σχέσεις. Ιδιαίτερα ανησυχητική είναι η συστηματική διαφθορά των κυβερνητικών θεσμών και η λήψη αποφάσεων από πρακτικές όπως η δωροδοκία, ο εκβιασμός, ο νεποτισμός, η ευνοιοκρατία, η υπεξαίρεση και η αναξιοκρατία (Miller and Kim, 2017). Η έλλειψη κυριαρχικής ακεραιότητας που προκαλείται από τέτοιες πρακτικές μειώνει την οικονομική

βιωσιμότητα (εξαιτίας των πολύ αρνητικών προσδοκιών τόσο των πολιτών όσο και των επιχειρήσεων), αυξάνοντας το κόστος και μετακινώντας τους πόρους σε αντιπαραγωγικές δραστηριότητες πίεσης.

Ο Δείκτης Αντίληψης της Διαφθοράς (CPI 2016- Corruption Perceptions Index) καλύπτει την αντίληψη της διαφθοράς στον δημόσιο τομέα σε 176 χώρες. Η βαθμολογία της Ελλάδας (σκορ: 44) την τοποθετεί στη δεύτερη θέση με την υψηλότερη εκτιμώμενη διαφθορά στην Ευρώπη (μέσος όρος Ε.Ε. και Ανατολικής Ευρώπης: 66), γεγονός που ερμηνεύεται από τη γενική δυσaréσκεια του κόσμου απέναντι στα πολιτικά καθεστώτα και παράλληλα προσφέρει γόνιμο έδαφος για την αύξηση των λαϊκιστών πολιτικών. Αντίθετα, τα κοινά χαρακτηριστικά των χωρών με μικρή διαφθορά είναι η ανοιχτή κυβέρνηση, η ελευθερία του τύπου, η κοινωνική ελευθερία των πολιτών και τα ανεξάρτητα δικαστικά συστήματα (Transparency International, 2017).

Εικόνα 4.2: Δείκτης Αντίληψης της Διαφθοράς – CPI 2016

Πηγή: *Transparency International, 2017*

Η διαφθορά και ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελούν δύο φαινόμενα που αλληλεπιδρούν σε έναν φαύλο κύκλο: η διαφθορά οδηγεί σε μια άνιση κατανομή της εξουσίας στην κοινωνία, η οποία με τη σειρά της, μεταφράζεται σε μια άνιση κατανομή του πλούτου και των ευκαιριών (Heinrich, 2017).

Η διάρκεια της περιόδου προσαρμογής που διανύει η χώρα τα τελευταία χρόνια, δεν εξαρτάται μόνο από τη σοβαρότητα των μέτρων προσαρμογής, αλλά και από την ποιότητα των θεσμών και μηχανισμών διακυβέρνησης. Η ποιότητα των θεσμών και της δημόσιας διοίκησης, πέραν των οικονομικών και κοινωνικών παραγόντων, αποτελούν καίριο ερμηνευτικό παράγοντα της καθυστέρησης εισόδου της Ελλάδας σε αναπτυξιακή τροχιά. Η καθυστέρηση σχετίζεται με την περιορισμένη εμπιστοσύνη στη βούληση των ελληνικών κυβερνήσεων, αλλά και στο πολιτικό σύστημα συνολικά να υλοποιήσει τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις, ώστε να οδηγήσουν τη χώρα σε ένα περιβάλλον οικονομικής κανονικότητας και σταθερής αναπτυξιακής προοπτικής (Καραμούζης και Κουλεϊμάνης, 2017).

Οι αυξημένες ευπάθειες σε κρίσεις επομένως συνδέονται με τους ασθενείς θεσμούς στην Ελλάδα. Τα μακροοικονομικά προβλήματα, όπως και η αστάθεια και οι απογοητευτικές μακροοικονομικές επιδόσεις, είναι συμπτώματα βαθύτερων θεσμικών αιτίων (Rapanos and Kaplanoglou, 2014). Παρά την ελεύθερη και δίκαιη εκλογική

διαδικασία, η Ελλάδα υστερεί σημαντικά όσον αφορά την ποιότητα της δημοκρατίας. Το εν λειτουργία δημοκρατικό μοντέλο κυριαρχείται από «υπερβολικά πολλή αντιπροσώπευση και υπερβολικά λίγη δημοκρατία» (Αρουντάτι, 2009).

Παρά το γεγονός ότι θεσπίστηκαν νέοι νόμοι για τη χρηματοδότηση των πολιτικών κομμάτων, με προτεραιότητα τη διαφάνεια, η παρακολούθηση παραμένει αδιαφανής. Αντιθέτως, τα δικαστήρια έχουν επιδείξει σημαντική ανεξαρτησία από την κυβέρνηση, ωστόσο παρακωλύεται η λειτουργία τους από τις μεγάλες καθυστερήσεις. Τα τελευταία έτη έχει όντως παρατηρηθεί μια πολιτική σύγκλιση γύρω από το πρόγραμμα προσαρμογής, ωστόσο το νομικό πλαίσιο σε σημαντικούς τομείς της πολιτικής εξακολουθεί να έχει ελλείψεις και αντιφάσεις. Η κυβερνητική δραστηριότητα έχει συχνά προκαλέσει αντιφάσεις και ασυνέπειες κι ενώ έχουν εγκριθεί σημαντικές διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις από διαδοχικές κυβερνήσεις, η εφαρμογή τους παραμένει ασυνεπής (SGI, 2017). Η ελληνική γραφειοκρατία είναι υπερβολικά πολιτικοποιημένη και ανεπαρκής. Τα πολιτικά κόμματα και όχι οι δημόσιοι υπάλληλοι συντονίζουν προτάσεις πολιτικής (Sotiropoulos, Featherstone and Karadag, 2016).

Η εφαρμογή της διαφάνειας σε όλους τους τομείς της Δημόσιας Διοίκησης και σε όλο το φάσμα των απαιτούμενων μεταρρυθμίσεων, αποτελούν κρίσιμη προϋπόθεση για να επιτευχθεί η έξοδος της χώρας από την κρίση. Η ανάγκη ενίσχυσης της διαφάνειας και της λογοδοσίας και η υιοθέτηση και εφαρμογή αντίστοιχων καλών πρακτικών θα αποτελέσουν τα σημαντικότερα εργαλεία προκειμένου να επιτευχθεί η εξυγίανση και ανάκαμψη της εθνικής οικονομίας.

Η πολιτική τάση να πραγματοποιούνται προς τους ψηφοφόρους μη ρεαλιστικές δεσμεύσεις κατά της λιτότητας έχει μειωθεί. Μετά από μια σειρά εκλογικών διαδικασιών, οι πολίτες έχουν αποκτήσει μια πιο ρεαλιστική άποψη για τους περιορισμούς και τις δυνατότητες της Ελλάδας (SGI, 2017). Τα κυρίαρχα συναισθήματα των Ελλήνων για την κατάσταση της χώρας είναι απογοήτευση, θυμός, φόβος και ανησυχία, ενώ παράλληλα ο βαθμός εμπιστοσύνης στα πρόσωπα των πολιτικών και των συνδικαλιστών είναι ιδιαίτερα χαμηλός. Οι πολίτες επιρρίπτουν ευθύνες για τη δύσκολη οικονομική κατάσταση της χώρας και των πολιτών, στις μνημονιακές κυβερνήσεις και θεωρούν με μεγάλο ποσοστό (43%) ότι κανένας από τους υποψήφιους πρωθυπουργούς δεν είναι κατάλληλος για την ανάληψη του αξιώματος αυτού. Παρόλα αυτά οι Έλληνες επιθυμούν ένα κλίμα πολιτικής σταθερότητας στην Ελλάδα και η άποψη αυτή απεικονίζεται στην άρνηση πρόθεσης για πρόωρες εκλογές (Κάπα research, 2017).

Η πολιτική αστάθεια απεικονίζεται και στις τελευταίες δημοσκοπήσεις, όπου φαίνεται να ανατρέπεται η παρούσα πολιτική ηγεσία και τη θέση της στη διακυβέρνηση να παίρνει η αξιωματική αντιπολίτευση, επιβεβαιώνοντας ότι οι κυβερνήσεις δεν βιώνουν πια περιόδους χάριτος. Συγκεκριμένα, σε δημοσκόπηση του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, σε σταθερά υψηλά ποσοστά παραμένει η δυσανεμία για τα κυβερνητικά πεπραγμένα, με τους πολίτες να θεωρούν πως το κυβερνών κόμμα (Σύριζα) δεν θα μπορέσει να βγάλει τη χώρα από το μνημόνιο. Η κοινωνία αρνείται

να εμπιστευθεί το πολιτικό σύστημα. Ένας στους τέσσερις Έλληνες επιθυμεί «κυβέρνηση Σύριζα» ή κυβέρνηση συνεργασίας με κορμό τον Σύριζα. Μέσα σε αυτό το ποσοστό εμπεριέχεται άγνοια, συμφέρον, ιδεοληπτική συμπεριφορά και κομματική πειθαρχία. Το 75,5% των ερωτηθέντων πιστεύει πως τα κόμματα κινούνται προς τη λάθος κατεύθυνση, ενώ το 53,5% λέει «όχι» σε πρόωρες εκλογές, (ΠΑΜΑΚ, 2017).

Η Ελλάδα διαχρονικά διέπεται από μια σειρά πολιτικών κινδύνων όπως μηχανισμοί μεταφοράς και συγκέντρωσης της πολιτικής δύναμης, αναποτελεσματικότητα χάραξης πολιτικής, ισχυρή εξάρτηση των θεσμών. Οι εκ βάθρων συστημικές μεταρρυθμίσεις κρίνονται αναγκαίες ώστε να υποχρεωθούν οι ισχυροί σε λογοδοσία, να σταματήσουν οι πολίτες την εκτεταμένη ατιμωρησία της διαφθοράς και να έχουν λόγο στις αποφάσεις που αφορούν και επηρεάζουν τη ζωή τους.

Ο βαθμός εμπιστοσύνης στους θεσμούς που συνθέτουν μια σύγχρονη δημοκρατία έχει κυριολεκτικά καταρρεύσει. Σήμερα, ο πολίτης επισημαίνει σοβαρό έλλειμμα αντιπροσώπευσης (κόμματα, κοινοβούλιο, κυβέρνηση), αναποτελεσματικό δημόσιο τομέα, διαφθορά, και απώλεια προοπτικής στην οικονομία. Τα κυβερνητικά κόμματα της κρίσης εκκινούν από χαμηλά ποσοστά και η υπερψήφιση ενός κόμματος, αποτελεί κατά κύριο λόγο, προϊόν τιμωρίας της προηγούμενης κυβέρνησης (Κάπα research, 2016).

Η απογοήτευση των πολιτών, τους κάνει να απέχουν από τα πολιτικά δρώμενα. ***Μέσα από μία σωρεία προβλημάτων, με κυρίαρχο την υψηλή διαφθορά και την πεποίθηση ότι τουλάχιστον μακροπρόθεσμα δεν θα επέλθει καμία πολιτική αλλαγή προς όφελος του μέσου Έλληνα πολίτη, ο βαθμός αβεβαιότητας της πολιτικής σταθερότητας κρίνεται υψηλός.***

8^η Συνιστώσα: Διεθνείς εξελίξεις

Στο πλαίσιο της προσέγγισης του εξωτερικού περιβάλλοντος για τις ανάγκες των στρατηγικών προοπτικών, η ανάλυση που ακολουθεί αποτελεί μια ενδεικτική προσέγγιση του πολύπλοκου και πολυδιάστατου διεθνούς περιβάλλοντος, δεδομένου ότι το περιεχόμενό του δεν μπορεί να καλυφθεί στο πλαίσιο ενός υποκεφαλαίου μιας διατριβής (από μόνο του είναι ένα θέμα που αφορά μια διδακτορική διατριβή). Σαφώς δεν υπάρχει πρόθεση να γίνει μια ολοκληρωμένη ανάλυση αυτού του θέματος, καθώς ξεπερνά εντελώς τη θέση και τα όρια της παρούσας διδακτορικής διατριβής. Θα πραγματοποιηθεί μόνο μια συνοπτική παρουσίαση των τρεχόντων διεθνών εξελίξεων.

Η αξιολόγηση του διεθνούς περιβάλλοντος αποτελεί επίσης μια δύσκολη και επικίνδυνη διαδικασία, διότι ως γνωστό οι αλλαγές σε αυτό ενδέχεται να είναι πολύ ξαφνικές και απότομες. Ενδεικτικά, μπορούμε να αναφέρουμε την έκθεση της Παγκόσμιας Τράπεζας (World Bank, 2017) που δημοσιεύθηκε τον Ιούνιο του 2017, η οποία προέβλεψε μια σχετική επιτάχυνση της ανάπτυξης (2,5% το 2017) στην Ευρώπη και την Κεντρική Ασία, βασισμένη κατά κύριο λόγο στην εξάλειψη των γεωπολιτικών κινδύνων και της αβεβαιότητας της εσωτερικής πολιτικής στις μεγάλες οικονομίες της περιοχής.

Η ίδια η γεωπολιτική θέση της Ελλάδας την κάνει εκ των προτέρων πολύ ευαίσθητη σε οποιαδήποτε διεθνή εξέλιξη. Είναι συνοριακή χώρα της Ε.Ε., ανήκει στην Ο.Ν.Ε., εντάσσεται σε μια περιοχή των Βαλκανίων που ιστορικά αποτελεί χώρο με αυξημένες εντάσεις και τέλος, είναι μέλος του ΝΑΤΟ. Δεδομένου όμως ότι η Ελλάδα είναι μέλος της Ε.Ε., θεωρούμε ότι οι εξελίξεις στο εσωτερικό της Ε.Ε. αποτελούν το κυρίαρχο στοιχείο που σε αυτή τη διδακτορική διατριβή πρέπει να μελετηθεί. Η πορεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η θέση της Ελλάδας και του νότου γενικότερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση και η γεωπολιτική εξέλιξη της ευρύτερης περιοχής γύρω από τη Μεσόγειο αποτελούν τους σημαντικότερους άξονες του διεθνούς περιβάλλοντος οι οποίοι θα επηρεάσουν τις εξελίξεις και στο εσωτερικό της χώρας.

Οι Ευρωπαίοι είναι εξαιρετικά ανήσυχοι με τις πρόσφατες παγκόσμιες γεωπολιτικές εξελίξεις και οι Έλληνες δεν εξαιρούνται. Απέναντι στην αβεβαιότητα αυτή, θεωρούν κατά πλειοψηφία προτιμότερη ως μέθοδο αντιμετώπισης, την ανάληψη κοινής δράσης από την Ε.Ε.. Καταδεικνύουν σαφώς την ανάγκη προστασίας τους από τις επιπτώσεις της κρίσης και από την εμφάνιση νέων φαινομένων σε διεθνές επίπεδο (τρομοκρατία, προσφυγικό, προστασία περιβάλλοντος). Επιπλέον επιθυμούν μεγαλύτερη παρέμβαση σε θέματα προστασίας των εξωτερικών συνόρων, πολιτικής ασφάλειας και άμυνας, εξωτερικής πολιτικής και προώθηση της ειρήνης και της δημοκρατίας στον κόσμο (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2017β).

Η γενική αβεβαιότητα του διεθνούς περιβάλλοντος οφείλεται στην αδιευκρίνιστη και εξαιρετικά αβέβαιη πορεία των επιμέρους συνιστωσών που το απαρτίζουν: η δυσκολία στον σχηματισμό κυβέρνησης στη Γερμανία, το επικείμενο Brexit, η πρόσφατη καταλανική κρίση (προκαλώντας περαιτέρω έξαρση της χειρότερης πολιτικής κρίσης για δεκαετίες, με την οποία βρίσκεται αντιμέτωπη η Ισπανία), οι πολυάριθμες εκλογικές αναμετρήσεις που διεξάγονται στην Ευρώπη και οι προθέσεις της νέας κυβέρνησης των ΗΠΑ που είναι ακόμα αδιευκρίνιστες σε βασικούς τομείς πολιτικής, κάνουν ιδιαίτερα εύθραυστες τις διεθνείς σχέσεις και ισορροπίες και ταυτόχρονα προκαλούν βραχυπρόθεσμη ανασφάλεια στον ορίζοντα.

Η Ε.Ε. και η Μεγάλη Βρετανία εδώ και μήνες βρίσκονται σε έναν κυκεώνα διαπραγματεύσεων επί της νομοθεσίας με την οποία θα λυθούν οι πολιτικοί και νομικοί δεσμοί μεταξύ τους. Το Brexit ήδη έχει προκαλέσει έντονες αναταραχές και διχασμό στο εσωτερικό της Βρετανίας ως προς τις συνθήκες εξόδου (υπέρ-κατά της απόλυτης ρήξης με την Ε.Ε.), ενώ παράλληλα η απόφαση του Ηνωμένου Βασιλείου να αποχωρήσει από την Ευρωπαϊκή Ένωση θα μπορούσε να έχει σοβαρές συνέπειες για τις διεθνείς οικονομικές και πολιτικές σχέσεις για τα επόμενα χρόνια (CitiBank, 2017a). Τα αρνητικά αποτελέσματα για την οικονομία της Βρετανίας έχουν αρχίσει να φαίνονται και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ζητά ταχεία εφαρμογή του Brexit ώστε να τερματιστεί η αβεβαιότητα (Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2016).

Τα πολλά πρόσφατα πολιτικά γεγονότα εκφράζονται με την αύξηση της δύναμης του ακραίου χώρου και επαναφέρουν τις ανησυχίες στο προσκήνιο. Υπάρχει μια εύθραυστη αισιοδοξία μεταξύ των επενδυτών για την προοπτική της βαθύτερης ολοκλήρωσης της Ευρωζώνης, μετά τη νίκη του Μαρκ Ρούτε στις ολλανδικές

εκλογές τον Μάρτιο και κυρίως την εκλογή του Μακρόν στη Γαλλία τον Μάιο (ECB, 2017). Ωστόσο η άνοδος των λαϊκιστικών κομμάτων στις ολλανδικές, γαλλικές και γερμανικές εκλογές αυξάνει τον πολιτικό κίνδυνο στην Ευρωπαϊκή Ένωση και θα μπορούσε να επηρεάσει τους περιφερειακούς οικονομικούς πόρους.

Ο πρόεδρος Trump δεν θεωρεί την Ε.Ε. ως διακυβερνητική οργάνωση 28 κρατών, η οποία εργάζεται με συλλογική προσπάθεια για την προώθηση της ειρήνης και της ευημερίας σε ολόκληρο τον πλανήτη. Όπως ο ίδιος δήλωσε, η Ε.Ε-28 αποτελεί κινητήριο δύναμη της Γερμανίας και ταυτόχρονα άδικο οικονομικό ανταγωνιστή των ΗΠΑ. Ταυτόχρονα θεωρεί ικανοποιητική εξέλιξη την έξοδο της Βρετανίας και αναμένει κι άλλα κράτη να μιμηθούν αυτή τη στάση. Η εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ προς την Ε.Ε. σηματοδοτεί επομένως μια δραματική μετατόπιση σε σύγκριση με την εξωτερική πολιτική του προηγούμενου προέδρου της Αμερικής (Ομπάμα). Ο Λευκός Οίκος απομάκρυνε σταδιακά τους ευρωπαίους συμμάχους του, επιδεινώνοντας τις διμερείς σχέσεις με χώρες-«κλειδιά» όπως η Γερμανία και η Γαλλία (Favereaux and Byman, 2017).

Οι γεωπολιτικές εντάσεις που σχετίζονται με τη Βόρεια Κορέα, προκαλούν περαιτέρω αβεβαιότητα στις βασικές ανησυχίες. Τέλος, η κλιμάκωση ορισμένων γεωπολιτικών κινδύνων, όπως οι εντάσεις μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Βόρειας Κορέας (οι Ηνωμένες Πολιτείες δήλωσαν πρόσφατα ότι είναι πρόθυμες να χρησιμοποιήσουν τις πυρηνικές τους ικανότητες), θα μπορούσαν επίσης να διαταράξουν τις αγορές. Οι εντάσεις μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Βόρειας Κορέας ή οι αβεβαιότητες γύρω από την πολιτική των ΗΠΑ θα μπορούσαν να επηρεάσουν τις ροές κεφαλαίων που προορίζονται για τις αναδυόμενες αγορές, ιδίως την Κίνα (Coface, 2017). Όσον αφορά τις σχέσεις με την Κίνα, ο πρόεδρος των ΗΠΑ επιδείκνυε απροκάλυπτη εχθρότητα απέναντι στη μοναδική «άλλη» υπερδύναμη στον κόσμο. Μία επινόηση για εμπορικό πόλεμο μεταξύ Κίνας και ΗΠΑ θα μπορούσε να έχει σημαντικές επιπτώσεις για το παγκόσμιο εμπόριο (CitiBank, 2017b). Οι διπλωματικές ταλαντεύσεις έχουν μπερδέψει τους ειδικούς και πυροδοτούν αυξανόμενες εντάσεις σε μια ήδη νευρική Ανατολική Ασία, ενώ αυξάνονται οι φόβοι ότι οι ΗΠΑ δεν έχουν συγκεκριμένη μακροπρόθεσμη στρατηγική εξωτερική πολιτική (Thompson, 2016).

Οι εντάσεις στη Μέση Ανατολή αποτελούν «καζάνι που βράζει» και υπό προϋποθέσεις θα μπορούσαν να προκαλέσουν μια ευρύτερη σειρά γεωπολιτικών καταστάσεων στη Μέση Ανατολή. Βασικός λόγος της κρίσης στο Κατάρ είναι η επανευθυγράμμιση της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ με την Σαουδική Αραβία, με τις δύο πλευρές να έχουν βρει κοινό έδαφος στην αντίθεσή τους με την πολιτική του Ιράν (Ibish, 2017). Οι επιπτώσεις ωστόσο ξεπερνούν τα όρια του Κατάρ, καθώς η Μέση Ανατολή ενσωματώνεται ολοένα και περισσότερο στις Αναδυόμενες Αγορές μέσω της εμβάθυνσης των εμπορικών και οικονομικών δεσμών, ιδίως με τη Νοτιοανατολική Ασία. Αυτό αναβαθμίζει τη θέση της ως «σημαντική αγορά» για ασιατικά προϊόντα και υπηρεσίες, ιδιαίτερα στον τομέα των κατασκευών. Επιπλέον,

κάθε ενδεχόμενη εξέλιξη στη Μέση Ανατολή έχει άμεσες συνέπειες στις παγκόσμιες αγορές πετρελαίου και φυσικού αερίου (CitiBank, 2017c).

Μεσοπρόθεσμα, οι κίνδυνοι για τις προοπτικές ανάπτυξης αποδίδονται στα προβλήματα που κληροδότησαν οι πρόσφατες κρίσεις, στην ψήφο του Ηνωμένου Βασιλείου υπέρ της αποχώρησης από την Ευρωπαϊκή Ένωση, στις πιθανές διαταραχές του εμπορίου, στην ταχύτερη εφαρμογή μιας αυστηρής νομισματικής πολιτικής στις Ηνωμένες Πολιτείες που ενδεχομένως να έχει αρνητικές επιπτώσεις στις αναδυόμενες οικονομίες της αγοράς και στις πιθανές επιπτώσεις του υψηλού και αυξανόμενου χρέους της Κίνας (EC, 2017b). Η παραπάνω σύντομη ανάλυση των κύριων πολύ πρόσφατων διεθνών εξελίξεων ενθαρρύνουν νέες τάσεις οι οποίες με τη σειρά τους ενισχύουν φαινόμενα όπως πολιτικές προστατευτισμού (με συνέπειες στο παγκόσμιο εμπόριο) και φυγόκεντρες τάσεις στην Ε.Ε. (με αποτέλεσμα την έλλειψη συντονισμού στην αντιμετώπιση κρίσεων και την αποδυνάμωση των συλλογικών θεσμικών οργάνων) (ΤτΕ, 2017).

Όλα αυτά ενδεχομένως να οδηγήσουν σε μια νέα διεθνή κρίση, όπου στην περίπτωση αυτή η Ελλάδα που ήδη ταλαιπωρείται από την κρίση στο εσωτερικό της, θα επωμιστεί το βάρος των συνεπειών της πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων. *Δεδομένου ότι το διεθνές περιβάλλον είναι ιδιαίτερα σύνθετο, πολυδιάστατο και ασταθές, στην ανάλυση των προβλέψεων αποτελεί παράγοντα με υψηλή αβεβαιότητα.*

Πίνακας 4.5: Ορισμός επιπέδου Αβεβαιότητας του εξωτερικού περιβάλλοντος

Συνιστώσες Επιρροής	Στοιχεία που συντέλεσαν στον καθορισμό του βαθμού αβεβαιότητας	Επίπεδο Αβεβαιότητας
Αγορά Εργασίας και Ανεργία	Εξέλιξη της απασχόλησης Δείκτης Κύκλου Εργασιών στην Παροχή Καταλύματος και Εστίασης Μεταρρυθμίσεις της αγοράς εργασίας Αμοιβές εργαζομένων Working Poor Συνολική ανεργία Ανεργία νέων Μακροχρόνια ανεργία	H
Brain Drain	Εξέλιξη των εξωτερικών ροών ανθρώπινου κεφαλαίου Εξέλιξη ισοζυγίου φαινόμενης μετανάστευσης κατά φύλο και ηλικία (20-39 ετών) Υψηλή εξειδίκευση εξωτερικών μεταναστών Τάση επαναπατριsmού εξωτερικών μεταναστών	M

	Κοινωνική δυσπιστία	
Δημογραφικές εξελίξεις	<p>Χαμηλά επίπεδα γονιμότητας</p> <p>Μείωση αριθμού γυναικών 15-49 ετών</p> <p>Υψηλό προσδόκιμο ζωής</p> <p>Δημογραφική γήρανση</p> <p>Αύξηση γηρασμένου πληθυσμού</p> <p>Αύξηση υπέργηρου πληθυσμού</p> <p>Αρνητικό μεταναστευτικό ισοζύγιο</p> <p>Αρνητικό φυσικό ισοζύγιο</p> <p>Προβλέψεις ΟΟΣΑ, UNPP, EUROSTAT, Διανέσεις</p>	L
Ψηφιακή Ενσωμάτωση	<p>Εξέλιξη των ΤΠΕ</p> <p>Δείκτης Ψηφιακής Οικονομίας και Κοινωνίας (SEDI)</p> <p>Συνδετικότητα</p> <p>Περιορισμένη ευρυζωνική σύνδεση υψηλής ταχύτητας</p> <p>Υψηλή βασική ευρυζωνική κάλυψη αγροτικών περιοχών</p> <p>Εξειδίκευση ανθρώπινου κεφαλαίου στις ΤΠΕ</p> <p>Ψηφιοποίηση δημόσιων υπηρεσιών</p> <p>Ψηφιακές δεξιότητες</p> <p>Ιδιωτικές επενδύσεις για ΝGA</p>	M
Εξέλιξη της Οικονομίας	<p>Εξέλιξη της διεθνούς οικονομίας</p> <p>Μεταβολή εγχώριας παραγωγής</p> <p>Ρυθμός ανάπτυξης</p> <p>Κατανάλωση νοικοκυριών</p> <p>Εξέλιξη ιδιωτικών επενδύσεων</p> <p>Ανταγωνισμός</p> <p>Δημόσιο χρέος</p> <p>Πρωτογενές πλεόνασμα</p> <p>Πληθωρισμός</p> <p>Εμπορικό ισοζύγιο</p> <p>Κίνδυνος φτώχειας</p>	M
Νέο Μοντέλο Παραγωγής και Κατανάλωσης Διατροφικών Προϊόντων	<p>Προστασία περιβάλλοντος</p> <p>Υγιεινό πλαίσιο ζωής</p>	H

	<p>Προτιμήσεις καταναλωτών</p> <p>Αντιλήψεις καταναλωτών</p> <p>Τιμή- ποιότητα- προέλευση- ασφάλεια διατροφικών προϊόντων</p> <p>Αμφισβήτηση κλασικής εντατικής παραγωγής</p> <p>Μικρός- πολυτεμαχισμένος- διάσπαρτος κλήρος</p> <p>Ενσωμάτωση νέων και καινοτόμων τεχνολογιών</p> <p>Γεωργία Ακριβείας</p> <p>Ευκαιρίες απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα</p> <p>Μ.Ο. ηλικίας αγροτικού κόσμου</p> <p>Νέοι Αγρότες</p> <p>Αγροτικό εισόδημα</p> <p>Ελκυστικότητα γεωργικού επαγγέλματος</p> <p>Εκπαίδευση & κατάρτιση γεωργών και γεωπόνων</p> <p>Εφαρμογή ΚΑΠ</p>	
Πολιτική Σταθερότητα	<p>Έλλειμμα αντιπροσώπευσης (κόμματα, κοινοβούλιο, κυβέρνηση)</p> <p>Ποιότητα Θεσμών Διακυβέρνησης</p> <p>Αναποτελεσματικός δημόσιος τομέας</p> <p>Διαφθορά</p> <p>Γραφειοκρατία</p> <p>Αδιαφάνεια</p> <p>Ευνοιοκρατία</p> <p>Αναξιοκρατία</p> <p>Αμφισβήτηση σε Θεσμούς- Ηγεσίες – Συνδικαλιστικά Όργανα</p> <p>Χαμηλές προσδοκίες πολιτών</p> <p>Εκλογική Αποχή</p> <p>«Πολλή Αντιπροσώπευση – Λίγη Δημοκρατία»</p>	Η
Διεθνείς Σχέσεις	<p>Τρομοκρατία</p> <p>Προσφυγικό</p> <p>Προστασία Περιβάλλοντος</p> <p>Brexit</p> <p>Εκλογικές αναμετρήσεις σε Ευρώπη</p> <p>Γερμανία- σχηματισμός κυβέρνησης</p> <p>Αύξηση δυνάμεων ακραίου χώρου</p> <p>Καταλανική κρίση</p> <p>Εξωτερική Πολιτική των ΗΠΑ (Β. Κορέα, Κίνα,</p>	Η

	Σαουδική Αραβία) Μέση Ανατολή – Αναδυόμενη Αγορά	
--	---	--

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Η ανάλυση των συνιστωσών του εξωτερικού περιβάλλοντος σε συνδυασμό με τους κύριους ερμηνευτικούς παράγοντες της εγκατάστασης στην ελληνική ύπαιθρο απεικονίζονται στο πλέγμα σεναρίων (Σχήμα 4.8). Το πλέγμα σεναρίων αναπαριστά το βαθμό που θεωρεί ο ερευνητής ότι επηρεάζει κάθε κινητήριο δύναμη την εσωτερική μετανάστευση, σε σχέση με το βαθμό αβεβαιότητας της εξέλιξής της στο μεσοπρόθεσμο μέλλον.

Σχήμα 4.8: Ταξινόμηση συνιστωσών βάσει καθορισμού επιρροής-αβεβαιότητας

επιρροή	Εσωτερική Πληθυσμιακή Δυναμική Τουριστική Έλξη	Ψηφιακή Ενσωμάτωση	Αγορά Εργασίας και Ανεργία Οικονομία Νέο Μοντέλο Παραγωγής και Κατανάλωσης
	Γεωγραφική Απομόνωση	Brain-Drain	Προσφορά Δομών/Υπηρεσιών
	Πληθυσμιακές Εξελίξεις		Πολιτική Σταθερότητα Διεθνείς Σχέσεις
αβεβαιότητα			

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

4.5.4 Προοπτικές εγκατάστασης στην Ύπαιθρο στον ορίζοντα 2030

Η παρουσίαση της μεθοδολογίας ορίζει εκτενώς και με ακρίβεια τον τρόπο ανάπτυξης των σεναρίων. Πριν τη διασταύρωση των συνιστωσών που καθορίστηκαν από το πλέγμα σεναρίων, παρουσιάζονται οι επτά κινητήριες δυνάμεις της εγκατάστασης στην ύπαιθρο, η κάθε μια με τρεις εναλλακτικές υποθέσεις εξέλιξής τους στον χρονικό ορίζοντα 2030 (Πίνακας 4.6). Οι εναλλακτικές υποθέσεις απεικονίζουν τρεις πιθανές εκβάσεις των κινητήριων δυνάμεων της εγκατάστασης στην ύπαιθρο: η πρώτη υπόθεση απεικονίζει το δυσμενές σενάριο, η δεύτερη το μέτριο και η τρίτη τη βέλτιστη εξέλιξη στο διηνεκές της ανάλυσης. Όσον αφορά την προέλευση και τον τρόπο χρήσης των συνιστωσών ισχύουν τα εξής: οι τρεις πρώτες συνιστώσες αφορούν το εξωτερικό περιβάλλον, ενώ όσον αφορά τη συμμετοχή τους στα σενάρια συνίσταται να χρησιμοποιηθούν οι δύο από τις τρεις απαραίτητα. Η τέταρτη και πέμπτη συνιστώσα αφορούν τους ερμηνευτικούς παράγοντες ελκυστικότητας των 246 περιοχών της υπαίθρου και το μεθοδολογικό πλαίσιο προτείνει τη συμμετοχή τουλάχιστον μίας εκ των δύο στην ανάπτυξη ενός σεναρίου. Τέλος η έκτη και έβδομη συνιστώσα αφορούν το εξωτερικό περιβάλλον της ανάλυσης και η συμμετοχή τους στη διαμόρφωση των σεναρίων είναι προαιρετική.

Η πρώτη συνιστώσα που συμμετέχει δυναμικά στη δημιουργία των πιθανών μελλοντικών κόσμων είναι η εξέλιξη της ανεργίας και της αγοράς εργασίας. Πρόκειται για μια σύνθετη συνιστώσα που αποτελείται από δύο επιμέρους, εξίσου δυναμικά στοιχεία, άμεσα συσχετιζόμενα μεταξύ τους. Αυτό ουσιαστικά σημαίνει ότι η αύξηση της μιας επιφέρει μείωση της άλλης, κοινώς η μείωση της ανεργίας έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση των θέσεων εργασίας. Βάσει της ανάλυσης του εξωτερικού περιβάλλοντος προκύπτουν τρεις εναλλακτικές υποθέσεις για την πρώτη κινητήρια δύναμη (Πίνακας 4.6): (α) Διατήρηση επιπέδου ανεργίας και μείωση θέσεων εργασίας (β) Περιορισμένη πτωτική τάση ανεργίας & διατήρηση ποσοστού σε συγκριτικά υψηλά επίπεδα (γ) Προοδευτική μείωση ανεργίας και δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Η συλλογιστική των υποθέσεων προκύπτει από το γεγονός ότι όσο πιο έντονη είναι η ανεργία τόσο πιο πιθανό να ενθαρρύνεται η εσωτερική μετανάστευση. ***Η διατήρηση της ανεργίας αποτελεί μια άκρως αρνητική υπόθεση, που ωστόσο επιδρά θετικά στην αύξηση των ροών προς την ύπαιθρο.***

Εξετάζοντας τη κλαδική ανεργία οι οικονομικές δραστηριότητες που πλήττονται ιδιαίτερα αφορούν τον τριτογενή και δευτερογενή τομέα. Οι δυναμικοί κλάδοι κατά τη διάρκεια της κρίσης οι οποίοι συμβάλλουν στην ενίσχυση της απασχόλησης σχετίζονται με τον τουρισμό και με την απασχόληση στον πρωτογενή τομέα. Επίσης, παρ' όλη την κάμψη της οικοδομικής δραστηριότητας, ο κλάδος των κατασκευών εξακολουθεί να έχει σημαντική θετική συμβολή στην εξέλιξη της απασχόλησης αναδεικνύοντας χωρικά πρότυπα συγκέντρωσης ιδίως σε νησιωτικές και παραδοσιακές ορεινές περιοχές (Anastasiou and Manika, 2017). Τέλος, τα νησιά διατηρούν το προνομιακό πλεονέκτημα της χαμηλότερης ανεργίας.

Η δεύτερη συνιστώσα αφορά την εξέλιξη της οικονομίας. Όπως προαναφέρθηκε, μέσα από μια ενδελεχή επισκόπηση της βιβλιογραφίας η ελληνική οικονομία έχει εισέλθει σε μια τροχιά εξόδου από την βαθιά ύφεση, ωστόσο κινείται με βραδείς ρυθμούς. Τα τρία πιθανά σενάρια εξέλιξης της οικονομίας στον ορίζοντα 2030 είναι (α) Σταθερότητα στα σημερινά επίπεδα (β) Περιορισμένη και αργή ανάκαμψη (γ) Έντονη και ταχεία ανάκαμψη (Πίνακας 4.6).

Η τρίτη κινητήρια δύναμη ενσωματώνει τις Συμπεριφορές και Αντιλήψεις παραγωγής και κατανάλωσης διατροφικών προϊόντων. Πρόκειται για μια συνιστώσα που αφορά τόσο τους παραγωγούς όσο και τους καταναλωτές. Είναι ιδιαίτερα σημαντική η στροφή των Ελλήνων σε νέες αντιλήψεις κατανάλωσης διατροφικών προϊόντων αλλά και εφαρμογής νέων πρακτικών στον πρωτογενή τομέα με σκοπό την ανάπτυξη μιας πιο αποτελεσματικής και καινοτομικής γεωργίας. Ωστόσο όπως προαναφέρθηκε είναι ιδιαίτερα υψηλή η αβεβαιότητα καθώς η Ελλάδα αυτή τη στιγμή βρίσκεται σε ένα αρκετά πρώιμο στάδιο όσον αφορά αυτή την κατεύθυνση. Τα σενάρια που προκύπτουν είναι (α) Μη εφαρμογή νέων πρακτικών & μη ουσιαστικές αλλαγές συμπεριφοράς των καταναλωτών (β) Περιορισμένη εφαρμογή νέων πρακτικών & σταδιακή αλλαγή συμπεριφοράς των καταναλωτών (γ) Σημαντική στροφή προς νέες παραγωγικές διαδικασίες & πρότυπα κατανάλωσης (Πίνακας 4.6).

Οι επόμενες δύο κινητήριες δυνάμεις δεν αφορούν το εξωτερικό περιβάλλον ανάλυσης, αλλά αποτελούν ερμηνευτικούς παράγοντες ελκυστικότητας της υπαίθρου κατά την ανάλυση της εσωτερικής μετανάστευσης τα έτη 2001-2010. Η εσωτερική πληθυσμιακή δυναμική και η τουριστική έλξη αποτελούν δύο από τις σημαντικότερες συνιστώσες ελκυστικότητας της υπαίθρου, όπως ανέδειξε η ανάλυση στο Κεφάλαιο 3. Και οι δύο συνιστώσες αφορούν αποκλειστικά τις 246 δημοτικές ενότητες που σύμφωνα με την ανάλυση παρουσίασαν αυξημένες εισροές αστικού πληθυσμού.

Η εσωτερική πληθυσμιακή δυναμική συγκεκριμένα, απεικονίζει τη δυναμικότητα αυτών των περιοχών της υπαίθρου, καθώς δεν πρόκειται για γηρασμένες περιοχές, αλλά για περιοχές με αυξημένο νεανικό πληθυσμό. Επομένως το αρνητικό σενάριο σε μια περιοχή με νέο πληθυσμό θα ήταν η αναστροφή αυτής της τάσης, το μέτριο σενάριο τη στασιμότητα στα ίδια επίπεδα και το βέλτιστο σενάριο την ανθεκτικότητα της υπάρχουσας πληθυσμιακής δυναμικής. Όσον αφορά την τουριστική έλξη, είναι γνωστό εκ των προτέρων ότι κάποιες από τις 246 δημοτικές ενότητες αποτελούν αμιγώς τουριστικούς προορισμούς (όπως τα νησιά) και ο κύριος κλάδος οικονομικής δραστηριότητας είναι ο τουριστικός. Οι τρεις υποθέσεις με αύξουσα σειρά προόδου είναι (α) Ήπια αύξηση τουριστικής δραστηριότητας (β) Μεσαία αύξηση (γ) Έντονη αύξηση (Πίνακας 4.6).

Οι δύο τελευταίες κινητήριες δυνάμεις είναι προαιρετικές στην ανάπτυξη των μελλοντικών σεναρίων, όμως η συμβολή τους είναι καθοριστική τόσο στην πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση όσο και στην καλύτερη κατανόηση αλλά και στην πληρέστερη ερμηνεία των προοπτικών εγκατάστασης των Ελλήνων στην Ύπαιθρο. Η προσφορά δομών και υπηρεσιών αποτελεί ερμηνευτική συνιστώσα της εγκατάστασης στις 246 περιοχές της υπαίθρου. Οι πιθανές υποθέσεις εξέλιξης είναι (α) Παύση

λειτουργίας ορισμένων δομών (β) Διατήρηση υπαρχουσών δομών (γ) Δημιουργία νέων δομών, στο πλαίσιο μιας περιφερειακής πολιτικής καταπολέμησης των χωρο-εδαφικών ανισοτήτων (Böhme et al., 2011). Τέλος, η συνιστώσα της ψηφιακής ενσωμάτωσης πλαισιώνει τη σκοπιά του εξωτερικού περιβάλλοντος. Δεδομένου ότι η Ελλάδα ψηφιακά βρίσκεται σε υστέρηση οι πιθανές εξελίξεις είναι (α) Διατήρηση υστέρησης (β) Προοδευτική ψηφιακή ανάπτυξη (γ) Εντατικοποίηση ρυθμών ψηφιακής ανάπτυξης.

Πίνακας 4.6: Εναλλακτικές υποθέσεις εξέλιξης των κινητήριων δυνάμεων της εγκατάστασης στην Ύπαιθρο

	ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ		
	ΥΠΟΘΕΣΗ 1	ΥΠΟΘΕΣΗ 2	ΥΠΟΘΕΣΗ 3
Αγορά Εργασίας και Ανεργία	Διατήρηση επιπέδου ανεργίας και μείωση θέσεων εργασίας	Περιορισμένη πτωτική τάση & διατήρηση ποσοστού σε συγκριτικά υψηλά επίπεδα	Προοδευτική μείωση ανεργίας και δημιουργία νέων θέσεων εργασίας
Εξέλιξη της Οικονομίας	Σταθερότητα στα σημερινά επίπεδα	Περιορισμένη και αργή ανάκαμψη	Έντονη και ταχεία ανάκαμψη
Συμπεριφορές και αντιλήψεις παραγωγής και κατανάλωσης διατροφικών προϊόντων	Μη εφαρμογή νέων πρακτικών & μη ουσιαστικές αλλαγές συμπεριφοράς των καταναλωτών	Περιορισμένη εφαρμογή νέων πρακτικών & σταδιακή αλλαγή συμπεριφοράς των καταναλωτών	Σημαντική στροφή προς νέες παραγωγικές διαδικασίες & πρότυπα κατανάλωσης
Εσωτερική Πληθυσμιακή Δυναμική	Αναστροφή	Στασιμότητα	Ανθεκτικότητα
Τουριστική Έλξη	Ήπια αύξηση τουριστικής δραστηριότητας	Μεσαία αύξηση τουριστικής δραστηριότητας	Έντονη αύξηση τουριστικής δραστηριότητας
Προσφορά Δομών/Υπηρεσιών	Παύση λειτουργίας ορισμένων δομών	Διατήρηση υπαρχουσών δομών	Δημιουργία νέων δομών
Ψηφιακή Ενσωμάτωση	Διατήρηση υστέρησης	Προοδευτική ψηφιακή ανάπτυξη	Εντατικοποίηση ρυθμών ψηφιακής ανάπτυξης

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

Δημιουργήθηκαν τα πέντε πιθανά σενάρια των προοπτικών εγκατάστασης στην ύπαιθρο σε συνθήκες οικονομικής κρίσης, όπως προκύπτουν από τη διασταύρωση των εναλλακτικών υποθέσεων. Θεωρητικά, υπάρχουν $7^3 = 343$ πιθανοί συνδυασμοί υποθέσεων. Όμως πολλοί από τους συνδυασμούς δεν έχουν καμία λογική ερμηνεία. Σε ποιο βαθμό ο συνδυασμός «Διατήρηση επιπέδου ανεργίας» μπορεί να συμβαδίζει με μια «έντονη και ταχεία ανάκαμψη» στην οικονομία;

Κατά συνέπεια εξετάστηκαν οι πιο ορθολογικοί συνδυασμοί προκειμένου να διαμορφωθούν πέντε κύρια σενάρια όπου οπωσδήποτε το πρώτο αποτελεί το πολύ δυσμενές και το πέμπτο το σχεδόν ιδανικό. Ο τίτλος κάθε σεναρίου συνοψίζει την ουσία του «κόσμου» και ακολούθως γίνεται η περιγραφή των δυνάμεων που τον συνέστησαν. Βλέποντας μια σειρά πιθανών κόσμων, η λήψη των αποφάσεων θα πραγματοποιείται ορθολογικότερα, ενώ παράλληλα μια στρατηγική βασισμένη σε αυτές τις γνώσεις και πληροφορίες θα είναι πιο πιθανό να επιτύχει.

Σενάριο 1: Ανακοπή της τάσης εγκατάστασης στην Ύπαιθρο και τάσεις Αστικοποίησης

	ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ		
	ΥΠΟΘΕΣΗ 1	ΥΠΟΘΕΣΗ 2	ΥΠΟΘΕΣΗ 3
Αγορά Εργασίας και Ανεργία	Διατήρηση επιπέδου ανεργίας και μείωση θέσεων εργασίας	Περιορισμένη πτωτική τάση & διατήρηση ποσοστού σε συγκριτικά υψηλά επίπεδα	Προοδευτική μείωση ανεργίας και δημιουργία νέων θέσεων εργασίας
Εξέλιξη της Οικονομίας	Σταθερότητα στα σημερινά επίπεδα	Περιορισμένη και αργή ανάκαμψη	Έντονη και ταχεία ανάκαμψη
Συμπεριφορές και αντιλήψεις παραγωγής και κατανάλωσης διατροφικών προϊόντων	Μη εφαρμογή νέων πρακτικών & μη ουσιαστικές αλλαγές συμπεριφοράς των καταναλωτών	Περιορισμένη εφαρμογή νέων πρακτικών & σταδιακή αλλαγή συμπεριφοράς των καταναλωτών	Σημαντική στροφή προς νέες παραγωγικές διαδικασίες & πρότυπα κατανάλωσης
Εσωτερική Πληθυσμιακή Δυναμική	Αναστροφή	Στασιμότητα	Ανθεκτικότητα
Τουριστική Έλξη	Ήπια αύξηση τουριστικής δραστηριότητας	Μεσαία αύξηση τουριστικής δραστηριότητας	Έντονη αύξηση τουριστικής δραστηριότητας
Προσφορά Δομών/Υπηρεσιών	Παύση λειτουργίας ορισμένων δομών	Διατήρηση υπαρχουσών δομών	Δημιουργία νέων δομών
Ψηφιακή Ενσωμάτωση	Διατήρηση υστέρησης	Προοδευτική ψηφιακή ανάπτυξη	Εντατικοποίηση ρυθμών ψηφιακής ανάπτυξης

Το εξαιρετικά δυσμενές Σενάριο 1 περιλαμβάνει υποθέσεις οι οποίες, συγκεντρωτικά, όχι μόνο ανακόπτουν την τάση εγκατάστασης των Ελλήνων από τον αστικό χώρο στην ύπαιθρο, αλλά αντιθέτως ευνοούν την αστικοποίηση. Παρουσιάζονται αποχρώσεις ενδείξεις ότι θα ανακοπεί η τάση εγκατάστασης πληθυσμού στην ύπαιθρο δεδομένου ότι η διασταύρωση των υποθέσεων κάνει πρόσφορο το έδαφος για συγκέντρωση του πληθυσμού στον αστικό χώρο.

Η Ελλάδα έχει απομακρυνθεί από το οικονομικό ναδίρ, ωστόσο αυτό δεν είναι ακόμα αντιληπτό σε μικροοικονομικό επίπεδο. Η διατήρηση της ανεργίας *ceteris paribus* αναμοχλεύει την κινητικότητα στο εσωτερικό της χώρας. Μια πιθανή προοδευτική μείωση της ανεργίας και η δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης, σε συνδυασμό με τις υπόλοιπες συνιστώσες, ενθαρρύνει μια μερίδα του πληθυσμού της υπαίθρου να εγκατασταθεί στον αστικό χώρο, ενώ αντιθέτως αποθαρρύνει τους κατοίκους των αστικών κέντρων να μεταναστεύσουν στην ύπαιθρο.

Η θέση αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι διατηρείται η ισχύουσα αρνητική αντίληψη γύρω από τον αγροτικό κλάδο. Παράλληλα, το κλασικό μοντέλο της ελληνικής παραδοσιακής γεωργίας συνεχίζει να διατηρεί τη δυναμική του με αποτέλεσμα την μη εφαρμογή νέων μεθόδων και πρακτικών. Κατά συνέπεια, οι νέοι άνθρωποι που έχουν την ικανότητα και την τεχνογνωσία να αναζωογονήσουν την ελληνική γεωργία και να προάγουν τη γεωργική τους εκμετάλλευση αποτρέπονται, αποθαρρύνονται και βρίσκουν διέξοδο στην αναζήτηση ευκαιριών απασχόλησης στον αστικό χώρο, όπου παρουσιάζονται περισσότερες δυνατότητες. Παρόλη λοιπόν τη σημαντική θέση της γεωργίας τόσο στην παραγωγή τροφίμων όσο και στη απασχόληση, οι νέοι άνθρωποι δεν θεωρούν το γεωργικό επάγγελμα ελκυστικό, με αποτέλεσμα ο αριθμός των γεωργών να μειώνεται διαρκώς και η ύπαιθρος να ερημώνεται πληθυσμιακά.

Η ελληνική ύπαιθρος επιπλέον, χαρακτηρίζεται από μια σχετική ανεπάρκεια όσον αφορά τις υποδομές και τις υπηρεσίες κάλυψης βασικών αναγκών των κατοίκων (όπως αστυνομικά τμήματα και κέντρα υγείας), ενώ παράλληλα οι δημοτικές ενότητες είναι απομονωμένες και ψηφιακά, με αποτέλεσμα τόσο την κοινωνική όσο και την επαγγελματική εσωστρέφεια των κατοίκων των δημοτικών ενότητων της υπαίθρου.

Εξίσου ιδιαίτερης βαρύτητας συνιστώσα είναι και η εσωτερική πληθυσμιακή δυναμική των περιοχών της υπαίθρου. Η αναστροφή της σχετικής δυναμικότητας ορισμένων περιοχών της υπαίθρου -που μπορεί να οφείλεται σε συνταξιοδοτήσεις, στη μείωση του αριθμού των γεννήσεων ή στις αρνητικές εισροές νέων ατόμων και νοικοκυριών- δημιουργούν συνθήκες ερήμωσης της υπαίθρου. Σε συνδυασμό με την έλλειψη ευκαιριών απασχόλησης και ανάπτυξης της κοινωνικής τους ταυτότητας, τα νέα άτομα εγκαταλείπουν την ύπαιθρο και επιλέγουν ως νέο προορισμό κάποιο αστικό κέντρο ώστε να συγχρωτιστούν με άτομα που κυμαίνονται στο ίδιο μήκος κύματος και να αναζητήσουν καλύτερες προοπτικές διαβίωσης.

Η επίδραση των συνιστωσών στην τάση αστικοποίησης των νέων ατόμων της υπαίθρου είναι τόσο έντονη, που ανεξάρτητα της πορείας της τουριστικής έλξης ή ανακοπή της εξέλιξης αυτής είναι αναπόφευκτη.

Σενάριο 2: Η ελληνική Ύπαιθρος γηράσκει και ελκύει τους ηλικιωμένους

	ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ		
	ΥΠΟΘΕΣΗ 1	ΥΠΟΘΕΣΗ 2	ΥΠΟΘΕΣΗ 3
Αγορά Εργασίας και Ανεργία	Διατήρηση επιπέδου ανεργίας και μείωση θέσεων εργασίας	Περιορισμένη πτωτική τάση & διατήρηση ποσοστού σε συγκριτικά υψηλά επίπεδα	Προοδευτική μείωση ανεργίας και δημιουργία νέων θέσεων εργασίας
Εξέλιξη της Οικονομίας	Σταθερότητα στα σημερινά επίπεδα	Περιορισμένη και αργή ανάκαμψη	Έντονη και ταχεία ανάκαμψη
Συμπεριφορές και αντίληψεις παραγωγής και κατανάλωσης διατροφικών προϊόντων	Μη εφαρμογή νέων πρακτικών & μη ουσιαστικές αλλαγές συμπεριφοράς των καταναλωτών	Περιορισμένη εφαρμογή νέων πρακτικών & σταδιακή αλλαγή συμπεριφοράς των καταναλωτών	Σημαντική στροφή προς νέες παραγωγικές διαδικασίες & πρότυπα κατανάλωσης
Εσωτερική Πληθυσμιακή Δυναμική	Αναστροφή	Στασιμότητα	Ανθεκτικότητα
Τουριστική Έλξη	Ήπια αύξηση τουριστικής δραστηριότητας	Μεσαία αύξηση τουριστικής δραστηριότητας	Έντονη αύξηση τουριστικής δραστηριότητας
Προσφορά Δομών/Υπηρεσιών	Παύση λειτουργίας ορισμένων δομών	Διατήρηση υπαρχουσών δομών	Δημιουργία νέων δομών
Ψηφιακή Ενσωμάτωση	Διατήρηση υστέρησης	Προοδευτική ψηφιακή ανάπτυξη	Εντατικοποίηση ρυθμών ψηφιακής ανάπτυξης

Ο κόσμος που συνθέτει το σενάριο 2 ικανοποιεί τις συνθήκες εγκατάστασης του γηρασμένου πληθυσμού από τον αστικό χώρο στην ύπαιθρο. Κατά συνέπεια δημιουργεί προϋποθέσεις που είτε ωθούν τα νέα άτομα της υπαίθρου στα αστικά κέντρα ή δεν ελκύουν νέα άτομα από τα αστικά κέντρα στην ύπαιθρο.

Η περιορισμένη πτωτική τάση της ανεργίας και η σταθεροποίηση της οικονομίας στα σημερινά ευμετάβλητα επίπεδα δημιουργούν συνθήκες μη βελτίωσης της αγοράς εργασίας. Υπό αυτή την οπτική η ελληνική ύπαιθρος συνεχίζει να πάσχει και η

πιθανή λύση στο εργασιακό αδιέξοδο των νέων ατόμων είναι η εγκατάσταση στα αστικά κέντρα.

Η εντατικοποίηση της γήρανσης, άρα η σημαντική αύξηση των συνταξιούχων παίζει καθοριστικό ρόλο, δεδομένου ότι η διερευνητική ανάλυση τους ανέδειξε ως μια ομάδα ιδιαίτερα σημαντική στη μέτρηση της έντασης της εγκατάστασης στην ύπαιθρο. Η εσωτερική πληθυσμιακή δυναμική των 246 δημοτικών ενοτήτων σύμφωνα με το σενάριο θα αναστραφεί, γεγονός που σημαίνει ότι ο πληθυσμός των περιοχών αυτών θα γηράσκει χωρίς να ανανεώνεται. Είναι επομένως γνωστό ότι ένα μεγάλο κομμάτι της εγκατάστασης στην ύπαιθρο παρακινείται από την ομάδα των συνταξιούχων, ενώ οι περιοχές που γηράσκουν πληθυσμιακά, τείνουν να ελκύουν τη γήρανση.

Στο βαθμό που το σενάριο δείχνει να αποδυναμώνεται πληθυσμιακά η ύπαιθρος, επηρεάζεται η μετανάστευση των συνταξιούχων και του γηρασμένου πληθυσμού γενικότερα. Η συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα στην πλειοψηφία της έχει την εξής ιδιαιτερότητα: στο πλαίσιο της συνταξιοδότησης, δεν την αφορά η οικονομική δραστηριότητα μιας περιοχής, εφόσον η διαβίωσή της δεν εξαρτάται από αυτό. Επιπλέον οι συνταξιούχοι δεν αλλάζουν εύκολα τις συνήθειες κατανάλωσης, επομένως δε λαμβάνεται υπόψη η συνιστώσα του αγροτικού χώρου καθώς οι συνταξιούχοι δε συμμετέχουν δραστικά σε αυτήν ούτε ως παραγωγοί αλλά ούτε ως καταναλωτές.

Οι περιοχές της υπαίθρου που περιγράφει το σενάριο δεν είναι νησιωτικές ή παράκτιες αλλά ορεινές, με ένα σχετικό επίπεδο τουρισμού. Στην Ελλάδα παρατηρείται μια τάση αγροτουρισμού και ειδικά ορεινού-εναλλακτικού τουρισμού, που όμως δεν μπορεί εκ των προτέρων να θεωρηθεί ότι θα παρουσιάσει άνθιση ή θα μειωθεί τα επόμενα χρόνια. Μεταξύ των 246 δημοτικών ενοτήτων της υπαίθρου υπάρχουν αρκετές περιοχές που παρουσιάζουν μια ελκυστικότητα γηρασμένου πληθυσμού για μόνιμη εγκατάσταση, η οποία όντως δε μπορεί να συμβάλλει σε σημαντικό βαθμό στην ανάπτυξη τουριστικών δραστηριοτήτων. Το γεγονός αυτό συνάδει απόλυτα με την πληθυσμιακή αποδυνάμωση και κατ' επέκταση τον περιορισμό των οικονομικών δραστηριοτήτων.

Η διατήρηση της κακής ψηφιακής ενσωμάτωσης δεν αποτελεί φαινόμενο που επηρεάζει την επιλογή μεταναστευτικού προορισμού των ηλικιωμένων σε αντίθεση με τους νέους, ωστόσο η διατήρηση των υπαρχουσών δομών και υπηρεσιών αποτελεί σημαντικό πλεονέκτημα, καθώς τους παρέχει μια σχετική ενίσχυση-σταθερότητα όσον αφορά την υγεία και την ασφάλειά τους.

Σενάριο 3: Διατήρηση σημερινής τάσης εγκατάστασης στην Ύπαιθρο

	ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ		
	ΥΠΟΘΕΣΗ 1	ΥΠΟΘΕΣΗ 2	ΥΠΟΘΕΣΗ 3
Αγορά Εργασίας και Ανεργία	Διατήρηση επιπέδου ανεργίας και μείωση θέσεων εργασίας	Περιορισμένη πτωτική τάση & διατήρηση ποσοστού σε συγκριτικά υψηλά επίπεδα	Προοδευτική μείωση ανεργίας και δημιουργία νέων θέσεων εργασίας
Εξέλιξη της Οικονομίας	Σταθερότητα στα σημερινά επίπεδα	Περιορισμένη και αργή ανάκαμψη	Έντονη και ταχεία ανάκαμψη
Συμπεριφορές και αντιλήψεις παραγωγής και κατανάλωσης διατροφικών προϊόντων	Μη εφαρμογή νέων πρακτικών & μη ουσιαστικές αλλαγές συμπεριφοράς των καταναλωτών	Περιορισμένη εφαρμογή νέων πρακτικών & σταδιακή αλλαγή συμπεριφοράς των καταναλωτών	Σημαντική στροφή προς νέες παραγωγικές διαδικασίες & πρότυπα κατανάλωσης
Εσωτερική Πληθυσμιακή Δυναμική	Αναστροφή	Στασιμότητα	Ανθεκτικότητα
Τουριστική Έλξη	Ήπια αύξηση τουριστικής δραστηριότητας	Μεσαία αύξηση τουριστικής δραστηριότητας	Έντονη αύξηση τουριστικής δραστηριότητας
Προσφορά Δομών/Υπηρεσιών	Παύση λειτουργίας ορισμένων δομών	Διατήρηση υπαρχουσών δομών	Δημιουργία νέων δομών
Ψηφιακή Ενσωμάτωση	Διατήρηση υστέρησης	Προοδευτική ψηφιακή ανάπτυξη	Εντατικοποίηση ρυθμών ψηφιακής ανάπτυξης

Το σενάριο 3 απεικονίζει σε κάποιο βαθμό τη σημερινή πραγματικότητα στην Ελλάδα. Η εγκατάσταση στην ύπαιθρο έως το 2030 αναμένεται να εξελιχθεί διατηρώντας την ίδια ένταση με αυτή της τελευταίας απογραφής. Συνεχίζει το φαινόμενο χωρίς να υπάρχει μια πάγια αρνητική ανάκαμψη ούτε όμως μια εντατικοποίηση του φαινομένου. Πρόκειται ουσιαστικά για το «status quo» του τί προσφέρουν οι περιοχές της υπαίθρου. Οι προϋποθέσεις, βάσει σεναρίου, δεν είναι δόκιμες για την εσωτερική μετακίνηση του πληθυσμού στον μη αστικό χώρο. Ωστόσο υπάρχουν αποχρώσεις ενδείξεις ότι η μερίδα των ατόμων που πλήττεται σε υψηλό

βαθμό από την γενικότερη κατάσταση της κρίσης, αντιλαμβάνεται την προοπτική στροφής στην απασχόληση αλλά και στον τύπο ζωής συνολικά.

Οι συνθήκες που ευνοούν αυτή την μετακίνηση είναι κυρίως η περιορισμένη αλλά αργή πτωτική τάση της ανεργίας και η διατήρηση του ποσοστού της σε συγκριτικά υψηλά επίπεδα, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως. Η περιορισμένη αλλά δεδομένη ωστόσο ανάκαμψη της οικονομίας, δημιουργεί προοπτικές απασχόλησης στην ύπαιθρο. Συγκεκριμένα, επιστρέφουν όσοι πλήττονται από την ανεργία στα αστικά κέντρα και τις περιορισμένες θέσεις απασχόλησης, δεδομένου ότι διαθέτουν αγροτική γη προς εκμετάλλευση στην ύπαιθρο.

Αυτό είναι και το σημαντικότερο κίνητρο της εγκατάστασης στον μη αστικό χώρο, εφόσον οι συνθήκες που επικρατούν στην ύπαιθρο, βάσει σεναρίου πάντα, δεν είναι επαρκείς να δικαιολογήσουν με διαφορετικό σκεπτικό, μια τέτοια μετακίνηση. Συγκεκριμένα η ιδιοκτησία αγροτικής γης, σε συνδυασμό με τη γνώση και την εξειδίκευση των νέων ατόμων στο συγκεκριμένο πεδίο και την εφαρμογή νέων καινοτομικών πρακτικών προσφέρουν σημαντική ευκαιρία ανανέωσης και ανάπτυξης του αγροτικού κλάδου και κατά συνέπεια περαιτέρω αύξηση της απασχόλησης.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί πως η ανάπτυξη μιας τέτοιας αλλαγής στον πρωτογενή τομέα οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην ήδη υπάρχουσα πληθυσμιακή ανθεκτικότητα των περιοχών αυτών.

Όσον αφορά τη συνιστώσα της ψηφιακής ενσωμάτωσης, η επιμήκυνση της υστέρησης αποτελεί τροχοπέδη στην λήψη της μεταναστευτικής απόφασης ιδιαίτερα των νέων ατόμων και νοικοκυριών, εφόσον οι νέες τεχνολογίες καθίστανται σε σημαντικό βαθμό αναγκαίες στην καθημερινότητά τους. Το μειονέκτημα αυτό αντισταθμίζεται ιδιαίτερα από τη διατήρηση της λειτουργίας των υπαρχουσών δομών και υπηρεσιών, γεγονός που προσφέρει ασφάλεια και καθησυχάζει κυρίως τις οικογένειες με ανήλικα τέκνα.

Συμπερασματικά, η κρίση επέτρεψε στον κλάδο της γεωργίας να σημειώσει μια σχετική αναπτυξιακή πορεία, ή τουλάχιστον ανάκαμψη. Φαίνεται πως η εγκατάσταση νέου πληθυσμού στην ύπαιθρο λόγω της οικονομικής κρίσης, βοήθησε στην επιχειρηματικότητα και στη λειτουργία του τομέα αυτού. Παράλληλα, συνέβαλε στη δημιουργία των προϋποθέσεων για την ανάπτυξη μιας πιο αποτελεσματικής και καινοτομικής γεωργίας που θα μπορούσε σε επόμενη φάση να συμβάλλει στην εγκατάσταση κι άλλων νέων, όμως υπό την προϋπόθεση ότι βελτιώνονται οι υποδομές και η εξέλιξη της τεχνολογίας.

Σενάριο 4: Εντατικοποίηση εγκατάστασης στην Ύπαιθρο

	ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ		
	ΥΠΟΘΕΣΗ 1	ΥΠΟΘΕΣΗ 2	ΥΠΟΘΕΣΗ 3
Αγορά Εργασίας και Ανεργία	Διατήρηση επιπέδου ανεργίας και μείωση θέσεων εργασίας	Περιορισμένη πτωτική τάση & διατήρηση ποσοστού σε συγκριτικά υψηλά επίπεδα	Προοδευτική μείωση ανεργίας και δημιουργία νέων θέσεων εργασίας
Εξέλιξη της Οικονομίας	Σταθερότητα στα σημερινά επίπεδα	Περιορισμένη και αργή ανάκαμψη	Έντονη και ταχεία ανάκαμψη
Συμπεριφορές και αντίληψεις παραγωγής και κατανάλωσης διατροφικών προϊόντων	Μη εφαρμογή νέων πρακτικών & μη ουσιαστικές αλλαγές συμπεριφοράς των καταναλωτών	Περιορισμένη εφαρμογή νέων πρακτικών & σταδιακή αλλαγή συμπεριφοράς των καταναλωτών	Σημαντική στροφή προς νέες παραγωγικές διαδικασίες & πρότυπα κατανάλωσης
Εσωτερική Πληθυσμιακή Δυναμική	Αναστροφή	Στασιμότητα	Ανθεκτικότητα
Τουριστική Έλξη	Ήπια αύξηση τουριστικής δραστηριότητας	Μεσαία αύξηση τουριστικής δραστηριότητας	Έντονη αύξηση τουριστικής δραστηριότητας
Προσφορά Δομών/Υπηρεσιών	Παύση λειτουργίας ορισμένων δομών	Διατήρηση υπαρχουσών δομών	Δημιουργία νέων δομών
Ψηφιακή Ενσωμάτωση	Διατήρηση υστέρησης	Προοδευτική ψηφιακή ανάπτυξη	Εντατικοποίηση ρυθμών ψηφιακής ανάπτυξης

Το σενάριο 4 αναδεικνύει τις προϋποθέσεις ώστε να εντατικοποιηθεί η εγκατάσταση πληθυσμού από τον αστικό χώρο στην ύπαιθρο, δεδομένου ότι η οικονομία και η αγορά εργασίας έως το 2030 θα κυμαίνονται στα ίδια επίπεδα με τα σημερινά. Ουσιαστικά πρόκειται για ένα αρνητικό σενάριο όσον αφορά το γενικότερο οικονομικό κλίμα της Ελλάδας, που ωστόσο δημιουργεί τις συνθήκες αναζωογόνησης περιοχών εκτός του αστικού χώρου.

Το συγκεκριμένο σενάριο αφήνει σαφείς υπόνοιες ότι υπάρχουν ομάδες πληθυσμού που επιλέγουν την εγκατάσταση στον ύπαιθρο χώρο ως αλλαγή στάσης ζωής και

αναζήτησης ποιοτικότερων συνθηκών διαβίωσης κοντά στη φύση και μακριά από τα αστικά κέντρα. Η συγκεκριμένη ερμηνεία αποδίδεται στη σχετική πτωτική τάση της ανεργίας. Παρά τα έως και σήμερα υψηλά επίπεδα έχει αρχίσει ένα κλίμα αντιστροφής αυτής της τάσης (με χαμηλούς ωστόσο ρυθμούς) και κατά συνέπεια η συγκρατημένη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης. Το γεγονός ότι ειδικά οι νέοι εγκαταλείπουν την προσπάθεια αναζήτησης απασχόλησης σε κάποιο αστικό κέντρο, ειδικά υπό την αυξημένη πιθανότητα επιτυχίας, με κίνητρο την ενασχόλησή τους σε δραστηριότητες που μπορούν να αναπτυχθούν στην ύπαιθρο ενισχύει την πεποίθηση της ουσιαστικής αλλαγής νοοτροπίας και τρόπου ζωής. Στον αντίποδα υπάρχει και η κλασική μερίδα νέων ατόμων που παρά το βελτιωμένο επίπεδο της αγοράς εργασίας δυσκολεύονται να ενταχθούν στον εργασιακό στίβο, δεδομένου ότι η τάση της ανεργίας διατηρείται σε συγκριτικά υψηλά επίπεδα. Οι δυσκολίες ένταξης των νέων στην αγορά εργασίας επηρεάζουν εξίσου την εσωτερική μετανάστευση. Η ύπαιθρος για κάποιους Έλληνες παρουσιάζεται ως μια εναλλακτική λύση στην αντιμετώπιση της κρίσης.

Πέραν του οικονομικού πλαισίου οι συνθήκες για εγκατάσταση πληθυσμού στην ύπαιθρο είναι δόκιμες, εφόσον δημιουργούνται προϋποθέσεις για απασχόληση ειδικά στον τουριστικό αλλά και στον πρωτογενή τομέα, δηλαδή τους δύο κινητήριους πυλώνες του οικονομικού ιστού της υπαίθρου.

Από μια διαφορετική οπτική, θα μπορούσε να ειπωθεί πως η εντατικοποίηση που προβλέπει το Σενάριο 4, βασίζεται στο τί μπορεί να προσφέρει η ύπαιθρος, ήτοι στην πολύπλευρη δυναμική του προορισμού εγκατάστασης. Η παράλληλη και συμπληρωματική ανάπτυξη των κλάδων του τουρισμού και της γεωργίας ενισχύει την εντατικοποίηση της εγκατάστασης σε περιοχές που έχουν ουσιαστικά τη δυνατότητα να προσφέρουν δραστηριότητες και να καλύψουν τις ανάγκες όχι μόνο του γερασμένου πληθυσμού αλλά και τις απαιτήσεις των πιο νέων.

Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στη λήψη της μεταναστευτικής απόφασης παίζει η συνιστώσα της προοδευτικής ψηφιακής ενσωμάτωσης. Είναι οι περιοχές που μπορούν να συνδυάσουν και να προσφέρουν εναλλακτικές μορφές απασχόλησης και να ακολουθούν τις νέες τάσεις στη γεωργία. Επομένως έχουν και ένα σχετικά νεαρό δυναμικό και μπορούν να ελκύσουν άτομα σε ηλικία απασχόλησης. Αυτό σημαίνει ότι μπορούν να αναπτυχθούν πέρα από την κοινωνική δικτύωση και άλλου είδους επιχειρηματικές δραστηριότητες αλλά και ψηφιακές υπηρεσίες.

Η εντατικοποίηση της εγκατάστασης στην ύπαιθρο τελικά βασίζεται σε ένα σχετικά δυναμικό τρίπτυχο: δυσπιστία των νέων ως προς τις δυνατότητες να βρουν εργασία στα αστικά κέντρα, παράλληλη και συμπληρωματική ανάπτυξη γεωργίας και τουρισμού και προοδευτική ψηφιακή αναβάθμιση.

Σενάριο 5: Καθιέρωση της Εγκατάστασης στην Ύπαιθρο ως ένα φαινόμενο έντονο σε συνθήκες κρίσης

	ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ		
	ΥΠΟΘΕΣΗ 1	ΥΠΟΘΕΣΗ 2	ΥΠΟΘΕΣΗ 3
Αγορά Εργασίας και Ανεργία	Διατήρηση επιπέδου ανεργίας και μείωση θέσεων εργασίας	Περιορισμένη πτωτική τάση & διατήρηση ποσοστού σε συγκριτικά υψηλά επίπεδα	Προοδευτική μείωση ανεργίας και δημιουργία νέων θέσεων εργασίας
Εξέλιξη της Οικονομίας	Σταθερότητα στα σημερινά επίπεδα	Περιορισμένη και αργή ανάκαμψη	Έντονη και ταχεία ανάκαμψη
Συμπεριφορές και αντιλήψεις παραγωγής και κατανάλωσης διατροφικών προϊόντων	Μη εφαρμογή νέων πρακτικών & μη ουσιαστικές αλλαγές συμπεριφοράς των καταναλωτών	Περιορισμένη εφαρμογή νέων πρακτικών & σταδιακή αλλαγή συμπεριφοράς των καταναλωτών	Σημαντική στροφή προς νέες παραγωγικές διαδικασίες & πρότυπα κατανάλωσης
Εσωτερική Πληθυσμιακή Δυναμική	Αναστροφή	Στασιμότητα	Ανθεκτικότητα
Τουριστική Έλξη	Ήπια αύξηση τουριστικής δραστηριότητας	Μεσαία αύξηση τουριστικής δραστηριότητας	Έντονη αύξηση τουριστικής δραστηριότητας
Προσφορά Δομών/Υπηρεσιών	Παύση λειτουργίας ορισμένων δομών	Διατήρηση υπαρχουσών δομών	Δημιουργία νέων δομών
Ψηφιακή Ενσωμάτωση	Διατήρηση υστέρησης	Προοδευτική ψηφιακή ανάπτυξη	Εντατικοποίηση ρυθμών ψηφιακής ανάπτυξης

Η κατάσταση αβεβαιότητας που επικρατεί στην Ελλάδα την τελευταία δεκαετία αποτελεί το υπόβαθρο για την λήψη της απόφασης αλλαγής του τόπου εγκατάστασης των Ελλήνων στο εσωτερικό της χώρας και την πληθυσμιακή ανακατάταξη. Πριν το 2008, ceteris paribus, παρά τις τάσεις εγκατάστασης αστικού πληθυσμού σε συγκεκριμένα μοτίβα περιοχών της υπαίθρου, η αστικοποίηση αποτελούσε την κυρίαρχη τάση εσωτερικής μετανάστευσης. Στο Σενάριο 5, οι υποθέσεις καθιερώνουν ένα νέο μοντέλο αναζωογόνησης της υπαίθρου: η εγκατάσταση στην ελληνική

ύπαιθρο δεν είναι απλά τάση, αλλά φαινόμενο το οποίο αναδύεται σε περίοδο οικονομικής κρίσης. Είναι απόλυτα συνυφασμένο με τους υψηλούς ρυθμούς της ανεργίας, την χαμηλή προσφορά θέσεων εργασίας και την οικονομική δυσπραγία σε μικροοικονομικό αλλά και μακροοικονομικό επίπεδο.

Στο τελευταίο σενάριο οι συνθήκες συνθέτουν ξεκάθαρα ένα περιβάλλον υπό συνθήκες κρίσης, σύμφωνα με το οποίο ενθαρρύνεται η εγκατάσταση στην ύπαιθρο. Η οικονομική κρίση επιβεβαιώνει ότι ένα μέρος των Ελλήνων ακούσια λαμβάνει την απόφαση για εσωτερική μετανάστευση. Ωστόσο, παρά την αρνητική χροιά της, η κρίση έμμεσα υποβοήθησε την αναζωογόνηση ορισμένων περιοχών της υπαίθρου και την ανάπτυξη νέων μορφών επιχειρηματικότητας.

Όταν υπάρχει έντονη αύξηση της ανεργίας πλήττονται ιδιαίτερα τα αστικά κέντρα. Αν σε επίπεδο χώρας διατηρούνται υψηλά ποσοστά ανεργίας και κατ' επέκταση οι θέσεις εργασίας είναι μειωμένες, αυτό έχει αρνητική επίπτωση στα αστικά κέντρα και μπορεί να συμβάλλει στη διατήρηση της εξόδου προς τον μη αστικό χώρο. Το ιδιαίτερα αρνητικό επίπεδο του δείκτη ανεργίας επηρεάζει θετικά την αλλαγή προορισμού εγκατάστασης και συγκεκριμένα ωθεί τους κατοίκους των αστικών κέντρων στην ύπαιθρο. Αυτό συμβαίνει διότι οι περιορισμένες ευκαιρίες αλλά και θέσεις εργασίας πλήττονται από τις δυσμενείς οικονομικές συνθήκες και κατά συνέπεια το εργατικό δυναμικό, προς αναζήτηση λύσης, στρέφεται σε άλλους τομείς δραστηριοποίησης οι οποίοι κατά κύριο λόγο αναπτύσσονται στον μη αστικό χώρο.

Τέτοιοι τομείς δραστηριοποίησης είναι ο πρωτογενής και ο τουριστικός. Ο πρωτογενής τομέας αρχίζει πραγματικά να αναζωογονείται και αυτό οφείλεται στην εφαρμογή νέων πρακτικών και τεχνολογιών. Η ύφεση της ελληνικής οικονομίας και συγχρόνως η σημαντική ανεργία ανάμεσα στους νέους, έχουν κάνει κατ' ανάγκη, αρκετά ελκυστικό το γεωργικό επάγγελμα και παρατηρείται μια τάση επιστροφής νέων ατόμων στη γεωργία, οι οποίοι ωστόσο επενδύουν στην καινοτομία, στην έρευνα και στην τεχνολογία για την παραγωγή προϊόντων και υπηρεσιών υψηλής προστιθέμενης αξίας, αλλάζοντας ριζικά τις πρακτικές καθώς και την νοοτροπία τους. Όσον αφορά τις περιοχές με αυξημένη τουριστική έλξη, είναι σαφές ότι παράλληλα αναπτύσσεται και λειτουργεί μια ποικιλία οικονομικών δραστηριοτήτων οι οποίες προσθέτουν μια ξεκάθαρη δυναμική στο χώρο.

Η υπόθεση της προοδευτικής ψηφιακής ανάπτυξης κάνει ακόμα ελκυστικότερο το σενάριο της εντατικοποίησης της εγκατάστασης στην ύπαιθρο. Προσφέρει υψηλό αίσθημα κοινωνικοποίησης και εξωστρέφειας, ενώ παράλληλα διευκολύνει την ανάπτυξη της παροχής υπηρεσιών. Επιπλέον η ψηφιακή ενσωμάτωση κάνει πρόσφορο το έδαφος για ανάπτυξη καινοτομικών μεθόδων απασχόλησης μέσω ηλεκτρονικών συσκευών. Στο πλαίσιο αυτό, η εξέλιξη της προσφοράς της υπαίθρου σε δομές και υπηρεσίες «εξισώνεται», καθώς δεν είναι ικανή να αντιστρέψει το ενδεικνυόμενο περιβάλλον ελκυστικότητας νέων κατοίκων.

Ο πρωτογενής τομέας και ο τουρισμός παρουσιάζουν μια ουσιαστική ανάπτυξη. Σε συνδυασμό με τη δυναμική των περιοχών της υπαίθρου αλλά και την προοδευτική

ψηφιακή ανάπτυξη το σενάριο αυτό πληροί όλες τις προδιαγραφές ώστε η ελληνική ύπαιθρος να αποτελέσει πόλο έλξης νέων ατόμων και νοικοκυριών.

Πίνακας 4.7: Σύνοψη σεναρίων των προοπτικών εγκατάστασης στην ύπαιθρο στον ορίζοντα 2030

	<i>Προοπτικές Εγκατάστασης στην Ύπαιθρο</i>	<i>Αιτιολόγηση</i>
Σενάριο 1	--	H3, H1, H1, H1, -, H1, H1
Σενάριο 2	-	H2, H1, -, H1, H2, H2, H1
Σενάριο 3	≈	H2, H2, H2, H3, H2, H2, H1
Σενάριο 4	+	H2, H1, H2, -, H3, H2, H2
Σενάριο 5	++	H1, H1, H2, H3, H3, -, H2

Πηγή: *Ιδία επεξεργασία*

4.6 Συμπεράσματα

Οι μεθοδολογίες Προοπτικής Διερεύνησης επιδιώκουν τη συλλογή δεδομένων και την κατανόησή τους ώστε οι άνθρωποι να μπορούν να σκέφτονται με διαφορετικούς και νέους τρόπους για το μέλλον. Αυτά τα δεδομένα μπορεί να συλλέγονται από ανθρώπους ή από την ανάλυση εγγράφων και αντικειμένων ή και από τα δύο. Τα δεδομένα μπορούν να αναλυθούν χρησιμοποιώντας ποιοτικές ή ποσοτικές τεχνικές ή και τα δύο. Ωστόσο, για να χρησιμοποιηθεί σε διαδικασίες στρατηγικής, τα δεδομένα πρέπει να αναλύονται, να ερμηνεύονται και να χρησιμοποιούνται με τρόπο που να έχει νόημα για την οργάνωση. Οι πληροφορίες που προκύπτουν από αυτή την ανάλυση και ερμηνεία επιτρέπουν την καλύτερη κατανόηση του παρελθόντος και του παρόντος, το οποίο παρέχει τη βάση για τη χρήση μεθόδων πρόβλεψης για τη διερεύνηση πιθανών μελλοντικών εξελίξεων.

Οι μέθοδοι Προοπτικής Διερεύνησης επιδιώκουν να αναπτύξουν ένα πιο μακροπρόθεσμο πλαίσιο, πέρα από τους συνήθεις περιορισμούς του παρόντος, μέσα στους οποίους μπορεί να υπάρξει σκέψη για πιθανές στρατηγικές επιλογές. Παρέχουν έναν τρόπο να συνειδητοποιήσουν ένα αβέβαιο και σύνθετο μελλοντικό περιβάλλον, χρησιμοποιώντας όσο το δυνατόν ευρύτερο πλαίσιο, ώστε να προκύψει νόημα για να ενημερωθεί η λήψη αποφάσεων. Σύμφωνα με το Slaughter (2004), η παραγωγή "καλών μελλοντικών εργασιών" κάνει τα πράγματα διαφορετικά, κάνει νέα πράγματα ή κοινωνική καινοτομία.

Τα σενάρια αμφισβητούν τις μακρόχρονες, συχνά παρωχημένες υποθέσεις σχετικά με το μέλλον, οδηγώντας στον εντοπισμό δυνητικών επιλογών που μπορεί να μην ήταν προγενέστερα ορατές (Conway, 2004).

Στον άξονα των συνθηκών που επικρατούν στο εξωτερικό περιβάλλον και των παραγόντων έλξης της ελληνικής υπαίθρου, στο Κεφάλαιο 4 έγινε απόπειρα να δημιουργηθούν σενάρια με απώτερο σκοπό να διαφανούν οι προοπτικές της εγκατάστασης των Ελλήνων στον υπαίθρο χώρο σε ορίζοντα 10 ετών, με διττό στόχο. Αφενός να διαφανεί εάν η εγκατάσταση στην υπαίθρο αποτελεί ένα φαινόμενο που εδραιώθηκε στην Ελλάδα υπό συνθήκες οικονομικής κρίσης και αφετέρου να διαφανεί ποια είναι τα πιο πιθανά σενάρια και ποιες οι προϋποθέσεις ώστε αυτή η επιστροφή στην υπαίθρο να διαρκέσει στο διηνεκές.

Η ανάπτυξη των σεναρίων γύρω από το φαινόμενο της επιστροφής στην υπαίθρο στην Ελλάδα της κρίσης, αποτελεί κατά κύριο λόγο ένα ακούσιο φαινόμενο, το οποίο τροφοδοτείται και εξελίσσεται λόγω της οικονομικής κρίσης. Ωστόσο, έχει συμβάλει στην αναζωογόνηση ορισμένων περιοχών της υπαίθρου, ειδικά των δημοτικών ενοτήτων που παρουσίασαν υψηλής έντασης εισροές.

Η επιστροφή σε έναν τύπο ζωής, αποτελεί μια διαφορετική συνθήκη. Πρόκειται για μια κουλτούρα η οποία δεν έχει καλλιεργηθεί στην ελληνική κοινωνία. Κατά συνέπεια, υπό συνθήκες σταθερότητας (*ceteris paribus*) η επιστροφή στην υπαίθρο ως φαινόμενο δεν θα έπαιρνε έντονες διαστάσεις.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ

Το θέμα της παρούσας Διδακτορικής Διατριβής προέκυψε από την εκλαϊκευμένη φράση της «επιστροφής στην ύπαιθρο». Στο δημόσιο διάλογο η ιδέα της επιστροφής στην ύπαιθρο φάνταζε πανάκεια στην αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης και στην ανθεκτικότητα και διατήρηση της ευημερίας των Ελλήνων. Η οικονομική κρίση ανέδειξε ένα πλήθος παθογενειών στην ελληνική πολιτεία και κοινωνία, οι οποίες προϋπήρχαν.

Δύο ήταν οι κύριοι προβληματισμοί που κλήθηκαν να αντιμετωπιστούν καθ' όλη τη διάρκεια εκπόνησης της Διδακτορικής Διατριβής: Τι εννοούμε με την «επιστροφή» και πώς αυτή μετριέται. Η ετυμολογία της λέξης δηλώνει την παρουσία ενός ατόμου σε ένα χώρο -συγκεκριμένα στον τόπο καταγωγής του- την μετακίνησή του για κάποιο διάστημα σε έναν άλλο χώρο και ύστερα (σε δεύτερο χρόνο) την εγκατάστασή του στον αρχικό τόπο διαμονής -και καταγωγής. Η μετακίνηση αυτή δεν είναι δυνατό να μετρηθεί, διότι τα διαθέσιμα δεδομένα της εσωτερικής μετανάστευσης, δεν παρέχουν πληροφορίες για τον τόπο καταγωγής του υπό μελέτη πληθυσμού. Κατά συνέπεια, η πραγματική ανάλυση της «επιστροφής» μπορεί να βασιστεί μόνο σε δεδομένα από έρευνα πεδίου (όπως Ανθοπούλου και Πέτρου, 2015). Η συγκεκριμένη μεθοδολογική προσέγγιση έχει το πλεονέκτημα ότι όντως επιτρέπει τη διερεύνηση της στενής έννοιας της επιστροφής στην ύπαιθρο και των χαρακτηριστικών και των κινήτρων των μεταναστών, όμως δεν επιτρέπει σε καμία περίπτωση μια γενικευμένη προσέγγιση αυτής της μορφής εσωτερικής μετανάστευσης, και ακόμα λιγότερο την μέτρηση της έντασης και την χωρική απεικόνιση του φαινομένου.

Το αρχικό ζήτημα που τίθεται όταν πραγματοποιούνται ροές από τα αστικά κέντρα στην ύπαιθρο, επομένως είναι αν πρόκειται πραγματικά για επιστροφή στον τόπο καταγωγής ή για εγκατάσταση. Συνακόλουθα αναζητήθηκαν ορισμοί και ερμηνείες της «επιστροφής» που να υποκρύπτουν την έννοια της εγκατάστασης, γνωρίζοντας ότι καταγράφηκαν άτομα –μέσω εμπειρικών ερευνών– που πραγματοποιούν «επιστροφή» στον τόπο καταγωγής. Στο πλαίσιο αυτό και για τις ανάγκες της παρούσας Διδακτορικής Διατριβής γενικεύθηκε η έννοια της επιστροφής ως «εγκατάσταση» στην ύπαιθρο. Σε εθνική κλίμακα είναι αδύνατη η παρακολούθηση και καταγραφή των ροών εγκατάστασης πληθυσμού στον τόπο καταγωγής. Αυτό προκύπτει μόνο από επιτόπιες-εμπειρικές μελέτες και έρευνες. Έμμεσα μπορούν να εξαχθούν ορισμένα συμπεράσματα ως προς τη συσχέτιση του τόπου γέννησης με τον τόπο καταγωγής, ωστόσο αυτό αποτελεί ελλιπή προσέγγιση.

Η ανάλυση και «μέτρηση» του φαινομένου προϋποθέτει τον ορισμό καθώς και τον προσδιορισμό της υπαίθρου. Η ύπαιθρος συχνά αντιμετωπίζεται ως «συμπληρωματικός» χώρος του αστικού ιστού. Όμως η πολύ-λειτουργικότητά της, καθιστά ανεπαρκή την προσέγγιση αυτή και απαιτεί μια πιο σύνθετη διάκριση. Για την καλύτερη ερμηνεία της υπαίθρου κρίθηκε σκόπιμο να ορισθεί πλήρως ο αγροτικός χώρος και να αποτυπωθούν οι περιοχές που εντάσσονται σε αυτόν. Σκοπός ήταν να διαμορφωθεί μια θεωρητική και επιστημονική ταυτόχρονα προσέγγιση με βάση τον ορισμό του αστικού και του αγροτικού χώρου, όπου σε σύγκριση με τις εσωτερικές ελληνικές μεταναστευτικές ροές (εισροές-εκροές) να αντιλαμβάνεται

κανείς τις ζώνες επιρροής των αστικών κέντρων αλλά και τις περιοχές ελκυστικότητας της υπαίθρου, σε συνδυασμό με το μεταναστευτικό ισοζύγιο. Οι σύγχρονες προσεγγίσεις τυπολογίας των αγροτικών περιοχών στην Ευρώπη αλλά και οι ιδιαιτερότητες των αγροτικών περιοχών της Ελλάδας οδήγησαν στον διαχωρισμό μεταξύ αστικού και αγροτικού χώρου με μια σαφή διάκριση μεταξύ αυτών, ενώ παράλληλα η ελληνική υπαίθρος ταξινομήθηκε με βάση πληθυσμιακά και γεωγραφικά χαρακτηριστικά σε τρεις υποκατηγορίες: αμιγώς αγροτικός, ημιαγροτικός και ημιαστικός χώρος.

Η ελληνική υπαίθρος κατά την δεκαετία 2001-2011 αποτέλεσε πόλο έλξης Ελλήνων εσωτερικών μεταναστών. Ο εξερχόμενος από τον αστικό χώρο πληθυσμός, αναζητώντας ένα καλύτερο πλαίσιο ζωής και εργασίας, ανέδειξε εστίες ελκυστικότητας βάσει του ηλικιακού προφίλ των μεταναστών και της έντασης των μετακινήσεών τους. Η μέθοδος που ακολουθήθηκε επέτρεψε την εκτίμηση της επιρροής των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των δημοτικών ενοτήτων της υπαίθρου, στην προσέλκυση των Ελλήνων εσωτερικών μεταναστών.

Βάσει της έντασης των εισροών, 246 δημοτικές ενότητες της ελληνικής υπαίθρου παρουσίασαν κατά την περίοδο 2001-2011 μια σχετικά έντονη ένταση εισροών. Αυτές οι χωρικές ενότητες αντιπροσωπεύουν το 1/3 του συνόλου των δημοτικών ενοτήτων και συγκεντρώνουν το 60% του πληθυσμού που διαμένει στην υπαίθρο. Κατά συνέπεια οι ελκυστικές περιοχές της υπαίθρου παρουσιάζουν σε σημαντικό βαθμό συγκέντρωση πληθυσμού και επομένως επηρεάζεται άμεσα την επιλογή του τόπου εγκατάστασης στην υπαίθρο. Το αποτέλεσμα αυτό αποτελεί μια σοβαρή ένδειξη ότι η επιλογή ενός νέου τόπου διαβίωσης επηρεάζεται από την ικανότητα μιας περιοχής να προσφέρει βασικές υποδομές και υπηρεσίες. Ακόμα μια φορά αν και έμμεσα στον υπαίθρο χώρο φαίνεται να παίζει σημαντικό ρόλο το φαινόμενο «συγκέντρωσης πληθυσμού» (agglomeration effect). Οι υπόλοιπες χωρικές ενότητες (2/3) δε φαίνεται να προσελκύουν με ιδιαίτερα υψηλή ένταση νέους κατοίκους.

Ορισμένες περιοχές της ελληνικής υπαίθρου έχουν επιδείξει αξιοσημείωτη προσαρμοστικότητα στις εξελίξεις και συνεχίζουν να ευημερούν, ενώ άλλες περιοχές αντιμετωπίζουν λιγότερο ή περισσότερο σοβαρά προβλήματα οικονομικής προσαρμοστικότητας. Αν και τα περισσότερα από αυτά τα προβλήματα προέρχονται από ευρύτερες κοινωνικές, τεχνολογικές και οικονομικές αλλαγές δεν παύουν να αποτελούν αφετηρία για τις χωρικές ανισότητες.

Η προσέγγιση της περιφερειακής διάστασης στην αποκρυπτογράφηση της εσωτερικής μετανάστευσης αποτελεί μείζονος σημασίας προϋπόθεση. Η έντονη ανομοιομορφία του ελλαδικού χώρου αναδεικνύει από μόνη της, αποχρώσεις χωρικών ανισοτήτων αλλά και ποικιλίας στην προσφορά βασικών δομών και υπηρεσιών. Συνεπώς ο καθορισμός των παραγόντων ελκυστικότητας της υπαίθρου αποτελεί σοβαρό διακύβευμα εφόσον η ελληνική υπαίθρος θα ήταν ουτοπικό να αντιμετωπιστεί ως «ενιαία» υπόσταση. Ποιοι είναι οι παράγοντες που εξηγούν τις ιδιαίτερα αυξημένες εισροές σε συγκεκριμένους δήμους της υπαίθρου; Προκειμένου να διατυπωθούν αξιόπιστα συμπεράσματα έπρεπε να πραγματοποιηθεί μια ολιστική

προσέγγιση, όχι μόνο από χωρική αλλά και από οικονομική και κοινωνική οπτική (development territorial).

Μέσα από τη συστηματική έρευνα πολλαπλών συνιστωσών που ερμηνεύουν τους παράγοντες έλξης των κατοίκων των αστικών κέντρων από την ελληνική ύπαιθρο, προκύπτει πως η πιθανότητα μια περιοχή να αποτελεί τόπο έλξης είναι ο συνδυασμός τους με τρία βασικά στοιχεία: την ένταση των εισροών σε αυτή, τη δημογραφική δομή του πληθυσμού και τη γεωγραφία του χώρου, αναδεικνύοντας τελικά ότι, οι χωρο-κοινωνικές ανισότητες είναι καθοριστικές στην επιλογή τόπου εγκατάστασης και γενικότερα στην ερμηνεία των ροών εσωτερικής μετανάστευσης.

Οι ερμηνευτικοί παράγοντες της έλξης ημεδαπών εσωτερικών μεταναστών, είναι οι ίδιοι που διαμορφώνουν παράλληλα τις δυναμικές όπως και τα μειονεκτήματα του μη αστικού χώρου, όπως προέκυψε από την εφαρμογή πολυμεταβλητής ανάλυσης. Κατά σειρά φθίνουσας βαρύτητας, αυτοί είναι: η ίδια η πληθυσμιακή δυναμική των περιοχών της υπαίθρου, η εξειδίκευση σε τουριστικές δραστηριότητες, η προσφορά υπηρεσιών και δομών, η γεωγραφική απομόνωση, το κόστος ζωής, οι δυνατότητες κατοίκησης και η εξειδίκευση στον πρωτογενή τομέα.

Τελικά μια περιοχή που δεν πληροί τουλάχιστον ένα κατώτατο όριο πληθυσμού (threshold), εκ των προτέρων χάνει το πλεονέκτημα προσέλκυσης νέων κατοίκων. Είναι αντιληπτό ότι υπάρχει ένα φαινόμενο «τάξης μεγέθους», καθώς η πληθυσμιακή δυναμική αντανakλά έμμεσα τη συνολική δυναμική του χώρου. Οι περιοχές στις οποίες αναπτύσσεται και λειτουργεί παράλληλα μια ποικιλία οικονομικών δραστηριοτήτων, προσθέτουν μια επιπλέον δυναμική στο χώρο, αναδεικνύοντας τις προοπτικές απασχόλησης ως μοχλό ανάπτυξης των τοπικών κοινωνιών και ταυτόχρονα ως διέξοδο στον εργασιακό λαβύρινθο που αντιμετωπίζει μια μερίδα πληθυσμού στα αστικά κέντρα. Τέλος, η διαφορετικότητα στο είδος των προσφερόμενων υπηρεσιών και δομών δημιουργεί ένα πλαίσιο παροχών που κάνει τις περιοχές αυτές εν μέρει αυτόνομες, ενώ παράλληλα αυξάνει σε σημαντικό επίπεδο το βιοτικό προφίλ των κατοίκων. Ο συνδυασμός των ανωτέρων παραγόντων ελκυστικότητας εξασφαλίζει την ύπαρξη ενός ελάχιστου επιπέδου κοινωνικής ζωής και υποκαθιστά ως ένα βαθμό μια σχετική χωρική απομόνωση των περιοχών αυτών. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι η συγκεκριμένη συνιστώσα κατά σειρά φθίνουσας βαρύτητας βρίσκεται μόνο στην 4^η θέση.

Η ανάλυση επιβεβαίωσε την τάση εγκατάστασης στην ύπαιθρο ως φαινόμενο, σύμφωνα με το οποίο «δεν πάνε όλοι παντού». Τα νέα άτομα εγκαθίστανται σε περιοχές με υψηλή προσφορά υπηρεσιών και χαμηλό κόστος διαβίωσης ή σε περιοχές όπου προσφέρονται ευκαιρίες για απασχόληση στον πρωτογενή τομέα, με υψηλή εγγύτητα σε κάποιο αστικό κέντρο προς εξυπηρέτηση των προσωπικών αναγκών. Τα νέα νοικοκυριά τείνουν να επιλέγουν ημιαστικές, παράκτιες, ή νησιωτικές περιοχές με δομές που εξυπηρετούν τις βασικές ανάγκες μιας οικογένειας με ανήλικα τέκνα. Τέλος, οι συνταξιούχοι μετακινούνται σε ορεινές, σχετικά απομονωμένες περιοχές, όπου το κόστος διαβίωσης είναι ιδιαίτερα χαμηλό, ενώ υπάρχει η δυνατότητα ενασχόλησης με γεωργικές-κτηνοτροφικές δραστηριότητες.

Η ανάλυση για τη δεκαετία 2001-2011 ανέδειξε σοβαρές ενδείξεις εγκατάστασης πληθυσμού στην ύπαιθρο, παρά το γεγονός ότι αφορά την αρχική περίοδο της κρίσης. Η προσέγγιση του φαινομένου δεν είναι ολιστική, υπό την έννοια ότι δεν αφορά όλες τις δημοτικές ενότητες της υπαίθρου, καθώς μόνο το 1/3 αυτών φαίνεται να ωφελήθηκε από το φαινόμενο. Ταυτόχρονα όμως παρατηρήθηκε ότι οι εν λόγω χωρικές ενότητες παρουσιάζουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τα οποία διευκολύνουν την εγκατάσταση νέου πληθυσμού. Η έλλειψη δεδομένων για την περίοδο της βαθιάς κρίσης προκάλεσε ένα σημαντικό ερώτημα: σε ποιο βαθμό μπορεί να συνεχιστεί αυτή η τάση εγκατάστασης αστικού πληθυσμού στον ύπαιθρο χώρο; Όπως ανέδειξαν ορισμένες μελέτες, κατά την περίοδο 2011-2015 προέκυψε αύξηση της απασχόλησης στον πρωτογενή τομέα, γεγονός που ερμηνεύεται -σε κάποιο βαθμό- ως το αποτέλεσμα μιας σχετικής εγκατάστασης πληθυσμού στην ύπαιθρο.

Οι δεδομένες ενδείξεις που τροφοδοτούν την ιδέα της επιστροφής στην ύπαιθρο λόγω κρίσης, και η αδυναμία να προδιαγράψουμε εκ των προτέρων την τάση εξέλιξης του φαινομένου στον μεσοπρόθεσμο ορίζοντα, καθιστούν αναγκαία την Προοπτική Διερεύνηση προκειμένου να διαφανούν οι προοπτικές της εγκατάστασης των Ελλήνων ως το 2030.

Με βάση τους ερμηνευτικούς παράγοντες ελκυστικότητας, αυτό που προκύπτει είναι ότι στην Ελλάδα σήμερα το φαινόμενο σχετίζεται πιο πολύ με την κρίση παρά με την αναζήτηση άλλου τύπου ζωής, όπως εμφανίζεται σε άλλες χώρες της ΕΕ. Οι περιοχές που ανέδειξε η ανάλυση, πληρούν τις βασικές προϋποθέσεις ελκυστικότητας. Ανεξαρτήτως της οικονομικής κρίσης οι συγκεκριμένες δημοτικές ενότητες έχουν ισχυρό πληθυσμιακό και οικονομικό ιστό και κατ' επέκταση έχουν τη δυνατότητα να ελκύουν άτομα που αντιμετωπίζουν αντικειμενικές δυσκολίες διαβίωσης στον αστικό χώρο. Αν ωστόσο υπήρχε η δυνατότητα ανατροπής των υφιστάμενων κοινωνικο-οικονομικών εξελίξεων στα μεγάλα αστικά κέντρα, θα ήταν πραγματικά δυνατό να αμφισβητηθεί η επιστροφή στην ύπαιθρο στο μέλλον. Πιθανόν η πραγματική εδραίωση του φαινομένου αυτού να πραγματοποιηθεί όταν τα κύρια πρότυπα της ελληνικής κοινωνίας αλλάξουν, όπως προέκυψε σε άλλες χώρες της ΕΕ, όπου ένα τμήμα της κοινωνίας αμφισβητεί πραγματικά το κυρίαρχο μοντέλο αστικής ανάπτυξης.

Κατά συνέπεια, το φαινόμενο της επιστροφής στην ύπαιθρο στην Ελλάδα της κρίσης αποτελεί ένα ακούσιο φαινόμενο, το οποίο τροφοδοτείται και εξελίσσεται λόγω της οικονομικής κρίσης. Υπό συνθήκες σταθερότητας (*ceteris paribus*) θα μπορούσε να αμφισβητηθεί έντονα η ύπαρξή του, καθώς η κουλτούρα της αλλαγής τύπου ζωής, προς το παρόν δεν έχει καλλιεργηθεί στην ελληνική κοινωνία.

Η ουσιαστική μετάβαση της υπαίθρου σε έναν πολυλειτουργικό χώρο, έχει ρίξει άπαξ και δια παντός τα διαχωριστικά τείχη μεταξύ αυτής και των αστικών περιοχών. Εν τέλει, η κρίση, σε συνδυασμό με αυτή την πολυλειτουργικότητα, συνέβαλλε σε μια σχετική αναζωογόνηση ορισμένων περιοχών της υπαίθρου. Ταυτόχρονα, οι υψηλής έντασης εισροές δύνανται να αλλάξουν τη δομή και τη λειτουργία του χώρου και κατά συνέπεια δύνανται να ενθαρρύνουν την ελκυστικότητά τους στο μέλλον, με

βάση τη λογική του πολλαπλασιαστικού φαινομένου, όπως υποστηρίζει η νέα θεωρία της «οικιστικής οικονομίας» (residential economy).

Το θέμα της επιστροφής ή εγκατάστασης στην ύπαιθρο δε μπορεί να μελετηθεί σαν ένα γενικό φαινόμενο, διότι τα κριτήρια της αναζήτησης των εν δυνάμει εσωτερικών μεταναστών διαφέρουν πάρα πολύ και εξαρτώνται άμεσα από την οικογενειακή και την ηλικιακή κατάστασή τους. Αυτή η τάση εγκατάστασης στην ύπαιθρο αποτελεί επομένως σημαντική και ευνοϊκή εξέλιξη για τη λειτουργία της χώρας, διότι συμβάλλει σε μια σχετικά πιο ισορροπημένη κατανομή του πληθυσμού στο εσωτερικό της. Η συγκέντρωση πληθυσμού υπό τη μορφή ύπαρξης μητροπολιτικών κέντρων αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την ανταγωνιστικότητα της χώρας, όμως ταυτόχρονα η υπερβολική συγκέντρωση πληθυσμού φαίνεται να συμβάλλει ουσιαστικά στην αύξηση ή τουλάχιστον διατήρηση των χωρικών ανισοτήτων (Duquenne, Kallioras and Vafeiadou, 2017). Κατά συνέπεια το θέμα της καλύτερης χωρικής κατανομής του πληθυσμού για μια χώρα όπως η Ελλάδα, αποτελεί ένα σημαντικό διακύβευμα.

Η συμβολή της παρούσας διδακτορικής διατριβής στην ακαδημαϊκή συζήτηση συνίσταται στην απόπειρα να εκτιμηθεί με συστηματική διαδικασία, αν και έμμεσα, η ένταση της εγκατάστασης νέου πληθυσμού στην ύπαιθρο, παρά το γεγονός ότι, σε αντίθεση με άλλες χώρες, η διαθεσιμότητα δεδομένων είναι πολύ περιορισμένη. Επίσης, προτείνεται μια μέθοδος η οποία επιτρέπει την ποιοτική διερεύνηση της επιρροής επιλεγμένων χωρικο-οικονομικών χαρακτηριστικών των δημοτικών ενοτήτων, στην πιθανότητα μια περιοχή της υπαίθρου να παρουσιάσει πραγματική τάση εγκατάστασης πληθυσμού, με τόπο προέλευσης τον αστικό χώρο. Επιπλέον η προστιθέμενη αξία έγκειται στην πρόβλεψη της πιθανότητας η ελληνική ύπαιθρος να προσελκύει τους Έλληνες μετανάστες, ενώ παράλληλα τροφοδοτεί σενάρια για την ενίσχυση της αναπτυξιακής δυναμικής της ελληνικής υπαίθρου.

Συμπερασματικά, η εγκατάσταση στην ύπαιθρο σε μια χώρα που έχει πολλές δυνατότητες λόγω του -ανεκμετάλλετου ως ένα βαθμό- αγροτικού, ορεινού, παράκτιου και νησιωτικού χαρακτήρα της θα μπορούσε να αλλάξει την πορεία της οικονομίας της χώρας και να εξασφαλίσει μια καλύτερη χωροταξική ισορροπία. Θεωρείται απαραίτητο ο εθνικός καθώς και ο περιφερειακός σχεδιασμός να αναθεωρήσουν όχι μόνο το ρόλο της υπαίθρου στην αναπτυξιακή διαδικασία της χώρας, αλλά και την αναγκαιότητα της καλύτερης κατανομής του πληθυσμού στην ενδοχώρα, προκειμένου να συμβάλλουν σε μια αποτελεσματική χωρική συνοχή. Ταυτόχρονα είναι αναγκαίο να προγραμματιστούν κοινωνικές πολιτικές, προκειμένου να αποφευχθεί το φαινόμενο της διακριτής στήριξης των ατόμων μεταξύ αστικού και μη αστικού χώρου, σαν να υπάρχουν στο εσωτερικό της χώρας δύο κατηγοριών πολίτες.

Η εφαρμογή πολιτικών δε μπορεί να είναι πραγματικά αποτελεσματική αν δεν καταστεί δυνατή η παρακολούθηση της διαχρονικής εξέλιξης της εσωτερικής μετανάστευσης. Αυτή τη στιγμή στην Ελλάδα, σε αντίθεση με άλλες χώρες (όπως Ιταλία, Σερβία, Βουλγαρία) δε μπορούμε να παρακολουθήσουμε διαχρονικά το

φαινόμενο της εσωτερικής μετανάστευσης και ειδικότερα την εγκατάσταση στην ύπαιθρο αλλά και στον τόπο καταγωγής. Αυτό συμβαίνει διότι τα μοναδικά προσβάσιμα δεδομένα για τέτοιου είδους αναλύσεις είναι τα δεδομένα των απογραφών πληθυσμού, τα οποία προβάλλουν:

(α) τον τόπο διαμονής και τον τόπο γέννησης των Ελλήνων. Ως ένα βαθμό αυτό μπορεί να συμβάλλει στην κατανόηση της εσωτερικής μετανάστευσης υπό την έννοια του «Πού γεννήθηκα, πού κατοικώ;» σύμφωνα με τη διατύπωση των Κοτζαμάνη και Μίχου (2010).

(β) τον τόπο διαμονής κατά την περίοδο απογραφής και τον τόπο διαμονής ένα και πέντε έτη πριν την απογραφή. Τα τελευταία δίνουν αδιαμφισβήτητα μια καλύτερη απεικόνιση της εσωτερικής μετανάστευσης. Ωστόσο παρέχουν μια εικόνα στατική που σε καμία περίπτωση δεν επιτρέπει τη διαχρονική ανάλυση του φαινομένου.

(γ) τον τόπο διαμονής το 2011 και τον τόπο διαμονής κατά την προηγούμενη απογραφή. Σε αυτή την περίπτωση υπάρχει η δυνατότητα διάκρισης μεταξύ Ελλήνων και αλλοδαπών, η οποία ήταν απολύτως απαραίτητη για τη διεξαγωγή της παρούσας Διδακτορικής Διατριβής.

Και στις τρεις προαναφερόμενες περιπτώσεις η ανάλυση της εσωτερικής μετανάστευσης αφορά ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, ενώ ταυτόχρονα απεικονίζει το αποτέλεσμα μιας εξέλιξης και όχι την πραγματική τάση. Αυτή τη στιγμή, η Ελλάδα πραγματικά έχει ανάγκη από ένα μητρώο (και όχι απογραφή) στο οποίο θα υπήρχαν διαχρονικά δεδομένα. Ωστόσο η διαδικασία ανάπτυξης ενός μητρώου είναι γνωστό εκ των προτέρων πως θα αντιμετωπίσει αντικειμενικές δυσκολίες, δεδομένου ότι αποτελεί μια διαδικασία που απαιτεί ιδιαίτερα μεγάλο χρονικό διάστημα προκειμένου να ενσωματωθεί στην κουλτούρα μιας κοινωνίας.

Εφόσον στις παρούσες συνθήκες κρίνεται δύσκολη η δημιουργία τέτοιου μητρώου, θα μπορούσε πιθανώς η χώρα να προχωρήσει στη διαμόρφωση ενός εναλλακτικού εργαλείου παρακολούθησης των εσωτερικών μετακινήσεων. Η φιλοσοφία θα ήταν η ίδια με αυτή που εφαρμόζεται στην ετήσια έρευνα εργατικού δυναμικού.

Τέλος, δεδομένου ότι η χώρα σήμερα γνωρίζει πολλαπλές μορφές μεταναστευτικών ροών, θεωρούμε ότι ο σχεδιασμός εργαλείων που θα επέτρεπε πραγματικά να παρακολουθηθούν οι δημογραφικές και πληθυσμιακές εξελίξεις αποτελεί πολιτική προτεραιότητα. Ωστόσο δεν μπορούμε να σχεδιάσουμε χωρικές και αναπτυξιακές πολιτικές χωρίς να έχουμε μια ακριβή εικόνα της δομής και των εξελίξεων του πληθυσμού. Υπό το πρίσμα ότι, οι στατικές προσεγγίσεις των μεταναστευτικών ροών (βάσει των αποτελεσμάτων των απογραφών πληθυσμού) δεν είναι επαρκείς, ειδικά σε περίοδο όπου πολλαπλασιάζονται οι μορφές κινητικότητας και οι αιτίες τους, ο σχεδιασμός μιας συστηματικής διαδικασίας παρακολούθησης αυτών των φαινομένων θα αποτελέσει χρήσιμο εργαλείο τόσο για τους φορείς χάραξης πολιτικών όσο και για την ακαδημαϊκή και ερευνητική κοινότητα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση

1. Ackers L., Dwyer P. (2002) Senior citizenship: Retirement, migration and welfare in the European Union, Bristol: The Policy Press
2. Aldenderfer M.S., Blashfield R.K. (1984) Cluster Analysis. Newbury Park: Sage Publications, 88 p.
3. Alegre J., Pou L. (2016) Consumption, unemployment and the Great Recession: Does it matter who is unemployed and for how long?, *International Journal of Manpower*, 37(4): 724-743
4. Almli V.L., Verbeke W., Vanhonacker F., Næs T., Hersleth M. (2009) General image and attribute perceptions of traditional food in six European countries, *Food Quality and Preference*, 22(1): 129-138
5. Amanatidou E. (2013) The Greek National Technology Foresight Programme: success is in the eye of the beholder, *International Journal of Foresight and Innovation Policy*, 9(1):67-92
6. Anastasiou E., Duquenne M.N. (2015) Return to the Rural in Greece during the last decade: a methodological approach of the potential spatial patterns. In: *5th International Conference of the Balkan Demography*, Ohrid, FYROM, 21-24 October 2015
7. Anastasiou E., Manika S. (2017) Where do Greeks work during the economic crisis? A quantitative study of the spatial concentration of Greek employees, *3rd International Conference on Changing Cities: Spatial, Design, Landscape & Socio-Economic Dimensions*, Syros - Delos - Mykonos Islands, 26-30 June 2017
8. Anthopoulou T., Kaberis N., Petrou M. (2017) Aspects and experiences of crisis in rural Greece. Narratives of rural resilience, *Journal of Rural Studies*, 52:1-11
9. Asperen V.P. (2014) Valuation of innovative land tools in Sub-Saharan Africa: Three cases of a peri-urban context, Amsterdam: IOS Press BV
10. Baudet S. (2011) Economie résidentielle du diagnostic à la stratégie, Centre de Ressources Développement Territorial, ETD, Réseau Rural Français
11. Bauer T., Epstein G., Gang I.N. (2000) What are Migration Networks?, *IZA Discussion Paper Series* (200)
12. Bayona-I-Carrasco J., Thiers-Quintana J., Avila-Tapias R. (2015) Effects of the recent economic crisis on the internal migration patterns of Latin American residents in Spain. New evidence from the latest data, *8th International Conference on Population Geographies*, Brisbane (Australia)
13. Berry, M., Jackson, J., Johnson, L., Kerkin, K., Winter, I. (1995) The Social Production of Outer Suburbia: A Study of Melbourne's Northern and North-Western Fringe, AHRF Project No. 196 (Melbourne: Australian Housing and Urban Research Institute)
14. Biagetti M., Guarini G. (2014) Wellbeing and internal migration in Italy: An econometric analysis, *Journal of Applied Economic Sciences*, 9(1):26-36
15. Bianchini S., Borracetti M., Zoppi M. (2018) Territorial and Urban Potentials connected to Migration and Refugee flows, Interim Report, Espon

16. Bijker R.A., Haartsen T. (2012) More than counterurbanisation: migration to popular and less-popular rural areas in the Netherlands, *Population, Space and Place*, 18(5):643-657
17. Böhme K., Doucet P., Komornicki T., Zaucha J., Świątek D. (2011) How to strengthen the territorial dimension of 'Europe 2020' and EU Cohesion Policy. Warsaw
18. Bourdeau-Lepage L., Gollain V. (2015) Attractivité des territoires: théories et pratiques, Paris: CNER
19. Boyle, P., Halfacree, K. (eds) (1998) Migration into Rural Areas: Theories and Issues, Chichester: John Wiley and Sons
20. Brakman S., Garretsen H., Marrewijk C. (2015) Regional resilience across Europe: on urbanization and the initial impact of the Great Recession, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 8:225-240
21. Brown J.D. (2009a) Statistics corner. Questions and answers about language testing statistics: Principal components analysis and exploratory factor analysis - Definitions, differences and choices. Shiken: JALT Testing & Evaluation SIG Newsletter, 13(1): 26-30
22. Brown J. D. (2009b) Statistics Corner. Questions and answers about language testing statistics: Choosing the right type of rotation in PCA and EFA. Shiken: JALT Testing & Evaluation SIG Newsletter, 13(3): 20 – 25
23. Brown, J. D. (2009c). Statistics Corner. Questions and answers about language testing statistics: Choosing the right number of components or factors in PCA and EFA. Shiken: JALT Testing & Evaluation SIG Newsletter, 13(2), 19-23. Also retrieved from the World Wide Web at http://jalt.org/test/bro_30.htm
24. Brown, D.L., Schafft K.A. (2002) Population deconcentration in Hungary during the post-socialist transformation, *Journal of Rural Studies*, 18(3):233–244
25. Bryant F.B., Yarnold P.R. (1995) Principal-components analysis and exploratory and confirmatory factor analysis, in Grimm, Laurence G. (Ed) Yarnold, Paul R. (Ed) (pp. 99-136) Reading and understanding multivariate statistics, Washington, DC, US: American Psychological Association
26. Castells M. (1989) *The informational City*, Oxford: Basil Blackwell
27. Castles S. (2009) Migration and the global financial crisis: a virtual symposium
28. Cattell R. (1978) The Scientific Use of Factor Analysis in Behavioral and Life Sciences (Ed.) New York and London: Plenum Press
29. Cavailhès J. Peeters D. Sékeris E. Thisse J. (2004) The periurban city: why to live between the suburbs and the countryside, *Regional Science and Urban Economics*, 34(6):681-703
30. Cavounidis J., (2015) The changing face of emigration: Harnessing the potential of the new Greek diaspora, Migration Policy Institute, www.migrationpolicy.org/transatlantic
31. CAP (2014) CAP in Greece, European Commission
32. Champion, A.G. (1989) Counterurbanization: The Changing Pace and Nature of Population Deconcentration, London: Edward Arnold
33. Champion A. G. (1981) Population trends in rural Britain, *Population Trends*, 26:20-3
34. Champion A.G., Atkins D. (1996) The Counterurbanization Cascade: An Analysis of the 1991 Census Special Migration Statistics for Great Britain, Seminar Paper 66

35. Champion A.G., Illeris S. (1990) Population redistribution trends in Western Europe: a mosaic of dynamics and crisis, pp. 236-253, in: Herbert, M. Hansen, J. (eds) *Unfamiliar Territory*, Aldershot: Avebury
36. Christensen L. (2015) A simple measure of European political instability – yes, Greece tops the ranking, *The Market Monetarist*, πρόσβαση στις 22/11/2017, <https://marketmonetarist.com/2015/07/26/a-simple-measure-of-european-political-instability-yes-greece-tops-the-ranking/#comments>
37. Christopoulos A.G., Kalantonis P., Stavroulakis D., Katsikides S. (2014) The Migration of Greek Scientists Abroad and the Phenomenon of Brain-Drain in the Current Crisis, *International Journal of Business, Humanity and Technology*, 4(2): 106-114
38. CitiBank (2017a) Outlook 2017 highlights, Citi Private Bank
39. CitiBank (2017b) Global Economic Outlook and Strategy August 2017, Citi Private Bank
40. CitiBank (2017c) Emerging Markets Economic Outlook & Strategy - Mercury rising in the Middle East, Citi Private Bank
41. Coface (2017) Barometer Country and Sector Risk Barometer Q3 2017, Coface Economic Publications
42. Comrey A.L, Lee H.B. (1992) *A first course in factor analysis: Second Edition*, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates
43. Connell J., Dasgupta B., Laishley R., Lipton M. (1976) *Migration from rural areas: the evidence from village studies*, Delhi: Oxford University Press
44. Conway M. (2015) *Foresight: an introduction A Thinking Futures Reference Guide*
45. Conway M. (2013) *Strategic Thinking: what it is and how to do it*, Strategic Thinking
46. Conway M. (2006) *An Overview of Foresight Methodologies*, Sydney: Thinking Futures
47. Conway M. (2004) *Scenario Planning: An Innovative Approach to Strategy Development*, Strategic Thinking
48. Conway M., Voros, J. (2002) *Integrating Foresight and Strategic Planning*, Paper presented at Organisational Foresight Conference, University of Strathclyde, Glasgow
49. Dahms F.A. (1995) Dying villages, counterurbanisation and the urban field -A Canadian perspective, *Journal of Rural Studies*, 11:21-33
50. Davezies L. (2009) L'économie locale «résidentielle», *Géographie, Économie, Sociétés*, 11(1):47-53
51. Davis G. (2002) *Scenarios as a Tool for the 21st Century*, Shell International, downloaded from: http://www.pik-potsdam.de/news/public-events/archiv/alternet/former-ss/2006/programme/31-08.2006/leemans/literature/davis_how_does_shell_do_scenarios.pdf
52. Davis J.S., Nelson, A.C., Dueker, K.J. (1994) The new burbs: the exurbs and their implications for planning policy, *American Planning Association Journal*, 60:45-59
53. Dean K., Brown B., Perry R., Shaw D. (1984) The conceptualization of counter-urbanization, *Area*, 16:9-14
54. Dorigo G., Tobler W. (1983) Push-Pull Migration Laws. *Annals of the Association of American Geographers*, 73:1–17
55. Doumenge F. (1965) *Géographie des mers*. Paris: Presses Universitaires de France

56. Drewett, R. (1984) A European perspective on urban change, *Town Country Plann.*, 48:224-226
57. Duquenne M-N. (2014) Le retour à la campagne dans la Grèce en crise, *Région et Développement*, 39:205-224
58. Duquenne M-N., Kaklamani S. (2015) Une approche alternative de la mesure de l'attractivité, en privilégiant les indicateurs démographiques, *4th International Conference of Balkans Demography: The population of the Balkans at the Dawn of the 21st Century*, Ohrid, Former Yugoslav Republic of Macedonia, 21-24 October
59. Duquenne M-N., Kaklamani S. (2010) La mobilité: tentatives d'évaluation des différentiels d'intensité dans l'espace grec, in: *Spatial Demography of the Balkans: Trends and Challenges, IVth International Conference of Balkans Demography*, Budva, Montenegro, DemoBalk, University of Thessaly Press
60. Duquenne M-N., Kaklamani S., Dritsas S.E. (2017) Une approche exploratoire et multidimensionnelle de l'attractivité territoriale : application aux municipalités de Grèce, *54ème Colloque ASRDLF – 15th Conference ERSA-GR, Cities and Regions in a changing Europe : challenges and prospects*, Athens, Greece, 5-7 July
61. Duquenne M-N., Kallioras D., Vafeiadou S. (2017) Sigma-convergence revisited, *54ème Colloque ASRDLF – 15th Conference ERSA-GR, Cities and Regions in a changing Europe : challenges and prospects*, Athens, Greece, 5-7 July
62. Duquenne M-N., Metaxas T. (2017) La Fuite Des Cerveaux: Motivations Des Jeunes Grecs A S'expatrier, *54ème Colloque ASRDLF – 15th Conference ERSA-GR, Cities and Regions in a changing Europe : challenges and prospects*, Athens, Greece, 5-7 July
63. Duquenne M-N, Vlontzos G. (2014) The impact of the Greek crisis on the consumers' behavior: some initial evidences?, *British Food Journal*, 116(6): 890-903
64. EAFRD European Agricultural Fund for Rural Development (2014) Rural Development Programme-Greece
https://www.espa.gr/elibrary/140801_Programma_Agrotikis_Anaptixis_2014-2020.pdf
65. ECB (2017) Financial Stability Review May 2017, European Central Bank, available at: <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/financialstabilityreview201705.en.pdf?bc0007b2818198ca39be4e6a2b25f5b4>
66. Elizaga, J.C. (1972) Internal Migration: An Overview, *International Migration Review*, 6(2):121-146
67. Endeavor Greece (2014) Creating Jobs for Youth in Greece, <http://www.endeavor.org.gr/sites/default/files/images/upload/Endeavor%20Greece%20-%20Creating%20jobs%20for%20youth%20in%20Greece.pdf>
68. Epstein G. (2002) Informational Cascades and Decision to Migrate, IZA Discussion Paper Series (445)
69. Errington, A. (1994) The peri-urban fringe: Europe's forgotten rural areas, *Journal of Rural Studies*, 10:367-75
70. Etzo I. (2008) Internal migration: a review of the literature, MPRA Paper 8783, Germany: University Library of Munich

71. Eurobank Research (2017) Πτώση του πληθωρισμού τον Ιούνιο, αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής και διεύρυνση του εμπορικού ελλείμματος τον Μάιο, 7 ημέρες οικονομία, Ιούλιος 2017, Τεύχος 213
72. Eurobarometer No 448 (2016) Perceptions of transparency and awareness about State aid, Special Eurobarometer No 448 - Report, European Commission
73. Eurobarometer No 440 (2015) Europeans, Agriculture and the CAP, Special Eurobarometer No 440 - Report, European Commission
74. Eurobarometer No 389 (2012) Europeans' Attitudes Towards Food Security, Food Quality And The Countryside, Special Eurobarometer No 389 - Report, European Commission
75. Eurobarometer No 354 (2010) Food-related risks, Special Eurobarometer No 354 - Report, European Commission
76. European Commission (2017a) Winter 2017: Economic Forecast, Navigating through choppy waters
77. European Commission (2017b) Spring 2017: Economic forecast for Greece
78. European Commission (2017c) Digital Single Market, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/>
79. European Commission (2017d) Digital Economy and Society Index (DESI) 2017 – Greece
80. European Commission (2017e) Europe's Digital Progress Report - 2017 Telecoms chapter
81. European Commission (2017f) Europe's Digital Progress Report (EDPR) 2017 – Country Profile Greece
82. European Commission (2016a) Digital Economy and Society Index (DESI) 2016 – Greece
83. European Commission (2016b) Europe's Digital Progress Report (EDPR) 2016 – Greece
84. European Commission (2015) Labour Market and Wage Developments in Europe
85. European Commission (2015b) Eu Skills Panorama 2015, Prospects For Greece
86. European Commission (2014) The 2015 Ageing Report, European Economy 8|2014, European Union
87. European Commission (2010) Geographical and labour market Mobility. Special Eurobarometer 337 / Wave 72.5 – TNS Opinion & Social
88. European Commission (2006) Europeans and mobility: first results of an EUwide survey. Eurobarometer survey on geographic and labour market mobility
89. Eurostat (2017a) Unemployment statistics and beyond, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unemployment_statistics_and_beyond
90. Eurostat (2017b) Key figures on Europe, 2017 edition, Statistical Books
91. Eurostat (2017c) Eurostat regional yearbook, 2017 edition, Statistical Books
92. Eurostat (2016a) NewsRelease- EuroIndicators, 129/2016 - 1 July 2016
93. Eurostat (2016b) Internet access and use statistics - households and individuals, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Internet_access_and_use_statistics_-_households_and_individuals

94. Eurostat (2015) People in the EU: who are we and how do we live?, 2015 edition, Statistical Books
95. Eurostat (2012) Eurostat regional yearbook on-line, Population statistics at regional level, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-HA-12-001-02/EN/KS-HA-12-001-02-EN.PDF , πρόσβαση: 02/06/2013
96. Eurostat (2011) Eurostat regional yearbook on-line, Population statistics at regional level, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-CD-11-001/EN/KS-CD-11-001-EN.PDF , πρόσβαση: 02/06/2013
97. Everitt BS (1975) Multivariate analysis: the need for data, and other problems, Br J Psychiatry, 126:237-40
98. Everitt BS, Landau S., Leese M., Stahl D. (2011) Cluster Analysis: 5th Edition, Wiley
99. Exadaktylos T., Zahariadis N. (2014) Quid pro Quo: Political Trust and Policy Implementation in Greece during the Age of Austerity, *Politics & Policy*, 42(1): 160-183
100. Fan, Y.K. Stretton, A. (1985) Circular migration in South-East Asia: some theoretical explanations, in: G. Standing, (ed.), Labor circulation and the labor process London: Croom-Helm
101. Favereaux A.C., Byman D.L. (2017) Trump's Foreign Policy Essay: Te US-EU relation in a Trump Administration, <https://sfs.georgetown.edu/wp-content/uploads/2017/05/Trumps-foreign-policy-final-essay.pdf>
102. Fidrmuc J. (2004) Migration and regional adjustment to asymmetric shocks in transition economies, *Journal of Comparative Economics*, 32:230–247
103. Fielding A.J. (1989) Migration and Urbanization in Western Europe Since 1950, *The Geographical Journal*, 155(1):60-69
104. Fielding A.J. (1982) Counterurbanization in Western Europe, *Progress in Planning*, 17:1-52
105. Findley S. (1977) Planning for Internal Migration, A review of issues and policies in developing countries, U.S. Bureau of the Cencus, Washington, D.C: .U.S. Government Printing Office
106. Flowerdew R., Boyle P. (1992) Migration trends for the West Midlands: suburbanisation, counterurbanisation or rural depopulation? pp. 144-61, in J. Stillwell, P. Rees and P. Boden (eds) Migration Processes and Patterns, vol. 2: Population Redistribution in the UK, London: Belhaven Press
107. Floyd M., Pennington-Gray L. (2004) Profiling risk perception of tourists, *Annals of Tourism Research*, 31(4): 1051-1054
108. Ford T. (1999) Understanding Population Growth in the Peri-Urban Region, *Int. J. Popul. Geogr.*, 5:297-311
109. Forsythe D.E. (1980) Urban incomers and rural change: the impact of migrants from the city on life in an Orkney community, *Sociologia Ruralis*, 20:287-307
110. Fotheringham A.S., Barmby T., Brunsdon C., Champion T., Charlton M., Kalogirou S., Tremayne A., Rees P., Eyre H., Macgill J., Stillwell J., Bramley G., Hollis, J. (2002) Development of a Migration Model: Analytical and Practical Enhancements, London: Office of the Deputy Prime Minister

111. Garson, D.G. (2008) Factor Analysis: Statnotes, Retrieved March 22, 2008, from North Carolina State University Public Administration Program, <http://www2.chass.ncsu.edu/garson/pa765/factor.htm>
112. Gemtos T.A., Fountas S., Blackmore B.S., Greipentrog H.W. (2002) Precision farming experience in Europe and the Greek potential. Εργασία που δημοσιεύθηκε στο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Εφαρμογών Πληροφορικής στη Γεωργία, Αθήνα, Ιούνιος 2002
113. Geyer H.S. (1996) Expanding the theoretical foundation of differential urbanization, *Tijdschrift Voor Economische en Sociale Geografie*, 87:44-59
114. Gibson H., Παύλου Γ. (2017) Εξαγωγική Δραστηριότητα και Οικονομικές Επιδόσεις: Εμπειρικά Αποτελέσματα από τις Ελληνικές Επιχειρήσεις, Οικονομικό Δελτίο, τεύχος 45, Τράπεζα της Ελλάδος
115. Gkartzios M. (2013) Leaving Athens: Narratives of counterurbanisation in times of crisis, *Journal of Rural Studies*, 32:158-167
116. Gkartzios M., Remoundou K., Garrod G. (2017) Emerging geographies of mobility: The role of regional towns in Greece's 'counterurbanisation story', *Journal of Rural Studies*, 55:22-32
117. Gkartzios M., Scott M. (2010) Countering counter-urbanisation spatial planning challenges in a dispersed city-region, the greater Dublin area, *Town Planning Review*, 81(1):23-52
118. Gkartzios M., Scott M. (2009) Residential mobilities and house building in rural Ireland: evidence from three case studies, *Sociologia Ruralis*, 50:64-84
119. Gmelch, G. (1980) Return migration, *Annual Review of Anthropology*, 9:135-59
120. Gorsuch RL (1974) Factor Analysis, Philadelphia: Saunders
121. Goussios D. (1997) The European and local context to Greek family farming, *Sociologia Ruralis*, 35(3-4):322-334
122. Greenwood M.J. (1997) Internal migration in developed countries, In: Mark R. Rosenzweig and Oded Stark, Handbook of Population and Family Economics, Elsevier, 1(B):647-720
123. Greenwood M.J. (2009) Contemporary Internal Migration and Urbanization in Historical Perspective, Pontifical Council for the Pastoral Care of Migrants and Itinerant People, Quaderni Universitari
124. Guerrero L., Claret A., Verbeke W., Enderli G., Zakowska-Biemans S., Vanhonacker F., et al. (2010) Perception of traditional food products in six European countries using free word association, *Food Quality and Preference*, 21(2): 225-233
125. Guttman L. (1954) Some necessary conditions for common factor analysis, *Psychometrika*, 19:149-161
126. Halfacree K. (2008) To revitalise counterurbanisation research? Recognising an international and fuller picture, *Population, Space and Place*, 14(6):479-495
127. Halfacree K. (1994) The importance of "the rural" in the constitution of counterurbanization: evidence from England in the 1980s, *Sociologia Ruralis*, 34:164-189

128. Halliday J., Coombes M. (1995) In search of counterurbanization: some evidence from Devon on the relationship between patterns of migration and motivation, *Journal of Rural Studies*, 11(4):433–446
129. Harris J.R, Todaro M.P. (1970) Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis, *American Economic Review*, 60(1):126–142
130. Heinrich F. (2017) Corruption and inequality: how populists mislead people, Politics and government, Transparency International
131. Hervieu B., Viard J. (1996) Au bonheur des campagnes (et des provinces), Marseille, L'Aube, p.160
132. Hyndman J. (1997) BorderCrossings, *Antipode*, 29: 149–176
133. ICAP Group (2015) Αποτελέσματα της έρευνας για το φαινόμενο του "Brain drain", Δελτίο Τύπου, Ιούνιος 2015
134. IMF (2016) Greece: Preliminary Debt Sustainability Analysis-Updated Estimates And Further Considerations, IMF Country Report No. 16/130, International Monetary Fund Washington, D.C.
135. INE (2013) Instituto Nacional de Estadística, Cifras de Población y Censos Demográficos,
<http://www.ine.es/jaxi/menu.do?type=pcaxis&path=%2Ft20%2Fp259&file=inebase&L=0>, πρόσβαση: 01/05/2013
136. INSEE (2013) National Institute of Statistics and Economic Studies – France, Évolution de la population de 1999 à 2010: comparaisons départementales,
http://www.insee.fr/fr/themes/tableau.asp?reg_id=99&ref_id=t_0402D, πρόσβαση: 01/05/2013
137. Jain A.K., Murty M.N., Flynn P.J. (1999) Data Clustering: A Review, *ACM Computing Surveys*, 31(3)
138. Johnson R.A., Wichern DW. (2007) Applied Multivariate Statistical Analysis: Sixth Edition, New Jersey: Pearson Education Inc
139. Jones H., Caird J., Berry W., Dewhurst J. (1986) Peripheral counter-urbanization: Findings from an integration of census and survey data in Northern Scotland, *Regional Studies*, 20(1):15-26
140. Joseph A.E., Keddie P.D., Smit B. (1988) Unraveling the population turnaround in rural Canada, *Canadian Geographer*, 32:17-30
141. Juvenel H. (de) (2004) *Invitation à la prospective*, Paris: Futuribles
142. Ibish H. (2017) In Search of a Trump Administration Middle East Policy, Washington: Arab Gulf States Institute
143. Kaiser HF (1960) The application of electronic computers to factor analysis, *Educational and Psychological Measurement*, 20:141-151
144. Karampela S., Kizos A. Spilanis I. (2014) Accessibility of islands: towards a new geography based on transportation modes and choices, *Island Studies Journal*, 9(2):293-306
145. Kasimis C., Papadopoulos A.G. (2013) Rural transformations and family farming in contemporary Greece, In: Ortiz-Miranda D., Moragues-Faus A. Arnalte, Alegre E. (eds.)

- Agriculture in Mediterranean Europe: Between old and new paradigms, Bingley: Emerald, pp. 263-293
146. Kasimis C., Papadopoulos A.G. (2005) The Multifunctional Role of Migrants in the Greek Countryside, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31(1):99–127
 147. Kasimis C., Papadopoulos A.G., Pappas C. (2010) Gaining from Rural Migrants: Migrant Employment Strategies and Socioeconomic Implications for Rural Labour Markets, *Sociologia Ruralis*, 50:258-276
 148. Kaufmann, D., Kraay, A., Mastruzzi, M. (2008) Governance matters VII: Aggregate and Individual Governance Indicators 1996-2007, World Bank Policy Research Working Paper no. 4654
 149. Kayser B. (1990) La renaissance rurale. Sociologie des campagnes du monde occidental, *Noroi*, 155(1):365-366
 150. Khaleeli, H., Smith H., Smith D. (2013) The great escape: European migrants fleeing the recession, *The Guardian*, 5/9/2014, <http://www.theguardian.com/globaldevelopment/2013/jan/30/great-escape-european-migrants-fleeing-recession>
 151. King R. (2012) Theories and typologies of migration: an overview and a primer, Willy Brandt Series of working papers in international migration and ethnic relations, 3/12, Malmo University
 152. King R., Christou A. (2011), Of Counter-Diaspora and Reverse Transnationalism: Return Mobilities to and from the Ancestral Homeland, *Mobilities*, 6(4):451-466
 153. Kingsley D. (1995) The Origin and Growth of Urbanization in the World, *American Journal of Sociology*, 60(5):429-437
 154. Koser K., Black R. (1999) The end of the refugee cycle? pp. 2–17, in Black R., Koser K. (eds) *The end of the refugee cycle? Refugee repatriation and reconstruction*, New York: Berghahn Books
 155. Kotzamanis B., Pilidis A. (2006) L’immigration en provenance des Balkans et la modification de la repartition spatiale de la population en Grèce, pp. 227-244, in: Parant A. (ed.) *Migrations, crises et conflits récents dans les Balkans*, LADS-DémoBalk, Volos: Presses Universitaires de Thessalie
 156. Koutsou, S., Partalidou, M. and Petrou, M. (2011) “Present or absent farm heads?: A contemporary reading of family farming in Greece”, *Sociologia Ruralis*, 51 (4): 404-419
 157. Kozak M., Crotts J., Law R. (2007) The impact of the perception of risk on international travelers, *International Journal of Tourism Research* 9: 233-242
 158. Krisjane Z., Berzis M. (2012) Post-socialist Urban Trends: New Patterns and Motivations for Migration in the Suburban Areas of Rīga, Latvia, *Urban Studies*, 49(2): 289-306
 159. Labrianidis L. (2014) Investing in leaving: The Greek case of international migration of professionals, *Mobilities*, 9(2): 314-335
 160. Labrianidis L., Pratsinakis M. (2016) Greece’s new Emigration at times of Crisis, GreeSE Paper No.99 Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe

161. Labrianidis L., Vogiatzis N., (2013) Highly skilled migration: what differentiates the 'brains' who are drained from those who return in the case of Greece?, *Population, Space and Place*, 19(5): 472-486
162. Laliotou I. (2013) Greek Crisis Foreseen: The Future in Migrancy, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 140-141:247-260
163. Lee, E.S. (1966) A theory of migration, *Demography* 3(1): 47-57
164. Le Jeannic, T., 1997. Trente ans de periurbanisation: extension et dilution des villes, *Economie et Statistique*, 307:21-41
165. Liedtka J.M. (1998) Linking strategic thinking with strategic planning, *Strategy and Leadership*, 26(4):30-35
166. Long L.D., Oxfeld E. (2004) Introduction: An ethnography of return, pp. 1-15, in: Long L.D., Oxfeld E. (Eds) *Coming Home? Refugees, Migrants and Those Who Stayed Behind*, University of Pennsylvania Press
167. Lucas, R.E.B. (1997) Internal migration in developing countries, pp. 721-798, In: Mark R. Rosenzweig and Oded Stark, *Handbook of Population and Family Economics*, Elsevier, 1(B)
168. Maher, C.A., Stimson, R.J. (1994) *Regional Population Growth in Australia: Nature, Impacts and Implications* (Canberra: AGPS)
169. Marinakou E., Giousmpasoglou C., Paliktzoglou V., (2016), The Brain Drain Phenomenon in Higher Education in Greece: Attitudes and Opinions on the Decision to Immigrate, In: *3rd Annual International Conference on Humanities & Arts in a Global World*, 3-6 January, Athens, Greece
170. Markantonatou M. (2013) Diagnosis, treatment, and effects of the crisis in Greece: A 'special case' or a 'test case'? MPIfG Discussion paper, No 13/3. Cologne: Max Planck Institute
171. Markinos A.T., Gemtos T.A., Pateras D., Toullos L., Zerva G., Papaeconomou M. (2004) The influence of cotton variety in the calibration factor of a cotton yield monitor, 2nd HAICTA Conference
172. Massey D.S., Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A., Taylor J.E. (1993) Theories of International Migration: A Review and Appraisal, *Population and Development Review*, 19(3): 431-466
173. Milbourne P. (2007) Re-populating rural studies: Migrations, movements and mobilities, *Journal of Rural Studies*, 23:381-386
174. Miller T., Kim A.B. (2017) 2017 Index of Economic Freedom, Washington: The Heritage Foundation
175. Minhas R.S., Jacobs EM. (1996) "Benefit segmentation by factor analysis: an improved method of targeting customers for financial services", *International Journal of Bank Marketing*, 14(3): 3-13
176. Mintzberg H. (1994) *The Rise and Fall of Strategy Planning*, London: Prentice Hall
177. Mitchell C.J.A. (2004) Making sense of counterurbanization, *Journal of Rural Studies*, 20(1): 15-34
178. Moody's (2017) Announcement: Moody's: Greece's credit profile is improving, but high public debt and uncertainties regarding effective implementation of reforms remain

- constraints, Global Credit Research, Moody's Investors Service Ltd, available at: <file:///C:/Users/user/Downloads/ResearchDocument.pdf>
179. Moseley M.J. (1984) The Revival of Rural Areas in Advanced Economies: a Review of some Causes and Consequences, *Geoforum*, 15(3):447-456
 180. Nelson, J.M. (1976) Sojourners versus urbanites: causes and consequences of temporary versus permanent cityward migration in developing countries, *Economic Development and Cultural Change*, 24:721-757
 181. Ni Laoire C. (2007) The green green grass of home? Return migration to rural Ireland, *Journal of Rural Studies*, 23(3):332-344
 182. Norcliffe G.B. (1982) Using Location Quotients to Estimate the Economic Base and Trade Flows, *Regional Studies*, 17(3):161-168
 183. OECD (2017) OECD Employment Outlook 2017, OECD Publishing, Paris
 184. OECD (2016a) Young population (indicator) doi: 10.1787/3d774f19-en (Accessed on 01 November 2016)
 185. OECD (2016b) Working age population (indicator). doi: 10.1787/d339918b-en (Accessed on 01 November 2016)
 186. OECD (2016c) OECD Competition Assessment Review- GREECE 2017, Preliminary Version, accessed on: 20/06/2017, available at: <http://www.oecd.org/daf/competition/OECD-Competition-Assessment-Review-Greece-Preliminary-version-2016.pdf>
 187. Ogilvy J. (2000) Scenario Planning, Critical Theory and the Role of Hope, Knowledge Base of Futures Studies (1st edition), Brisbane: Foresight International
 188. Pellegrini P.A., Fotheringham A.S. (1999) Intermetropolitan migration and hierarchical destination choice: a disaggregate analysis from the US Public Use Microdata Samples, *Environment and Planning A*, 31(6): 1093–1118
 189. Pennington J. (2013) Moving on: Migration trends in later life, IPPR-Hanover@50 Debate – thinkpiece #9, <http://www.hanover50debate.org.uk/wp-content/uploads/2013/06/IPPR-full-think-piece.pdf>, accessed: 9/9/15
 190. Poirot J., Gérardin H. (2010) « L'attractivité des territoires : un concept multidimensionnel », *Mondes en développement* (n°149), p. 27-41, URL : www.cairn.info/revue-mondes-en-developpement-2010-1-page-27.htm
 191. Popper R. (2008) Foresight Methodology, in Georghiou L., Cassingena H., Keenan M., Miles I., Popper R., *The Handbook of Technology Foresight: Concepts and Practice*, Edward Elgar
 192. Portes A., Walton J. (1981) Labor, Class, and the International System, pg. 244, Academic Press
 193. Price D.O. (1951) Some Socio-Economic Factors in Internal Migration, *Social Forces* 4:409–415
 194. PRS, Regional Political Risk (2017) Political Risk Components, <https://www.prsgroup.com/politicalriskupdates/regional-political-risk-index-3>
 195. Raftery J. (1994) Risk Analysis in Project Management, Spon Press – Taylor & Francis Group, London & New York, p.156

196. Rapanos V.T., Kaplanoglou G. (2014) Governance, Growth and the Recent Economic Crisis: The Case of Greece and Cyprus, *Cyprus Economic Policy Review*, 8(1): 3-34
197. Raymond S. (2012) Du "retour à la nature" au "retour à la campagne": migrants et recompositions territoriales dans le Midi de la France et en Californie du Nord, Thèse de Doctorat en Géographie, Université de Toulouse
198. Ravenstein E.G. (1885) The Laws of Migration, By John Corbett, Center for spatially integrated Social Science
199. Rees P., Kupiszewski M. (1999) Internal Migration and Regional Population Dynamics in Europe: a synthesis, *Population Studies*, 3:89-90
200. Remoundou K., Gkartzios M., Garrod G. (2016) Conceptualizing Mobility in Times of Crisis: Towards Crisis-Led Counterurbanization?, *Journal of Regional Studies*, 50(1):1663-1674
201. Robert S., Randolph, W.G. (1983) Beyond decentralization: the evolution of population distribution in England and Wales, 1961-1981, *Geoforum*, 14: 75- 102
202. Rosenzweig M.R., Stark O. (1989) Consumption smoothing, migration and marriage: evidence from rural India, *Journal of Political Economy*, 97: 905-926
203. Rummel R.J. (1970) Applied Factor Analysis, Evanston, IL: Northwestern University Press, 617 p.
204. Sarantinos V. (2012) Greece: The economic crisis and the brain drain, Centre for Employment Studies Research (CESR), University of the West of England, Bristol
205. Sayed T., Azim A. (2010) The relationship between the perception of risk and the decision-making process of travel of French tourists, *Tourismos: An international multidisciplinary, Journal of Tourism*, 5(2): 29-47
206. Schoemaker P. (1995) Scenario Planning: A Tool for Strategic Thinking, *Sloan Management Review*, 36(2):25-40
207. Sen A. (2009) The idea of Justice, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge
208. Sen A. (2000) Development as freedom, Oxford University Press
209. Shryock H.S. (1969) Survey Statistics on Reason for Moving, Population Conference: London
210. Shryock H.S., Siegel J.S., Larmon E.A. (1980) The Methods and Materials of Demography. Washington, D.C.: U.S. Bureau of the Census, Fourth Printing (rev.), U.S. Government Printing Office Washington
211. Šimon M., (2012) Exploring Counterurbanisation in a Post-Socialist Context: Case of the Czech Republic, *Sociologia Ruralis*, European Society for Rural Sociology
212. Simpson L., Finney N. (2009) Spatial Patterns of Internal Migration: Evidence for Ethnic Groups in Britain, *Population, Space and Place*, 15:37-56
213. Sietchiping R., Kago J., Zhang X.Q., Augustinus C., Tuts R. (2014) Role of Urban-Rural linkages in promoting sustainable urbanization, *Environment and Urbanization Asia*, 5(2):219-234
214. Sidiropoulos G., Allison E., Tzortzopoulou M. (1996) Migration flows and spatial distribution of the population in Greece, pp. 146-180, in: Kotzamanis B., (ed) La

- démographie des Balkans : Mouvements migratoires et répartition spatiale de la population, Volos: Presses Universitaires de Thessalie
215. SGI (2017) Sustainable Governance Indicators, SGI 2017 Survey- Greece, available at: <http://www.sgi-network.org/2017/>
 216. Silvey R. (2006) Geographies of Gender and Migration: Spatializing Social Difference, *International Migration Review*, 40(1): 64-81
 217. Šimon M. (2012) Exploring Counterurbanisation in a Post-Socialist Context: Case of the Czech Republic, *Sociologia Ruralis*, 54(2):117-142
 218. Skeldon R. (2010) Managing Migration for Development: Is Circular Migration the Answer? *Whitehead Journal of Diplomacy & International Relations*, 11(1): 21
 219. Sklias P., Maris G. (2013) The Political Dimension of the Greek Financial Crisis, *Perspectives on European Politics and Society*, 14(1): 144-164
 220. Slaughter R.A. (2004) Futures Beyond Dystopia: Creating Social Foresight, London: RoutledgeFalmer
 221. Sotiropoulos D.A., Featherstone K., Karadag R. (2016) Sustainable Governance Indicators 2016 – Greece Report, SGI
 222. Stafford J.V. (2000) Implementing Precision Agriculture in the 21st Century, *J. Agr. Engng Res*, (76): 267-275
 223. Stark O., Bloom D. (1985) The New Economics of Labor Migration, *American Economic Review*, 75(2):173-178
 224. Stark O., Taylor J. (1991) Migration Incentives, Migration Types: The Role of Relative Deprivation, *The Economic Journal*, 101(408):1163-1178
 225. Stillwell J., Rees P., Boden P. (1992) (eds) Migration Processes and Patterns: Population Redistribution in the United Kingdom Vol 2, London: Belhaven Press
 226. Stockdale A. (2015) Contemporary and ‘Messy’ Rural In-migration Processes: Comparing Counterurban and Lateral Rural Migration, *Population, Space and Place*, 22(6): 599–616
 227. Stockdale A., Findlay A., Short D. (2000) The repopulation of rural Scotland: opportunity and threat, *Journal of Rural Studies*, 16(2): 243-257
 228. Sundaram R., Hoerning U., Jones T. (2013) Greece: means-tested income support program (pilot: position paper highlighting pending decisions). Washington, D.C.: World Bank Group
 229. Talpoş I., Donath L., Miloş M.C. (2012) Governance Effectiveness, Political Stability and Corruption Control, An Empirical Approach, Conference: INFER Workshop, Babes Bolyai University Cluj Napoca, 9-11/11/2012
 230. Tapinos G. (1996) Éléments de démographie: analyse, déterminants socio-économiques et histoire des populations. Paris: Armand Colin
 231. Theocharis Y., van Deth J.W. (2015) A Modern Tragedy? Institutional Causes and Democratic Consequences of the Greek Crisis, *Journal Representation*, 51(1): 63-79
 232. Theodoropoulos D., Kyridis A., Zagkos C., Konstantinidou Z., (2014), Brain Drain Phenomenon in Greece: Young Greek scientists on their Way to Immigration, in an era of “crisis”. Attitudes, Opinions and Beliefs towards the Prospect of Migration, *Journal of Education and Human Development*, 3(4): 229-248

233. Theodossiou G., Rigas I., Thanou E., Goulas A. (2017) Financial crisis and brain drain: an investigation of the emigration intentions of Greek scientists, 9th International Conference: "The Economies of Balkan and Eastern Europe Countries in the changed world", 28-30 April, Piraeus-Athens, Greece
234. The World Bank (2017) Global Economic Prospects, A Fragile Recovery, JUNE 2017, 7 International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank
235. Thurstone, L.L. (1931) The measurement of social attitudes, *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 26(3): 249-269
236. Thompson J. (2016) Donald Trump's Foreign Policy: McCarthyism as a Cautionary Tale, *Policy Perspectives*, Vol. 4/10
237. Transparency International (2017) Corruption Perceptions Index 2016, Available at: https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016
238. Tsekeris C., Pinguli M., Georga E., (2015) Young People's Perception of Economic Crisis in Contemporary Greece: A Social Psychological Pilot Study, Hellenic Foundation for European and Foreign Policy, Research Paper No. 19
239. Tsourgiannis L., Karasavoglou A., Tsourgiannis C.A., Florou G., Thedosiou T. Valsamidis S., (2014), Factors affecting consumers in Greece to buy during the economic crisis period food produced domestically in Greece, *Procedia Economics and Finance*, 9, p. 439-455
240. Tsuda T. (2009) (Ed.) *Diasporic Homecomings: Ethnic Return Migration in Comparative Perspective*, Stanford University Press
241. UN (2000) *Glossary Of Terms On Statistical Data Editing*, United Nations Statistical Commission And Economic Commission For Europe, United Nations
242. UN-Habitat (2006) *State of the world's cities 2006/7*, London: Earthscan
243. UN DESA (2014) United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *World Urbanization Prospects: the 2014 revision, highlights*, United Nations, New York
244. Urry J. (2007) *Mobilities*, Cambridge: Polity Press
245. Van den Berg L., Drewett R., Klaasen L.H., Rossi A., Vijverberg C.H.T. (1982) *Urban Europe: a study of growth and decline*, Pergamon Press
246. Van der Gaag N., Wissen L., Rees P., Stillwell J., Kupiszewski M. (2003) *Study of Past and Future Interregional Migration Trends and Patterns within European Union Countries In Search of a Generally Applicable Explanatory Model*, Report on behalf of Eurostat, <http://www.nidi.knaw.nl/Content/NIDI/output/2003/nidi-2003-eu-interregional-migration.pdf>, last access: 30/12/2013
247. Van der Heijden K. (1996) *Scenarios: The Art of Strategic Conversation*, New York: John Wiley and Sons
248. Van der Meulen B. (1999) The impact of foresight on environmental science and technology policy in the Netherlands, *Futures*, (31):7-23
249. Van Oort F., Burger M., Raspe O. (2010) On the economic foundation of the urban network paradigm: Spatial integration, functional integration and economic complementarities within the Dutch Randstad, *Urban Studies*, 47(4): 725-748

250. Vermeir I., Verbeke W. (2006) Sustainable food consumption: exploring the consumer “attitude-behavioral” gap, *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 19:169–194
251. Voros J. (2003) A Generic Foresight Process Framework, *Foresight*, 5(3):10-21
252. Williams J.D., Sofranko A.J. (1979) Motivations for the immigration component of population turnaround in non-metropolitan areas, *Demography*, 15:12-39
253. World Bank Group (2015) East Asia’s changing urban landscape: Measuring a decade of spatial growth, Washington: World Bank
254. Worldwide Governance Indicators (2016) Country Data Report for Greece, 1996-2014, The World Bank
255. Zdruli P. (2008) Υπερανάπτυξη Ακτών, Lucinda Project, Land Care in Desertification Affected Areas, Σειρά φυλλαδίων B6
256. Zhang N., Wang M., Wang N. (2002) Precision Agriculture/a worldwide overview. *Computers and electronics in Agriculture* vol 36, 113_/132
257. Zlotnik H. (2003) The Global Dimensions of Female Migration, Migration Policy Institute, <https://www.migrationpolicy.org/article/global-dimensions-female-migration/>

Ελληνική

258. Ανθοπούλου Θ., Γούσιος Δ. (2007) Γεωγραφία της Υπαίθρου, σσ. 234-274, στο: Τερκενλή Σ., Θ., Ιωσηφίδης Θ., Χωριανόπουλος Ι. (επ.) *Ανθρωπογεωγραφία. Άνθρωπος, κοινωνία και χώρος*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική
259. Ανθοπούλου Θ., Καμπέρης Ν., Πέτρου Μ. (2013) Διερευνώντας όψεις και δυναμικές της κοινωνίας της υπαίθρου στην εποχή της κρίσης. Πρώτες αποτυπώσεις, Πρακτικά 11ου Τακτικού Επιστημονικού Συνεδρίου Ελληνικής Εταιρείας Περιφερειακής Επιστήμης: Αγροτική οικονομία, ύπαιθρος χώρος, περιφερειακή και τοπική ανάπτυξη, Πάτρα, 14-15 Ιουνίου, http://grsa.prd.uth.gr/conf2013/48_anthopoulou_et_al_ersagr13.pdf, πρόσβαση: 10/9/15
260. Ανθοπούλου Θ., Πέτρου Μ. (2015) Όψεις της κρίσης και της επιστροφής στον αγροτικό χώρο: Η συζήτηση για την αγροτική ανθεκτικότητα, *Αειχώρος*, 20: 96-121
261. Αρουντάτι Ρ. (2009) Η σκοτεινή πλευρά της δημοκρατίας, Εκδόσεις Ψυχογιός, Αθήνα
262. Βιτζηλαίου Κ. (2014) Κοινή Αγροτική Πολιτική 2015-2020 και Νέοι Γεωργοί: προκλήσεις και προοπτικές, Ευρωπαϊκό Κέντρο Αριστείας Jean Monnet, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
263. Γαβαλάς Β., Κωστοπούλου, Ε. (2011) Η κινητικότητα των συνταξιούχων στον ελλαδικό χώρο, *Δημογραφικά Νέα*, 13:1-4
264. ΓΓΕΤ (2005) Technology Foresight in Greece (2001–2021), Synthesis Report, Υπουργείο Ανάπτυξης, Αθήνα
265. Δαμανάκης Μ., Κωνσταντινίδης, Σ Τάμης Α. (2014) Νέα μετανάστευση από και προς την Ελλάδα, εκδόσεις Πανεπιστημίου Κρήτης (συλλογικό έργο)
266. ΕΕΤΤ (2017) Έκθεση της ΕΕΤΤ για την ανάπτυξη της ευρυζωνικότητας στην Ελλάδα το β' εξάμηνο 2016
267. ΕΛΣΤΑΤ (2017α) Δελτίο Τύπου: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, Ιανουάριος 2017

268. ΕΛΣΤΑΤ (2017β) Δελτίο Τύπου: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού: 1981 – 2015
269. ΕΛΣΤΑΤ (2017γ) Δελτίο Τύπου: Δείκτης Τιμών Καταναλωτή: Αύγουστος 2017
270. ΕΛΣΤΑΤ (2017δ) Δελτίο Τύπου: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, Β' Τρίμηνο 2017, 14/09/2017
271. ΕΛΣΤΑΤ (2017ε) Δελτίο Τύπου: Έρευνα Οικοδομικής Δραστηριότητας, 12/09/2017
272. ΕΛΣΤΑΤ (2017στ) Δελτίο Τύπου: Τριμηνιαίοι Εθνικοί Λογαριασμοί, Β' Τρίμηνο 2017, 01/09/2017
273. ΕΛΣΤΑΤ (2017ζ) Δελτίο Τύπου: Δείκτες Τιμών Εισροών – Εκροών στη Γεωργία-Κτηνοτροφία, 15/09/2017
274. ΕΛΣΤΑΤ (2017η) Δελτίο Τύπου: Δείκτης Κύκλου Εργασιών στον Τομέα Παροχής Καταλύματος και Εστίασης, Β' Τρίμηνο 2017, 13/09/2017
275. ΕΛΣΤΑΤ (2017θ) Δελτίο Τύπου: Εμπορευματικές Συναλλαγές της Ελλάδος: 2017, 07/09/2017
276. ΕΛΣΤΑΤ (2017ι) Δελτίο Τύπου: Κίνδυνος Φτώχειας, 13/06/2017
277. ΕΛΣΤΑΤ (2017κ) Δελτίο Τύπου: Υλική Στέρηση και τις Συνθήκες Διαβίωσης, 23/06/2017
278. ΕΛΣΤΑΤ (2017λ) Δελτίο Τύπου: Βραχυχρόνιοι Δείκτες Απασχόλησης, Ωρών εργασίας και Αμοιβών σε βασικούς τομείς της οικονομίας, 02/10/2017
279. ΕΛΣΤΑΤ (2016) Συνθήκες Διαβίωσης Στην Ελλάδα (Σεπτέμβριος 2016), Διεύθυνση Στατιστικών Πληθυσμού και Αγοράς Εργασίας, Ελληνική Στατιστική Αρχή
280. ΕΛΣΤΑΤ (2016β) Δελτίο Τύπου, 30/12/2016
281. ΕΛΣΤΑΤ (2011) Στατιστική Επετηρίδα της Ελλάδος 2009 & 2010, Ελληνική Στατιστική Αρχή
282. ΕΛΣΤΑΤ (2001) Έννοιες - Ορισμοί Απογραφής Πληθυσμού και Κατοικιών (2001), Ελληνική Στατιστική Αρχή
283. ΕΛΤΑ (2012) Ταχυ|Ενημέρωση, περιοδική έκδοση ΕΛΤΑ, τεύχ.2, <http://www.elta.gr/el-gr/%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%B9%CF%81%CE%AF%CE%B1/%CE%B3%CF%81%CE%B1%CF%86%CE%B5%CE%AF%CE%BF%CF%84%CF%8D%CF%80%CE%BF%CF%85/%CF%84%CE%B1%CF%87%CF%85%CE%B5%CE%BD%CE%B7%CE%BC%CE%AD%CF%81%CF%89%CF%83%CE%B7.aspx> (Πρόσβαση στις 14/11/2016)
284. Έμκε-Πουλοπούλου Η. (2015) Το κόστος της κρίσης και η άδικη κατανομή του στην Ελλάδα 2009-2014, σελ. 371, Αθήνα: Εκδόσεις Βογιατζή
285. Ευαγγέλου Ε., Τσαντήλας Χ. (2011) Γεωργία ακριβείας: το μελλοντικό σύστημα παραγωγής αγροτικών προϊόντων, πρόγραμμα HYDROSENSE μία ερευνητική προσπάθεια στον ελληνικό χώρο, ΕΘΙΑΓΕ, τχ. 44, σ. 18-21
286. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2016) Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 28ης Ιουνίου 2016 σχετικά με την απόφαση για αποχώρηση από την ΕΕ ως αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος του Ηνωμένου Βασιλείου (2016/2800(RSP))
287. Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2017) Ψηφιακή ενιαία αγορά - Δελτίο χώρας
288. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2017α) Η πανταχού παρούσα ψηφιακή ενιαία αγορά, Θεματολογικά δελτία για την Ευρωπαϊκή Ένωση, http://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/el/FTU_5.9.4.pdf

289. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2017β) Δύο χρόνια για τις ευρωπαϊκές εκλογές του 2019, Ειδικό Ευρωβαρόμετρο για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, http://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/2017/2019ee/two_years_until_ee2019_synthesis_el.pdf
290. ΙΕΛΚΑ (2013) Τι αναζητά ο καταναλωτής στην Ελλάδα της κρίσης, <http://www.ielka.gr/?p=1310>
291. ΙΕΛΚΑ (2011) Έρευνα Ελληνικών Καταναλωτικών Τάσεων στο Λιανεμπόριο Τροφίμων, http://ielka.gr/blog/wordpress/wp-content/uploads/2011/02/Erevna_katanalotikwn_tasewn.pdf
292. ΙΝΕ (2016) Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια Έκθεση 2016
293. Κακλαμάνη Σ., Ντυκέν Μ.Ν. (2016) Η γήρανση ως κριτήριο δυναμισμού του νησιωτικού χώρου. Πρακτικά του Νησιωτικού Διεπιστημονικού Εργαστηρίου: Νησιά και Νησιώτες στο Αιγαίο και τη Μεσόγειο. Νησιωτικοί κόσμοι στη μακρά γεωπολιτική διάρκεια. Ρέθυμνο, 29-30 Νοεμβρίου, 2014
294. Κακλαμάνη Σ., Ντυκέν Μ.Ν. (2008) Διερευνώντας τις επιπτώσεις της κινητικότητας στο πολιτισμικό πλαίσιο του ύπαιθρου χώρου, *Αριάδνη*, 14:251-272
295. Καλογήρου Σ. (2015) Χωρική Ανάλυση: Μεθοδολογία και εφαρμογές με τη γλώσσα R, [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/5029>
296. Καντεμερίδου Χ, Ανδρεοπούλου Ζ., Λεφάκης Π. (2015) Ηλεκτρονική Διακυβέρνηση και Δασική Περιφερειακή Ανάπτυξη, *9ο Πανελλήνιο Συνέδριο Εταιρείας Γεωργικών Μηχανικών Ελλάδος: Καινοτομία και Νέες Τεχνολογίες στη Γεωργική Μηχανική και τη Διαχείριση Φυσικών Πόρων*, 8-9 Οκτωβρίου, Θεσσαλονίκη
297. Κάπα research (2017) Πανελλαδική Έρευνα για τις πολιτικές εξελίξεις-Απρίλιος 2017, ΚΑΠΑ RESEARCH Α.Ε.
298. Κάπα research (2016) 7 τάσεις που υπονομεύουν τις αντοχές της χώρας, ΚΑΠΑ RESEARCH Α.Ε.
299. Καραμούζης Ν., Κουλεϊμάνης Α. (2017) Το κόστος της αβεβαιότητας, Οικονομία και Αγορές, τόμος XI, τεύχος 2, Eurobank Research
300. Κασίμης Χ., Ζωγραφάκης Σ. (2014), Κρίση και Επιστροφή στη Γεωργία, στο Σ. Ζαμπάρλουκου και Μ. Κούση (επιμ.), Κοινωνικές Όψεις της Κρίσης Στην Ελλάδα, Αθήνα. Εκδόσεις Πεδίο, σελ. 135-170
301. Κοτζαμάνης Β. (2017) Αναπόφευκτη η αύξηση των θανάτων και η μείωση των γεννήσεων στην Ελλάδα την επόμενη εικοσαετία; *Δημογραφικά Νέα*, 28:1-4
302. Κοτζαμάνης Β. (2015) Ο πληθυσμός της Ελλάδας, τάσεις και προοπτικές, σσ. 347-354, στο: ΕΛΙΑΜΕΠ (εκδ.) Λευκή Βίβλος για την ελληνική εσωτερική πολιτική άμυνα και ασφάλεια, Εκδόσεις Σιδέρης, Αθήνα
303. Κοτζαμάνης Β. (2009) Στοιχεία Δημογραφίας, Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας
304. Κοτζαμάνης Β. (2018) Οι δημογραφικές εξελίξεις στη Μεταπολεμική Ελλάδα: μια σύντομη παρουσίαση, *Δημογραφικά Νέα*, ΕΔΚΑ, No 31
305. Κοτζαμάνης Β., Κωστάκης Α., Ζαφείρης Κ., Bergouignan C., Μπαλτάς Π. (2016α) Η Πληθυσμιακή Εξέλιξη της Ελλάδας (2015-2050), Έκθεση Α΄, Υφιστάμενες Προβολές

- Πληθυσμού και μια Νέα Εκτίμηση του Πληθυσμού της Ελλάδας, σ.280, Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων (ΕΔΚΑ), διαΝΕΟσις
306. Κοτζαμάνης Β., Κωστάκη Α., Ζαφείρης Κ., Bergouignan C., Μπαλτάς Π. (2016β) Η Πληθυσμιακή Εξέλιξη της Ελλάδας (2015-2050), Συνοπτική Παρουσίαση των Αποτελεσμάτων, σ.111, Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων (ΕΔΚΑ), διαΝΕΟσις
 307. Κοτζαμάνης Β., Μίχου Ζ. (2010) Πού γεννήθηκα πού κατοικώ; η γεωγραφική κινητικότητα στον ελλαδικό χώρο, μια πρώτη χωρική προσέγγιση, *Δημογραφικά Νέα*, ΕΔΚΑ, No 11:1-6
 308. Κοτζαμάνης Β., Ντυκέν Μ.Ν. (2012) Οι δημογραφικές δομές και ο δημογραφικός δυναμισμός των ελληνικών δήμων, *Δημογραφικά Νέα*, ΕΔΚΑ, No 18
 309. Κοτζαμάνης Β., Παππάς Β. (2014) Τα πληθυσμιακά δεδομένα στην Ελλάδα, υπόβαθρο για τον σχεδιασμό, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων, Σειρά Ερευνητικών Εργασιών, No 11
 310. Κουτρίδη Ε., Ντυκέν Μ.Ν., Χριστοπούλου Ο., Φουντάς Σ. (2017) Αντιλήψεις και στάσεις των γεωπόνων σχετικά με την υιοθέτηση τεχνολογιών έξυπνης γεωργίας από τους παραγωγούς γεωργικών προϊόντων στην Ελλάδα, *10ο Πανελλήνιο συνέδριο γεωργικής μηχανικής: Η συμβολή της γεωργικής μηχανικής στην ανάπτυξη της ελληνικής γεωργίας*, 28-29 Σεπτεμβρίου, Αθήνα
 311. Κυριαζή- Άλλισον Ε. (2007) Εσωτερική μετανάστευση και μεταπολεμική Αθήνα: η διερεύνηση μιας σχέσης, στο ερευνητικό πρόγραμμα: «Τάσεις κοινωνικού μετασχηματισμού στον αστικό χώρο: Κοινωνική αναπαραγωγή, κοινωνικές ανισότητες και κοινωνική συνοχή στην Αθήνα των αρχών του 21ου αιώνα»
 312. Κυριαζή-Άλλισον Ε. (2005) Εσωτερική μετανάστευση και χώρος στην Ελλάδα, σσ.75-85, στο Κοτζαμάνης Β., Παππάς Β., (επ.) Χώρος και πληθυσμός. Αναλυτικές προσεγγίσεις, Πανεπιστημιακές Βόλος: Εκδόσεις Θεσσαλίας
 313. Λαμπριανίδης Λ., Μπέλλα Ι. (2004) Η εγκατάσταση κατοίκων των αστικών κέντρων στην ύπαιθρο και η αναπτυξιακή δυναμική της, *Τόπος*, 22-23:135-154
 314. Μαλούτας Θ., Σπυρέλλης Σ. (2016) Οι κενές κατοικίες, Κοινωνικός Άτλαντας της Αθήνας
 315. Ματσαγγάνης Μ., Λεβέντη Χ., Καναβιτσά Ε., Φλεβοτόμου Μ. (2016) Μια Αποδοτικότερη Πολιτική για την Καταπολέμηση της Ακραίας Φτώχειας, σ.102, διαΝΕΟσις
 316. Μητρούλα Χ. (2017) Κίνδυνοι-Ασφάλεια σε σχέση με την επιλογή του τουριστικού προορισμού: μια προσέγγιση μέσω των αντιλήψεων των τουριστών, Μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
 317. Μπαγκαβός, Χ. (2017) Μια ψύχραιμη ματιά για τις δημογραφικές εξελίξεις στην Ελλάδα: συμπεράσματα και προβληματισμοί από τις εργασίες του Συνεδρίου «Οι δημογραφικές εξελίξεις στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης», *Δημογραφικά Νέα*, 29:1-4
 318. Μπαμπινιώτης Γ. (2008) Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Γ' Έκδοση, Κέντρο Λεξικολογίας

319. Μπαλαμπανίδης Δ. (2015) Η πρόσβαση των μεταναστών στην ιδιοκατοίκηση (2000-2010): Βασικά σχήματα «οριζόντιου» και «κάθετου» εθνοτικού στεγαστικού διαχωρισμού στον Δήμο Αθηναίων, Κοινωνικός Άτλαντας της Αθήνας
320. Μπαλαμπανίδης Δ., Πολύζου Γ. (2015) Αναχαιτίζοντας τάσεις εγκατάλειψης του αθηναϊκού κέντρου: η παρουσία των μεταναστών στην κατοικία και στις επιχειρηματικές δραστηριότητες, Κοινωνικός Άτλαντας της Αθήνας
321. Μπαλούρδος Δ. (2011) Επιπτώσεις της κρίσης στη φτώχεια και στον οικονομικό αποκλεισμό: αρχικές μετρήσεις και προσαρμοστικές πολιτικές, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τευχ.134
322. Ντυκέν Μ.Ν. (2009) Ελκυστικότητα και οι μικρο-μεσαίες πόλεις της Ελλάδας, σσ. 119-130 στο: 25 Κείμενα για το Σχεδιασμό και την Ανάπτυξη του Χώρου, Συλλογικός Τόμος για τα 25 χρόνια του τμήματος Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας
323. Ντυκέν Μ.Ν., Κακλαμάνη Σ. (2009) Οι χωρικές διαφοροποιήσεις των σύγχρονων μορφών κινητικότητας στην υπαίθρο χώρα, σσ. 209-231 στο: Κοτζαμάνης Β. (επ.) Η δημογραφική πρόκληση, γεγονότα και διακυβεύματα, Πανεπιστημιακές Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας
324. Ντυκέν Μ.Ν., Καρκάνης Δ. (2017) Η «γήρανση μέσα στη γήρανση» στην Ελλάδα την περίοδο της κρίσης, *Δημογραφικά Νέα*, ΕΔΚΑ, No 30:1-5
325. Ντυκέν Μ.Ν., Κρομυδάκης Ν. (2009) Η απόκλιση πραγματικού-μόνιμου πληθυσμού στα διάφορα χωρικά επίπεδα της Κρήτης: καθοριστικός παράγοντας για τον χωροταξικό σχεδιασμό, 2^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Βόλος, 24-27 Σεπτεμβρίου
326. ΠΑΑ (2016) Ετήσια Έκθεση Υλοποίησης του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης (ΠΑΑ) 2014-2020, για τα έτη 2014 & 2015, Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης και Τροφίμων
327. ΠΑΜΑΚ (2017) Εκτίμηση πολιτικών τάσεων 15-16 Νοεμβρίου 2017, Μονάδα Ερευνών Κοινής Γνώμης & Αγοράς Ερευνητικού Πανεπιστημιακού Ινστιτούτου Πανεπιστημίου Μακεδονίας
328. Παπαδασκαλόπουλος Α. (2000) Μέθοδοι Περιφερειακής Ανάλυσης, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση
329. Παπαδόπουλος Α. (2004) Τα χαρακτηριστικά και η προοπτική της κοινωνικής οικονομίας σε μια πολυλειτουργική υπαίθρο, στο: Παπαδόπουλος Α. (επ.) Η ανάπτυξη σε μια πολυλειτουργική υπαίθρο, Εκδόσεις Αθήνα: Gutenberg
330. Παπαδόπουλος Α., Κυριαζή- Άλλισον Ε., Λιαρίκος Κ. (2007) Η πολιτική Ανάπτυξη της Υπαίθρου και η σημασία της για την καταπολέμηση της ερημοποίησης: Αναζητώντας τη νέα διακυβέρνηση της υπαίθρου, στο: Ειδικά θέματα ανάπτυξης σε λιγότερο ευνοημένες περιοχές, Κίζος Θ., Ιωσηφίδης Θ., Σπλάμης Ι. (επ.), Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg
331. Πετρίδης Δ. (2015) Ανάλυση Πολυμεταβλητών Τεχνικών, Εφαρμογές Περιπτώσεων, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών

332. Πέτρου Μ., Κουτσού Σ. (2014) Ανάμεσα στην πόλη και το χωράφι. Διερευνώντας το κοινωνικό-επαγγελματικό προφίλ των νέων αγροτών με αφορμή το πρόγραμμα «Νέοι Αγρότες», Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 143
333. ΠΠΚΚ Περιφερειακός Πόλος Καινοτομίας Κρήτης (2008) Τεχνολογική Προοπτική Διερεύνηση- Όραμα και Σχέδιο Δράσης Κρήτη 2015, Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών σε Υπηρεσίες και Επιχειρήσεις-Οριζόντια Δράση 3
334. Σωτηρόπουλος Δ.Α. (2016) Πώς η διαφθορά υπονομεύει τις μεταρρυθμίσεις, 9ο Ετήσιο Συνέδριο: Μεταρρυθμίσεις και διαφάνεια, τι μαθαίνουμε από την κρίση, 9/12/2016, Αθήνα
335. Τραγάκη Α., Μπάγκαβος Χ., Ντούνας Δ. (2015) Περί Δημογραφίας και Πληθυσμιακών Εξελίξεων, [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://e-book.ddounas.com/joomla/>
336. Τράπεζα Πειραιώς (2015) Η συμβολή και οι προοπτικές του αγροτροφικού τομέα στην Ελλάδα, Economic Research & Investment Strategy, Σεπτέμβριος 2015
337. ΤτΕ (2017) Τράπεζα της Ελλάδος, Έκθεση του διοικητή για το έτος 2016, διαθέσιμο στο: <http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/ekthdkth2016.pdf>
338. ΤτΕ (2016) 43ο τεύχος του Οικονομικού Δελτίου της Τράπεζας της Ελλάδος, 20/07/2016
339. Χαραλαμπίδης Ε. (2017) Πόσο έχει επηρεάσει η κρίση την οικονομική κατάσταση των ελληνικών νοικοκυριών; Μια συγκριτική ανάλυση των δύο κυμάτων της έρευνας HFCS, *Οικονομικό Δελτίο*, τεύχος 45, Τράπεζα της Ελλάδος
340. ΦΕΚ 3532/Β/9-10-2017: Παροχή δωρεάν ευρυζωνικής σύνδεσης στους μόνιμους κατοίκους των απομακρυσμένων νησιών της χώρας
341. ΦΕΚ 4399/Α/22-06-2016: Θεσμικό πλαίσιο για τη σύσταση καθεστώτων Ενισχύσεων Ιδιωτικών Επενδύσεων για την περιφερειακή και οικονομική ανάπτυξη της χώρας - Σύσταση Αναπτυξιακού Συμβουλίου και άλλες διατάξεις.
342. Φουντάς Σ., Γέμτος, Θ. (2015) Γεωργία ακριβείας. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/2670> Παπαγεωργίου Κ., Σπαθής Π. (2000) Αγροτική Πολιτική, Εκδόσεις Στοχαστής- Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα
343. Χρυσανθάκης Χ. (2009) Εισηγήσεις Συνταγματικού Δικαίου: Οργάνωση του Κράτους – Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα - ΕΣΔΑ, σελ.328, Νομική Βιβλιοθήκη

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πίνακας: Χαρακτηρισμός Καποδιστριακών Δήμων βάσει της τυπολογίας αγροτικού-αστικού χώρου

ΚΩΔ. ΔΗΜΟΥ	ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ	ΟΝΟΜΑ ΔΗΜΟΥ	ΚΩΔ. ΔΗΜΟΥ	ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ	ΟΝΟΜΑ ΔΗΜΟΥ
0101	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΙΕΡΑΣ ΠΟΛΗΣ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ	5261	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΙΔΗΡΟΝΕΡΟΥ
0102	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΓΓΕΛΟΚΑΣΤΡΟΥ	5301	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΒΕΡΟΙΑΣ
0103	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΓΡΙΝΙΟΥ	5302	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ
0104	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΑΙΤΩΛΙΚΟΥ	5303	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΝΘΕΜΙΩΝ
0105	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΛΥΖΙΑΣ	5304	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΝΤΙΓΟΝΙΔΩΝ
0106	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΜΦΙΛΟΧΙΑΣ	5305	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ
0107	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΝΑΚΤΟΡΙΟΥ	5306	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΕΡΓΙΝΑΣ
0108	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΝΤΙΡΡΙΟΥ	5307	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΔΟΒΡΑ
0109	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΠΟΔΟΤΙΑΣ	5308	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΙΡΗΝΟΥΠΟΛΗΣ
0110	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΡΑΚΥΝΘΟΥ	5309	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΑΚΕΔΟΝΙΔΟΣ
0111	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΣΤΑΚΟΥ	5310	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΕΛΙΚΗΣ
0112	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΘΕΡΜΟΥ	5311	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΝΑΟΥΣΑΣ
0113	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΘΕΣΤΙΕΩΝ	5312	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΛΑΤΕΟΣ
0114	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΙΝΑΧΟΥ	5401	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
0115	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΚΕΚΡΟΠΙΑΣ	5402	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΓΙΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ
0116	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΑΚΡΥΝΕΙΑΣ	5403	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ
0117	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΕΔΕΩΝΟΣ	5404	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΓΙΟΥ ΠΑΥΛΟΥ
0118	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΕΝΙΔΙΟΥ	5405	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΜΠΕΛΟΚΗΠΩΝ
0119	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ	5406	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΞΙΟΥ
0120	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΝΕΑΠΟΛΗΣ	5407	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΠΟΛΛΩΝΙΑΣ
0121	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΟΙΝΙΑΔΩΝ	5408	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΡΕΘΟΥΣΑΣ
0122	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΑΝΑΙΤΩΛΙΚΟΥ	5409	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΑΣΣΗΡΟΥ
0123	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΑΡΑΒΟΛΑΣ	5410	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΑΣΙΛΙΚΩΝ
0124	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΑΡΑΚΑΜΠΥΛΙΩΝ	5411	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΕΡΤΙΣΚΟΥ
0125	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΛΑΤΑΝΟΥ	5412	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΓΝΑΤΙΑΣ
0126	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΥΛΛΗΝΗΣ	5413	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ-ΚΟΡΔΕΛΙΟΥ (ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ)
0127	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΤΡΑΤΟΥ	5414	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΕΠΑΝΟΜΗΣ
0128	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΦΥΤΕΙΩΝ	5415	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΕΥΟΣΜΟΥ
0129	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΧΑΛΚΕΙΑΣ	5416	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΕΧΕΔΩΡΟΥ
0301	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΛΕΒΑΔΕΩΝ	5417	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΘΕΡΜΑΙΚΟΥ
0302	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΚΡΑΙΦΝΙΑΣ	5418	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΘΕΡΜΗΣ
0303	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΑΛΙΑΡΤΟΥ	5419	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΣ
0304	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΡΑΧΟΒΗΣ	5420	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΛΛΙΘΕΑΣ
0305	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΒΑΓΙΩΝ	5421	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΚΑΛΛΙΝΔΟΙΩΝ
0306	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΔΑΥΛΕΙΑΣ	5422	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΡΩΝΕΙΑΣ

0307	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΔΕΡΒΕΝΟΧΩΡΙΩΝ
0308	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΔΙΣΤΟΜΟΥ
0309	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΘΕΣΠΙΕΩΝ
0310	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΘΗΒΑΙΩΝ
0311	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΘΙΣΒΗΣ
0312	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΡΩΝΕΙΑΣ
0313	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΟΙΝΟΦΥΤΩΝ
0314	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΟΡΧΟΜΕΝΟΥ
0315	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΛΑΤΑΙΩΝ
0316	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΣΧΗΜΑΤΑΡΙΟΥ
0317	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΤΑΝΑΓΡΑΣ
0318	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΧΑΙΡΩΝΕΙΑΣ
0361	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΝΤΙΚΥΡΑΣ
0362	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΥΡΙΑΚΙΟΥ
0401	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΧΑΛΚΙΔΕΩΝ
0402	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΙΔΗΨΟΥ
0403	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΑΜΑΡΥΝΘΙΩΝ
0404	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΑΝΘΗΔΩΝΟΣ
0405	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΡΤΕΜΙΣΙΟΥ
0406	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΑΥΛΙΔΟΣ
0407	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΥΛΩΝΟΣ
0408	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΔΙΡΦΥΩΝ
0409	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΔΙΣΤΥΩΝ
0410	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΛΥΜΝΙΩΝ
0411	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΕΡΕΤΡΙΑΣ
0412	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΙΣΤΙΑΙΑΣ
0413	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΚΑΡΥΣΤΟΥ
0414	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΗΡΕΩΣ
0415	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΝΙΣΤΡΩΝ
0416	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΥΜΗΣ
0417	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΛΗΛΑΝΤΙΩΝ
0418	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΑΡΜΑΡΙΟΥ
0419	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΕΣΣΑΠΙΩΝ
0420	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΝΕΑΣ ΑΡΤΑΚΗΣ
0421	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΝΗΛΕΩΣ
0422	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΚΥΡΟΥ
0423	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΤΥΡΑΙΩΝ
0424	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΤΑΜΙΝΑΙΩΝ
0425	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΩΡΕΩΝ
0461	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΑΦΗΡΕΩΣ
0462	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΛΙΧΑΔΟΣ
5423	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΥΦΑΛΙΩΝ
5424	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΛΑΓΚΑΔΑ
5425	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΑΧΑΝΑ
5426	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΑΛΥΤΟΥ
5427	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΜΕΝΕΜΕΝΗΣ
5428	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΜΗΧΑΝΙΩΝΑΣ
5429	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΜΙΚΡΑΣ
5430	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΜΥΓΔΟΝΙΑΣ
5431	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ
5432	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΠΑΝΟΡΑΜΑΤΟΣ
5433	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΠΟΛΙΧΝΗΣ
5434	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΠΥΛΑΙΑΣ
5435	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΡΕΝΤΙΝΑΣ
5436	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΣΟΧΟΥ
5437	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΣΤΑΥΡΟΥΠΟΛΕΩΣ
5438	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΣΥΚΕΩΝ
5439	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΤΡΙΑΝΔΡΙΑΣ
5440	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΧΑΛΑΣΤΡΑΣ
5441	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΧΑΛΚΗΔΩΝΟΣ
5442	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΧΟΡΤΙΑΤΗ
5443	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΩΡΑΙΟΚΑΣΤΡΟΥ
5461	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΕΥΚΑΡΠΙΑΣ
5462	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΠΕΥΚΩΝ
5501	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΑΒΑΛΑΣ
5502	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΠΟΛΗΣ
5503	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΛΕΥΘΕΡΩΝ
5504	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΘΑΣΟΥ
5505	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΕΡΑΜΩΤΗΣ
5506	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΟΡΕΙΝΟΥ
5507	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΟΡΦΑΝΟΥ
5508	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΠΑΓΓΑΙΟΥ
5509	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΙΠΕΡΩΝ
5510	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΦΙΛΙΠΠΙΩΝ
5511	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΧΡΥΣΟΥΠΟΛΗΣ
5601	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ
5602	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ
5603	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΓΙΩΝ ΑΝΑΡΓΥΡΩΝ
5604	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΚΡΙΤΩΝ
5605	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΛΙΑΚΜΟΝΑ
5606	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΙΤΣΙΟΥ
5607	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΙΩΝΟΣ ΔΡΑΓΟΥΜΗ

0501	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΑΡΠΕΝΗΣΙΟΥ
0502	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΓΡΑΦΩΝ
0503	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΠΕΡΑΝΤΙΩΝ
0504	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ
0505	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΙΝΙΑΝΗΣ
0506	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΔΟΜΝΙΣΤΑΣ
0507	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΤΗΜΕΝΙΩΝ
0508	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΟΤΑΜΙΑΣ
0509	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΡΟΥΣΟΥ
0510	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΦΟΥΡΝΑ
0511	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΦΡΑΓΚΙΣΤΑΣ
0601	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΛΑΜΙΕΩΝ
0602	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΥΜΦΡΗΣΤΟΥ
0603	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΓΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
0604	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΑΜΦΙΚΛΕΙΑΣ
0605	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΑΤΑΛΑΝΤΗΣ
0606	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΓΟΡΓΟΠΟΤΑΜΟΥ
0607	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΔΑΦΝΟΥΣΙΩΝ
0608	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΔΟΜΟΚΟΥ
0609	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΕΛΑΤΕΙΑΣ
0610	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΧΙΝΑΙΩΝ
0611	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΘΕΣΣΑΛΙΩΤΙΔΟΣ
0612	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΚΑΜΕΝΩΝ ΒΟΥΡΛΩΝ
0613	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΕΙΑΝΟΚΛΑΔΙΟΥ
0614	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΑΚΡΑΚΩΜΗΣ
0615	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΜΑΛΕΣΙΝΗΣ
0616	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΜΩΛΟΥ
0617	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΞΥΝΙΑΔΟΣ
0618	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΟΠΟΥΝΤΙΩΝ
0619	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΕΛΑΣΓΙΑΣ
0620	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΠΕΡΧΕΙΑΔΟΣ
0621	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΣΤΥΛΙΔΟΣ
0622	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΤΙΘΟΡΕΑΣ
0623	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΥΠΑΤΗΣ
0661	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΠΑΥΛΙΑΝΗΣ
0662	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΥΜΦΡΗΣΤΟΥ
0701	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΜΦΙΣΣΗΣ
0702	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΑΡΔΟΥΣΙΩΝ
0703	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΓΑΛΛΑΞΙΔΙΟΥ
0704	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΓΡΑΒΙΑΣ
0705	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΔΕΛΦΩΝ

5608	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΛΕΙΣΟΥΡΑΣ
5609	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΡΕΣΤΙΩΝ
5610	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΑΚΕΔΝΩΝ
5611	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΝΕΣΤΟΡΙΟΥ
5612	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΟΡΕΣΤΙΔΟΣ
5661	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΡΡΕΝΩΝ
5662	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΓΡΑΜΟΥ
5663	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΑΣΤΡΑΚΙΟΥ
5701	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΚΙΑΚΙΣ
5702	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΕΙΟΥΠΟΛΗΣ
5703	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΓΑΛΛΙΚΟΥ
5704	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΓΟΥΜΕΝΙΣΣΑΣ
5705	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΔΟΪΡΑΝΗΣ
5706	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΥΡΩΠΟΥ
5707	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΡΟΥΣΣΩΝ
5708	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΟΥΡΙΩΝ
5709	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΙΚΡΟΛΙΜΝΗΣ
5710	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΠΟΛΥΚΑΣΤΡΟΥ
5711	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΧΕΡΣΟΥ
5761	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΛΙΒΑΔΙΩΝ
5801	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΖΑΝΗΣ
5802	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ
5803	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΛΙΑΝΗΣ
5804	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΣΚΙΟΥ
5805	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΒΕΛΒΕΝΤΟΥ
5806	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΕΡΜΙΟΥ
5807	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΥΨΗΛΑΝΤΗ
5808	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΛΙΜΕΙΑΣ
5809	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΛΛΗΣΠΟΝΤΟΥ
5810	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΜΒΟΥΝΙΩΝ
5811	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΟΥΡΙΚΙΟΥ
5812	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΝΕΑΠΟΛΗΣ
5813	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΠΤΟΛΕΜΑΙΔΑΣ
5814	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΕΡΒΙΩΝ
5815	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΣΙΑΤΙΣΤΑΣ
5816	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΤΣΟΤΙΛΙΟΥ
5861	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΒΛΑΣΤΗΣ
5862	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΛΙΒΑΔΕΡΟΥ
5863	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΠΕΝΤΑΛΟΦΟΥ
5901	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΕΔΕΣΣΑΣ
5902	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΡΙΔΑΙΑΣ

0706	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΔΕΣΦΙΝΑΣ
0707	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΥΠΑΛΙΟΥ
0708	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΙΤΕΑΣ
0709	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΛΛΙΕΩΝ
0710	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΙΔΟΡΙΚΙΟΥ
0711	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ
0712	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΤΟΛΟΦΩΝΟΣ
1101	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΝΑΥΠΑΛΙΟΥ
1102	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΡΓΟΥΣ
1103	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΣΙΝΗΣ
1104	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΑΣΚΛΗΠΕΙΟΥ
1105	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ
1106	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΕΡΜΙΟΝΗΣ
1107	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΥΤΣΟΠΟΔΙΟΥ
1108	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΡΑΝΙΔΙΟΥ
1109	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΕΡΝΑΣ
1110	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΥΡΚΕΙΑΣ
1111	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΙΔΕΑΣ
1112	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΥΚΗΝΑΙΩΝ
1113	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΝΕΑΣ ΚΙΟΥ
1114	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΝΕΑΣ ΤΙΡΥΝΘΑΣ
1161	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΛΕΑΣ
1162	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΧΛΑΔΟΚΑΜΠΟΥ
1201	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΤΡΙΠΟΛΕΩΣ
1202	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΠΟΛΛΩΝΟΣ
1203	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΑΛΤΕΤΣΙΟΥ
1204	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΟΡΕΙΑΣ ΚΥΝΟΥΡΙΑΣ
1205	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΥΤΙΝΑΣ
1206	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΓΟΡΤΥΝΟΣ
1207	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΔΗΜΗΤΣΑΝΗΣ
1208	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΗΡΑΙΑΣ
1209	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΛΕΙΤΟΡΟΣ
1210	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΝΤΟΒΑΖΑΙΝΗΣ
1211	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΥΡΘΙΟΥ
1212	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΑΓΚΑΔΙΩΝ
1213	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΕΒΙΔΙΟΥ
1214	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΛΕΩΝΙΔΙΟΥ
1215	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΑΝΤΙΝΕΙΑΣ
1216	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΗΣ
1217	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΚΥΡΙΤΙΔΑΣ
1218	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΤΕΓΕΑΣ

5903	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΕΓΟΡΙΤΙΔΑΣ
5904	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΓΙΑΝΝΙΤΣΩΝ
5905	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΞΑΠΛΑΤΑΝΟΥ
5906	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΚΡΥΑΣ ΒΡΥΣΗΣ
5907	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΥΡΡΟΥ
5908	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ
5909	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΕΝΗΙΔΟΣ
5910	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΕΛΛΑΣ
5911	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΚΥΔΡΑΣ
6101	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΑΤΕΡΙΝΗΣ
6102	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΙΓΙΝΙΟΥ
6103	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΟΛΥΜΠΙΟΥ
6104	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΔΙΟΥ
6105	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΛΛΑΦΙΝΑΣ
6106	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΛΙΝΔΡΟΥ
6107	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΡΙΝΟΥ
6108	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΛΙΤΟΧΩΡΟΥ
6109	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΕΘΩΝΗΣ
6110	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΠΑΡΑΛΙΑΣ
6111	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΕΤΡΑΣ
6112	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΕΡΙΩΝ
6113	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΥΔΝΑΣ
6201	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΣΕΡΡΩΝ
6202	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΑΛΙΣΤΡΑΤΗΣ
6203	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΜΦΙΠΟΛΗΣ
6204	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΧΙΝΟΥ
6205	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΙΣΑΛΤΙΑΣ
6206	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΠΑΠΠΑ
6207	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ
6208	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΤΩ ΜΗΤΡΟΥΣΙΟΥ
6209	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΕΡΚΙΝΗΣ
6210	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΡΜΙΣΤΑΣ
6211	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΛΕΥΚΩΝΑ
6212	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΝΕΑΣ ΖΙΧΝΗΣ
6213	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΝΙΓΡΙΤΗΣ
6214	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΕΤΡΙΤΣΙΟΥ
6215	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΡΩΤΗΣ
6216	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΡΟΔΟΛΙΒΟΥΣ
6217	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΣΙΔΗΡΟΚΑΣΤΡΟΥ
6218	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΚΟΤΟΥΣΣΗΣ
6219	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΚΟΥΤΑΡΕΩΣ

1219	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΤΡΙΚΟΛΩΝΩΝ
1220	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΤΡΟΠΑΙΩΝ
1221	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΦΑΛΛΙΣΙΑΣ
1222	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΦΑΛΛΑΝΘΟΥ
1261	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΟΣΜΑ
1301	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΠΑΤΡΕΩΝ
1302	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΙΓΕΙΡΑΣ
1303	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΙΓΙΟΥ
1304	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΚΡΑΤΑΣ
1305	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΡΟΑΝΙΑΣ
1306	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΒΡΑΧΝΑΪΚΩΝ
1307	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΔΙΑΚΟΠΤΟΥ
1308	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΔΥΜΗΣ
1309	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΡΙΝΕΟΥ
1310	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΛΑΒΡΥΤΩΝ
1311	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΑΡΙΣΣΟΥ
1312	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΕΥΚΑΣΙΟΥ
1313	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΜΕΣΣΑΤΙΔΟΣ
1314	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΟΒΡΗΣ
1315	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΑΪΩΝ
1316	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΠΑΡΑΛΙΑΣ
1317	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΡΙΟΥ
1318	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΥΜΠΟΛΙΤΕΙΑΣ
1319	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΤΡΙΤΑΙΑΣ
1320	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΦΑΡΡΩΝ
1321	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΩΛΕΝΙΑΣ
1361	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΑΛΕΝΤΖΙΟΥ
1362	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΛΕΟΝΤΙΟΥ
1401	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΠΥΡΓΟΥ
1402	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΛΙΦΕΙΡΑΣ
1403	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΑΜΑΛΙΑΔΟΣ
1404	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΝΔΡΑΒΙΔΑΣ
1405	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΝΔΡΙΤΣΑΙΝΗΣ
1406	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΡΧΑΙΑΣ ΟΛΥΜΠΙΑΣ
1407	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΒΑΡΘΟΛΟΜΙΟΥ
1408	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΟΥΠΡΑΣΙΑΣ
1409	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΩΛΑΚΟΣ
1410	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΓΑΣΤΟΥΝΗΣ
1411	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΖΑΧΑΡΩΣ
1412	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΙΑΡΔΑΝΟΥ
1413	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΣΤΡΟΥ-ΚΥΛΛΗΝΗΣ

6220	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΤΡΥΜΩΝΙΚΟΥ
6221	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΤΡΥΜΩΝΑ
6222	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΤΡΑΓΙΛΟΥ
6261	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΓΚΙΣΤΡΟΥ
6262	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΝΩ ΒΡΟΝΤΟΥΣ
6263	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΧΛΑΔΟΧΩΡΙΟΥ
6264	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΟΡΕΙΝΗΣ
6265	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΠΡΟΜΑΧΩΝΟΣ
6301	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΦΛΩΡΙΝΑΣ
6302	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΕΤΟΥ
6303	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΜΥΝΤΑΙΟΥ
6304	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΤΩ ΚΛΕΙΝΩΝ
6305	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΕΛΙΤΗΣ
6306	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΕΡΑΣΜΑΤΟΣ
6307	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΡΕΣΠΩΝ
6308	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΦΙΛΩΤΑ
6361	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΒΑΡΙΚΟΥ
6362	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΡΥΣΤΑΛΛΟΠΗΓΗΣ
6363	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΛΕΧΟΒΟΥ
6364	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΝΥΜΦΑΙΟΥ
6401	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΟΛΥΓΥΡΟΥ
6402	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΑΝΘΕΜΟΥΝΤΑ
6403	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΡΝΑΙΑΣ
6404	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΖΕΡΒΟΧΩΡΙΩΝ
6405	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΕΙΑΣ
6406	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΣΣΑΝΔΡΑΣ
6407	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΜΟΥΔΑΝΙΩΝ
6408	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΟΡΜΥΛΙΑΣ
6409	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΑΛΛΗΝΗΣ
6410	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΠΑΝΑΓΙΑΣ
6411	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΣΙΘΩΝΙΑΣ
6412	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΤΑΓΙΡΩΝ-ΑΚΑΝΘΟΥ
6413	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΤΟΡΩΝΗΣ
6414	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΤΡΙΓΛΙΑΣ
6501	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ (ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΟΥΜΕΝΟ)
7101	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΗΣ
7102	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΥΣΣΑΣ
7103	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ
7104	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΥΠΡΙΝΟΥ
7105	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΕΤΑΞΑΔΩΝ
7106	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΟΡΕΣΤΙΑΔΟΣ

1414	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΑΜΠΕΙΑΣ
1415	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΑΣΙΩΝΟΣ
1416	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΛΕΧΑΙΝΩΝ
1417	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΗΝΕΙΑΣ
1418	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΚΙΛΛΟΥΝΤΟΣ
1419	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΤΡΑΓΑΝΟΥ
1420	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΦΙΓΑΛΕΙΑΣ
1421	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΦΟΛΟΗΣ
1422	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΩΛΕΝΗΣ
1501	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΡΙΝΘΙΩΝ
1502	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΓΙΩΝ ΘΕΟΔΩΡΩΝ
1503	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΑΣΣΟΥ-ΛΕΧΑΙΟΥ
1504	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΕΛΟΥ
1505	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΒΟΧΑΣ
1506	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΥΡΩΣΤΙΝΗΣ
1507	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΛΟΥΤΡΑΚΙΟΥ-ΠΕΡΑΧΩΡΑΣ
1508	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΝΕΜΕΑΣ
1509	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΞΥΛΟΚΑΣΤΡΟΥ
1510	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΑΡΩΝΙΚΟΥ
1511	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΣΙΚΥΩΝΙΩΝ
1512	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΟΛΥΓΕΙΑΣ
1513	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΤΥΜΦΑΛΙΑΣ
1514	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΤΕΝΕΑΣ
1515	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΦΕΝΕΟΥ
1601	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΣΠΑΡΤΗΣ
1602	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΑΝΗΣ
1603	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΣΩΠΟΥ
1604	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΟΪΩΝ
1605	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΓΕΡΟΝΘΡΩΝ
1606	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΓΥΘΕΙΟΥ
1607	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΛΟΥΣ
1608	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΖΑΡΑΚΑ
1609	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΘΕΡΑΠΝΩΝ
1610	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΡΟΚΕΩΝ
1611	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΜΟΛΛΩΝ
1612	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ
1613	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΥΣΤΡΑ
1614	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΝΙΑΤΩΝ
1615	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΟΙΝΟΥΝΤΟΣ
1616	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΟΪΤΥΛΟΥ
1617	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΕΛΛΑΝΑΣ

7107	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΟΡΦΕΑ
7108	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΑΜΟΘΡΑΚΗΣ
7109	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΣΟΥΦΛΙΟΥ
7110	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΤΡΑΙΑΝΟΥΠΟΛΗΣ
7111	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΤΡΙΓΩΝΟΥ
7112	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΤΥΧΕΡΟΥ
7113	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΦΕΡΩΝ
7201	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΞΑΝΘΗΣ
7202	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΒΑΗΡΩΝ
7203	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΙΣΤΩΝΙΔΟΣ
7204	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΥΚΗΣ
7205	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΤΑΥΡΟΥΠΟΛΗΣ
7206	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΤΟΠΕΙΡΟΥ
7261	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΘΕΡΜΩΝ
7262	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΟΤΥΛΗΣ
7263	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΑΤΡΩΝ
7264	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΕΛΕΡΟΥ
7301	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΜΟΤΗΝΗΣ
7302	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΙΓΕΙΡΟΥ
7303	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΡΡΙΑΝΩΝ
7304	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΙΑΣΜΟΥ
7305	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΑΡΩΝΕΙΑΣ
7306	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΝΕΟΥ ΣΙΔΗΡΟΧΩΡΙΟΥ
7307	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΑΠΩΝ
7308	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΩΣΤΟΥ
7309	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΦΙΛΛΥΡΑΣ
7361	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΜΑΞΑΔΩΝ
7362	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΕΧΡΟΥ
7363	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΟΡΓΑΝΗΣ
8101	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΡΟΔΟΥ
8102	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΑΡΧΑΓΓΕΛΟΥ
8103	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΣΤΥΠΑΛΛΙΑΣ
8104	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΤΑΒΥΡΟΥ
8105	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΦΑΝΤΟΥ
8106	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΔΙΚΑΙΟΥ
8107	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΗΡΑΚΛΕΙΔΩΝ
8108	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΙΑΛΥΣΟΥ
8109	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΚΑΛΛΙΘΕΑΣ
8110	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΑΛΥΜΝΙΩΝ
8111	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΜΕΙΡΟΥ
8112	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΡΠΑΘΟΥ

1618	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΣΚΑΛΑΣ
1619	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΜΗΝΟΥΣ
1620	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΦΑΡΙΔΟΣ
1661	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΕΛΑΦΟΝΗΣΟΥ
1662	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΑΡΥΩΝ
1701	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ
1702	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΒΙΑΣ
1703	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΕΤΟΥ
1704	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΙΠΕΙΑΣ
1705	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΝΔΑΝΙΑΣ
1706	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΝΔΡΟΥΣΑΣ
1707	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΡΙΟΣ
1708	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΡΙΣΤΟΜΕΝΟΥΣ
1709	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΡΦΑΡΩΝ
1710	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΥΛΩΝΑ
1711	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΟΥΦΡΑΔΩΝ
1712	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΓΑΡΓΑΛΙΑΝΩΝ
1713	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΔΩΡΙΟΥ
1714	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΙΡΑΣ
1715	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΘΟΥΡΙΑΣ
1716	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΙΘΩΜΗΣ
1717	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΡΩΝΗΣ
1718	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΚΥΠΑΡΙΣΣΙΑΣ
1719	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΕΥΚΤΡΟΥ
1720	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΕΘΩΝΗΣ
1721	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΕΛΙΓΑΛΑ
1722	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΜΕΣΣΗΝΗΣ
1723	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΝΕΣΤΟΡΟΣ
1724	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΟΙΧΑΛΙΑΣ
1725	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΑΠΑΦΛΕΣΣΑ
1726	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΕΤΑΛΙΔΙΟΥ
1727	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΥΛΟΥ
1728	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΦΙΛΙΑΤΡΩΝ
1729	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΧΙΛΙΟΧΩΡΙΩΝ
1761	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΚΟΡΦΟΥ
1762	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΠΥΛΑΣ
2101	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΖΑΚΥΝΘΙΩΝ
2102	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΛΥΚΩΝ
2103	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΡΚΑΔΙΩΝ
2104	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΡΤΕΜΙΣΙΩΝ
2105	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΛΑΤΙΩΝ

8113	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΣΟΥ
8114	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΩ
8115	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΕΙΨΩΝ
8116	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΕΡΟΥ
8117	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΙΝΔΙΩΝ
8118	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΕΓΙΣΤΗΣ
8119	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΝΙΣΥΡΟΥ
8120	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΝΟΤΙΑΣ ΡΟΔΟΥ
8121	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΑΤΜΟΥ
8122	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΠΕΤΑΛΟΥΔΩΝ
8123	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΣΥΜΗΣ
8124	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΤΗΛΟΥ
8125	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΧΑΛΚΗΣ
8161	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΓΑΘΟΝΗΣΙΟΥ
8162	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΟΛΥΜΠΟΥ
8201	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΕΡΜΟΥΠΟΛΕΩΣ
8202	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΜΟΡΓΟΥ
8203	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΝΔΡΟΥ
8204	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΝΩ ΣΥΡΟΥ
8205	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΔΡΥΜΑΛΙΑΣ
8206	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΞΩΜΒΟΥΡΓΟΥ
8207	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΘΗΡΑΣ
8208	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΙΗΤΩΝ
8209	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΕΑΣ (ΙΟΥΛΙΔΟΣ)
8210	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΡΘΙΟΥ
8211	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΥΘΝΟΥ
8212	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΗΛΟΥ
8213	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΜΥΚΟΝΟΥ
8214	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΝΑΞΟΥ
8215	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΠΑΡΟΥ
8216	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΟΣΕΙΔΩΝΙΑΣ
8217	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΕΡΙΦΟΥ
8218	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΙΦΝΟΥ
8219	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΤΗΝΟΥ
8220	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΥΔΡΟΥΣΑΣ
8261	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΝΑΦΗΣ
8262	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΝΤΙΠΑΡΟΥ
8263	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΔΟΝΟΥΣΗΣ
8264	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ
8265	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΙΜΩΛΟΥ
8266	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΟΥΦΟΝΗΣΙΩΝ

2106	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΑΓΑΝΑ
2201	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΕΡΚΥΡΑΙΩΝ
2202	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ
2203	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΧΙΛΛΕΙΩΝ
2204	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΣΠΕΡΙΩΝ
2205	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΘΙΝΑΛΙΟΥ
2206	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΣΣΩΠΑΙΩΝ
2207	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΡΙΣΣΙΩΝ
2208	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΛΕΥΚΙΜΜΑΙΩΝ
2209	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΕΛΙΤΕΙΕΩΝ
2210	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΑΛΑΙΟΚΑΣΤΡΙΤΩΝ
2211	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΑΞΩΝ
2212	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΑΡΕΛΙΩΝ
2213	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΦΑΙΑΚΩΝ
2261	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΕΡΕΙΚΟΥΣΣΗΣ
2262	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΜΑΘΡΑΚΙΟΥ
2263	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΟΘΩΝΩΝ
2301	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΑΡΓΟΣΤΟΛΙΟΥ
2302	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΛΕΙΟΥ-ΠΡΟΝΩΝ
2303	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΡΙΣΟΥ
2304	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΙΘΑΚΗΣ
2305	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΕΙΒΑΘΟΥΣ
2306	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΠΑΛΙΚΗΣ
2307	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΥΛΑΡΕΩΝ
2308	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΑΜΗΣ
2361	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΟΜΑΛΩΝ
2401	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΛΕΥΚΑΔΟΣ
2402	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΠΟΛΛΩΝΙΩΝ
2403	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΛΛΟΜΕΝΟΥ
2404	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΡΥΑΣ
2405	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΕΓΑΝΗΣΙΟΥ
2406	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΦΑΚΙΩΤΩΝ
2461	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΑΛΑΜΟΥ
2462	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΑΣΤΟΥ
3101	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΡΤΑΙΩΝ
3102	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΓΝΑΝΤΩΝ
3103	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΘΑΜΑΝΙΑΣ
3104	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΜΒΡΑΚΙΚΟΥ
3105	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΡΑΧΘΟΥ
3106	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΛΑΧΕΡΝΑΣ
3107	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΑΡΑΙΣΚΑΚΗ

8267	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΟΙΑΣ
8268	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΠΑΝΟΡΜΟΥ
8269	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΙΚΙΝΟΥ
8270	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΧΟΙΝΟΥΣΣΗΣ
8271	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΦΟΛΕΓΑΝΔΡΟΥ
8301	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΜΥΤΙΑΗΝΗΣ
8302	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ
8303	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΓΙΑΣΟΥ
8304	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΤΣΙΚΗΣ
8305	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΓΕΡΑΣ
8306	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΡΕΣΟΥ-ΑΝΤΙΣΣΗΣ
8307	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΥΕΡΓΕΤΟΥΛΑ
8308	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΛΛΟΝΗΣ
8309	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΟΥΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΘΕΡΜΗΣ
8310	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΑΝΤΑΜΑΔΟΥ
8311	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΗΘΥΜΝΑΣ
8312	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΟΥΔΡΟΥ
8313	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΜΥΡΙΝΑΣ
8314	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΝΕΑΣ ΚΟΥΤΑΛΗΣ
8315	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΕΤΡΑΣ
8316	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΠΛΩΜΑΡΙΟΥ
8317	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΠΟΛΙΧΝΙΤΟΥ
8361	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΓΙΟΥ ΕΥΣΤΡΑΤΙΟΥ
8401	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΒΑΘΕΟΣ
8402	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΑΓΙΟΥ ΚΗΡΥΚΟΥ
8403	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΥΔΗΛΟΥ
8404	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΚΑΡΛΟΒΑΣΙΩΝ
8405	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΑΡΑΘΟΚΑΜΠΟΥ
8406	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΟΥ
8407	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΡΑΧΩΝ
8408	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΦΟΥΡΝΩΝ ΚΟΡΣΕΩΝ
8501	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΧΙΟΥ
8502	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ
8503	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΜΑΝΗΣ
8504	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΙΩΝΙΑΣ
8505	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΜΠΟΧΩΡΩΝ
8506	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΡΔΑΜΥΛΩΝ
8507	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΑΣΤΙΧΟΧΩΡΙΩΝ
8508	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΟΙΝΟΥΣΣΩΝ
8509	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΟΜΗΡΟΥΠΟΛΗΣ
8510	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΨΑΡΩΝ

3108	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ
3109	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΜΠΟΤΙΟΥ
3110	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΞΗΡΟΒΟΥΝΙΟΥ
3111	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΕΤΑ
3112	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΤΕΤΡΑΦΥΛΙΑΣ
3113	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΦΙΛΟΘΕΗΣ
3161	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΘΕΟΔΩΡΙΑΝΩΝ
3162	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΟΜΜΕΝΟΥ
3163	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΜΕΛΙΣΣΟΥΡΓΩΝ
3201	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΗΓΟΥΜΕΝΙΤΣΗΣ
3202	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΧΕΡΟΝΤΑ
3203	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΑΡΓΑΡΙΤΙΟΥ
3204	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ
3205	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΑΡΑΠΟΤΑΜΟΥ
3206	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΑΓΙΑΔΑΣ
3207	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΥΒΟΤΩΝ
3208	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΦΙΛΙΑΤΩΝ
3261	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΠΕΡΔΙΚΑΣ
3262	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΟΥΛΙΟΥ
3301	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΙΩΑΝΝΙΤΩΝ
3302	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
3303	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΝΑΤΟΛΗΣ
3304	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ
3305	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΝΩ ΚΑΛΑΜΑ
3306	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΝΩ ΠΩΓΩΝΙΟΥ
3307	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΔΕΛΒΙΝΑΚΙΟΥ
3308	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΔΕΡΒΙΖΙΑΝΩΝ
3309	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΔΩΔΩΝΗΣ
3310	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΓΝΑΤΙΑΣ
3311	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΚΑΛΗΣ
3312	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΥΡΥΜΕΝΩΝ
3313	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΖΙΤΣΑΣ
3314	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΛΠΑΚΙΟΥ
3315	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΤΣΑΝΟΧΩΡΙΩΝ
3316	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΖΑΓΟΡΙΟΥ
3317	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΝΙΤΣΑΣ
3318	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΑΣΤΟΡΟΧΩΡΙΩΝ
3319	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΜΕΤΣΟΒΟΥ
3320	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΟΛΟΣΣΩΝ
3321	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΠΙΖΑΝΙΟΥ
3322	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΑΜΒΩΤΙΔΟΣ

9101	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
9102	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΓΙΑΣ ΒΑΡΒΑΡΑΣ
9103	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΡΚΑΛΟΧΩΡΙΟΥ
9104	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΡΧΑΝΩΝ
9105	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΣΤΕΡΟΥΣΙΩΝ
9106	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΙΑΝΝΟΥ
9107	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΓΑΖΙΟΥ
9108	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΓΟΡΓΟΛΑΙΝΗ
9109	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΓΟΡΤΥΝΑΣ
9110	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΓΟΥΒΩΝ
9111	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ
9112	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΖΑΡΟΥ
9113	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΘΡΑΨΑΝΟΥ
9114	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΣΤΕΛΛΙΟΥ
9115	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΦΙΝΑ
9116	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΚΡΟΥΣΩΝΑ
9117	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΜΑΛΙΩΝ
9118	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΜΟΙΡΩΝ
9119	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΝΕΑΣ ΑΛΙΚΑΡΝΑΣΣΟΥ
9120	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΝΙΚΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ
9121	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΡΟΥΒΑ
9122	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΤΕΜΕΝΟΥΣ
9123	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΤΕΤΡΑΧΩΡΙΟΥ
9124	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΤΥΛΙΣΟΥ
9125	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΤΥΜΠΑΚΙΟΥ
9126	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ
9201	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ
9202	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΙΕΡΑΠΕΤΡΑΣ
9203	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΙΤΑΝΟΥ
9204	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΕΥΚΗΣ
9205	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΑΚΡΥ ΓΙΑΛΟΥ
9206	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΝΕΑΠΟΛΗΣ
9207	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΟΡΟΠΕΔΙΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ
9208	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΣΗΤΕΙΑΣ
9261	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΒΡΑΧΑΣΙΟΥ
9301	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΡΕΘΥΜΝΗΣ
9302	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΝΩΓΕΙΩΝ
9303	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΡΚΑΔΙΟΥ
9304	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΓΕΡΟΠΟΤΑΜΟΥ
9305	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΥΛΟΥΚΩΝΑ
9306	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΥΡΗΤΩΝ

3323	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΑΣΑΡΩΝΟΣ
3324	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΕΡΑΜΑΤΟΣ
3325	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΡΑΜΑΝΤΩΝ
3326	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΕΛΛΩΝ
3327	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΤΖΟΥΜΕΡΚΩΝ
3328	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΤΥΜΦΗΣ
3361	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΕΤΟΜΗΛΙΤΣΗΣ
3362	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΒΑΘΥΠΕΔΟΥ
3363	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΒΟΒΟΥΣΗΣ
3364	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΔΙΣΤΡΑΤΟΥ
3365	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΑΛΑΡΙΤΩΝ
3366	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΛΑΒΔΑΝΗΣ
3367	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΜΑΤΣΟΥΚΙΟΥ
3368	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΜΗΛΕΑΣ
3369	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΝΗΣΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
3370	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΠΑΠΗΓΚΟΥ
3371	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΠΩΓΩΝΙΑΝΗΣ
3372	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΙΡΑΚΟΥ
3373	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΦΟΥΡΚΑΣ
3401	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΠΡΕΒΕΖΗΣ
3402	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΝΩΓΕΙΟΥ
3403	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΖΑΛΟΓΓΟΥ
3404	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΘΕΣΠΡΩΤΙΚΟΥ
3405	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΟΥΡΟΥ
3406	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΠΑΡΓΑΣ
3407	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΦΑΝΑΡΙΟΥ
3408	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΦΙΛΙΠΠΙΑΔΟΣ
3461	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΡΑΝΕΑΣ
4101	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΑΡΑΙΤΣΑΣ
4102	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΡΓΙΘΕΑΣ
4103	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΡΝΗΣ
4104	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΧΕΛΩΟΥ
4105	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΙΘΩΜΗΣ
4106	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΙΤΑΜΟΥ
4107	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΛΛΙΦΩΝΟΥ
4108	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΜΠΟΥ
4109	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΕΝΕΛΑΪΔΑΣ
4110	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΗΤΡΟΠΟΛΗΣ
4111	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΟΥΖΑΚΙΟΥ
4112	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΝΕΒΡΟΠΟΛΗΣ ΑΓΡΑΦΩΝ
4113	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΠΑΛΑΜΑ

9307	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΑΜΠΗΣ
9308	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΑΠΠΑΙΩΝ
9309	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΦΩΚΑ
9310	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΙΒΡΙΤΟΥ
9311	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΦΟΙΝΙΚΑ
9361	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΖΩΝΙΑΝΩΝ
9401	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΧΑΝΙΩΝ
9402	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΚΡΩΤΗΡΙΟΥ
9403	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΣΕΛΙΝΟΥ
9404	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΡΜΕΝΩΝ
9405	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΑΜΟΥ
9406	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΟΥΚΟΛΙΩΝ
9407	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΓΕΩΡΓΙΟΥΠΟΛΕΩΣ
9408	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ
9409	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΘΕΡΙΣΟΥ
9410	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΙΝΝΑΧΩΡΙΟΥ
9411	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΝΤΑΝΟΥ (ΚΑΝΔΑΝΟΥ)
9412	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΕΡΑΜΙΩΝ
9413	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΚΙΣΣΑΜΟΥ
9414	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΛΥΜΒΑΡΙΟΥ
9415	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΡΥΟΝΕΡΙΔΑΣ
9416	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΟΥΣΟΥΡΩΝ
9417	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΥΘΗΜΝΗΣ
9418	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΝΕΑΣ ΚΥΔΩΝΙΑΣ (ΓΑΛΑΤΑ)
9419	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΕΛΕΚΑΝΟΥ
9420	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΛΑΤΑΝΙΑ
9421	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΣΟΥΔΑΣ
9422	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΦΑΚΙΩΝ
9423	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΦΡΕ
9461	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΣΗ ΓΩΝΙΑΣ
9462	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΓΑΥΔΟΥ
A101	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΘΗΝΑΙΩΝ
A102	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΓΙΑΣ ΒΑΡΒΑΡΑΣ
A103	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ
A104	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
A105	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΓΙΩΝ ΑΝΑΓΥΡΩΝ
A106	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΙΓΑΛΕΩ
A107	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΛΙΜΟΥ
A108	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΜΑΡΟΥΣΙΟΥ
A109	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΡΓΥΡΟΥΠΟΛΗΣ
A110	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΒΡΙΛΗΣΣΙΩΝ

4114	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΑΜΙΣΟΥ	A111	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΒΥΡΩΝΟΣ
4115	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΛΑΣΤΗΡΑ	A112	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΓΑΛΑΤΣΙΟΥ
4116	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	PENTINΑΣ	A113	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΓΛΥΦΑΔΑΣ
4117	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΕΛΛΑΝΩΝ	A114	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΔΑΦΝΗΣ
4118	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΣΟΦΑΔΩΝ	A115	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
4119	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΤΑΜΑΣΙΟΥ	A116	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΖΩΓΡΑΦΟΥ
4120	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΦΥΛΛΟΥ	A117	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΗΛΙΟΥΠΟΛΗΣ
4161	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΘΑΜΑΝΩΝ	A118	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ
4201	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΛΑΡΙΣΑΣ	A119	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΙΛΙΟΥ (ΝΕΩΝ ΛΙΟΣΙΩΝ)
4202	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΓΙΑΣ	A120	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΑΙΣΑΡΙΑΝΗΣ
4203	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΑΜΠΕΛΩΝΟΣ	A121	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΑΛΛΙΘΕΑΣ
4204	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΝΤΙΧΑΣΙΩΝ	A122	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΑΜΑΤΕΡΟΥ
4205	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΡΜΕΝΙΟΥ	A123	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΗΦΙΣΙΑΣ
4206	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΓΙΑΝΝΟΥΛΗΣ	A124	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΛΥΚΟΒΡΥΣΕΩΣ
4207	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΓΟΝΝΩΝ	A125	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΜΕΛΙΣΣΙΩΝ
4208	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΕΛΑΣΣΟΝΟΣ	A126	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ
4209	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΝΙΠΠΕΑ	A127	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΜΟΣΧΑΤΟΥ
4210	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΥΡΥΜΕΝΩΝ	A128	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΝΕΑΣ ΕΡΥΘΡΑΙΑΣ
4211	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΤΩ ΟΛΥΜΠΙΟΥ	A129	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΝΕΑΣ ΙΩΝΙΑΣ
4212	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΙΔΕΛΕΡ	A130	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΝΕΑΣ ΣΜΥΡΝΗΣ
4213	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΛΑΔΑΣ	A131	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΝΕΑΣ ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΙΑΣ
4214	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΡΑΝΝΩΝΟΣ	A132	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΝΕΑΣ ΧΑΛΚΗΔΟΝΟΣ
4215	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΛΑΚΕΡΕΙΑΣ	A133	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΝΕΟΥ ΨΥΧΙΚΟΥ
4216	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΛΙΒΑΔΙΟΥ	A134	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΠΑΛΛΙΟΥ ΦΑΛΗΡΟΥ
4217	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΑΚΡΥΧΩΡΙΟΥ	A135	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΠΑΠΑΓΟΥ
4218	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΕΛΙΒΟΙΑΣ	A136	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΠΕΡΙΣΤΕΡΙΟΥ
4219	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΝΑΡΘΑΚΙΟΥ	A137	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗΣ
4220	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΝΕΣΣΩΝΟΣ	A138	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΠΕΥΚΗΣ
4221	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΝΙΚΑΙΑΣ	A139	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΤΑΥΡΟΥ
4222	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΟΛΥΜΠΙΟΥ	A140	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΥΜΗΤΤΟΥ
4223	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΛΑΤΥΚΑΜΠΟΥ	A141	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΦΙΛΟΘΕΗΣ
4224	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΟΛΥΔΑΜΑΝΤΑ	A142	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΧΑΙΔΑΡΙΟΥ
4225	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΟΤΑΜΙΑΣ	A143	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΧΑΛΑΝΔΡΙΟΥ
4226	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΑΡΑΝΤΑΠΟΡΟΥ	A144	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΧΟΛΑΡΓΟΥ
4227	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΤΥΡΝΑΒΟΥ	A145	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΨΥΧΙΚΟΥ
4228	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΦΑΡΣΑΛΩΝ	A161	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΕΚΑΛΗΣ
4261	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΜΠΕΛΑΚΙΩΝ	A162	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΝΕΑΣ ΠΕΝΤΕΛΗΣ
4262	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΒΕΡΔΙΚΟΥΣΣΗΣ	A163	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΠΕΝΤΕΛΗΣ
4263	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΑΡΥΑΣ	A201	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΠΑΛΛΗΝΗΣ
4264	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΣΑΡΙΤΣΑΝΗΣ	A202	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΓΙΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ
4301	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΒΟΛΟΥ	A203	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ

4302	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΓΡΙΑΣ
4303	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΑΙΣΩΝΙΑΣ
4304	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΛΜΥΡΟΥ
4305	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΛΟΝΝΗΣΟΥ
4306	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΡΓΑΛΑΣΤΗΣ
4307	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΡΤΕΜΙΔΑΣ
4308	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΦΕΤΩΝ
4309	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΖΑΓΟΡΑΣ
4310	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΙΩΛΚΟΥ
4311	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΡΛΑΣ
4312	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΗΛΕΩΝ
4313	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΟΥΡΕΣΙΟΥ
4314	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΝΕΑΣ ΑΓΧΙΑΛΟΥ
4315	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΝΕΑΣ ΙΩΝΙΑΣ
4316	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΟΡΤΑΡΙΑΣ
4317	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΤΕΛΕΟΥ
4318	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΗΠΙΑΔΟΣ
4319	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΣΚΙΑΘΟΥ
4320	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΣΚΟΠΕΛΟΥ
4321	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΟΥΡΙΠΗΣ
4322	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΦΕΡΩΝ
4361	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΝΑΒΡΑΣ
4362	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΕΡΑΜΙΔΙΟΥ
4363	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΜΑΚΡΙΝΙΤΣΗΣ
4364	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΚΕΡΙΟΥ
4401	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΤΡΙΚΚΑΙΩΝ
4402	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΑΙΘΗΚΩΝ
4403	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ
4404	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΓΟΜΦΩΝ
4405	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΕΣΤΙΑΙΩΤΙΔΑΣ
4406	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΚΑΛΑΜΠΑΚΑΣ
4407	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΛΛΙΔΕΝΔΡΟΥ
4408	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΣΤΑΝΙΑΣ
4409	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΛΕΙΝΟΒΟΥ
4410	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΖΙΑΚΑ
4411	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΑΛΑΚΑΣΙΟΥ
4412	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΜΕΓΑΛΩΝ ΚΑΛΥΒΙΩΝ
4413	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΟΙΧΑΛΙΑΣ (ΝΕΟΧΩΡΙΟΥ)
4414	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΑΛΗΟΚΑΣΤΡΟΥ
4415	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΑΡΑΛΗΘΑΙΩΝ
4416	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΕΛΛΙΝΑΙΩΝ

A204	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΥΛΩΝΟΣ
A205	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΧΑΡΝΩΝ
A206	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΒΑΡΗΣ
A207	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΒΟΥΛΑΣ
A208	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΒΟΥΛΙΑΓΜΕΝΗΣ
A209	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΓΕΡΑΚΑ
A210	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΓΛΥΚΩΝ ΝΕΡΩΝ
A211	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΑΛΥΒΙΩΝ ΘΟΡΙΚΟΥ
A212	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΚΕΡΑΤΕΑΣ
A213	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΡΩΠΙΑΣ
A214	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΛΑΥΡΕΩΤΙΚΗΣ
A215	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΜΑΡΑΘΩΝΟΣ
A216	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΥ ΜΕΣΟΓΑΙΑΣ
A217	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΝΕΑΣ ΜΑΚΡΗΣ
A218	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΠΑΙΑΝΙΑΣ
A219	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΡΑΦΗΝΑΣ
A220	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΣΠΑΤΩΝ-ΛΟΥΤΣΑΣ
A261	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΓΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ
A262	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΝΑΒΥΣΣΟΥ
A263	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΝΘΟΥΣΑΣ
A264	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΝΟΙΞΕΩΣ
A265	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΦΙΔΝΩΝ
A266	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΒΑΡΝΑΒΑ
A267	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΥ
A268	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΔΙΟΝΥΣΟΥ
A269	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΔΡΟΣΙΑΣ
A270	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΘΡΑΚΟΜΑΚΕΔΟΝΩΝ
A271	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΑΛΑΜΟΥ
A272	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΑΠΑΝΔΡΙΟΥ
A273	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΟΥΒΑΡΑ
A274	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΚΡΥΟΝΕΡΙΟΥ
A275	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΜΑΛΑΚΑΣΗΣ
A276	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΥ ΩΡΩΠΟΥ
A277	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	
A278	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΠΑΛΑΙΑΣ ΦΩΚΙΑΣ
A279	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΠΙΚΕΡΜΙΟΥ
A280	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΠΟΛΥΔΕΝΔΡΙΟΥ
A281	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΡΟΔΟΠΟΛΕΩΣ
A282	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΑΡΩΝΙΔΟΣ
A283	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΚΑΛΑΣ ΩΡΩΠΟΥ
A284	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΤΑΜΑΤΑΣ

4417	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΙΛΛΕΙΩΝ
4418	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΥΛΗΣ
4419	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΥΝΔΑΙΩΝ
4420	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΤΥΜΦΑΙΩΝ
4421	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΦΑΛΛΩΡΕΙΑΣ
4422	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΦΑΡΚΑΔΟΝΑΣ
4423	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΧΑΣΙΩΝ
4461	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΣΠΡΟΠΟΤΑΜΟΥ
4462	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΜΥΡΟΦΥΛΛΟΥ
4463	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΝΕΡΑΙΔΑΣ
5101	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΓΡΕΒΕΝΩΝ
5102	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	BENTZIOY
5103	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΓΟΡΓΙΑΝΗΣ
5104	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΔΕΣΚΑΤΗΣ
5105	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΗΡΑΚΛΕΩΤΩΝ
5106	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΖΙΑΚΑ
5107	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΣΜΑ ΤΟΥ ΑΙΤΩΛΟΥ
5108	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΧΑΣΙΩΝ
5161	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΒΔΕΛΛΑΣ
5162	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΔΟΥΣΙΚΟΥ
5163	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΜΕΣΟΔΟΥΡΙΟΥ
5164	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΠΕΡΙΒΟΛΙΟΥ
5165	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΑΜΑΡΙΝΗΣ
5166	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΜΙΞΗΣ
5167	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΦΙΛΙΠΠΑΙΩΝ
5201	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΔΡΑΜΑΣ
5202	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΔΟΞΑΤΟΥ
5203	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΚΑΛΑΜΠΑΚΙΟΥ
5204	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΑΤΩ ΝΕΥΡΟΚΟΠΙΟΥ
5205	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ
5206	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΑΡΑΝΕΣΤΙΟΥ
5207	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΠΡΟΣΟΤΣΑΝΗΣ
5208	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΣΙΤΑΓΡΩΝ
A285	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΣΥΚΑΜΙΝΟΥ
A286	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	
A301	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ
A302	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΝΩ ΛΙΟΣΙΩΝ
A303	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΣΠΡΟΠΥΡΓΟΥ
A304	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΒΙΛΙΩΝ
A305	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΕΡΥΘΡΩΝ
A306	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΖΕΦΥΡΙΟΥ
A307	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΜΑΝΔΡΑΣ
A308	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΜΕΓΑΡΕΩΝ
A309	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΝΕΑΣ ΠΕΡΑΜΟΥ
A310	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΦΥΛΗΣ
A361	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΜΑΓΟΥΛΑΣ
A362	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΟΙΝΟΗΣ
A401	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΠΕΙΡΑΙΩΣ
A402	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΡΕΝΤΗ
A403	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΑΙΓΙΝΑΣ
A404	ΗΜΙΑΣΤΙΚΟ	ΑΜΠΕΛΑΚΙΩΝ
A405	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΔΡΑΠΕΤΣΩΝΑΣ
A406	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΕΡΑΤΣΙΝΙΟΥ
A407	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΚΟΡΥΔΑΛΛΟΥ
A408	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΥΘΗΡΩΝ
A409	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΜΕΘΑΝΩΝ
A410	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΝΙΚΑΙΑΣ
A411	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΠΕΡΑΜΑΤΟΣ
A412	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΠΟΡΟΥ
A413	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΣΑΛΑΜΙΝΟΣ
A414	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΣΠΕΤΣΩΝ
A415	ΗΜΙΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΤΡΟΙΖΗΝΟΣ
A416	ΑΜΙΓΩΣ ΑΣΤΙΚΟ	ΥΔΡΑΣ
A461	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΓΚΙΣΤΡΙΟΥ
A462	ΑΜΙΓΩΣ ΑΓΡΟΤΙΚΟ	ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΑΝΤΙΚΥΘΗΡΩΝ

Πίνακας: Ονομασία Μεταβλητών

Μεταβλητή	Περιγραφή
KD11	Γεωγραφικός Κωδικός Καποδιστριακών Δήμων
Typology	Τυπολογία Αστικού-Αγροτικού Χώρου
DemName	Όνομα Καποδιστριακού Δήμου
Group	Τύπος Μοτύβου Καποδιστριακού Δήμου
Pop11	Μόνιμος Πληθυσμός 2011
Pop	Μόνιμος Πληθυσμός 2001
PopR	Μόνιμος Πληθυσμός 2001 άνω των 10 ετών
Pop1	Μόνιμος Πληθυσμός 2001 ηλικίας 20-29 ετών
Pop2	Μόνιμος Πληθυσμός 2001 ηλικίας 30-44 ετών
Pop3	Μόνιμος Πληθυσμός 2001 ηλικίας 45-54 ετών
Pop4	Μόνιμος Πληθυσμός 2001 ηλικίας 55-64 ετών
Pop5	Μόνιμος Πληθυσμός 2001 ηλικίας άνω των 65 ετών
Pop6	Μόνιμος Πληθυσμός 2001 ηλικίας 0-14 ετών
Pop7	Μόνιμος Πληθυσμός 2001 ηλικίας 10-14 ετών
Pop8	Μόνιμος Πληθυσμός 2001 ηλικίας 15-64 ετών
Pop9	Μόνιμος Πληθυσμός 2001 ηλικίας 60-64 ετών
Intens	Συνολική Ένταση Εισροών
Intens1	Ένταση Εισροών στις ηλικίες 20-29
Intens2	Ένταση Εισροών στις ηλικίες 30-44
Intens3	Ένταση Εισροών στις ηλικίες 45-54
Intens4	Ένταση Εισροών στις ηλικίες 55-64
Intens5	Ένταση Εισροών στις ηλικίες άνω των 65
InT	Συνολικές Εισροές
In1	Εισροές στις ηλικίες 20-29
In2	Εισροές στις ηλικίες 30-44
In3	Εισροές στις ηλικίες 45-54
In4	Εισροές στις ηλικίες 55-64
In5	Εισροές στις ηλικίες άνω των 65
ResOcc	Κατοικούμενες Κατοικίες
ResVac	Κενές Κατοικίες
ResB	Β' Κατοικίες
ResAgeNew	Κατοικίες κτισμένες μετά το 2000
ResAgeOld	Κατοικίες κτισμένες πριν το 2001
EduPri	Εκπαίδευση- Δημοτικά Σχολεία
EduSec	Εκπαίδευση- Γυμνάσια
EduPrSc	Εκπαίδευση- Φροντιστήρια
HealC	Κέντρα Υγείας

All	Σύνολο Αλλοδαπών 2001
PolSt	Αστυνομικά Τμήματα
P	Πληθυσμιακή Πυκνότητα
DemTax	Δημοτικοί Φόροι
ValHeatOil	Αξία Καυσίμων Θέρμανσης (μ.ο. 2012)
ValUnlead	Αξία Καυσίμων Κίνησης (μ.ο. 2012)
OEP	Οικονομικά Ενεργός Πληθυσμός 2011
Household	Σύνολο Νοικοκυριών ανά Δήμο
UnempPer	Ανεργία κατά Άτομο
UnempYth	Ανεργία Νέων
UnempHsh	Νοικοκυριά πλήρους ανεργίας
EmpEcoSec1	Απασχολούμενοι ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας: ΧΟΝΔΡΙΚΟ ΚΑΙ ΛΙΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ - ΕΠΙΣΚΕΥΗ ΜΗΧΑΝΟΚΙΝΗΤΩΝ ΟΧΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΜΟΤΟΣΥΚΛΕΤΩΝ
EmpEcoSec2	Απασχολούμενοι ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας: ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΠΑΡΟΧΗΣ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΕΣΤΙΑΣΗΣ
EmpEcoSec3	Απασχολούμενοι ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας: ΤΕΧΝΕΣ, ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ
EmpEcoSec4	Απασχολούμενοι ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας: ΆΛΛΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΠΑΡΟΧΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ
EmpEcoSec5	Απασχολούμενοι ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας: ΓΕΩΡΓΙΑ, ΔΑΣΟΚΟΜΙΑ ΚΑΙ ΑΛΙΕΙΑ
EcoAct	Σύνολο Οικονομικών Δραστηριοτήτων ανά Δήμο
EcoAct1	ΣΤΑΚΟΔ47: Λιανικό Εμπόριο, εκτός από το εμπόριο μηχανοκίνητων οχημάτων και μοτοσυκλετών
EcoAct2	ΣΤΑΚΟΔ55: Καταλύματα
EcoAct3	ΣΤΑΚΟΔ56: Δραστηριότητες Υπηρεσιών Εστίασης
EcoAct4	ΣΤΑΚΟΔ93: Αθλητικές δραστηριότητες και δραστηριότητες διασκέδασης και ψυχαγωγίας
EcoAct5	ΣΤΑΚΟΔ96: Άλλες δραστηριότητες παροχής προσωπικών υπηρεσιών
EcoAct6	ΣΤΑΚΟΔ01: Φυτική και ζωική παραγωγή, θήρα και συναφείς δραστηριότητες
Area	Έκταση
AreaAgri1	Καλλιεργούμενες εκτάσεις και αγροαναυύσεις
AreaAgri2	Βοσκότοποι
AreaArti	Σύνολο Έκτασης Τεχνητών Περιοχών
AreaArti1	Αστική οικοδόμηση
AreaArti2	Βιομηχανικές και εμπορικές ζώνες
AreaArti3	Δίκτυα συγκοινωνιών
AreaArti4	Ορυχεία, χώροι απόρριψης απορριμμάτων και εργοτάξια
AreaArti5	Τεχνητές, μη γεωργικές ζώνες πρασίνου, χώροι αθλητικών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων
Alt_wp	Υψόμετρο σταθμισμένο με τον Πληθυσμό
Alt_ws	Υψόμετρο σταθμισμένο με την Έκταση
Coastal	Παράκτιο
Island	νησιωτικό
N_oik	Αριθμός Οικισμών
ProxIndex	Δείκτης γειτνίασης με το κύριο αστικό κέντρο του Νομού
PostAg	Ταχυδρομικό Πρακτορείο

PostOff	Ταχυδρομικό Κατάστημα
Web	Κατανομή των νοικοκυριών ανάλογα με την δυνατότητα πρόσβασης στο διαδίκτυο (%)
EmpEcoSec	Σύνολο Απασχολούμενων

Πίνακας: Ονομασία Δεικτών

Δείκτης / Μεταβλητή	Περιγραφή
ResVacOcc_R	Αναλογία κενών κατοικιών ανά κατοικούμενες
ResBOcc_R	Αναλογία β' κατοικιών ανά κατοικούμενες
ResAge_R	Αναλογία νέων κατοικιών (2000+) σε σχέση με τις παλιές (2000-)
EduPri	Δημοτικά Σχολεία: Διακριτή Μεταβλητή {0,1}
EduSec	Γυμνάσια: Πλήθος
EduPrSc	Φροντιστήρια: Πλήθος
HealC	Κέντρα Υγείας: Διακριτή Μεταβλητή {0,1}
AllPop_R	Αναλογία Αλλοδαπών- Ημεδαπών
PolSt	Αστυνομικά Τμήματα: Διακριτή Μεταβλητή {0,1}
TypeofDemPop	Κατανομή των δήμων με βάση τον πληθυσμό: Linkert Scale
P	Πληθυσμιακή Πυκνότητα
ValHeatOil	Αξία Καυσίμων Θέρμανσης (μ.ο. 2012): Συνεχής Μεταβλητή
ValUnlead	Αξία Καυσίμων Κίνησης (μ.ο. 2012): Συνεχής Μεταβλητή
AEPpP	Μέσο ΑΕΠ κατά κεφαλήν
UnempPer_R	Ποσοστό Ανεργίας
UnempHsh_R	Ποσοστό νοικοκυριών πλήρους Ανεργίας
EmpEcoSec1Pop_R	Αναλογία Απασχολούμενων στο Λιανικό Εμπόριο (ανά 1000 άτομα)
EmpEcoSec2Pop_R	Αναλογία Απασχολούμενων σε Καταλύματα και Εστίαση
EmpEcoSec3Pop_R	Αναλογία Απασχολούμενων σε Τέχνες, Διασκέδαση και Ψυχαγωγία
EmpEcoSec4Pop_R	Αναλογία Απασχολούμενων σε Άλλες Δραστηριότητες Παροχής Υπηρεσιών
EmpEcoSec5Pop_R	Αναλογία Απασχολούμενων σε Γεωργία, Δασοκομία και Αλιεία
LQ_EcoAct1	Δείκτης Χωρικής Συγκέντρωσης Λιανικού Εμπορίου
LQ_EcoAct2	Δείκτης Χωρικής Συγκέντρωσης Καταλυμάτων
LQ_EcoAct3	Δείκτης Χωρικής Συγκέντρωσης Υπηρεσιών Εστίασης
LQ_EcoAct4	Δείκτης Χωρικής Συγκέντρωσης Αθλητικές δραστ. και δραστ. διασκέδασης και ψυχαγωγίας
LQ_EcoAct5	Δείκτης Χωρικής Συγκέντρωσης Δραστηριοτήτων παροχής Προσωπικών Υπηρεσιών
LQ_EcoAct6	Δείκτης Χωρικής Συγκέντρωσης Δραστηριοτήτων Φυτικής και Ζωικής Παραγωγής
EcoAct1Pop_R	Αναλογία Δραστηριοτήτων Λιανικού Εμπορίου ανά 1000 άτομα
EcoAct2Pop_R	Αναλογία Καταλυμάτων ανά 1000 άτομα
EcoAct3Pop_R	Αναλογία Δραστηριοτήτων Υπηρεσιών Εστίασης ανά 1000 άτομα
EcoAct4Pop_R	Αναλογία Δραστηριοτήτων Αθλησης Διασκέδασης και Ψυχαγωγίας ανά 1000 άτομα
EcoAct5Pop_R	Αναλογία Δραστηριοτήτων παροχής Προσωπικών Υπηρεσιών ανά 1000 άτομα
EcoAct6Pop_R	Αναλογία Δραστηριοτήτων Φυτικής και Ζωικής Παραγωγής ανά 1000 άτομα

AreaAgril_R	Ποσοστό κάλυψης γεωργικών εκτάσεων και αγραναπαύσεων
AreaAgri2_R	Ποσοστό κάλυψης βοσκότοπων
AreaArti_R	Ποσοστό έκτασης τεχνητών περιοχών
AreaArti1_p	Πυκνότητα Αστικής Δόμησης
Alt_wp	Υψόμετρο σταθμισμένο με τον Πληθυσμό
Alt_ws	Υψόμετρο σταθμισμένο με την Έκταση
Coastal	Παράκτιος Δήμος: Διακριτή Μεταβλητή {0,1}
Island	Νησιωτικός Δήμος: Διακριτή Μεταβλητή {0,1,2}
N_oik	Αριθμός Οικισμών: Πλήθος
ProxIndex	Δείκτης γειτνίασης με το κύριο αστικό κέντρο του Νομού: Linkert Scale
PostAg	Ταχυδρομικό Πρακτορείο: Πλήθος
PostOff	Ταχυδρομικό Κατάστημα: Πλήθος
YPR	Δείκτης Νεανικότητας
APR	Δείκτης Γήρανσης
RR	Δείκτης Αντικατάστασης
ADR	Δείκτης Εξάρτησης
Web	Κατανομή των νοικοκυριών ανάλογα με την δυνατότητα πρόσβασης στο διαδίκτυο (%)

Πίνακας: Τυπολόγιο Δεικτών

Δείκτης / Μεταβλητή	Ορισμός
ResVacOcc_R	$ResVacOcc_R = \frac{ResVac}{ResOcc} * 100$
ResBOcc_R	$ResBOcc_R = \frac{ResB}{ResOcc} * 100$
ResAge_R	$ResAge_R = \frac{ResAgeNew}{ResAgeOld} * 100$
EduPri	Διακριτή Μεταβλητή {0,1}
EduSec	Πλήθος
EduPrSc	Πλήθος
HealC	Διακριτή Μεταβλητή {0,1}
AllPop_R	$AllPop_R = \frac{All_i}{Pop_i} * 100$
PolSt	Διακριτή Μεταβλητή {0,1}
TypeofDemPop	Κλίμακα Likert {1-7}
P	Πληθυσμός/έκταση
ValHeatOil	Συνεχής Μεταβλητή
ValUnlead	Συνεχής Μεταβλητή
UnempPer_R	$UnempPer_R = \frac{UnempPer}{OEP} * 100$

UnempYth_R	$UnempYth_R = \frac{UnempYth}{OEP} * 100$
UnempHsh_R	$UnempHsh_R = \frac{UnempHsh}{Houselold} * 100$
EmpEcoSec_xPop_R	$EmpEcoSec_xPop_R = \frac{EmpEcoSec_{x,i}}{EmpEcoSec_i} * 1000$
LQ_EcoAct_x	$LQ_EcoAct_x = \frac{EcoAct_{x,i}/EcoAct_i}{EcoAct_{x,GR}/EcoAct_{GR}}$
EcoAct_xPop_R	$EcoAct_xPop_R = \frac{EcoAct_{x,i}}{Pop_i} * 1000$
AreaAgri1_R	$AreaAgri_{x-R} = \frac{AreaAgri_{x,i}}{Area_i} * 100$
AreaAgri2_R	
AreaArti_R	$AreaArti_R = \frac{AreaArti_i}{Area_i} * 100$
AreaArti1_p	$AreaArti_{1-p} = \frac{Pop_i}{AreaArti_{1-p}}$
Alt_wp	$Alt_wp = \frac{\sum_i alt * Pop_i}{Pop}$
Alt_ws	$Alt_ws = \frac{\sum_i alt * Area_i}{Area}$
Coastal	Διακριτή Μεταβλητή {0,1}
Island	Διακριτή Μεταβλητή {0,1,2}
N_oik	Πλήθος
ProxIndex	Κλίμακα Likert {1-9}
PostAg	Πλήθος
PostOff	Πλήθος
YPR	$YPR_i = \frac{Pop6_i}{Pop_i} * 100$
APR	$APR_i = \frac{Pop5_i}{Pop6_i} * 100$
RR	$RR_i = \frac{Pop7_i}{Pop9_i} * 100$
ADR	$ADR_i = \frac{Pop6_i + Pop5_i}{Pop8_i} * 100$

Ερωτηματολόγιο Delphi σχετικά με τις απόψεις εμπειρογνομόνων, ως προς την εξέλιξη της κινητικότητας των ημεδαπών.

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ,
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΚΑΙ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

**ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΝΑΛΥΣΕΩΝ (ΕΔΚΑ)**

**ΈΡΕΥΝΑ DELPHI ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΒΛΕΨΗ ΤΗΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΥΠΑΙΘΡΟ: Α΄ ΦΑΣΗ**

Σας ευχαριστώ πολύ για τη συμμετοχή σας στην πρώτη φάση της έρευνάς μου που αφορά τις προοπτικές εσωτερικής μετανάστευσης του ημεδαπού πληθυσμού στην ελληνική ύπαιθρο με ορίζοντα το 2030. Η έρευνα αυτή εκπονείται στο πλαίσιο της διδακτορικής μου διατριβής με θέμα την «**Εγκατάσταση στην ύπαιθρο κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης: Χωρικές-Κοινωνικές Προσεγγίσεις**». Στο παρόν ερωτηματολόγιο θα σας παρακαλούσα να μοιραστείτε μαζί μου τη γνώση σας, καθώς η σύνθεση των απαντήσεών σας ως εμπειρογνομόνων, θα μου δώσει τη δυνατότητα να καταλήξω στους ενδεχόμενους ερμηνευτικούς παράγοντες του υπό μελέτη φαινομένου, προκειμένου να προχωρήσω σε αξιόπιστες προβλέψεις. Τα αποτελέσματα της έρευνας, θα είμαι στην ευχάριστη θέση να μοιραστώ μαζί σας, όταν αυτή ολοκληρωθεί.

Θα ήθελα να σας διαβεβαιώσω ότι η έρευνα είναι ανώνυμη και καμία από τις απόψεις που θα καταγραφούν δεν θα χρησιμοποιηθεί ως αναφορά.

Σας ευχαριστώ προκαταβολικά για τον χρόνο που θα διαθέσετε. Αναμφισβήτητα η αναζήτηση πληροφοριών από ομάδα ειδικών, είναι σαφώς πιο σημαντική από μια έρευνα που περιορίζεται στη χρήση δευτερογενών πηγών, καθώς η τελευταία δεν επιτρέπει να συμπεριληφθεί στην ανάλυση η ποιοτική διάσταση.

Για οποιαδήποτε απορία ή διευκρίνηση σχετικά με το ερωτηματολόγιο μπορείτε να επικοινωνήσετε μαζί μου (Τ: 6945298004, Μ: euanastasiou@gmail.com) ή με την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου κα Μ.Ν. Ντυκέν (Τ: 6957500991, 24210-74438).

A. ΟΠΤΙΚΗ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΙΣ ΠΡΟΣΦΑΤΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ (2001-2011)

A1. Σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι, στην Ελλάδα μετά το 2000, αναπτύχθηκε μια τάση εξόδου πληθυσμού από τα αστικά κέντρα με εγκατάστασή του στον υπαίθρο χώρο;

☒ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐ 6 ☐ 7

Καθόλου

Πάρα
πολύ

Παρακαλώ αιτιολογήστε την απάντησή σας

Σύμφωνα με την επεξεργασία των αποτελεσμάτων των απογραφών 2001 και 2011, η έξοδος ημεδαπού πληθυσμού από τον αστικό χώρο με μόνιμη εγκατάσταση στον υπαίθρο χώρο αποτελεί το 27% των συνολικών εκροών των αστικών κέντρων.

A2_1. Θεωρείτε ότι η τάση εγκατάστασης στον υπαίθρο χώρο είναι πιο έντονη σε σχέση με την παραπάνω εκτίμηση (η οποία προέκυψε από την επεξεργασία των αποτελεσμάτων των παραπάνω απογραφών πληθυσμού);

☒ Ναι ☐ Όχι

(Αν «Ναι» απαντήστε στην ερώτηση A2_2, αν «Όχι» απαντήστε στην ερώτηση A2_3)

A2_2. Αν Ναι, σε ποιο βαθμό θεωρείτε ότι είναι πιο έντονη, δηλαδή υπερβαίνει την ανωτέρω εκτίμηση;

☒ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐ 6 ☐ 7

Καθόλου

Πάρα
πολύ

A2_3. Αν Όχι, η τάση εγκατάστασης στον υπαίθρο χώρο είναι λιγότερο έντονη σε σχέση με την ανωτέρω εκτίμηση των δεδομένων της απογραφής;

☒ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐ 6 ☐ 7

Καθόλου

Πάρα
πολύ

A3. Ποιοί είναι κατά τη γνώμη σας οι παράγοντες έλξης του τόπου υποδοχής που *συνέβαλλαν στην εμφάνιση ή/και εξέλιξη του φαινομένου* της εγκατάστασης στον ύπαιθρο χώρο;

A4. Ωστόσο, κατά τη γνώμη σας υπήρξαν και παράγοντες που *δυσχέραναν την εμφάνιση ή/και εξέλιξη του φαινομένου* της εγκατάστασης στον ύπαιθρο χώρο;

A5. Σε ποίο βαθμό θεωρείτε ότι η οικονομική κρίση στην Ελλάδα συνέβαλλε στην εμφάνιση αυτής της μορφής κινητικότητας;

☒ 1

☐ 2

☐ 3

☐ 4

☐ 5

☐ 6

☐ 7

Καθόλου

Πάρα
πολύ

Παρακαλώ αιτιολογήστε την απάντησή σας

A6. Σε ποιό βαθμό θεωρείτε ότι, στην Ελλάδα μετά το 2000, αναπτύχθηκε μια τάση εγκατάστασης² στον τόπο καταγωγής;

☐ 1

☐ 2

☐ 3

☐ 4

☐ 5

☐ 6

☒ 7

Καθόλου

Πάρα
πολύ

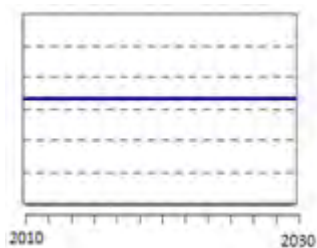
Παρακαλώ αιτιολογήστε την απάντησή σας

B. ΟΠΤΙΚΗ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΙΣ ΜΕΛΛΟΝΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

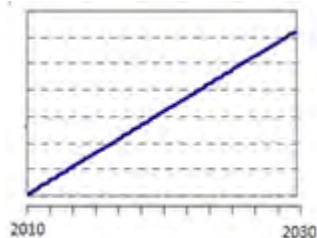
B1. Πώς θεωρείτε ότι θα εξελιχτεί το φαινόμενο της **εγκατάστασης στον υπαιθρο χώρο** της Ελλάδας, με προοπτική το έτος 2030, βάσει των κατωτέρω διαγραμμάτων;

☒ B1a) Συνεχής Τάση

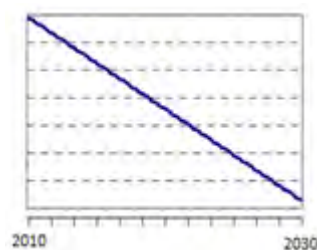
² Με την έννοια «εγκατάσταση στον τόπο καταγωγής», δεν θεωρούμε ως απαραίτητη προϋπόθεση τα άτομα που αποφάσισαν να εγκατασταθούν στον τόπο καταγωγής, να είχαν διαμείνει σε αυτόν στο παρελθόν.

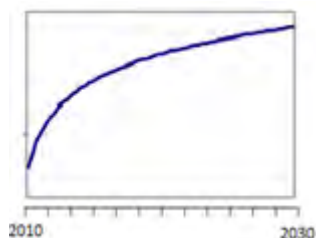
☐ B1b) Γραμμική Αύξηση

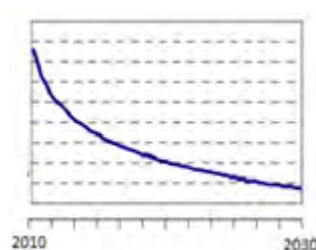
☐ B1e) Γραμμική Μείωση

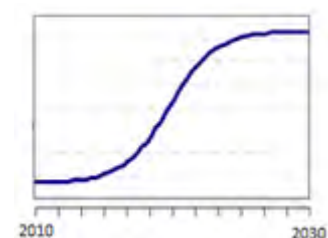
☐ B1c) Λογαριθμική Αύξηση

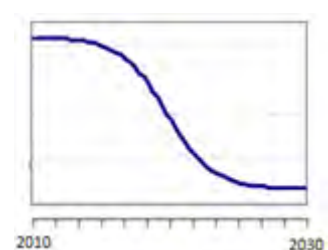
☐ B1f) Λογαριθμική Μείωση

☐ B1d) Αύξηση Τύπου S

☐ B1g) Μείωση Τύπου S

Παρακαλώ αιτιολογήστε την απάντησή σας

B2. Προκειμένου να διαμορφώσουμε σενάρια με ορίζοντα το 2030, σας ζητάμε να αξιολογήσετε το **φαινόμενο της εγκατάστασης στον ύπαιθρο χώρο**, με βάση τις παρακάτω διατυπώσεις.

B2_1. Στην Ελλάδα, η **εγκατάσταση στον ύπαιθρο χώρο** αποτελεί:

(α) ασήμαντο φαινόμενο που θα συνεχίσει να είναι ασήμαντο (καμία ένδειξη ανάπτυξής του).

☒ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐ 6 ☐ 7

Καθόλου

Πάρα
πολύ

(β) πολύ περιορισμένο φαινόμενο, υπάρχουν όμως ενδείξεις ότι θα αναπτυχθεί.

☒ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐ 6 ☐ 7

Καθόλου

Πάρα
πολύ

(γ) πραγματικό φαινόμενο, χωρίς δυνατότητες περαιτέρω ανάπτυξης.

☒ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐ 6 ☐ 7

Καθόλου

Πάρα
πολύ

(δ) πραγματικό φαινόμενο, με περιορισμένες δυνατότητες περαιτέρω ανάπτυξης.

☒ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐ 6 ☐ 7

Καθόλου

Πάρα
πολύ

(ε) πραγματικό φαινόμενο, με σημαντικές δυνατότητες περαιτέρω ανάπτυξης.

☒ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐ 6 ☐ 7

Καθόλου

Πάρα
πολύ

B2_2. Θεωρείτε ότι η **εγκατάσταση στον ύπαιθρο χώρο** θα αφορά κυρίως ορισμένες παραδοσιακά αγροτικές περιοχές;

☐ Ναι ☐ Όχι

B2_3. Με βάση την εμπειρία σας θα μπορούσατε να μας υποδείξετε τέτοιες περιοχές;

B3. Προκειμένου να διαμορφώσουμε σενάρια με ορίζοντα το 2030, σας ζητάμε να αξιολογήσετε το ενδεχόμενο φαινόμενο **εγκατάστασης στον τόπο καταγωγής**, με βάση τις παρακάτω διατυπώσεις.

B3_1. Η εγκατάσταση στον τόπο καταγωγής είναι «παραμύθι».

☒ Ναι ☐ Όχι

B3_2. Στην Ελλάδα, η **εγκατάσταση στον τόπο καταγωγής** αποτελεί:

(α) ασήμαντο φαινόμενο που θα συνεχίσει να είναι ασήμαντο (καμία ένδειξη ανάπτυξής του).

☒ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐ 6 ☐ 7

Καθόλου

Πάρα
πολύ

(β) πολύ περιορισμένο φαινόμενο, υπάρχουν όμως ενδείξεις ότι θα αναπτυχθεί.

☒ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐ 6 ☐ 7

Καθόλου

Πάρα
πολύ

(γ) πραγματικό φαινόμενο, χωρίς δυνατότητες περαιτέρω ανάπτυξης.

☒ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐ 6 ☐ 7

Καθόλου

Πάρα
πολύ

(δ) πραγματικό φαινόμενο, με περιορισμένες δυνατότητες περαιτέρω ανάπτυξης.

☒ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 ☐ 6 ☐ 7

Καθόλου

Πάρα
πολύ

(ε) πραγματικό φαινόμενο, με σημαντικές δυνατότητες περαιτέρω ανάπτυξης.

☒ 1☐ 2☐ 3☐ 4☐ 5☐ 6☐ 7

Καθόλου

Πάρα
πολύ

B3_3. Θεωρείτε ότι η **εγκατάσταση στον τόπο καταγωγής** θα αφορά κυρίως ορισμένες παραδοσιακά αγροτικές περιοχές;

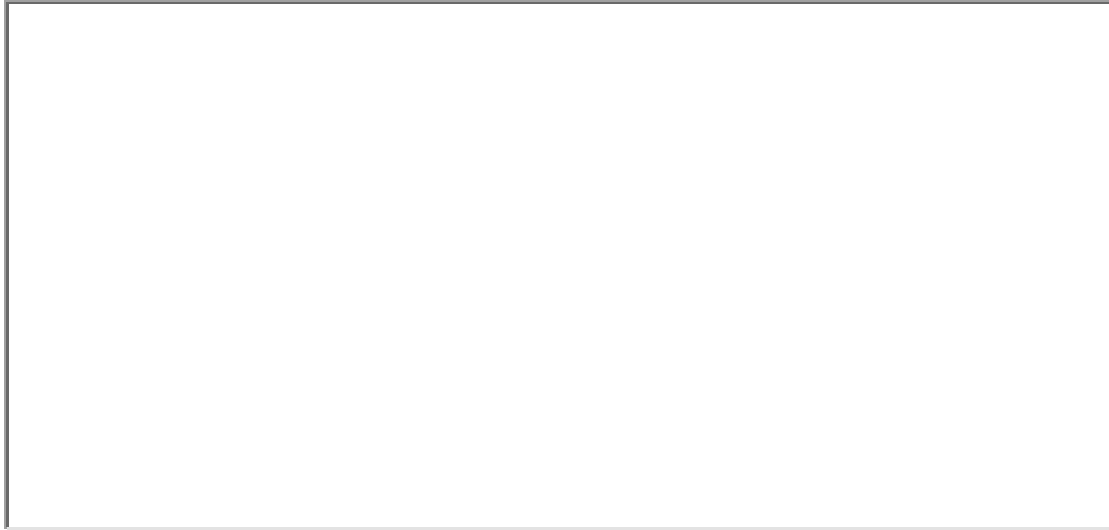
☐ Ναι ☐ Όχι

B3_4. Με βάση την εμπειρία σας θα μπορούσατε να μας υποδείξετε τέτοιες περιοχές;

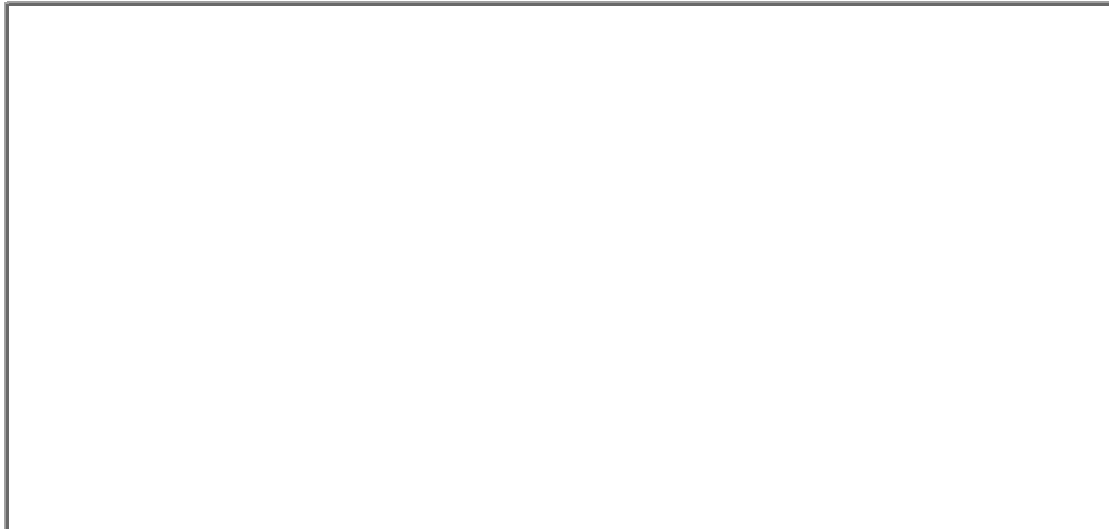
B4. Ποιοί παράγοντες θεωρείτε ότι μπορούν να επηρεάσουν μελλοντικά τα προτεινόμενα 3 σενάρια εξέλιξης:

Σενάριο 1: Αύξηση του ρυθμού εισροών στον υπαίθρο χώρο

Σενάριο 2: Διατήρηση του ίδιου ρυθμού εισροών στον ύπαιθρο χώρο

Σενάριο 3: Μείωση του ρυθμού εισροών στον ύπαιθρο χώρο

Ευχαριστούμε θερμά για τον χρόνο που μας αφιερώσατε!

